

ZEMĚPIS

PRO

NIŽŠÍ TŘÍDY STŘEDNÍCH ŠKOL.

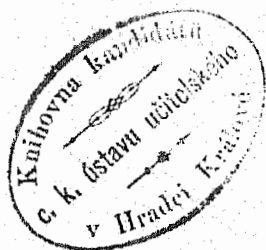
ZPRACOVAL

T. CIMRHAZL,

PROFESOR NA REALNÉM GYMNASIU V PLZNI.

DRUHÉ, ÚPLNĚ PŘEPRACOVANÉ A ROZMNOŽENÉ VYDÁNÍ.

S 27 OBRAZCI.

V PRAZE, 1873.

NÁKLADEM B. TEMPSKÉHO.

MEMORIE

1889

MEMORIE VYDANÁ V ROCE 1889

1889

MEMORIE

MEMORIE VYDANÁ V ROCE 1889

MEMORIE VYDANÁ V ROCE 1889

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA PĚDAGOGICKÉ FAKULTY PRAHA KRÁLOVÉ	
Knih. č.	20074
Sign.	U 4345

P ř e d m l u v a.

Před dvěma léty objevil se tento zeměpis, který v podstatě své byl a zůstává na díl překladem, na díl volným zpracováním výborného zeměpisu Klunova, poprvé před obecností českým a přes některé nedostatky své dovedl sobě rychle získati přízně i rozšíření, tak že brzo ukázala se potřeba, přistoupiti k vydání druhému. Cínil-li vůbec vzdělavatel knihy při tomto druhém vydání, seč síly a okolnosti jeho byly, opatřiv je mezi jiným zejména novými dáty číselnými, jakož i přepočtením rozlohy zemí a výšek hor na míru metrickou a předeslav zcela nové, hojně illustrované zpracování zeměpisu mathematického: tož postaralo se nakladatelstvo ještě i o to, aby celá kniha od jednoho z nejčelnějších znalcův zeměpisné vědy v Praze poznovu prohlédnuta a, kde náleželo, věcně i formálně opravena a doplněna byla. A tak vychází kniha v nové, na větším díle mnohem dokonalejší podobě opět na veřejnost a nakladatelstvu jakož i spisovateli samému nezbyvá leč přát, aby kruh přátel tohoto praktického díla ještě více se rozšířil a prospěch jeho na středních školách našich náležitě zvýšil se a utvrdil.

V Plzni, v měsíci září 1872.

Spisovatel.

OBSAH.

Úvod	Strana	1

I. Zeměpis mathematický.

	Strana		Strana
§ 1. Čemu říkáme svět?	1	§ 13. Poledníky	5
2. Co jest obzor?	1	§ 14. Co jest zeměpisná šířka a zeměpisná délka?	5
3. Čemu říkáme nadhlavník, čemu podnožník?	1	§ 15. Hvězdy	6
4. Strany světové	1	§ 16. Slunce	7
5. Podoba země	2	§ 17. Soustava sluneční	7
6. Jak jest země veliká?	2	§ 18. Měsíc	9
7. Jak se země vyobrazuje?	2	§ 19. Zatmění slunce a měsíce	10
8. Osa a točny	3	§ 20. Ekliptika	11
9. Jak se točí země?	4	§ 21. O osvětlení země	11
10. Jak povstávají den a noc?	4	§ 22. Obratníky, Kruhy polové	12
11. Rovník	4	§ 23. Pásy světa	12
12. Rovnoběžníky	4	§ 24. Sousedé, Protisedé, Protichodci	13

II. Zeměpis fysický.

§ 25. Povrch zemský	14	§ 45. Jezera americká a australská	20
26. Jak se dělí souše?	14	§ 46. B. Řeky	21
27. Části oceánu	14	§ 47. Vývoj řeky	21
28. Zálivy	15	§ 48. Jakého způsobu řeky rozeznáváme?	21
29. Přílivy, Štje	15	§ 49. Řeky evropské	21
30. Vlnění moře, Příliv a odliv	16	50. " asijské	23
31. Proudění moře	16	51. " africké	24
32. Povaha moře	17	52. " americké	25
33. Co jest měl, ostrov, půlostrv, mys?	17	53. " australské	26
34. 35. Ostrovy evropské	17	<i>Vyvššeniny a prohlubně suchozemské.</i>	
36. Ostrovy asijské	18	54. Jak se měří výška hory	26
37. " africké	18	55. Vysočiny	26
" americké	19	56. Hory a jejich části	26
" australské	19	57. Pohoří a jeho části	27
38. "	19	58. Vysočiny evropské	27
39. Półostrovy	19	59. " asijské	31
40. Mysy	19	60. " africké	32
<i>Vodstvo suchozemské.</i>		61. " americké	33
41. A. Jezera	20	62. " australské	33
42. Jezera evropská	20	<i>Snižšeniny.</i>	
43. " asijská	20	§ 63	34
44. " africká	20		

§ 64. Sníženiny evropské	34
§ 65. Nížiny asijské	35
§ 66. Nížiny americké	35
<i>Podnebí a plodiny země.</i>	
§ 67. Poměry teploty	35

§ 68. Sněhová čára	36
§ 69. Podnebí	36
§ 70. Větry. Deště	36
§ 71. Plodiny země	38

III. Politický zeměpis.

A. Národové.

§ 72. Povšechný přehled obyvatelstva pozemského	39
§ 73. Obyvatelstvo země podle rozdílů tělesných	39
§ 74. Obyvatelstvo země podle rozdílů duševních	40

B. Státy

§ 75. Povšechný přehled států evropských	
1. Říše rakousko-uherská	41
2. Císařství německé	42
3. Švýcarsko	43
4. Itálie	43
5. Poloostrov pyrenejský	44
6. Republika francouzská	44
7. Království Belgie	44
8. " Nizozemské	44
9. " velkokobritské	44
10. " dánské	45
11. " švédské a norské	45
12. Císařství ruské	45
13. Království řecké	45
14. Císařství turecké	46

§ 76. Státy a země asijské.

1. Asijské Turecko	46
2. Arabie	46
3. Iran	46
4. Přední Indie	46
5. Zadní Indie	47
6. Souostroví indické	47
7. Čína & Kytaj	47
8. Japonsko	47
9. Turkestan (vých. a záp.)	47
10. Asijské Rusko	47

§ 77. Státy a země africké.

1. Egypt a Nubie	47
2. Habeš	48
3. Berbersko	48
4. Sahara	48
5. Vnitřní Afrika	48
6. Jižní Afrika	48
7. Ostrovy	48

§ 78. Státy a země americké.

A. Severní Amerika.

1. Grönland	48
2. Britská Amerika	49
3. Sjedenocené státy severoamerické	49

B. Střední Amerika.

1. Mejiko	49
2. Republiky středoamerické	49
3. Západní Indie	49

C. Jižní Amerika.

1. Državy Evropanů	49
2. Republiky	50
3. Císařství brasilské	50
4. Patagonie a ostrovy	50

§ 79. Státy a země v Australii a Oceánii.

1. Pevnina	50
2. Ostrovy	50

Státy evropské.

Močárství rakousko-uherské.

80. Přehled všeobecný	51
81. hranice politické a přírodní	51
82. Horstvo vůbec, i alpské zvláště	52
83. Vysočina českomoravská	52
84. Kras	53
85. Karpaty	53
86. Roviny	53
87. Vodstvo	53
88. Podnebí	54
89. Obyvatelstvo	55
90. Polní hospodářství	56
91. Plodiny minerální	56
92. Průmysl	57
93. Doprava (a. silnice, b. železnice)	57
94. Školství	59

Země koruny české, Čechy, Morava a Slezsko.

A. Čechy	60
B. Morava	76
C. Slezsko	82

Země alpské.

95. a.	Knížecí hrabství tyrolské s Vorarlberskem	84
96. b.	Vévodství korutanské	86
97. c.	Vévodství salpurské	88
98. d.	Vévodství štyrské	89
99. e.	Arcivévodství rakouské pod Enží	92
100. f.	Arcivévodství rakouské nad Enží	94
101. g.	Vévodství krajinské	96
102. h.	Přímoří	97
103. i.	Dalmacie, království	99

Země karpatské.

104. a.	Halič, království	100
105. b.	Bukovina, vévodství	105
106. c.	Království uherské	106
107.	Velkovévodství sedmihradské	112
108.	Charvatsko a Slavonie, království	115
109.	Hranice vojenská	117

110.	Německo, císařství	120
111.	Švýcarsko	136
112.	Itálie	137
113.	Království španělské	143
114.	„ portugalské	146
115.	Francie, republika	147
116.	Belgie, království	151
117.	Nizozemí, „	154
118.	Království velkobritské	156
119.	Dánsko, království	161
120.	Švédsko a Norsko, království	162
121.	Rusko, císařství	164
122.	Král. řecké s ostr. jonskými	171
123.	Ríše osmanská	173

Asie.

124.	Asijské Turecko	177
125.	Arabie	179

126.	Iran a Turan	180
127.	Indie přední	181
128.	Indie zadní	183
129.	Ostrovky indické	184
130.	Čínská č. Kytajská říše	184
131.	Východní Turkestan	185
132.	Ríše Japonská	186
133.	Asijská Rus	186

Afrika.

134.	Berbersko č. Manretanie	188
135.	Egypt a připojené země	189
136.	Nubie se Senaarem a Kordofanem	189
137.	Habeš č. Abyssinie	190
138.	Poušť Sahara	190
139.	Sudan	191
140.	Jižní Afrika	191
141.	Senegambie	192

Amerika.**A. Severní Amerika.**

142.	Obecný přehled	194
143.	Grönland	194
144.	Britská severní Amerika	195
145.	Sjedn. státy severoamerické	196

B. Střední Amerika.

146.	Mejiko	201
147.	Středoamerické republiky	202
148.	Západní Indie	203

C. Jižní Amerika.

149.	Tropický sever jižní Ameriky	205
150.	„ jih	206
151.	Císařství brasílské	208
152.	Mimotropický jih jižní Ameriky	209

Australie.

153.	Pevnina australská a kolonie britské	211
154.	Australské ostrovky	213

101 ...
 102 ...
 103 ...
 104 ...
 105 ...
 106 ...
 107 ...
 108 ...
 109 ...
 110 ...
 111 ...
 112 ...
 113 ...
 114 ...
 115 ...
 116 ...
 117 ...
 118 ...
 119 ...
 120 ...
 121 ...
 122 ...
 123 ...
 124 ...
 125 ...
 126 ...
 127 ...
 128 ...
 129 ...
 130 ...
 131 ...
 132 ...
 133 ...
 134 ...
 135 ...
 136 ...
 137 ...
 138 ...
 139 ...
 140 ...
 141 ...
 142 ...
 143 ...
 144 ...
 145 ...
 146 ...
 147 ...
 148 ...
 149 ...
 150 ...
 151 ...
 152 ...
 153 ...
 154 ...
 155 ...
 156 ...
 157 ...
 158 ...
 159 ...
 160 ...
 161 ...
 162 ...
 163 ...
 164 ...
 165 ...
 166 ...
 167 ...
 168 ...
 169 ...
 170 ...
 171 ...
 172 ...
 173 ...
 174 ...
 175 ...
 176 ...
 177 ...
 178 ...
 179 ...
 180 ...
 181 ...
 182 ...
 183 ...
 184 ...
 185 ...
 186 ...
 187 ...
 188 ...
 189 ...
 190 ...
 191 ...
 192 ...
 193 ...
 194 ...
 195 ...
 196 ...
 197 ...
 198 ...
 199 ...
 200 ...

101 ...
 102 ...
 103 ...
 104 ...
 105 ...
 106 ...
 107 ...
 108 ...
 109 ...
 110 ...
 111 ...
 112 ...
 113 ...
 114 ...
 115 ...
 116 ...
 117 ...
 118 ...
 119 ...
 120 ...
 121 ...
 122 ...
 123 ...
 124 ...
 125 ...
 126 ...
 127 ...
 128 ...
 129 ...
 130 ...
 131 ...
 132 ...
 133 ...
 134 ...
 135 ...
 136 ...
 137 ...
 138 ...
 139 ...
 140 ...
 141 ...
 142 ...
 143 ...
 144 ...
 145 ...
 146 ...
 147 ...
 148 ...
 149 ...
 150 ...
 151 ...
 152 ...
 153 ...
 154 ...
 155 ...
 156 ...
 157 ...
 158 ...
 159 ...
 160 ...
 161 ...
 162 ...
 163 ...
 164 ...
 165 ...
 166 ...
 167 ...
 168 ...
 169 ...
 170 ...
 171 ...
 172 ...
 173 ...
 174 ...
 175 ...
 176 ...
 177 ...
 178 ...
 179 ...
 180 ...
 181 ...
 182 ...
 183 ...
 184 ...
 185 ...
 186 ...
 187 ...
 188 ...
 189 ...
 190 ...
 191 ...
 192 ...
 193 ...
 194 ...
 195 ...
 196 ...
 197 ...
 198 ...
 199 ...
 200 ...

I. Zeměpis mathematický.

§ 1. Čemu říkáme svět?

Zemi, po které chodíme, se všemi věcmi na ní, obloze nebeské se sluncem, měsícem a oním nescíslným množstvím hvězd, jež v noci vidáme, všemu tomu dohromady říkáme svět či vesmír. Tento nesmírný prostor jeví se nám v podobě duté koule, kteréž říkáme **světoukoule**. Země naše jest tedy částí světa. Prostor nad námi se klenoucí nazýváme **oblohou**.

§ 2. Co jest obzor?

Rozhlížíme-li se po vřkolu svém s nějakého vyvýšeného místa čili **obzíráme-li** vřkol sebe, spatřujeme, ana obloha nebeská k zemi připadajíc, při ní veliký kruh činí. Kraji toho kruhu říkáme **obzor** čili **horizont**.

Obzor budeme míti tím větří, čím výře se postavíme.

§ 3. Čemu říkáme nadhlavník čemu podnožník?

Myslíme-li si od temene hlavy své přímou čáru až ku klenbě nebeské, jmenujeme ten bod, v kterém by se tato čára s oblohou setkala, **nadhlavníkem** (zenith); myřlíme-li si čáru přímou od nohou svých skrze střed zemský až zase na protějščí stranu oblohy vedenou, nazýváme bod ten **podnožníkem** (nadir).

§ 4. Strany světové.

Z každého místa na zemi rozeznáváme čtyři strany světové, též 4 úhly světa zvané.

Směr, v kterém spatřujeme slunce o polednách, zove se **polednem** neb **jihem**, jihu zrovna naproti jest **půlnoc** čili **sever**. Postavíme-li se oblčejem k jihu, máme po levé ruce **východ** a po pravé **západ**.

Strany světové určuje též magnetická jehla čili střelka (fig. 1.), která má tu vlastnost, že jedním koncem ukazuje vždy k severu, druhým pak k jihu.

Mezi 4 hlavními úhly světa jsou též světové strany mezilehlé. Chceme-li pak určití místo, které leží mezi dvěma úhly světa, složíme názvy hlavních stran světových v jedno slovo a naznačíme takto stranu mezilehlou.

Na př. Chceme naznačiti místo jakés mezi severem a západem ležící; i říkáme: místo toto leží k **severozápadu** (SZ), severozápad je tedy světová strana mezilehlá.

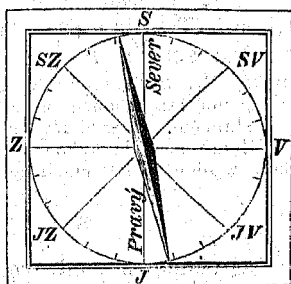

Fig. 1. Magnetická jehla.

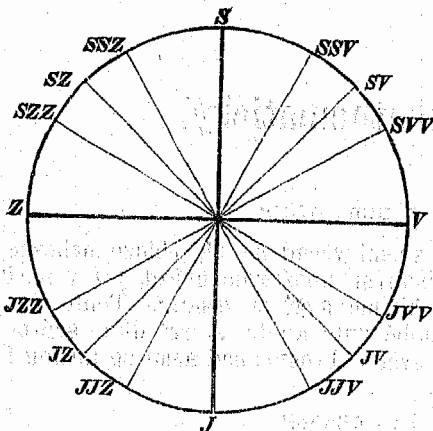

Fig. 2. Růžice větrná.

Že země naše kulovitá jest, toho jsou důkazy nezvratné:

1. Byla země již několikráte objeta.
2. Stín zemský jest při zatmění měsíce okrouhlý.
3. Všecka tělesa nebeská jsou kulovitá, z čehož soudíme, že i země naše kulovitá jest.
4. Cestujeme-li od S. k J., ztrácejí se nám jednotlivé hvězdy na obloze

Fig. 3. Loď bližící se.

H = Horizont či obzor.

a jiné se objevují. 5. Stojíme-li u jezera neb velikého rybníka, nevidíme břehu protějšího. 6. Na moři objevují se nám v dálce nejprve vrcholy přibližujících se lodí (a), pak teprv povlně ostatní části (b, c, fig. 3.).

§ 6. Jak jest země veliká?

Země jest kulovnik velikánský, mající v objemu 5400 mil = 40.070 kilom.

Celý povrch zeměkoule měří přes 9 mill. □mil = 495,567.000 □kilom. Tíže její jest: 9000 trillionů centů.

Na zeměkouli jest buď *souš* buď *voda* (moře). Povrch souše zanáma $\frac{1}{4}$, povrch moře $\frac{3}{4}$ všeho povrchu zemského.

Země jest mnohem menší než slunce. Objem zemský je 12.000krát menší než objem sluneční. Teprve $1\frac{1}{2}$ milionů zeměkoulí by učinilo kouli sluneční.

Země naše je 52krát větší než měsíc. Museli bychom míti 52 „měsíců“, kdybychom z nich udělali takovou kouli, jako je země naše.

§ 7. Jak se země vyobrazuje?

Abychom si zemi vyobraziti dovedli, zhotovujeme kouli, na které nakreslíme podoby jednotlivých zemí a t. d. Kouli takové říkáme zeměkoule čili glob (fig. 4.)

Vypodobníme-li zemi co kouli na nějaké rovné ploše (k. p. na papíru), sluje vyobrazení toto **planiglobem** (plochá zeměkoule). Vypodobníme-li na ploše zemi (ne však co kouli) aneb jednotlivé části její (arcit v malinkém rozměru), pak slove takové vyobrazení **mapou**.

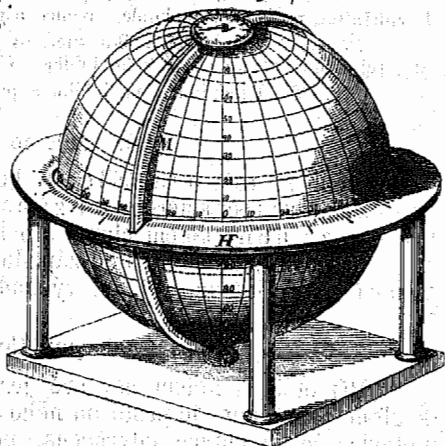

Fig. 4. Zeměkoule.

H = horizont, M = Meridian čili poledník.

Místopisní mapy (topografické) zobrazují menší části jednotlivých zemí v rozměru větším (k. p. 1:10,000). Plány jsou vyobrazení ještě menších částí jednotlivých zemí (obyčejně měst), ale v mnohem větších rozměrech, k. p. plán města Prahy, Brna, Plzně; topografická mapa okolí pražského, plzeňského, mapa Čech, Rakouska, Evropy. —

Větší počet map, které dle jistých pravidel sestaveny jsou, podobu zemí a jiných částí jejich zobrazují, nazývá se atlas. Jako mapy tak i atlasy mohou být buď *horopisné* (orografické, fig. 5), buď *vodopisné* (hydrografické, fig. 6), neb *národopisné* (ethnografické), *dějepisné* (historické), *průmyslové* atd. dle toho, jak buď horstvo, buď vodstvo, buď sídla jednotlivých národů nad jiné zevrubněji a za zvláštním účelem zobrazují.

Fig. 5. Horopisná mapa.

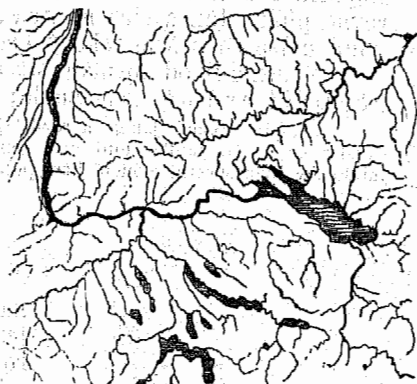

Fig. 6. Vodopisná mapa.

§ 8. Osa a točny.

Pomyslíme-li středem koule prut prostrčený, kolem kterého se koule otáčeti může, představuje nám prut tento **osu**.

Osa zemská jest nejkratší myšlená přímá čára středem zeměkoule od severu k jihu vedená, čili osa zemská jest nejkratší průměr zeměkoule.

Oba konečné body osy zemské nazývají se **točny** či **poly**; jedna točna nazývá se severní a druhá jižní.

Osa zemská jest 1.713 mil = 12.711 kilom. dlouhá.

Osa světová povstane, prodlouží-li sobě osu zemskou v myšlenkách až k vnitřnímu povrchu světokoule. Konce osy světové jsou poly světové.

Úloha 1. Vyhledej jablko, které by bylo zeměkouli podobné a prostrč prut tak, aby jej mohl nazvatí osou toho jablka. Co jest osou u kola?

Úloha 2. Ukaž točny na jablku a pojmenuj, která je severní a která jižní točna.

§ 9. Jak se točí zeměp

Země se točí neustále: 1. kolem sebe, za 2. kolem slunce.

Země se točí směrem od západu k východu a otočí se kolem své osy za den, kolem slunce oběhne však teprv za 365 dní.

Protože země se točí od západu k východu, zdá se nám, že slunce ve směru protivném, t. j. od východu k západu po obloze putuje.

§ 10. Jak povstávají den a noc?

Při otáčení kolem osy své jest vždy jedna polovice zeměkoule k slunci obrácena, je proto od něho osvětlena, — ona má **den**; druhá polovice je od slunce odvrácena, proto neosvětlena — ona má **noc**.

Otáčení toto způsobuje i rozdíly času denního. Čím dále místo některé k západu leží, tím později bude mít den.

§ 11. Rovník.

Narýsujeme-li na kouli kruh tak, aby byl od obou pólů stejně vzdálen, nazveme kruh tento **rovníkem**, protože kouli na dvě stejné, rovné půlky dělí a sice na severní a jižní polokouli; na zeměkouli může se ovšem takový kruh leda mysliti.

Vedeme-li od rovníku středem zeměkoule čáru, naznačuje nám nejdelší průměr zeměkoule; tento jest o 6 mil delší než osa zemská.

Úloha. Vezmi jablko a rozděl je rovníkem! Jsou tyto půle jablka stejné? 2. Myslemež si, že jablko toto náš zeměkouli zobrazuje; ukažte pak která polovice jablka by byla severní a která jižní polokouli?

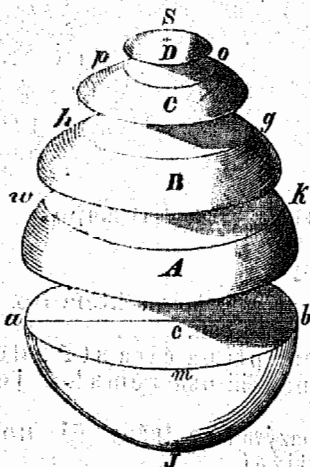

Fig. 7. Rovnoběžníky.

a b = nejdelší průměr, *a m b* = rovník,
w A K, h B h, p C o = rovníčnický.

§ 12. Rovnoběžníky.

Jako každý kruh, tak i rovník dělíme na 360 stupňů a poněvadž objem rovníka jest 5400 mil dlouhý, drží proto jeden rovníkový stupeň ($5400 : 360 =$) 15 zeměp. mil. (Zeměpisná míle je o něco kratší než rakouská poštovní míle.)

Kruhy, které si myslíme rovníčnické kolem země vedené k rovníku, nazýváme **rovníčnický**.

Rovníčnický zmenšují se napořád, čím více k pólům se přibližují. Fig. 7. *A B C D*.

Úloha 1. Vezmi jablko a krájej na něm rovník a rovníčnický. 2. Který rovníčnický bude největší, který nejmenší? 3. Má 1° na rovníčnických také 15 mil jako na rovníku?

§. 13. Poledníky.

Vedeme-li na kouli kruh tak, aby procházel oběma poly, obdržíme **poledník** (meridian), který si na zeměkouli zase jen mysliti třeba. (Viz fig. 4 M.)

Kruhů takových můžeme na každé kouli vésti velké množství. Z těchto mnoha poledníků třeba jest jeden zvoliti za první (abychom počítati mohli poledníky). Poledník běžící okolo ostrova Ferrá blíž Afriky brává se vůbec za **první čili hlavní poledník** a odtud počítáme 180° k východu a 180° k západu.

Každý poledník dělí zeměkouli na stejné polokoule, a sice na východní a západní.

Úloha 1. Vezmi jablko a ukaž, jak půjdou po něm poledníky; vezmi nůž a rozřež jablko několika „poledníky“.

Úloha 2. Vezmi jakoukoliv kouli a veď rovník, pak poledník, pak rovnoběžníky. Vezmi mapu a urči zde poledníky a rovnoběžníky. Bude-li na každé mapě rovník?

§ 14. Co jest zeměpisná šířka a zeměpisná délka?

Vzdálenosti místa některého od rovníka směrem k točným říkáme **zeměpisná šířka**; ona jest tedy buď severní, buď jižní. Vzdálenosti od hlavního poledníka k východu nebo k západu říká se **zeměpisná délka**, která je zase buď východní, buď západní. (Fig. 8.)

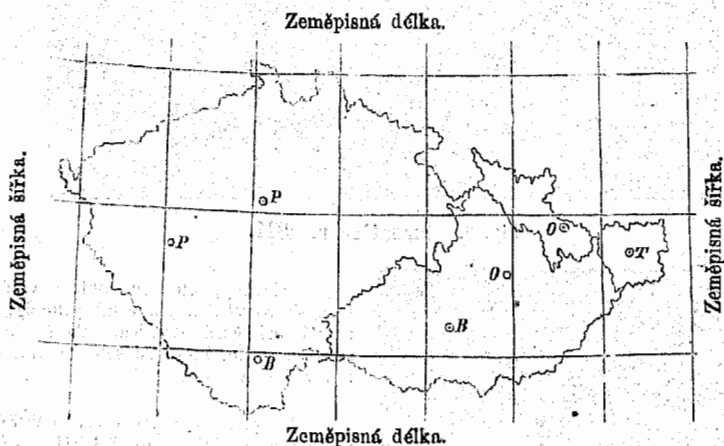

Fig. 8. Zeměpisná délka a šířka.

Poněvadž pak přes každé místo na zeměkouli lze sobě mysliti nějaký rovnoběžník i poledník vedený, je udáním vzdálenosti jeho (na $^\circ$) od hlavního poledníka a rovníka zároveň poloha jeho na zeměkouli určena. Tuto polohu místa na zeměkouli nazýváme **zeměpisnou polohou** jeho.

Úloha 1. Které kruhy nám naznačují šířku a které délku?

Úloha 2. Mysli si tabuli co kus naší zeměkoule. Uprostřed tabule budiž naznačen rovník a hlavní poledník. Veď několik rovnoběžníků na sever a na jih od rovníka, a několik poledníků na východ a na západ od hlavního poledníku. Po-

znamenej každou čáru vedenou číslicí. — Jakým směrem jdou čísla rovnoběžníků (zeměpisná šířka) a jakým směrem čísla poledníků (zeměp. délka)? — Učiň totéž na papíře a pozoruj zde totéž. Vezmi nyní atlas; spatruješ-li zde tentýž směr číslic šířky a délky? (Udávání zeměpisné polohy, důležitějších míst na zeměkouli nejprv od učitele, pak [po předchozím vysvětlení úpravy globu] od žákův samých).

§ 15. Hvězdy.

Za jasné noci spatřujeme na blankytu nebeském množství více méně lesklých bodů — hvězd. I země naše jest taková hvězda mezi hvězdami.

Hvězdy jsou:

1. stálice, které postavení své k ostatním hvězdám nemění; ty mají své vlastní světlo;
2. oběžnice čili planety, které kolem některé stálice (slunce) obíhají a světlo od ní dostávají;
3. vlasatice, hvězdy, které časem na nebi se ukazují a po sobě jasný ohon velikosti rozličné mívají. Fig. 9.
4. souputnice, které obíhají kolem oběžnic.

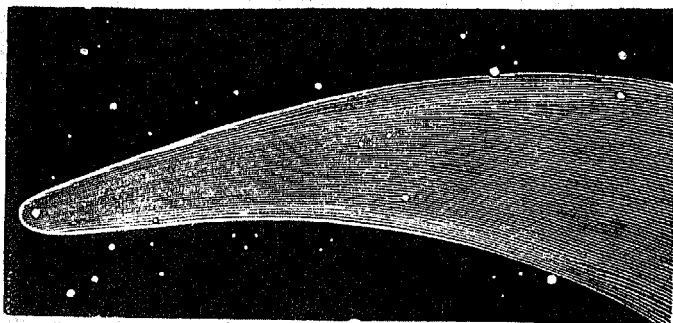

Fig. 9. Vlasatice r. 1811.

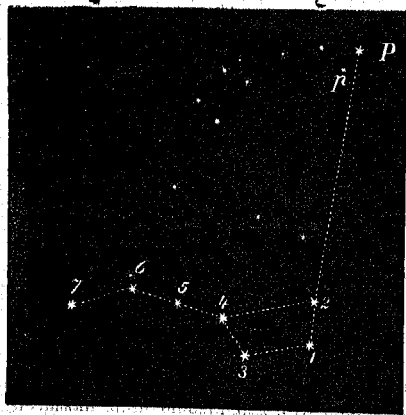

Fig. 10. Velký a malý medvěd a hvězda polární.

Hvězdy, které na obloze vidáme, jsou skoro všechny stálicemi (slunci); tak zvaná mléčná dráha skládá se ze samých stálic, které od sebe na miliony mil vzdáleny jsou.

Nejznámější jsou nám hvězdy: velký a malý medvěd čili „vůz“ zvané, a hvězda polární. Fig. 10.

Hvězdy 1. 2. 3. 4. jsou „kola“ vozu „velkého“; hvězdy 5. 6. 7. jsou jeho „oji“. U hvězdy 6. jest malá hvězda, jezdec zvaná, kterou uvidí jen ten kdo má dobré, bystré oko. P jest hvězda „polární“ co poslední hvězda v „oji“ vozu malého. Blízko hvězdy polární (asi $\frac{1}{2}$ stupně vzdálí) jest „pol světový“ p.

§ 16. Slunce.

Slunce jest hvězda, ohromná (stálice), mnohem větší než země naše, a zdá se nám jenom pro svou velikou vzdálenost — 21 mill. mil — býti malou kulí. Ze všech stálic ale jest přece slunce nejbliže naší zemi a proto se nám větší býti zdá, než každá jiná stálice.

Slunce osvětluje a ohřívá paprsky svými zemi naši a sice tak, že čím kólměji na ni paprsky padají, tím více hřejí.

Hledáme-li do slunce skrze zvětšující skla, spatřujeme, že jasná tato hvězda není všude stejně světlá; některá místa jsou tmavší — mají 'skvrny' — některá zase světlejší. Protože skvrny nejsou vždy tytéž, nýbrž časem se ztrácejí a jiné se objevují, vyskoumali hvězdáři, že se slunce kolem své osy otáčí jednou za 25 dní. Fig. 11.

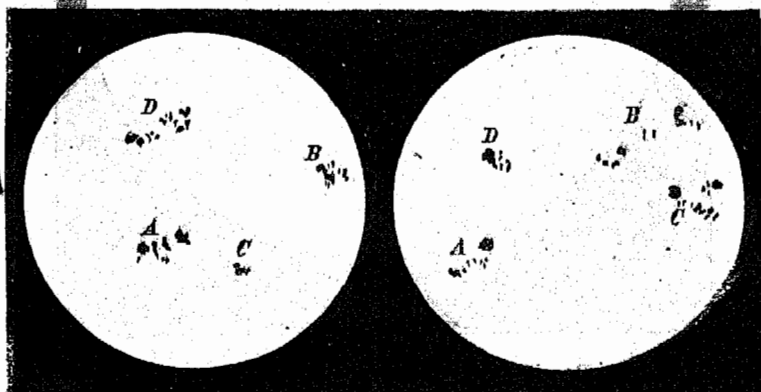

Fig. 11. Slunce a skvrny jeho.

Známa skvrn při odášení slunce dne 24. května a 21. června 1828 dle Tassorffa.

Světlo potřebuje, než k nám se slunce se dostane, $8\frac{1}{2}$ minuty. — Dejme tomu, že by se vystřelilo z děla na slunci, a my na naší zemi že bychom to mohli uslyšeti, uplynulo by 15 let, než by zvuk ten k našemu uchu došel. — Parostrojem bychom dojeli do slunce za 600 let, kdyby ujel 4 míle za hodinu. Slunce je 2,000,000,000krát světlejší, než ta nejjasnější hvězda na obloze večerní, Sirius nazvaná; kdyby ale toto slunce stálo v též vzdálenosti jako Sirius, svítlo by nám mnohem slaběji než tato u porovnání s ním nepatrná hvězda. — Kdybychom chtěli zemi objeti parovozem, potřebovali bychom k tomu 54 dní; kdybychom ale chtěli slunce objeti, tu bychom potřebovali 16 let.

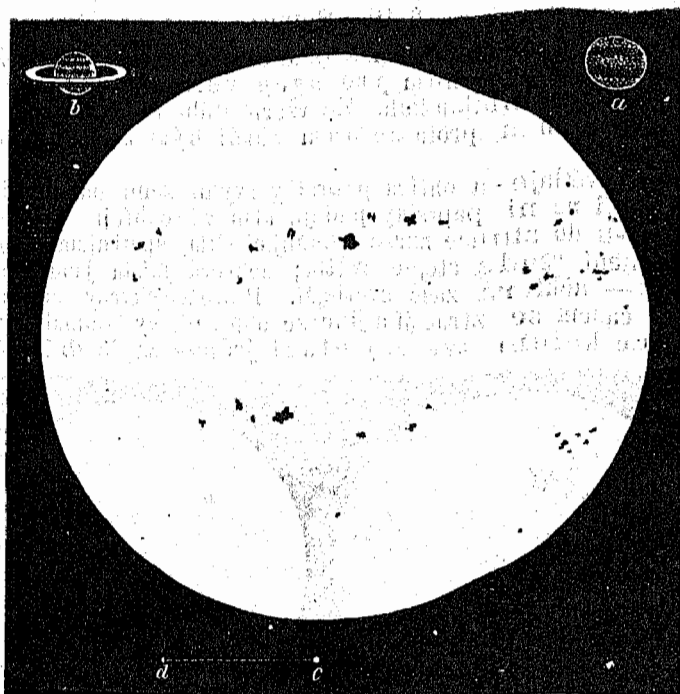
Slunce, tento dobrodinec naší země, bylo od pradávna ode všech národů více méně ctěno a zbožňováno a dosud jsou v Asii lidé, již slunci co bohu svému se klanějí. Slunce má v průměru 192,906 mil čili 112 průměrů země naší. — Objem slunce jest 605,099 mil dlouhý (objem země 5400 mil). Celý povrch koule sluneční měří 1110,000,000 mil, jest tedy 112krát větší než povrch zemský. Ze slunce bychom mohli nadělati $1\frac{1}{2}$ milionu tak velkých kulí, jako je země naše.

§ 17. Soustava sluneční.

Slunce tvoří s velikým počtem oběžnic, souputnic a vlasatic soustavu sluneční.

Největší oběžnice jsou:

Merkur (Dobropán) ☿, Venuše (Krásopán) ♀, země ♂, Mars (Smrtonoš) ♂, Jupiter (Jovíš) ♃, Saturn ♄, Uran ♅, Neptun ♆.

Fig. 12. Poměrná velikost slunce, země, měsíce a t. d.

a Jupiter, b Saturn, c země, d měsíc.

Mezi Marsem a Jovíšem obíhá pásma menších planet čili asteroidů, kterých našťááno posud 118.

Merkura nevidíme, protože je příliš blízko slunce (8 mill. mil). On jest sedmkrát tak silně osvětlen jako země naše. Počasí roční trvá prý na hvězdě této vždy jen tři neděle, a tato krátká doba musí dostačiti bylinám, aby vyrostly a dozrály! Jak veliké parno musí tam býti!

Venuši vidáme v podobě jasné hvězdy před východem slunce co dennici, a brzo po západu slunce co večernici. Ona jest 15 mill. mil od slunce vzdálena.

Mars je hvězda první velikosti a má světlo červené. Zdá se, že povrch hvězdy této jest povrchu země naší velmi podoben, neboť astronomové pozorují v ní souši, vodu, led i snh. Mars je 32 mill. mil od slunce vzdálen a jen s polovice tak silně osvětlován, jako země naše.

Jupiter je po Venuši nejsvětlejší hvězda na blankytu nebeském; on má světlo žlutavé. Hvězda tato jest 108 mill. mil od slunce vzdálena a jest 1380krát větší než země naše. Jupiter jest největší oběžnice. Ve hvězdě této musí býti vše jinak, než na zemi naší. Počasí roční se jen málo od sebe liší, trvají zato ale jako doba našich tří let. U polí mají obyvatelé buď stále světlo sluneční, buď neustále tmu (vždy asi tak dlouho jako doba našich 6 let). Dni a noci trvají tam vždy jen po 6 hodinách.

Saturn má světlo modravé a jest od slunce 200 mill. mil vzdálen.

Uraná prostým okem nevidíme. On jest 396 mill. mil od slunce vzdálen. Zde prý jsou dvě toliko počasí, „jaro a jeseň“, ale trvají každé 21 let (dle počtu našeho).

Neptun. Hvězdu tuto málo znají dosud astronomové. Ona jest 620 mill. mil od slunce vzdálena. Kdyby prý byl Adam cestoval ze slunce do hvězdy této, byl by nyní teprve na půl cesty.

§ 18. Měsíc.

Měsíc je mnohem menší než slunce, ba než naše země. On jest ze všech hvězd zemi naší nejbližší (toliko 51.000 mil = 378.442 kilom. vzdálen). Fig. 13.

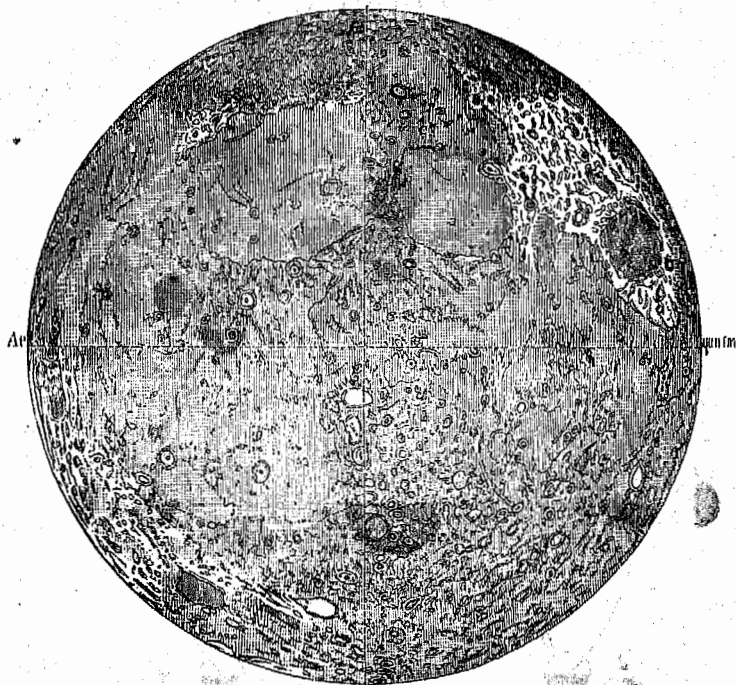

Fig. 13 Měsíc.

Měsíc je 52krát menší než země naše, a 7 mill. krát menší než slunce. Průměr jeho obnáší 468 mil. Celý povrch měsíce jest asi tak velký, jako povrch Ameriky. Museli bychom mít 50 měsíců, aby byly tak těžké jako země naše (9000 trilionů ctů.).

Měsíc je jediná hvězda, kteráž vůkol naší země obíhá; za $29\frac{1}{2}$ dne vykoná svou cestu a při tom se otočí jednou kolem své osy.

Protože měsíc jenom jednou za $29\frac{1}{2}$ dne kolem své osy se otočí, má jen jednu za tuto dobu den a jednu noc, čili dni a noci jsou 15krát tak dlouhé jako dni a noci naše.

Měsíc se zdá býti skoro tak velký jako slunce naše, protože je 400krát nám blíže než slunce.

Světlo dostává měsíc od slunce; toto osvětluje vždy jen jednu polokouli jeho; my pak vidáme někdy celou polovici jeho a říkáme: jest úplňk; někdy vidáme jen půl polovice osvětlené a říkáme: je čtvrt; někdy je zase neosvětlená čili tmavá polovice měsíce k nám obrácena (pak nevidáme měsíc v noc ale za dne) a to jest nový měsíc. Fig. 14.

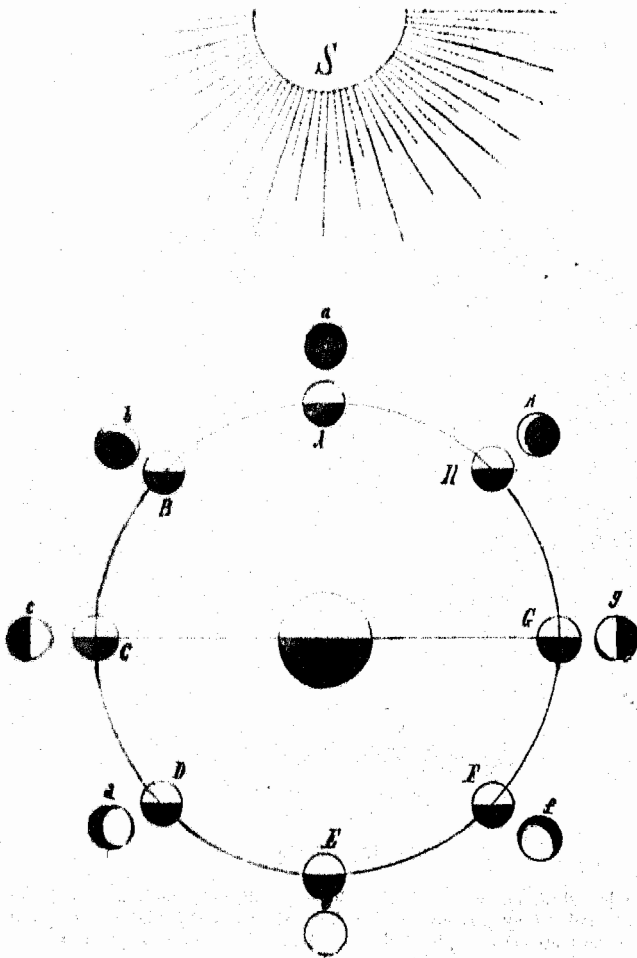

Fig. 14. Osvětlení měsíce.

Všecky písmeny ukazují, jak je měsíc osvětlován, malé, jak my jej vidíme.
A a nový měsíc, C e první čtvrt, E e úplňk, G g poslední čtvrt.

Přibývání a ubývání měsíce, který nám denně skoro o hodinu později vychází, děje se tak, že uplyne týden, než se čtvrt změní.
Přibývá-li měsíce, činí podoba jeho písmě D = Dorůstá, ubývá-li ho, tvoří G = Couvá.

§ 19. Zatmění slunce a měsíce.

Dějeť se druhdy, že měsíc na své pouti okolo země tak se postaví mezi zemí a slunce, že nám odnímá sluneční paprsky, tu říkáme: je zatmění slunce; aneb měsíc staví se tak, že země stojí mezi

ním a sluncem a že ona odnímá měsíci paprsky sluneční, pak říkáme: je zatmění měsíce.

Zatmění může býti buď dokonalé neb částečné.

§ 20. Ekliptika.

Země obíhá kolem slunce za 365 dní, 5 hodin, 48 minut a 45 sek. čili za 365 a $\frac{1}{4}$ dne; dobu jednoho oběhu nazýváme **rokem**.

Obyčejný rok má 365 dní; abychom ale nahradili tu $\frac{1}{4}$ dne, musíme každý 4. rok počet dní o jeden den rozmnožiti. Takový rok, čítající 366 dní, nazýváme **rokem přestupným**.

Dráhu, kterou země v oběhu svém okolo slunce vykoná, nazýváme **drahou zemskou** a rovinu její **ekliptikou**; dráha zemská má podobu ellipsy.

Při tomto obíhání země okolo slunce dostávají se za slunce napařád jiná souhvězdí, dle nichž i každé takové postavení slunce (hledíc na ně ze země) se pojmenovalo a sice tak, že celá ekliptika rozdělena jest na 12 dílů, a každý díl nazván podle souhvězdí, ve kterých slunce as 400 l. před Kristem se nalezalo. Těchto 12 souhvězdí nazýváme **zvěrokruhem** čili **svorem** (zodiakem).

Nyní však nenalezají se ona souhvězdí, dle nichž 12 oněch dílů pojmenováno bylo, zrovna za sluncem, nicméně zachováno ono pojmenování až podnes.

Souhvězdí tato jmenují se:

skopec,	býk,	blíženci,	rak,	lev,	panna,	váhy,	štír,	střelec,
Υ	♉	♊	♋	♌	♍	♎	♏	♐
		kozorožec,	vodnař,	ryby.				
		♑	♒	♓				

§ 21. O osvětlení země.

Slunce osvětluje vždy jen jednu polovici zeměkoule. Kdyby země osou svou stála kolmo na ekliptice, měla by všechna místa na zeměkouli **vždy totéž počasí**. Země ale **nestojí** osou svou kolmo na ekliptice, nýbrž v úhlu $66\frac{1}{2}^\circ$ ($= 90^\circ - 23\frac{1}{2}^\circ$) a zachovává toto postavení **napařád**; ona se tedy o $23\frac{1}{2}^\circ$ od kolmého postavení uchyluje.

Toto zvláštní nachýlení země je původem **rozdílných počasí ročních** jakož i **rozdílnosti délky dní a nocí**.

Poněvadž je osa zemská pořád **jednotějně nachýlena**, odtud pochází, že za celého půl roku severní točna a s ní celá sev. polokoule k slunci **zůstává přikloněna**, co zatím jižní polokoule je **odkloněna**; na severní polokouli (na níž my bydlíme) padají půl roku a sice od 21. března do 23. září paprsky kolměji než na polokouli jižní a dávají jí tudíž více světla a tepla, ba ony osvětlují větší díl, než polovici sev. polokoule; na severní polokouli **nachází se** tedy každé místo při otáčení se země okolo osy **déle než $\frac{1}{2}$ dne čili déle než 12 hodin** v osvětlení slunečním a méně než 12 hodin ve tmě; **mámeť té doby delší a teplejší dny**; na jižní polokouli **bývá** naopak té doby každé místo při otáčení se země okolo osy **déle než 12 hodin ve tmě a méně než 12 hodin v osvětlení, tam mají kratší a studenější dny**.

Za druhou polovici roku — od 23. září až do 21. března — vysílá slunce paprsky své kolměji na jižní polokouli a my shledáme tudíž dle toho, co svrchu povědáno, v době této na jižní polokouli delší a teplejší a na severní kratší a studenější dni. Jen ve dvou těchto dnech (23. září a 21. března) dopadají paprsky slunečné k oběma polokoulím stejným způsobem; neboť tehdy obchází slunce kolmo rovník.

§ 22. Obratníky. Kruhy polové.

Pro polohu osy své k ekliptice pohybuje se země tak, že slunce nikdy výše nebo níže $23\frac{1}{2}^{\circ}$ od rovníka kolmo se nedostane;! dostoupilo-li do $23\frac{1}{2}^{\circ}$ na sever, vrací se zase se svými paprsky k rovníku a přes tento až zase k $23\frac{1}{2}^{\circ}$ na jih.

Tyto rovnoběžné kruhy, které jsou $23\frac{1}{2}^{\circ}$ na sever a na jih od rovníka vzdáleny, zovou se **obratníky** a sice slove severní: **obratníkem raka**, jižní: **obratníkem kozorožce**.

Země obíhá okolo slunce takovým způsobem, že od 21. března postupují kolmé paprsky sluneční na severní polokouli; dne 22. června jeví se při $23\frac{1}{2}^{\circ}$; ode dne tohoto obrací se zpět, a jsou 23. září kolmé nad rovníkem; od 23. září postupují na polokouli jižní a stojí 22. prosince kolmé na $23\frac{1}{2}^{\circ}$, pak vrací se opět a jsou 21. března na rovníku; to se opakuje bez ustání.

Vrhá-li slunce kolmo paprsky své na obratník severní, **nezapadne více krajinám $23\frac{1}{2}^{\circ}$ od polu severního vzdáleným**, zato však místům též polohy na **jižní polokouli** té doby **více nevychází**, fig. 15; jsou-li paprsky sluneční kolmo na $23\frac{1}{2}^{\circ}$ jižní polokoule, tož jest naopak v místech okolo jižního polu **ustavičný den** a okolo severního **ustavičná noc**.

Kruhům, $23\frac{1}{2}^{\circ}$ od polů čili $66\frac{1}{2}^{\circ}$ od rovníka vzdáleným, říkáme **kruhy polové** či **polární**, a rozeznáváme tudíž jižní a severní **kruh polární**.

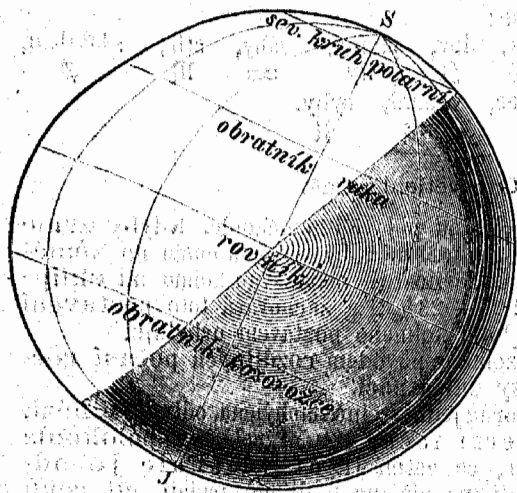

Fig. 15. Rozdílné osvětlování zeměkoule.

§ 23. Pásy světa.

Oběma obratníky a kruhy polárními rozděluje se země do 5 pásů čili **zon klimatických**.

Krajiny vnitř obou obratníků jsou **pásem horkým**, od obratníků k polárním kruhům prostírají se oba dva **pásy mírné**, od polárních kruhů okolo obou polů dva **pásy studené**. Fig. 16.

V severním pásu mírném, ve kterém my bydlíme, rozeznáváme **čtvero ročních počasí.**

Jaro od 21. března do 22. června.

Léto od 22. června do 23. září.

Podzim od 23. září do 22. prosince.

Zima od 22. pros. do 21. března.

V obecném životě určujeme čtvero ročních časů takto:

Jaro: březen, duben, květen.

Léto: červen, červenec, srpen.

Podzim: září, říjen, listopad.

Zima: prosinec, leden, únor.

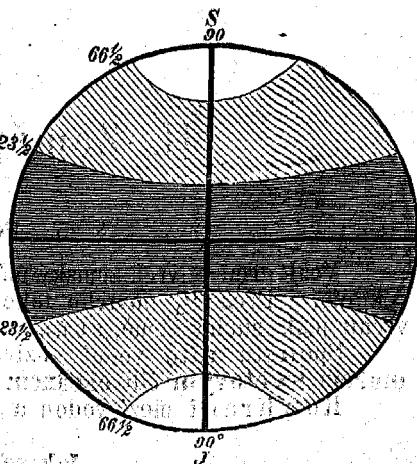

Fig. 16. Pásky světa.

§ 24. Sousedé. Protisedé. Protichodci.

Dle toho, jak na povrchu zemském lidé bydlí, nazývají se obaplně:

I. Sousedé, II. Protisedé, III. Protichodci.

Sousedy našimi jsou lidé, kteří na témž rovnoběžníku a poledníku, ale na druhé straně zeměkoule bydlí (polok. vých. a záp.) k. p. *aa* neb *aa*.

Protisedy našimi jsou lidé, kteří na témž rovnoběžníku a poledníku, ale na **oné straně rovníka** přebývají (na sev. a již. polok.) k. p. *bb*.

Protichodci našimi jsou lidé, kteří bydlí na **druhém konci průměru zemského**, ježž jsme byli z bydlíště svého vedli, k. p. *cc*.

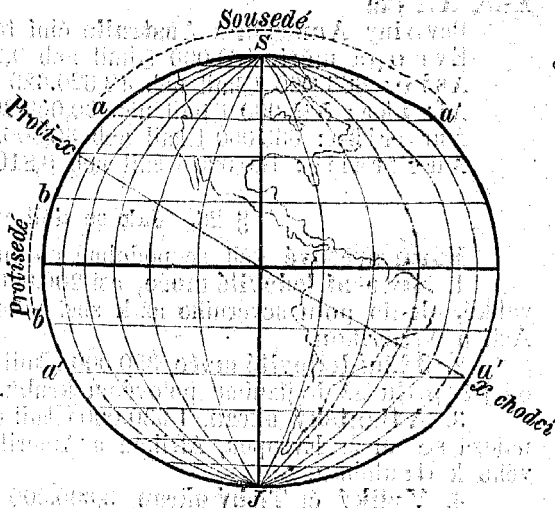

Fig. 17. Sousedé, protisedé, protichodci.

Fig. 17. Sousedé, protisedé, protichodci. k. p. *cc*.

II. Zeměpis fysický.

§ 25. Povrch zemský.

Veškeran povrch zemský měří přes 9,000.000 □mil. = 495,567.000 □kilom. Přes $\frac{2}{3}$ povrchu toho jsou zaplaveny vodou a asi $\frac{1}{3}$ povrchu jest suchá země, souše.

Spoustu tuto vodní, oživenou nesčíslnými ostrovy, nazýváme mořem světovým čili okeánem světovým.

Rozhraní mezi vodou a souší jest břeh.

Jak se dělí souše?

Souše jest mořem rozdělena na tři veliké díly, kontinenty či pevniny a množství malých dílů — ostrovů. Největší pevnina, starým světem nazvaná, dělí se ve tři díly světa, ty se jmenují: Evropa, Asie, Afrika.

Pevniny Amerika a Australie činí tak zvaný nový svět.

Evropa měří: 180.000 □mil neb 9,911.330 □kilometrů.

Asie: 883.000 □mil neb 48,620.629 □kilometrů.

Afrika: 545.000 □mil neb 30,009.965 □kilometrů.

Amerika: 663.000 □mil neb 36,506.769 □kilometrů.

Australie: 160.000 □mil neb 8,810.070 □kilometrů.

§ 26. Jak se dělí moře?

Moře světové dělí se podobně co pevnina v 5 dílů; tyto jsou:

1. Severní ledovité moře, asi 200.000 □mil (11,012.600 □kilom.) veliké, okolo polu severního až k sev. polovému kruhu mezi Evropou, Asií a Amerikou.

2. Jižní ledovité moře, 350.000 □mil (19,272.050 □kilom.) veliké, od již. polu až k jižnímu polovému kruhu.

3. Atlantský okean, 1,630.000 □mil (89,752.590 □kilom.) veliký, nalezá se mezi Evropou, Afrikou a Amerikou od jednoho kruhu polového k druhému.

4. Veliký či Tichý okean, 3,300.000 □mil (181,707.900 □kilom.), mezi Amerikou, Asií, Australií a oběma polovými kruhy.

5. Indický okean, 1,380.000 □mil (75,986.840 □kilom.) veliký, mezi Asií, Afrikou, Australií a jižním kruhem polovým.

Úloha. Hledej na mapě, v kterých polokouřích jest každý okean?

§ 27. Části okeanů.

1. Ledového moře nejdůležitější části jsou: a) Bílé moře při Evropě, b) Karské moře při Asií, c) Polové moře a Baffinův záliv při Americe.

2. Jižní moře nemá částí. Jak moře severní tak i jižní jsou nám velmi málo známy, protože nikdo přese všechny pokusy posud k točným dostati se nemohl. Okeany tyto nejsou zcela, nýbrž jen podél břehův zamrzlé. V jižním ledovitém moři shledali skoumatelé, na lodích jedouce, zemi, která prý je velmi veliká ale neobydlená, nebo snad jen pásmem velkých ostrovů.

3. Atlantského okeanu nejdůležitější části jsou: *A.* Při Evropě: *a)* Irské moře, *b)* Severní, též západní (také německé) moře s mořem Sajdrským (p. Zuiderským), *c.* Baltské, jinak východní moře. Moře toto jest povahou svou moře vnitřní, protože toliko průlivy s okeanem souvisí. *d)* Střední moře (též středozemní m.), povahou svou vnitřní, s mořem Ligurským, Tyrrhenským, Jaderským, Jonským, Egejským čili Řeckým. *e)* Mramorné n. bílé moře. *f)* Černé moře s tak zvaným mořem Azovským. *B.* Při Africe: *a)* Gvinejské moře. *C.* Při Americe: *a)* Grönlandské moře, *b)* Karibské čili Antilské moře.

4. Velikého okeanu nejdůležitější části jsou: *A.* Při Asii: *a)* Moře Beringovo čili Bobrové, *b)* Ochotské moře, *c)* Japonské moře, *d)* Žluté moře, *e)* Východní Čínské neb Kytajské moře. *B.* Při Australii moře Korálové. *C.* Při Americe moře Nachové (jinak záliv kalifornský).

5. Indického okeanu části nejdůležitější jsou: *a)* Moře Rudé, *b)* záliv Perský čili moře Zelené, *c)* Arabské moře, *d)* moře (záliv) Bengalské, *e)* Jihokytajské moře.

§ 28. Zálivy.

Takový díl mořský, který do souše vniká čili do souše se zálivá, zove se **zálivem**; malý záliv, příhodný k přistávání lodí, nazývá se **rejdou**. Úzký, hluboko do země vnikající záliv nazývá se **chobot** (v Skandinávii a Skotsku — fjord a fōrs, p. firth). Místo pobřežní, buď umělé buď přírodou k přistávání lodí způsobené a bezpečné, nazývá se **přístavem**.

Přednější zálivy jsou:

V moři Atlantském, a sice v baltském: záliv Botnický, Finský a Rižský; záliv Biskajský mezi Francií a Španělskem; v Středním moři: záliv Lví (při Francii), záliv Janovský a Tarantský (při Itálii), z. Terstský, Kvarnerský, z. sydrský a kaběský (při Africe). Při Americe již. z. Marakajbský, při Americe sev. veliký z. Mechický, z. sv. Vavřince, z. Hōdsenův (p. Hudsonův).

V moři Tichém: Při Americe z. Panamský.

V moři Indickém: Při Australii z. Karpenterův, z. Velkoaustralský. V jihokytajském moři: z. Siamský. V moři Bengalském: záliv Martabanský. V Arabském moři: z. Kačský, z. Adenský.

§ 29. Průlivy. Šije.

Úzké části moře, kterouž dvě moře se spojují, říká se **průliv** (kanal), je-li ještě užší, vrata.

Uzká část souše, která dva větší díly země spojuje, nazývá se **šijí**.

Znamenítejší průlivy jsou:

V atlantském oceánu: Kanál la Manš (p. Manche) s pr. Kalésským (p. Calaiský) mezi Anglií a pevninou evr.; Svatojirský a Severní do irského moře. Do baltického moře průlivy: Skagerrak, Kattegat, Sund malý a velký mezi ostrovy **danskými** a pevninou; vrata džibreltrská (p. Gibraltarská) do středního moře, kdež jsou dále: pr. Messinský, pr. Otrantský, pr. Dar danelský a Ca-hradský (čili Hellespont a Bospor); pr. Krěský z moře Černého do Azovského. Ze sev. ledového moře (u Ameriky) pr. Bānksův (p. Banksův), Melvillův, Barrow, pr. Lankāstrský (p. Lancasterský) do Baffinova zálivu a pr. Davisovým do atlantského moře, pr. Floridský do mechiekého zál.; pr. Mageljamův z atlantského do tichého oceánu (u již. Ameriky).

V tichém oceánu: pr. Beringův mezi tichým a sev. led. mořem, pr. Laperusův (p. La Perousův), pr. Korejský.

V indickém oceánu: pr. Torresův (sev. Austr.), pr. Bāssův (p. Bassův při již. Austr.), pr. Fukjanský z Východního kyt. moře do Jihokytajského, pr. Malakský do Bengalského moře; pr. Palksův do Arabského moře, vrata Ormuzdova do Perského z., vrata Mandeb (t. j. slzi) do Rudého moře, pr. Mozambický u Afr.

Důležitější šije: Korintská (v Řecku), Perekopská (na Krymu), Suézská (spojuje Afriku s Asií), Pánamská (v Americe).

§ 30. Vlnění moře. Příliv a odliv.

Na povrchu mořském nevidíme žádných nerovností (jen někdy vlny); on jest hladký a proto nazýváme povrch **mořský** také **hladinou** (povrchní) mořskou.

Moře objevuje se jen zřídka a na krátkou dobu zcela klidným, ono se ustavičně pohybuje.

Vítr způsobuje na povrchu mořské vlny, které jsou tím větší, čím prudčí jest vítr. Při prudkých vichřicích bývají prý 20, 30, ba i 60' vysoké.

Na březích šířého moře pozoruješ každodenně, ano vody vždy po 6 hodin pomálu přibývá a pak po 6 hodin pomálu ubývá; tomuto pravidelnému přibývání vody říká se **příliv** a ubývání vody **odliv** moře. Přibývání a ubývání vody spočívá se každého následujícího dne asi 6' hodinu a způsobuje se přitažlivostí měsíce, i bývá tudíž mocnější v čas úplňku a novoluní, slabší za první a poslední čtvrti.

§ 31. Proudění moře.

Proudy mořské jsou pohyby moře, jimiž jednotlivé částky jeho jako v řečišti mezi dvěma břehy ostatní spoustou vodní se berou. Počet proudů jest velice značný, avšak posud nezcela známý. Proudů jsou takřka přirozené dráhy lodí, po moři plujících.

Nejdůležitější pro nás jest **proud golfový**. Ze zálivu mechiekého vychází teplý (4—5° teplejší než sousední moře) a hluboký proud, kterýž

podél břehův sev. Ameriky až k 40° sev. šířky se bere, odtud působením proudu jiného (severního) široko k Evropě a Africe se rozlévá, kdež se jeho účinky (zvl. zmírněním zimy, větší deštností a t. d.) v Anglii, v Norsku, ano až na Nové zemi a v Sibiřském moři objevují.

Ze severního moře ledového teče k jihu proud **arktický**. Z jižního moře ledového přichází proud **antarktický** k západnímu pobřeží jižní Ameriky, jež provází co studený proud **perovský**, načež směšuje se s proudem rovníkovým, kterýž vycházej od rovníka, směrem západním ve velikém okeánu až k východnímu pobřeží Austrálie a Asie, odtud pak k severovýchodu zase až k sev. Americe se rozlévá (**proud Japonský**).

V okeánu indickém vzniká **jioatlantský proud** a teče od západního pobřeží Austrálie k východnímu břehu Afriky kolem mysu Dobré naděje, pak podél západního břehu Afriky. Nedaleko rovníka obrací se k západu a teče co proud **rovníkový** v atlantském moři do moře Karaibského, dáváje takto vznik proud **ledovému**.

§ 32. Povrch moře.

Voda mořská má zvláštní složení. Kromě soli zdržuje v sobě také čpavé látky, vznikající rozpadem nesčíslného množství živočišných a rostlinných těles. Zůstává mořská voda po nějakou dobu nepohnuta, snadno hníje.

Moře jsou klidné, mívá barvu různou, modrou, zelenou, která se mění podlé hlubokosti, podlé povahy dna mořského a t. d. rozmanitě. Plavci pozorují barvu bedlivě, nepoměrně náhlá proměna její mělčiny oznamuje.

„Rudé“ moře má název svůj od nečistých červenavých jespů koralových v sousedství pobřeží; „žluté“ od žlutého bahna svého; „černé“ není tmavší, „bílé“ není světlejší barvy ostatních.

§ 33. Co jest měl, ostrov, půlostrov, mys?

Dno mořské má jako povrch souše vyvýšeniny a prohlubiny. Mělká část mořského dna nazývá se mělčinou či mělí; je-li pokryta pískem, slove měl písčinatá; je-li pokryta bahnem — měl bahnatá; je-li mělčina kamenitá, nazývá se jespem.

Suchá země, kolkolem vodou obklopená, jest **ostrov**. Několik ostrovů pohromadě tvoří **ostroví** či **souostroví**; souostroví, které má mnoho ostrovů, nazývá se **archipelag** nebo **mnohoostroví**.

Větší končiny suché země do moře vynikající, kteréž ale s jedné strany se souší ve spojení zůstávají, jmenují se **půlostrovy**; jsou-li malé skalnaté nebo dokonce v podobě hor, nazývají se **mysy** či **kapy**; jsou-li skutečnými výběžky hor suchozemských, jmenují se **předhoří**.

§ 34. Ostrovy.

K *Evropě* počítají se ostrovy: Na severu: **Nová Země**, **Vajgač**, **Kolgújev**, **Špicberky**, **Islandie**, ostrovy **Lafo-tenské**, **Fárské**.

Britanské ostrovy: Velká Británie a Irsko, ostrovy Šetlandské (p. Shetlandské), Arknyské (p. Orkneyské), Hebridské; ostrov Mán (p. Man), Anglii (p. Anglesea), Uait (p. Wight) a Helgoland; ostrovy Normanské, zvlášt' Gornsi (p. Guernsey) a Džersi (p. Jersey).

Ostrovy v *baltském moři:* Sjælland (něm. Seeland), Falstern, Láláland (p. Laaland), Langeland, Alsen, Ruje, Bornholm, Óland, Gotland, Olandské ostrovy (p. Alandské), ostr. Kotelný, Dag, Ezel.

§ 35.

Ostrovy Azorské na západu Portugalska.

V *středním moři:* Baleary, zvlášt' Maljorka (p. Mallorca), Menorka, Pythiusy, zvl. Ibiza a Formentera, Elba, Korsika, Sardinie, ostrovy Liparské s ostr. Strombolim a Volkanem, ostrov Egatské; ostr. Sicilie, Malta.

V *Jaderském moři* ostrovy dalmatské, zvlášt' Mlět (Meleda), Chvar (Lesina), Korčula (Curzola), Brač (Brazza); a kvarnerské, zvlášt' Rab (Arbe), Bag (Pago).

Jonské ostrovy: Korfús, Santa Maura, Kefalonia, Zakyntho, Cerigo; ostr. Křiti (Kandia, st. Kreta).

Kyklady, zvl.: Syia, Andro, Tyno, Nakso, Paro, Milo a j. v. ostr. Hydra, Salamis, Evriipo (jinak Negroponte, st. Euboea).

Sporady sev.: Skaro, Skopelo a j.

Turecké ostrovy (dílem k Asii počítané): Samothraki, Imbro, Limno, Mytili.

Jižní Sporady, jako: Samo, Rhodýz a j.; ostrov Kypr.

§ 36.

K *Asii* počítáme ostrovy:

Ostrovy Lakské a Malské, ostr. Seylon (p. Ceylon), ostrovy Andamanské a Nikobarské; ostrovy Zondské (p. Sundské) větší, totiž Sumatra, Džava (p. Java), Borneo, Selébes (p. Celebes); menší: Timor, Floris a j.; ostrovy Molucké, zvl. Seram (p. Ceram) a Džilolo; ostrovy Filipovy, zvl. Mindanao, Palavan, Luzon; ostrov Hainan, Thajvan č. Formosa; ostrovy Džapanské (p. Japanské), totiž: Kiu-siu, Sikok, Nipon, Jeso; Sachaljan, ostrovy Kurilské.

V *ledovém moři:* ostrovy Medvědí, Nová Sibíř.

§ 37.

Ostrovy k *Africe* náležející jsou:

Madéra, ostrovy Kanárské, zvl. Tenerifa a Ferro; ostrovy Zeleného mysu (kapverdké), ostr. Vstoupení (Ascension), ostr. sv. Heleny.

V *indickém* okeanu: ostr. Madagaskar; ostrovy Maskaren'ské, zvl. Bourbon a ostr. sv. Mauricia; ostrovy Amirantské, Sešelské; ostr. Sokotora.

Ostrovny Americké:

Ostrovny pr. Walského (p. Walesského), pr. Alberta, Melvillův skupenina ostrovův nazvaná Zemí Baffinovou, souost. Grönland, ostr. Nju-Faundland (p. Newfoundland), ostrovny Bermudské, ostrovny Bahamské, mezi nimiž Guanahani, kdež Kolumb r. 1492 nejprve přistál. Ostrovny Antile velké: Kuba, Chamajka (p. Jamaika), Haiti, Puerto Rico. Malé Antile: Trinidad, Tabago, Barbados, Martinika, Guadelypa a j.; ostr. Falkland (Falkland), ostr. Země Ohnivá, ostr. Čiloe (p. Chiloe), ostrovny Gallopagské, ostr. Vankuversův, ostrovny králové Šarloty (p. Charlotty), ostr. Sitcha, ostrovny Aleutské.

§ 38.

K Australii počítáme ostrovny:

Nová Gvinej, ostrovny Salomonovy, Nová Kaledonie; ostrovny Marianiny, Karlovy; archipel Marshallův, archipel Gilbertův, ostrovny Samoa čili Mořeplavcův, archipel Fidži; ostrovny Kúkovy (p. Kookovy); archip. Nízkých ostrovův, archip. Marquesův, ostrovny Sědvičovy (p. Sandwichovy), mezi nimiž ostr. Hawaii a Oahu. Ostrov Tasmanie č. Van Diemenův, Nová Zelandie, ostr. Čatām (p. Chatam).

§ 39. Poloostrovny.

V Evropě: Kanin, Kola, Skandinávie, Jutsko, půlostrov Bretonský (franc. Bretaň, p. Bretagne), Pyrenejský, Italský, Řecký neb balkanský, taurický čili Krym.

V Asii: Anatolie čili Malá Asie, Arabie, Gudžerat, Přední Indie, Zadní Indie s poloost. Malakským, Korej, Kamčatka, poloost. Čukčův.

V Americe: Aljaška, Kalifornie, Jukatan, Florida, Nová Skotie, Labrador.

V Australii: poloostrov Yorkský.

§ 40. Mysy.

V Evropě: Mys severní, Nord Kyn (nejsev. mys v Evropě), mys Lindesnaes (na Skandinávském poloost.), mys Landsend (v Anglii); mys Finisterre, mys sv. Rocha, mys sv. Vincence a mys Tarifa (na Pyrenejském poloost.); mys Spartivento a m. Maria di Leuca (v Itálii); mys Matapan (v Řecku).

V Asii: Mys Komorin (v Přední Indii), mys Romania (v Zadní Indii), mys Lopatka (na Kamčatce), mys Čukocký.

V Africe: Mys Bon. (proti Itálii), mys Zelený, mys Dobré Naděje, mys Guardafui.

V Americe: Mys Färuel (p. Farewell) při Gronii, mys Karlův (angl. Charles), mys Sabl (p. Sable), mys sv. Rocha (nejvýchodnější), mys Hornův (nejjižnější), mys pr. Uelského (p. Walesského).

V Australii: Mys Yorkský (nejsevernější), mys Bairn (p. Byronův) nejvýchodnější.

Vodstvo suchozemské.

§ 41. A. Jezera.

Vodstvo suchozemské dělíme na *stojaté* a *tekuté*. Úval či kotlina od přírody vodou naplněná slove **jezero**, je-li uměle naplněna vodou, **rybník**; půda vodou nasáklá jest **močál** (mokřina, bláto, slatina a j.).

Jezera jsou buď

1. říční jezera s přítokem a odtokem;
2. zřídelná jezera s odtokem ale bez přítoku;
3. pleša, jezera s přítokem ale bez patrného odtoku.

Z jezer občasných (periodických) odtéká někdy voda otvory podzemními a vrací se po deštích opět (k. p. jezero Cirknické v Krajině).

§ 42.

V Evropě jsou tato *důležitější jezera*:

V Rusku: Finská jezera souvislá mezi sebou i s mořem: Ladoga, Oněga, Sajma, Enara; jezero Ilmenské, jezero Pejpus či Cudské.

Jezera švédská: Venern, Vettern, Mälar.

Jezera švýcarská: Ženevské, Nešatelské (p. Neuchatelské), Thunské, Luzernské, Curyšské.

V Bavořích: jezero Chiemské.

Na jižním úpatí Alp: Lago madžore (p. maggiore), Lago di Como, Lago di Garda.

V Rakousku: jezero Travenské, Gmundské a j.

V Uhřích: jezero Blatenské, j. Neziderské.

V Čechách jsou jen malá jezera v Šumavě, zato ale mnoho velkých rybníků, k. p. u Třeboně a t. d.

§ 43.

Jezera v Asii: moře Chivalinské či Kaspijské a Aralské (pleso); jezero Balchašské, jezero Bajkalské; jezero Tengri, jezero Vanské, Mrtvé Moře a j.

§ 44.

Jezera v Africe: Čad, Cana, Kereve, Luta Nzige (říčná), Tanganika (pleso), Njasi.

§ 45.

Jezera v Americe: jezero Medvědí, jezero Otročí, jezero Athabaska, jezero Uinipeg (p. Winipeg), jezera: Hořejší, Mičigán (p. Michigan), Juren (p. Huron), Iri (p. Erie), Antário (p. Ontario); Velké solné jezero (pleso). V Jižní Americe: jezero Titikaka (pleso).

V Australii vesměs plesa, zvláště jezero Törrns (p. Torrens).

§ 46. B. Řeky.

Jak povstávají řeky?

Prýští-li se voda na některém místě ze země, vzniká **tam pramen** (zřídlo, temeniště), spojí-li se vody z více pramenů, **povstává potok**, spojí-li se více potoků v jedno, **povstává řeka**.

Prohlubeň, kterouž voda teče, jest **řečiště** a nehlubší pruh v řečišti **žlab**. Pevná země po obou stranách řeky zove se **břeh**, a sice, po řece dolů hledíc, **břeh pravý** a **levý**; výtok do jiného vodstva jest **ústí** (stok, výtok, souvoden). Rozchází-li se řeka před **ústím** do ramen (hrdel), zavírajících trojúhelnou řížinu; jmenuje se **toto ústí deltovým**; někdy tvoří řeka jezero sladkovodní s úzkým průjezdem do moře, jezeru takovému říkáme **liman**. Ostrožna mezi **limanem** a mořem slove **kosa** čili **střelka**, nízké ostrovy před **limanem** jsou **presypy**.

§ 47. Vývoj řeky.

Skutečná délka řeky se všemi oklikami a ohby jest **vývoj řeky**; **přímá čára** od zřídla k ústí vedená jest **přímá vzdálenost řeky**.

Při delší řece rozeznáváme **tok hořejší, střední a dolejší**. Rychlost toku záleží na **spádu** vody; t. j. na **příkřejším** nebo-li **povlnnějším** svahu řečiště. Je-li koryto mezi **příkré břehy vtěsnáno**, proudí se voda rychleji, i vznikají **proudy** čili **peřeje**; **náhlejší spád** vody způsobuje **práh**, **srázný sklon řečiště vodopád** či **slap**.

§ 48. Jakého způsobu řeky rozeznáváme?

Řeka **hlavní**, **valetok** zvaná, vylévá se do moře a **přijímá řeky pobočné**, do nichž se vlévají **přítoky**. Řeka **pobřežní** vylévá se po **krátkém toku přímo do moře**; řeka **stepní** ztrácí se buď **v písku**, buď **v močálech**, buď **tvoří pleso**; řeka **ztracená** či **punkva** (**ponikla**) **padá do zemských jam** či **ponorův**. **Horské potoky s nestálou vodou** zovou se **bystřice** n. **bystřiny**.

Ouhrn všeho vodstva, k jedné hlavní řece náležitého, slove **osnova** či **síť říčná**; **veškeré prostranství**, z něhož se vodstvo k jedné řece sbíhá, jest jejím **pořímím**. Rozhraní dvou pořímí jest **předěl vodní**. **Soustava** všeho vodstva, prostředně i přímo k jednomu **móři** náležitého i s pořímím nazývá se **oblastí moře** či **oumořím**.

§ 49. Řeky evropské.

Řeky evropské náležejí k třem oblastem mořským: 1. k **oblasti severního moře ledového**, 2. k **oblasti atlantského oceánu** a jeho částí, 3. k **oblasti moře kaspického**.

Do **severního moře ledového** vylévají se:

1. **splavná sice ale po 8 měsíců zamrzlá Pečora**, přicházející od Uralu.
2. **Mezeň**, přich. z **slatinné stepi**, **Tundra** zvané.
3. **Dvina**, vzniklá ze **Suchony** a **Jugu**; ústí u **Archangelska**.
4. **Oněga**.

Do moře východního:

1. Něva (Petrohrad) přichází z jezera Ladogy.
2. Dvina západní (Riga).
3. Němen (dolejší tok Memel) do limanu kurského.
4. Největší řeka tohoto úmoří jest Visla, jejížto prameny jsou ve slezských Bezkydech (Krakov, Varšava, Gdansk); ústí deltové, liman; přítoky v pravo: Dunajec, San a Bug.
5. Odra přichází od moravského Jesenka (Vratislav, Frankfurt, Štětín); liman; přítoky: Opava, Nisa Kladská, Varta.
6. Řeky (elfy) poloostrova skandinávského, nejvíce s četnými prahy; z nich nejznamenitější: Tornea, Angerman, Dal.

Do moře severního:

1. Göta z jezera venernského.
2. Glomen.
3. Idra č. Eider (Rendsburk).
4. Labe od jižního úpatí Krkonošův; od Mělníka splavné pro parníky; ústí pod Hamburkem (Dražďany, Děvín, Hamburk); přítoky (v levo): Vltava (Praha), Ohře, saská Sála (Jena, Dobrohora); — (v pravo): Havola spojená se Sprevou (Berlín).
5. Vezera vzniká spojením Víravy a Vltavy (Werra, Fulda); přítok: Allera.
6. Emže od teutoburského lesa, do Dollartu.
7. Rýn vyvěrá na sv. Gotthardu ve Švýcařích, teče jezerem bodmanským, tvoří u Šafhaus slap 70' = 22 met. vysoký, dělí se na hranici německo-nizozemské na hrdla: Vál, co hlavní tok, a Rýn, který opět do Ajssely, Leku a Křivého Rýna se rozštěpuje. Ústí starého Rýna u Katvyku. Přítoky (v pravo): Neckar (Tübinky, Stuttgart, Heidelberg), Mohan (Frankfurt), Lána, Rúra a Lipa; — (v levo): Ara (Bern) s divokou bystřicí alpskou Rysou (Lucern), Mosella (Trýr).
8. Mésa přich. z náh. roviny langresské, spojuje se s Válem a tvoří část deltového ústí rýnského (Verdun, Lüttich).
9. Šelda č. Skalda, nejzápadnější řeka nížiny germanské (Gent, Antorf).

10. Temže (Londýn).

11. Embr (p. Humber) a Tuid (p. Tweed).

Do okeanu atlantského:

1. Klajd (p. Clyde) v Skotsku, Sevrn v Anglii a Šenen (Shannon) v Irsku.
2. Séna (p. Seine) ve Francii (Paříž, Havre de Grace) s přítoky Marnou, Oasou (p. Oisou) a Jonou (p. Yonnou).
3. Loara (p. Loire), největší řeka francouzská, přichází ze Seven (Orleans, Nantes) a má přítoky: Allier, Vienna.
4. Garonna, slove v ústí Zironď (p. Gironde) [Bordó (p. Bordeaux)] s Tarnem, Lotem, Dordoní.
5. Pobřežní řeka Adúr (p. Adour).
6. Na poloostrově pyrenejském: Miño, Duero (Oporto), Tacho (p. Tajo; Toledo, Lissabon).
7. Guadiana a Guadalquivir.

Do moře středozemního:

1. **Róna** (p. Rhóne) prýští se ve Švýcařích, teče jezerem ženevským, přijímá ve Francii **Sónu** (p. Saone) a **Dú** (p. Doubs).
2. **Arno** na poloostrově apenninském (Florenci).
3. **Tibera** (Řím); **Po** (Turin), přítoky jeho: **Tičino** (Ticino), **Adda**, **Oljo** (p. Oglio), a **Minčo** (Mincio).
4. **Adiže** z Tyrol (Verona).
5. Pobřežní řeky **Talment** či **Tagliamento** a **Soče** (Isonzo).
6. Na poloostrově balkánském: **Drin**, **Vardar**, **Struma** (Strymon) a **Marice** (Drinopol).

Do moře černého:

1. **Dunaj** prýští se v Černém lese a má ústí deltové (Řezno, Vídeň, Pešť a Budín, Bělehrad). Důležitější přítoky (v pravo): **Lech** (Augšpurk), **Isara** (Mnichov), **Inn** (Innsbruck), **Enže**, **Raba** s **Lítavou**, **Drava** (Marburg) s **Murou** (Hradec), **Sáva** (Záhřeb, Zemun), **Morava** (v Srbsku); — (v levo): **Mhla**, **Nába**, **Rezný**, **Morava** (Olomouc), **Váh**, **Hron**, **Tisa**, **Olt**, **Pрут**.
2. **Dněstr** přicházející z Karpat.
3. **Dněpr** vlévá se do moře pod Chersonem (Kyjev).
4. **Don** s **Doncem**.

Do moře chvalinského:

1. **Volha**, největší řeka evropská, vyvěrá v lese volchonském, přijímá pod **Kazaní** **Kamu** (l.) a u **Novohradu** nižního **Oku** (p.); ústí deltové nad **Astrachaní**.
2. **Ural**, pohraničná řeka mezi Evropou a Asií.

§ 50. *Řeky Asijské.*

Do severního moře ledového tekou:

1. **Ob**, má největší poríčí z řek asijských a přijímá ř. **Irtyš** (Tobolsk) s **Išimem**.
2. **Jenisej** přijímá vyšní **Tungusku** (jinak: **Angaru**), tvořící **bajkalské jezero**, pak **podkamennou** a **nižní Tungusku**.
3. **Lena** s ústím deltovým a s **limanem**; přítoky: **Vitim** a **Aldan**.
4. **Indigirka** a **Kolyma**.

Oblast velikého okeánu:

1. **Amúr** vzniká spojením **Silky** s **Arguní** (jinak **Kerlon**), jest bohatý na přítoky a ostrovy; důležité spojení mezi asijskou **Rusí** a okeánem, avšak ústí bývá pouze po tři měsíce prosté ledu.
2. **Hoangho** (žlutá řeka) a **Jan-ce-kjang** (modrá řeka; **Nanking**); zejména na poslednějším velmi čilá plavba se provozuje; velikolepé průplavy.

3. **Menam-Kong** (n. **Kambodža**) a **Menam**.

Oblast okeánu indického:

1. **Iravadi** (**Ava**, **Rangun**).
2. **Brámaputra** má společně s **Gangem** ústí deltové a svažuje **Bengalsko**; sprovází hořejším tokem **Himalaji** a prorývá východní jeho konec.
3. **Gang** (**Benares**, **Kalkuta**), posvátná řeka **Indův**. Sesílena jsouc četnými přítoky, vystupuje každoročně z nízkých břehův svých a zúrodňuje povodněmi zemi.

4. **Ind** a více jiných řek indských vzniká za pásmy himalajskými a prorývá je. Na východním břehu středního toku jeho leží úrodná pahorkatina Pendžab (pětirčí) a na východním břehu dolejšího toku poušť Thur; pod Hydrabádem tvoří velké delta.

5. Dvojjčata **Eufrat** a **Tigris**, přicházející od vysočiny arménské, spojují se v řeku **Sat-el-Arab.** (Basra), který se vylévá ústím deltovým do zálivu perského.

Do středozemního moře teku: **Asy** (Orontes) a několik řek pobřežních; **Sejhun** (Kydnos), **Minder** (Maiander) a j.

Do moře černého: **Kyzil** (Halys) a **Kubaň**.

Stepní řeky: do moře chvalinského **Kura** s přítokem **Arasem** (Araxes), pak **Terek**.

Do jezera aralského **Gihon** (Oxus, Syr-darja) a **Sihon** (Jaxartes, Amu-darja); **Jordan** přichází s Antilibanonu, tvoří jezero genezaretské a vlévá se do mrtvého moře.

§ 51. Řeky Africké.

Vodopisné poměry Afriky jsou ještě po skrovnu proskoumány. Ve vysokém Sudanu a ve vnitřní Africe nacházejí se prameny nejznamenitějších řek; avšak pro četné prahy a slapy nelze snadno vniknouti do vnitřní pevniny.

Oblast moře středozemského:

Nil vzniká z řek: **Bahr el Azrak** (sinná řeka), která se prýští v Habeši a činí jezero canské, — a **Bahr el Abiad** (bílá řeka) která přichází z jezera Kereve či Viktoria, jak dokázali angličtí cestující **Spik** (p. Speke) a **Grant** r. 1863. Po spojení obou (u Chartuma) přijímá Nil jediný přítok **Atbaru**. Nil počíná býti splavným teprve v dolejšímu toku svém pod posledními prahy u Assuanu. Následkem tropických deštů ve vrchovišti svém stoupá od konce července až do konce září, zaplavuje veškerou dolinu, přináší s sebou úrodnou prst a zvyšuje pohnáhlou řečiště. Strojená jezera a průplavy dovážejí vodu jeho také do krajů vzdálenějších. Z jara jest krajina vyprahlou pouští; v létě jezero, z něhož vyčnívají domy a vesnice na způsob ostrovů; v podzimku nejbohatší vzdělávaný kraj, oplývající od pravěku obilím. Pod Kairem šíří se dolina, břehy jsou pusté, počíná delta, jehož nejznamenitější hrdla se vlévají u **Rosetty** a **Damietty** do moře.

Oblast okeánu atlantského:

1. **Oranž** (p. Oranje) n. **Garip**, severní hranice Kapska, má ústí své u mysu **Volta** (29° j. š., 34° v. d.).

2. **Kongo** u **Zaire** se slapy a výročními zátopami jako Nil (7° j. 30° v.).

3. **Niger** (hořejší tok [až po Timbuktu] slove **Džoliba**, střední **Kvóra**); ústí jest močalovité, hustými lesy pokryté delta, silným dovážením bahna šíří se pobřeží neustále; mohutný přítok jeho **Cada** přichází z jezera **Tubori**, jihovýchodně od jezera cadského, i zdá se býti jedinou přirozenou dráhou vedoucí do vnitřní pevniny, jelikož překážejí prahy, slapy a úskalí plavbě po Nigeru.

4. **Gambia a Senegal** tvoří veliká ústí deltová; zaplavují od července do října krajinu (Senegambii), čímž se stává tak neobyčejně úrodnou, že ani není potřeba, zorávatí ji. Stoupání přílivu pozorovati lze v řekách ještě ve vzdálenosti 40 mil od břehu mořského; následkem toho lze se plaviti po řekách těchto po lodích námořních.

Oblast okeánu indického:

Zambezi, jedna z největších řek jižní Afriky, prorývá pohorí Lupatské, zaplavuje každoročně krajinu a má ústí deltové. Krajina poblíž ústí (18° j. 54° v.) jest bohatá na rostlinstvo, avšak pro močály své nad míru nezdravá.

§ 52. Řeky Americké.

Amerika má největší veletoky země a má mezi všemi pevninami největší hojnost vody.

Oblast severního moře ledového:

1. **Mekensí** (p. Mackenzie) prýští se co Athabaska v skalistých horách, činí jezero Athabaska, vytéká z něho co řeka otročí a vtéká do jezera otročího, jež opouští co Mackenzie. Z velkého jezera medvědího přijímá velkou řeku Medvědí.

Oblast okeánu atlantského:

1. **Saskačavan** vtéká do jezera Winipeg, jehož odtoky do zátoky Hudsonovy slovou Nelson, Hill a Severn.

2. **Řeka sv. Vavřince** jest odtok pěti velkých jezer kanadských (hořejšího, mičigenského (p. michigan), júrénského (p. huron), jezera Iri (p. Erie) a Antéria (p. Ontario), mezi Eriem a Ontariem slove Niagara s nejmocnějším slapem na zemi.

3. **Pobřežní řeky atlantské: Hedsn** (p. Hudson; New-York čti Ňu Jork), **Delavér** (p. Delavare; Philadelphía), **Seskyhene** (p. Susquehanna) do zátoky Čisepičské (p. Chesapeak).

4. **Misisipi**, podle velikosti druhý veletok země, přichází z jezera Itasky, ústí jeho jest močálovité, mnoho-ramenné delta, které bývá každoročně zaplavováno. Důležitější přítoky jeho jsou (v pravo): mohutný Missouri, Arkansas a Red River (červená řeka); (v levo): **Ilinois** (p. Illinois), **Oeio** (p. Ohio; Cincinnati) s přítokem **Tenessí** (p. Tennessee).

V jižní Americe: 1. **Řeka sv. Magdaleny** s Kaukou do moře Antilského.

2. **Orinoko** s vysočiny gvianské.

3. **Řeka Amazonek n. Maraňon**, největší veletok země, přijímá množství velkých řek ze západních velehor, jest asi 3 míle široká, 600' = 190 m. hluboká, příliv lze pozorovati v ní ve vzdálenosti as 100 mil = 742 kilom. od moře, vodu její lze v moři rozeznati ve vzdálenosti 60 mil = 445 kilom. od pobřeží; vylévá se do moře dvěma velkými hrdly, jež slovou Maraňon (12 mil = 89 kilom. široký) a Pará (6 mil = 44 kilom. zs.).

4. **San Francisco** z vysočiny brasílské.

5. **Rio de la Plata**, vlastně chobot utvořený stokem řek Paragway a Parana (s přítokem Uruguay).

§ 53. *Řeky Australské.*

Vodopisné poměry vlastní Austrálie jsou taktéž jen velmi málo známy. Austrálie zdá se ze všech země dílů míti nejméně vody; máť jen málo stále tekoucích řek. Největší počet jich rozvodňuje se pouze za prudkých dešťův; jindy vysychají tak, že tvoří řadu souvislých kalužin (krík, p. creek), nebo zanikají, jakmile opouštějí hornatínu. Také zpustošují více krajinu, než aby jí zúrodnily. Většina doposud známých řek poskytuje stejné úkazy: ploché, obyčejně na způsob jezera rozšířené řečiště a četné překážky plavbě, čímž se stává skoro nemožným vniknouti do vnitra.

1. Nejvíce známa jest řeka **Merré** (p. Murray), přicházející z Alp australských, která zaplavuje kraj od června do ledna; po ní jezdí parníky; nejznamenitější přítok jest **Darling**.

2. Řeka **Labutí** na západě pevniny, vlévá se u Perthu do okeánu indického.

Vyvýšeniny a prohlubně suchozemské.

§ 54. **Jak se měří výška hory?**

Abychom prohlubně a vyvýšeniny změřili, pomyslíme si společnou plochu základní mezi oběma ležící, totiž povrchu mořskou. Souš vyniká někde výše nad hladinu mořskou, někde níže.

Výšku určujeme způsobem dvojím:

1. Vyměříme-li, jak vysoko je vrchol hory atd. nad povrchní mořskou, vyměřili jsme **výšku prostou**.

2. Vyměříme-li, jak vysoko je vrchol hory atd. nad nejbližším okolím, vyměřili jsme **výšku poměrnou**.

V zeměpisech jest vždy výška prostá udána.

§ 55. **Vysočiny.**

Krajiny, kteréž nepovyšují se více leč 500' či 158.04 met. nad povrchu mořskou, zovou se **nížinami**; krajiny, kteréž vynikají více než 500' nad hladinou mořskou, zovou se **vysočinami**. Z nížiny přechází se na vysočinu po stupních (placích).

§ 56. **Hory a jejich části.**

O samělé vyvýšeniny až do 1000' = 316 m. výše slovou **pahorky** a tvoří dohromady **pahorkatínu**. Vyvýšeniny nad 1000' slovou **vrchy** a **horami**. Je-li vysočina celkem rovná, nazývá se **náhorní rovinou**. Nejspodnější část hory nazývá se **patou** její, nejvyšší je **vrcholem**, střední části mezi oběma říká se **svah**, **stráň**, **stěna**.

Podle podoby, jakou vrchol má, nazývá se vrchol **okrouhlý** **těmě** (též **homole**, **kůžel**, **hřib**); vrchol **příšpicatělý** **štít** (**záb**, **roh**).

Hory, které občasné z nálevkovité dutiny (sopouchů či krater řečené) plyny, bláto, popel atd. vyvrhují a lávu (t. j. žhavou, tekutou hmotu nerostovou) vypouštějí; slovou **sopkami**.

§ 57. Pohoří a jeho části.

V řadách spojené pahorky a hory slovou pásma pahorková a horská; po různu stojící, avšak v úpatí mezi sebou souvislé vyvýšeniny nazývají se **vřehovinami** — pásma a skupeniny horské, k jednomu celku náležející, činí **pohoří**. Nejvyšší část pohoří slove **hřbet**, je-li užší, **hřeben** či **čeren**.

Sběhem několika pásem horských vznikají **uzly** horské; naku- pením spoust horských vzniká **souhoří** (hnízdo horské).

Vybíhají-li z pohoří nějakého jiná menší pohoří stranou, nazý- vají se **rozsochami**.

Táhne-li se více pohoří podél sebe rovnoběžně, zove se nejvyšší z nich **ústřední pohoří** a ostatní **pobočná pohoří**.

Ve hřbetu hor bývají veliké prohby, které se nazývají **převaly**. Je-li převal mělký, nazývá se **sedlem**, je-li hluboký a těsný, **klancem**, je-li prohby široký a hluboký, **prohým**. Těsné místo v údolí horském zove se **soutěskou**.

Převalův užívají lidé k přechodům a proto čím hlubší převal, tím užitečnější.

Součet výšek všech převalů dělený jich počtem nazývá se **střední výškou hřebenu**.

§ 58. Vysočiny Evropské.

I. Nejznamenitější soustavou horskou v Evropě jsou **Alpy**, nej- krásnější a mnohotvárnou členitostí nepřístupnější velehory země. Prostírají se mezi zálivem Lvím a Janovským nejprv jednoduchým pásmem od jihu k severu; přijavše na to směr východní postupují několika pásmy až k Dunaji a k jaderskému moři, kde jsou spojeny s Krasem. Směrem vodorovným dělíme je obyčejně na **Alpy zá- padní** (francouzsko-italské), **střední** (švýcarské) a **východní** (rakouské); — směrem k olým rozeznáváme tři stupně: *a*) přední Alpy (2000 — 5000' či 652—1580 metrů) hlavně na straně severní, *b*) střední (5000—8000' či 1580—2529 metrů) a *c*) vysoké Alpy. Čím dále se k severu prostírají se Alpy západní, tím více jim přibývá střední výše hřebenů a vrcholů, svah západní jest širší, svah východní namnoze strmý. Strmost a divokost podoby, znamenitá výška vrcholů, úzeji uzavřené doliny stanoví povahu jejich. Nejvyšší vrchol Alp a zároveň nejvyšší bod Evropy, Mont Blanc (14.800' či 4678 metrů) nachází se v úhlu, jež tvoří podélná osa Alp, obracející se k východu. Odtud prostírají se delšími pásmy; čím více se rozšiřují, tím více jim výšky ubývá i skládají se z pásu středního (střední n. prahorské Alpy) a ze dvou jej provázejících pobočných pásův (severní a jižní Alpy vápencové).

Jednotlivé části jejich jsou:

1. **Přímořské alpy** od průsmyku Bocchetty až k pramenu Pádu (Monte Viso 11.800' či 3730 metrů).
2. Alpy **Kottské** až k dolině Dory Ripery; dosahují nejdále na západ (Mont Cenis 8670' či 2740 metrů).
3. **Grajské** n. šedé Alpy mezi dolinami Rhony; jezerem ženevským,

sedlem většího Bernharda a dolinou Dory Ripery (Mont Blanc 14.800' či 4678 metrů).

V. pásmé středním:

1. **Penninské n. Valliské Alpy** mezi sedly většího Bernharda a Simplonu (Monte Rosa 14.284' či 4515 metrů).

2. **Lepontské n. Adularské A.** od sedla Simplonského až k sedlu Spljužskému (sedlo Sv. Gottharda 6400' či 2023 met., Spljužské 6500' či 2055 met.).

3. **Rhaetské A.** až k sedlu Brennerskému (4450').

4. Poboční skupeniny jsou: pásmo **Rhätikonu** mezi Rýnem a Innem; skupení **Ortlesské** mezi Addou a Adiží (Ortles 12.390' či 3916 metrů).

5. Od štítu třípánského (11.350' čili 3588 met.) až k rozsoše nad vrchovištěm Mury — pásmo hlavní slove **Taurův vyšší** (Veliký Glockner 12.000' čili 3793 met.); východněji sleduje pásmo **nížších Taurův** mezi Enží a Murou, pak štyrské a korutanské Alpy. Poslední odnože Alp středních jsou: pohoří **lávské a les bakoňský**.

Severní pásmo alpské:

Toto prostírá se polohloukem od Rhony až k Dunaji; části jeho jsou:

1. **Alpy bernské** mezi Rhonou a Arou (Finsteraarhorn 13.160' čili 4160 met., Panna 12.800' čili 4046 met.).

2. Skupení **Tödi** až k Rýnu (Tödi 11.100' čili 3508 met.).

3. **Algavské n. bavorské Alpy** až k Inu (stěna Martinská 8000' či 2529 met.).

4. **Salcburské Alpy** po obou stranách Salice (Watzmann 8180' či 2585 met.).

5. **Rakouské Alpy** (odnoží: les vídeňský) až po Dunaj (Dachstein 9490' či 3000 met., Schafberg 5630' či 1780 met., Hochschwab 7174' či 2268 met., Sněžník 6566' či 2075 met., Lysá hora 1329' či 420 met.).

Jižní pásmo alpské:

Toto prostírá se od jezera Dlouhého na severu lombardsko-benátské nížiny, Krasu a Sávy až naproti vtoku Tisy. Části jeho jsou:

1. **Lombardské n. Tellinské Alpy** až po Adiží.

2. **Benátské n. tridentské** až po Talment.

3. **Karenské Alpy**, jejichžto část východní slove **Karavankami** (sedlo Ljubel 3900' či 1233 met.).

4. **Julské Alpy** prostírající se k jihu (Třihlav 9037' či 2856 met.).

5. Nejzazší odnože na východě: pohoří **makolské a varaždinské** mezi Dravou a Savou; **Fruška gora** a **Vredník v Srému**.

II. K Alpám připojují se na jihu vápencové náhorní roviny **Krasu**, který se prostírá k moři jaderskému a podél něho, jakož i po ostrovech a po Turecku až k odnožím Balkanu. Četná koryta, nálevky a jámy, podzemské jeskyně (pecery), nedostatek otevřených údolí říčních (doliny), skrovná vyvýšenost s osamělými vrcholy — to vše činí povahu Krasu.

III. Na severozápadě Alp prostírá se pohoří **jurské**, odloučené od oněch švýcarskou náhorní rovinou.

IV. Pás alpský obkličují poloobloukem hornatiny francouzské a německé, jakož i vysočina českomoravská. Ve Francii jsou na jihu **Sevenny** a horstvo **óverňské** (franc. Auvergne), na východě **Vosgy**, na severu **Ardenný**. V Německu jsou: **Černý les** a **švábská Jura** mezi **Rýnem**, **Mohanem** a **Dunajem**; **Tanus**, **Speshart**, **Rhön**, **les durynský**, **Harc**, **les teutoburský**, na severu **Mohanu**. Hlavní části vysočiny českomoravské jsou: **Šumava**, **Smrčiny** či **Černé hory**, **Krušné hory** a **Krkonoše**.

Hornatina francouzská. Na západní straně doliny rhönské zdvihají se **Sevenny**, k těmto se připojuje na z. horstvo **óverňské**, vysočina to francouzská, kteráž na s. a z. po plasách k nížině francouzské se snižuje. **Sevenny** přecházejí pohořím **Côte d'or** a náhorní rovinou **Langresskou** v pahorkatinu **Lothrinskou**, ku kteréž se připojují **les ardennský** a hornatina na západním břehu **Rýnu** (**Vosgy**, **Hunsrück** a **Eifel**).

Hornatina německá. Rovnoběžně s **Vosgy** prostírá se na pravém břehu **Rýna** **Černý les**, ku kterémuž se na s. připojují **les Nekarský** a **Odenwald**, jenž se prostírá až po **Mohan**. Za **Mohanem** prostírají se týmž směrem **Speshart** a pohoří **rhönské**. Pokračováním **Hunsrücku** jsou **Tanus** (mezi **Mohanem**, **Rýnem** a **Lahnou**) a **Vogelsberg** (na z. **Fuldy**). Naproti **Eifeli** zdvihá se **Westerwald** (mezi **Lánou**, **Siegou** a **Rýnem**) spolu se **Sedmihořím** (nad **Rýnem**). Pokračováním **švýcarské Jury** jest na s. **Rýna** a náh. roviny **bavorské švábská Jura** a **francá Jura**. Rozhraním hornatiny německé a vysočiny českomoravské jsou **Smrčiny** čili **Černé hory**, od nichž se prostírají k severozápadu **durynský** a **teutoburský les**. Na severu **durynského lesa** zdvihá se **Harc**.

Vysočina českomoravská. Okrajná horstva její jsou: na sz. hory **Krušné**, na sv. **Sudety** s **Krkonoši** a pohořím **Kladským**, pak **hrubým** a **dolejším Jesenikem**; na jz. **Šumava** s **českým lesem**.

V. **Karpaty**, oddělené od **Alp** a **Balkanu** **Dunajem**, obkličují obloukem **uherskou nížinu**.

Počínají se východně při ústí **Moravy** co **Malé Karpaty**, jejichž pokračování slove **Bezkydy** (sedlo **jablunkovské** 2000' či 632 metrů). Nejvyšší pohoří karpatské jsou **Vyšní Tatry** (štít **gerlachovecký** 8350' či 2639 met., štít **lomnický** 8300' či 2623 met.); jednotlivá pásma vnitřní hornatiny na jihu **Tater** oddělena jsou přítoky **dunajskými**. Vnější pásmo, **Vrchovina karpatská**, prostírá se směrem jihovýchodním až k pramenům **Přutu** a **Tisy**. Konečně tvoří okraj vysočiny **sedmihradské**; východní okrají slove **sedmihradskými Karpaty**, okrají jižní horstvem **fogarašským**, západní **sedmihradským Rudohořím**.

Na znamenitějších poloostrovech a ostrovech evropských má převahu tvar vysočinný.

1. **Turecko-řecký poloostrov.** Hlavním úzlem soustavy horské jest **Šerá planina** (42° s. š. 40° v. d.), jež souvisí na sz. s **Krasem** a vysílá na v. **Balkan** (**Hámus**) až po **černé moře**.

K jihu prostírá se **Pindus**, z něhož vybíhá k moři **egejskému** více pásem. Jižní hornatina, **Peloponnes** č. **Morea**, jest osobitou vysočinou.

2. Apenninský poloostrov jest skoro všecek naplněn horami. Apennin počíná východně od sedla Bocchetty (u Janova), prostírá se nejprve na samém pobřeží ligurském, odtud směřuje k moři jaderskému, dosahuje as u prostřed poloostrova největší výše (Gran Sasso d'Italia 10.000' či 3161 met.) a šířky, nikde však nezdvihá se až k čáře věčného sněhu. Vysoký Apennin doprovázejí nižší rovnoběžná pásma.

Nad kampaňskou rovinou zdvihá se sopka Vesuv (3700' či 1169 met.), oddělená od Apenninu. Pokračováním Apenninu jsou hórstva na Sicílii; sopka Etna (10.200' či 3224 met.) vystupuje z roviny kata-nejské až nad čáru věčného sněhu.

3. Poloostrov pyrenejský, nazvaný tak po Pyrenejích, jest vysočina. Od východu k západu prostírají se 4 pásma horská. Nejsevernější a nejižnější mají ráz velehor, obě střední obklíčují dvě náhorní roviny.

Severní horstvo okrajní jsou Pyreneje, jejichž pokračování k západu slovou kantaberským, asturským a galickým horstvem. Druhé pásmo jest předelné horstvo kastilské, oddělující náh. roviny starokastilskou (na sz.) od novokastilské (na jv.); tato ob-
stoupěna jest na jihu andaluským horstvem rozhranným, na jehožto úpatí jihozápadním se rozestírá nížina andaluská. Nedaleko pobřeží moře středozemního vystupuje hornatina granadská, z níž strmí Sierra Nevada.

4. Západ a sever ostrova velkobritského jest vysočina, východ nížina; v oné rozeznati lze více skupin. Co do povahy země-
miště podobají se Hebridy, Orkady a ostrovy shetlandské severnímu Skotsku. — Vnitro Irska jest nížina; na pobřežích vystupují hřbety skalné a osamělé výšiny.

Horstvo karnualiské (p. kornwalliské) na jz. (až k mysu Landsend); — vysočina uelsská (p. walesská) severně od zálivu bristolského; — horstva severní Anglie dělí se na menší západní polovici, hornatina kömmländská (p. cumberlandská), a na větší východní, hory Pikské (p. Peakské); — horstvo Civiötské (p. Cheviötské) na hranici skotsko-
anglické; — vysočina skotská rozdělena jest hlubokou dolinou podélnou na část jižní, Grämpiänskou (p. Grampian) zvanou a na část severní, horstvo kaledonské.

5. Na poloostrově skandinávském převládá vysočina, jmeno-
vitě na západě a na severu. Na západě se sklání strmě k pobřeží, četnými fjordy protraněmu, na východě a na severu jest svah povlnný, vysočina se sklání částečně po plásách.

V jižním Norsku největší jest vyvýšenost půdy ve Fjeldech (Longfjeld a Dovrefjeld), vrchol: Snöhättan 7600' či 2402 met., ku kterémuž se na severu připojují Kjöly v průměrné výši 2500' či 790 met. (Sulitelma 5800' či 1833 met.), a k těmto horstvo lopařské. — Ostrovy danské a baltické považovati sluší za části sousedních nížin. — Na Islandu vystupují lysé hory až do výše 6000' či 1896 met., pokryty jsouce od 2500' či 790 met. zv. věčným sněhem; ledovce dosahující až k moři, bystřice horské, plochy pokryté sirou a teplice (dvě občasná zřídla metající vodu do výše 80—100' [= 25—31 metrů] Gejsery).

Na východě Evropy vystupují z nížin rozsáhlé (přes 60.000 □ m.)

náhorní roviny a pahorkoviny rozličných jmen, 300—1200' = 95—379 m. vysoké, tak zvaná **nížká Rus**; nejvyšší mezi nimi jsou náhorní roviny Podolské (při Dněstru) až 1200' = 379 m., Valdaj s Volchonským lesem (900' = 284 m.), jezerné roviny a pahorkoviny Čudské (900'), vyšší stepi jihoruské (1100' = 376 m.) a pravý čili horský břeh Volhy (1200' = 379 m.). Přírodní hranici mezi Asií a Evropou činí 300 mil dlouhé pohoří **Ural**, průřizem 3500' = 1106 m. vysoké se štíty až 5400' = 1606 m. vysokými (Tepos, Kondjakovský kámen a j.).

§ 59. *Vysočiny Asijské.*

Asie, první bydliště pokolení lidského a kolébka nejstarší osvěty, má nejrozsáhlejší náhorní roviny, nejvyšší vrcholy, největší vysočiny a nejmohutnější horstva okrajná. Tento díl země má povahu vysočiny.

Uzel horstva asijského leží skoro u prostřed Asie, kde dělí **Hindu Khú** (90° v. d.) veškerou vysočinu na vysočinu **západní** (předoasijskou) a na vysočinu **východní** (zadoasijskou).

Vysočina zadní Asie má průměrnou vyvýšenost prostou 8—10.000' = 2528—3160 met. a rozsáhlost rovnající se třetině veškerého povrchu Asie; obklopena jest čtyřmi horstvy okrajnými; mohutná pásma rovnoběžná. Na jihu jest **Himalaja**, na východě **kytájská** a **mandžurská** horstva, na severu hory **sojánské** a **Altaj**, na západě **Belur Dagh**. Z náhorních rovin vnitřních vystupují **T'an-šan** a **Kyen-lyn**.

Jižní okrají tvoří nejvyšší velehory země Himalaja s rovnoběžnými pásmy, má nejvyšší posud známé vrcholy země Maunt Ivrist (p. Mount Everest) 27.200' = 8597 met., Kančindžinga 26.000' = 8218 met., Dhavalagiri 26.000' = 8218 met. a mnohé nad 20.000' = 6321 met. zvyšl. Na východ lemuji zadoasijskou vysočinu: Pohoří Činganské, Mandžurské, Jün-ling, Pe-ling, Nan-ling. Severní okrají tvoří až k jezeru bajkalskému rozhranné horstvo sojánské; odtud prostírá se k západu až po jezero Dzajsang Altaj. Západní okrají tvoří až k pohoří Hindu Khú Belur Dagh. Obě rovnoběžná pásma vystupující z náh. rovin, zejména T'an-šan na s. a Kyen-lyn na j. jsou pokračování základního okrají.

Mezi himalajským horstvem a Kyen-lynem leží náh. rovina tibetská; mezi Kyen-lynem a Šanem vysoké Tatarsko; mezi T'an-šanem a severním okrajím leží na z. Džungarsko, na v. Mongolsko. Mongolsko, východní část Džungarska a vysokého Tatarska jest dílem šířá step, dílem písčítá a kamenitá poušť, Gobi neb Šamo zvaná; prostírá se do délky as 400 mil, do šířky 100 mil.

Vysočina přední Asie (průměrné vyvýšenosti pouze 4000' či 1264 met.), zanimající as 11. díl veškerého povrchu Asie, dělí se na tři náh. roviny: na rovinu **iránskou**, na vysočinu **arménskou** a na náh. rovinu **maloasijskou**.

1. Náh. rovina iránská, step s četnými jezery solnými; okrajná horstva jsou na severu Paropamisus a Elbrus (sopka Demavend 16.000' = 5057 met.). 2. Vysočina arménská (Ararat 16.000' = 5057 met.) svažuje se na jihu do nížiny Eufratu a na západě do 3. náh. roviny anatomské (č. maloasijské), jejímžto jest okrajím na jihu Taurus. K tomuto se připojuje pohoří syrské (Libanon 9000' = 2844 met.), které až k rudému moři se prostírá. Na p. o. Sinajském soujmená hornatina (Sinaj 8500' = 2687 met.).

Od hlavního pně rozsáhlými rovinami odloučeno jsouc, vystupuje poledníkové horstvo **Uralské**. — Náh. roviny **dekanská** n. **předoindská** jsou okrajnými horstvy obklíčena.

Na s. Vindhija, na z. Gaty západní, na v. Gaty východní, na j. Aligiri.

Z vysočiny zádoasijské vybíhají k severu: **Jablonný hřbet**, **Stanový hřbet** a horstva **Kamčatská**; tato poslední s dvojnásobným pořadím 21 činných sopek. Na j. Malajské horstvo, t. j. pásma rovnoběžná v Zadní Indii.

K severu vybíhající člen vysočiny předoasijské — **Kavkaz** — souvisí hornatinami s armenskou vysočinou (Elbrus 17.375' či 5373 met.). Arabie jest vysočina svažující se na všechny strany po plasech. Ostrovy asijské jsou skoro naskrze povahy hornaté.

§ 60. *Vysočiny Africké.*

Co do vyvýšenosti půdy poskytuje Afrika obraz horské spousty, nicméně jest však jednotvárnost skrovnější, kolmá členitost a přístupnost větší, než se druhdy za to mělo. Podlé posavadních výskumů náleží pouze as šestina veškerého povrchu nížině, pět šestin náleží vysočině.

Severní Afrika. Na severozápadě Afriky vystupuje vysočina **berberská**, kterouž se prostírá **Atlas**.

Na západě vysoký Atlas s vrcholy 13.000' = 4109 met. (nad čáru sněhovou); na severu podél moře středozemského malý Atlas a na jihu velký Atlas.

Východně od této vysočiny jest náh. rovina **Barka**; ještě dále na východě uzavírají dvě rovnoběžná pásma horská: horstvo **libecké** a **arabské** dolinu Nilu; vyšší jsou stepní náh. **roviny Nubské**, nad nimiž vystupuje alpská vysočina **habešská**.

Vysočina sudanská vystupuje na severu zářívku gvinejského (nejvyšší část horstvo **Kong**), přecházejíc na sz. do nížiny senegambijské, na sv. do roviny sudanské. Vysočina na severním pobřeží Afriky oddělena jest od vysočiny sudanské největší pouští země, **Saharou**.

Tato dělí se řadou výšin, hor, oas a skal mezi městem Tripolím a jezerem cadským rozložených na dvě části, z nichž západní slove **Sahel** a jest větším dílem písčitá; východní část nazývá se vlastní **Saharou** n. pouští libeckou, jest kamennitá a má hojnost pustých hor, oas a pramenův.

Jižní Afrika, jinak též **Vysoká Afrika**, jest doposud málo proskoumána; bez pochyby tvoří náh. rovinu, ohrazenou kolkolem horstvy okrajními. Na jihu prostírá se hornatina **kapská**, tvořící stupňovinu (pobřeží, stepní rovina **Karoo** a roviny **oranžské**), vedoucí k poušti **Kalahari**. Na východním okraji prostírají se znamenité spousty horské, z nichž vystupují vrcholy **Kilimandžaro** a **Kenia** až do výše 18.000'—20.000' či 5689—6321 met., jejichž temena kryje věčný sníh.

V **severním okraji** jsou jen východní a západní výšiny částečně proskoumány a sice na východní straně plasy **habešské**, na západní pohorí **Kong**. Poněkud důkladněji jsou známy stupňoviny při zátokách **beninské** a **biaferské**.

Okrají západní vystupuje ze zátoky **biaferské** k vysočině **ambrské**. Mezi 6—16° j. š. opakuje se plasoovitý útvar země **kapské**; avšak celkem jest i západní okraj málo povědomo.

Ostrovem **Madagaskarem** prostírá se vysoké pásmo horské s vrcholy více než 10.000' či 3160 met. zv. Z **kanarských ostrovů** má **Teneriffa** sopku **Pic de Teyde**.

§ 61. *Vysočiny Americké.*

V Americe převládá tvar nížiny. Rovina zaujímá asi $\frac{2}{3}$, vysočiny $\frac{1}{3}$ veškerého povrchu. Povyšenyiny půdy objevují se co největší soustava horstev pásemnatých s podřízeným útvarem rovinným. **Kordillery n. Andy** jsou přední horstvo nového světa; přiléhají těsně k pobřeží západnímu; z rovin prostírajících se na východě vystupují osamělá horstva. Náhorní roviny středoamerické oddělují Kordillery jiho- a severoamerické.

V jižní Americe jsou: **Kordillery patagonské, čilské, bolíviské, kitské a novogranadské**; — v Americe střední náhorní roviny: **kostarická, hondurasská a guatemalská**; — v Americe severní náhorní roviny: **anahuacká a mešická**, na západě Kordillery **sonorské a přímořské Alpy kalifornské**, východně od těchto **Sierra Madre a hory skalisté čili Roky Mauntins** (p. Rocky Mountains).

Jižní Amerika. Podlé skladby horstva dělí se na jednopásemné jižní Andy, dvoupásemné střední Andy a rozsochaté severní Andy. — Dle krajův na: Kordillery patagonské; čilské s nejvyšším vrcholem Akonkagua 21.800' = 6890 met. a s hornatými bohatými na kovy (krušné hory uspallatské); — bolíviské s náh. rovinou potoaskou, s náh. rov. jezera Titikaka, s peruanskou a bolíviskou náh. rovinou s pásemem dletem vyhaslých, dletem ještě činných sopek, nejvyšší hory: Illimani 22.000' = 6953 met. a Sorato 23.000' = 7270 met.; kitské, skládající se z rovnoběžných pásem, jež obkličují rozkošnou a zdravou dolinu kitskou, s několika sopkami a značnými vrcholy (Čimboraso 20.150' = 6369 met., Kotopachy 17.000' = 5595 met.); Andy novogranadské dělí se na tři rozcházející se pásma.

Střední Amerika. Střední Amerika tvoří soustavu prostranných náh. rovin, jimiž se prostírají jednotlivá pásma horská a jež jsou na okrajích obkličeny vysokými vrcholy sopečnými. Od zaklesliny panamské až po zakleslinu tehuatepeckou skládají se z tří skupin; z náh. roviny kostarické, svázející se na severu k rovině nikaragevské; — náh. rovina hondurasská, na jejížto východní straně se prostírá nížina pobřeží moskytského, kdežto se sváží k západu příkrými plasami; — náh. rovina guatemalská, svázející se na severu k pahorkatině jukatské a sklánějící se k zakleslině tehuatepecké.

Severní Amerika. Severozápadně od zaklesliny tehuatepecké vystupuje planina anahuacká (sopka Popocatepetl 16.000' = 5562 met.), která souvisí s planinou mešickou. Severně od 24° s. š. počínají rovnoběžná pásma, mezi nimiž se rozkládají náh. roviny, poblíž západního pobřeží Kordillery sonorské, přímořské Alpy kalifornské a oregonské s řadou vyhaslých i činných sopek, z nichž jest hora sv. Eliáše (16.700' = 5278 met.) nejvyšším vrchem severní Ameriky. Východní Kordillery, nazvané na jihu Sierra Madre, v pokračování svém k severnímu moři ležovému Rocky Mountains č. Skalisté hory, sousedí na západě s velkou a vysokou rovinou pustinnou s uzavřenou soustavou jezer a řek.

Osamělá horstva jsou: hornatina brasílská, skládající se z rovin, z nichžto vystupují značná, s pobřežím rovnoběžná pásma; vysočina gvianská; — pobřežní horstvo venezuelské; — spoustaté horstvo Sierra nevada de Santa Marta s osněženými vrcholy o 18.000' = 5689 met.; — horstvo Elligény (p. Alleghany), skládající se z pásem rovnoběžných; pokračováním jeho je skalnatá náh. rovina labradorská.

Všecky velké a skoro všechny malé Antile jsou hornaté, nejvíce Jamaika (modré hory 7000' = 2212 metrů), Kuba, Haiti. Východní malé Antile, ostrovy bahamské a j. jsou ploché a úzké.

§ 62. *Vysočiny Australské.*

Tři čtvrti pevniny australské nejsou doposud ještě nikterak proskoumány, ba i kraje navštěvované od Evropanů jsou jen s menší

část důkladněji proskoumány. Jak se podobá, má na pevnině převahu rovina; z krajin pobřežních vystupují osamělá pásma co horstva okrajná a pobřežní, která se však nevyznamenávají ani rozmanitostí ani velikostí.

Na jihovýchodním pobřeží jest hornatina novojihowaleeská, řada úzkých náh. rovin s pásmy horskými, která se prostírají k severu (australské Alpy; modré hory; pásmo livrpúlské [p. liverpoolské] a j.).

Že se nachází na severu hornatina, o tom svědčí dosti znamenité řeky, vlévající se do zátoky Karpenterovy. Poblíž západního pobřeží prostírá se pásmo Darlingovo, okrají to náh. roviny. Některá znamení poukazují k tomu, že se nedaleko jižního pobřeží prostírá vysočina.

Z ostrovů australských náleží většina k vysokým ostrovům hornatým, dílem s vyhaslými, dílem s činnými sopkami. Výbuchy sopečné bývají na některých ostrovech (Mauna Loa [12.600' = 3982 met.] na o. Ovaii) velmi prudké. Nízké ostrovy jeví se co ostrovy korálové, v jejichž středu obyčejně se nachází laguna, která jest ve spojení s okeanem (atoly č. ostrovy lagunové) nebo jsou to útesy a výspy korálové.

Sníženiny.

§ 63.

Sníženinám ve vysocinách říkáme údolí. Jsou-li rovnoběžná s hlavním směrem pohoří, nazývají se údolí podélná; tvoří-li s osou pohoří úhel více méně pravý, slovou příčná. Do údolí hlavních otvírají se pobočná, do těchto postranní.

Ve vysokých horstvech jsou nejvyšší doliny naplněny ledem, jenž v výšinách odtáváním sněhu a tíží svou do údolí se suje. Takové ledem naplněné doliny slovou ledovce.

V krajinách severních (k. p. na Islandu a Grönlandu) dosahují ledovce až k moři.

Nížiny neb i náhorní roviny, v kterých z nedůstatku pramenité vody a deště ani rostlinstvo se nedaří, slovou pouště či pustiny. Úrodné a proto i obydlené částky krajin v pustinách nazýváme oasy.

Rozsáhlé roviny, jichž půda rostlinstvem travným se odívá, na níž ale z příčin podnebních, zvláště pro vedra a suché větry, lesy vzniknouti nemohou, slovou stepní.

§ 64. Sníženiny Evropské.

Severní část Evropy jest nížina, kteráž tokem Odry rozdělena jest na (východní) slovanskou a na (západní) germanskou nížinu. — Mezi průlivem La Manche, hornatinou bretonskou, zálivem bis-kajským a francouzskými středohořími leží francouzská nížina, a od jižního okrají Seven až k moři středozemnímu prostírá se nížina provansalská (p. provençalská). — V jihu poloostrova pyrenejského prostírá se andalusská, podél jižního úpatí Alp na poloostrově apeninském lombardsko-benátská nížina (600 mil. = 33.038 Kil.). Na jižním úpatí Karpat jest velká uherská (1700 mil. = 93.607 Kil.), na severozápadě bákoňského lesa malá nížina uherská. Skandí-

navská rovina leží ve východní a jižní části poloostrova. Poloostrovy Jutsko a Hollandsko jsou taktéž nížiny.

Menší nížiny jsou: horno- a dolnorýnská, rakouská u Vídně, valašská a j.

§ 65. Nížiny Asijské.

Přechod s mohutné vysočiny k nížině, zanejmající více než třetinu veškerého povrchu Asie, tvoří rozčleněné stupňoviny s rozvětvenými sítěmi říčními, které se rozlévají paprskovitě ku všem stranám pevniny. Na severu leží ohromná nížina **sibířská** (88.000 mil = 9.911.340 Kil.); k ní se připojuje na jz. **Turan** (54.000 mil = 2.973.402 Kil.), přechod to nížiny asijské k nížině slovanské v Evropě. Na pobřeží velkého oceánu prostírá se hojně svažovaná a výborně vzdělávaná nížina **kytajsá** (10.000 mil = 550.630 Kil.) a na březích veletokův zadoindických nížiny podle nich jmenované.

Mezi Himalají a Vindhijí leží nížina **hindostanská** (24.000 mil = 1.221.512 Kil.), svažovaná Indem a Gangem; mezi hornatinou armenskou a zálivem perským nížina **mezopotamská** a **babylonská**. Západně od těchto prostírá se poušť **syrsko-arabská**, přechod to k písčitém pouštím africkým.

§ 66. Nížiny Americké.

Jihoamerické roviny pokrývají dvě třetiny, severoamerické třetinu své pevniny. V jižní Americe: **patagonská** step, nepohostná rovina stepní s chudobným rostlinstvem, po které se prostírají solná jezera a močály; — stepi **Pampy** nad řekou Rio de la Plata, nepřehledná travnatá rovina bez stromů, se skrovným počtem řek, avšak s četnými kalužinami, v horkém počasí docela vypražená; rovina **Selvy** nad veletokem Amazonek, neprostupné močálovité prálesy; — **Ljany** (p. Llany) v poříčí řeky Orinoko, v počasí suchém vyprahlá step bez stromů, po deštnatém počasí zvaná „moře bylin“ s travinami zvýší muže; — rovina nad řekou sv. Magdaleny, horká, krabatá rovina vzdělaná.

V severní Americe: **Seveně** (p. Savané) a **Prérie** (p. Prairie) nad řekami Mississippi a Missouri, jejichžto východní polovice jest dílem ještě pokryta lesy, dílem úrodnou, již vzdělanou pahorkatinou, západní polovice tvoří dílem nepřehledné nivy travnaté, dílem háje; — krabatá rovina atlantských řek pobřežních jest úrodná, jižní kraje pobřežní (zvláště ve Floridě) jsou močálovité; rovina arktická neboli skalnatá a jezerná náh. rovina arktická jest až do nejzazšího severu bez pohoří, kamenitá, lesná a proto (jakož i pro nepřívznivé podnebí) sotva způsobná k vzdělání.

Podnebí a plodiny země.

§ 67. Poměry teploty.

Obor vzduchový (oceán vzduchový) zahaluje zemi kólkolem až do výše 8—9 mil = 59—67 kil., takorčka vrstvami, z nichž nejdolejší jsou

následkem tlaku bořejších vrstev nejhustší. Vzduch proniká všude ústrojím zemským; jest základní podmínkou žití rostlinného, živočišného a lidského. Nejspodnější část okeanu vzduchového, až do 1 míle zvýší, slove parokoule neb atmosféra. Vzduch má jako všecka tělesa zemská, jistou velmi často se měnící míru tepla. Tato míra tepla jednotlivých těles nazývá se jejich teplotou. Teplota povrchu zemského záleží na onom množství tepla, kterého mu dodávají paprsky sluneční.

Teplota jistého místa spoléhá: a) na zeměpisné šířce jeho; — b) na jeho vyvýšenosti nad hladinou mořskou a c) na jiných místních poměrech.

a) Místa nacházející se na téže rovnoběžníku nemívají povždy stejnou teplotu roční. Spojíme-li místa, mající stejnou střední teplotu roční, mezi sebou, obdržíme křivé čary, slovoucí isothermy (rovnoteplíce). Ony čary, které spojují místa mající střední stejnou teplotu letní, slovou isothery; spojením míst majících stejnou teplotu zimní obdržíme isochimeny. Čára spojující místa největší teploty nazývá se rovníkem teploty.

Nejstudenější body na povrchu zemském slovou póly zimy, i nejsou zároveň matematickými točnami země.

§ 68. Sněhová čára.

b) Čím více jest vyvýšeno jakési místo nad povrchní mořskou, tím nižší jest celkem jeho teplota; neboť vzduch bývá bezprostředně sluncem jen málo ohříván, nejspodnější vrstvy vzduchu dostávají své teplo skoro výhradně od země i sdělují je bořejším vrstvám. Spodní vrstvy jsou také hustší, tudíž teplejší; bořejší jsou řidší a studenější.

Následkem tohoto ubývání teploty lze se v každém zeměpásu dostat do výše takové, kde po celý rok sníh netaje. Tato čára pohraničná nazývá se čarou sněhovou (kraj věčného sněhu). Čára sněhová leží nejvýše pod rovníkem, odtud na sever a na jih snižuje se stále, tak že klesá v krajinách polárních až k samému pobřeží mořskému.

V našich krajinách (43—50° s.) nachází se čára sněhová ve výši na 9000' až 8000' = 2845—2529 m.

§ 69. Podnebí.

c) Na teplotu jistého místa mají konečně zvláště znamenitý vliv: poměry suché země a vodstva, směr pohoří a panující větry; jsou to podmínky podnebí tohoto místa. — Voda ohřívá se povlovněji a schlazuje se také povlovněji; proto mají pobřežní krajiny méně studenou zimu a méně horké leto, tudíž poměrně skrovnější rozdíly teploty, než krajiny, které leží uvnitř pevniny. Ony mají **okeanské**, tyto **pevninné** (kontinentální) podnebí.

§ 70. Větry. Deště.

Porušením rovnováhy v parokouli (následkem rozdílů v teplotě různých krajů) vznikají pohyby vzduchu, slovoucí **větry**. Směr větrů bývá jmenován krajem světovým, odkud přicházejí (severní, východní, jižní, severovýchodní atd. vítr). Dle rychlosti, kterou se

vzduch pohybuje, rozeznáváme: vánky, větry, vichry, vichřice, burany (orkány); poslední skoro výhradně jen v krajinách tropických. Podlé doby, ve které se objevují: pravidelné a nepravidelné; prvší jsou větry **pévnozemské** a **námořní, pasaty, monsuny**.

Země otepluje se ve dne rychleji a silněji než voda, pročež vane chladnější vzduch nad mořem k pevnině (námořní vítr); voda však se schlazuje povlovněji než země, tudíž vane chladnější vítr suchozemský v noci k moři. **Pasaty** vanou severně a jižně od rovníku (až 25—30°) po celý rok a sice na polokouli severní vítr severovýchodní, na jižní polokouli vítr jihovýchodní. V prostranství mezi oběma větry panuje větším dílem bezvětří, přerušované často burany. Tato mezera slove pás bezvětří. Pasaty vznikají tím, že se vzduch v krajích okolo rovníku silně otepluje, následkem toho do výše vstoupá, čímž nastává v hořejších vrstvách proudění vzduchu od rovníku k točnám a v dolejších proudění od točen k rovníku. (Proudy polové.) Následkem toho by měl vzniknouti na severní polokouli vítr severní, na jižní polokouli vítr jižní. Avšak země otáčí se za 24 hodin jednou kolem osy své; každý bod rovníku vykoná v téže době 5400 zem. míl. = 728 kilom., a vzduch sdílí tento pohyb. Krajiny tropické mají největší rychlost, vzduch chladnějšího zeměpásu naproti tomu skrovnějši; vzduch zůstává na západě v pozadí, i zdá se tudíž, jakoby přicházel od východu (proudy rovníkové). Z polového a rovníkového proudění vzniká na severní polokouli pasat severovýchodní, na jižní polokouli pasat jihovýchodní. — **Monsuny** vanou v mořích indických za půl roku jedním směrem a po ostatní půlletí skoro opačným směrem. Jsou-li totiž pobřežní kraje Asie a Afriky za doby letní nejvíce otepleny, vystupuje nad nimi spočívající vzduch stálým proudem, tak že nabývá pasat severovýchodní místy jiného směru. Obrací se tudíž i stává se jihozápadním monsunem okeanu indického, jenž vane od dubna do října. Ochladuje-li se ale za doby zimní země severně od rovníku a houstne-li spočívající nad ní vzduch, pak se proudí chladnější vzduch od pevniny k moři, jelikož jižně od rovníku vzduch stoupá, a tím vzniká monsun severovýchodní vanoucí od listopadu do března.

Větry nepravidelné vanou zvláště na severní polokouli a mají původ svůj hlavně v místných obměnách v teplotě parokruhu. — Mnohé větry jsou škodné pro zdraví lidské, pro žití živočišné a vzrůst rostlinstva, jako horké větry vanoucí z Afriky: Jih či Scirocco (v Itálii), Solano (ve Španělech); velmi horký a suchý Harmattan na západním pobřeží Afriky; Chamsin a Samum v Egyptě. Samum panuje obzvláště v Sahaře a jest ze všech nejnebezpečnější. (Víravice; smrští vodní a pískové.)

Rozeznáváme patero krajů přšek: 1. Kraj te kut ý ch přšek (pás deštný), ve kterém (vyjma znamenité výšiny horské) nikdy nepadá sníh; leží po obou stranách rovníka; 2. dva kraje proměnlivých přšek, kde padá v letě dešť, v zimě sníh; v mírných zeměpásech severní i jižní polokoule; 3. dva kraje pevných přšek, t. j. kde padá jedině sníh; kolem točen až ke kruhům polovým a na horách převyšujících čáru sněhovou vnitř ostatních krajův.

Deště ubývá jako tepla od rovníku k pólům, také od pobřeží mořského do vnitřa pevniny. V krajích horkého zeměpásu dělí se rok na dobu deštnou a na dobu dokonalého sucha. Poblíž rovníka jsou dvě doby deštné.

§ 71. Plodiny země.

Půda a podnebí plodí přírodní plodiny, které člověk potom rozmanitým způsobem pěstuje a ušlechťuje. Vše, cokoli plodí země, slove plodinami přírodními. Rozeznáváme plody říše nerostů, říše rostlinstva a živočišstva.

a) Nerosty jsou částky, z nichž se skládá pevné jádro země. Rozšířenost jejich nezávisí od nížádného zákona zeměpisného; žádný zeměpás nemá zvláštní druhy nerostů, kterýmiž by se značil; také nelze udati nic spolehlivého o množství nerostů.

b) Dle rostlinstva lze nejbezpečněji poznati skutečné podnebí; vzrůst i zdar rostlin odvisí zejména od vláh, světla a tepla.

Rostlinstvo prostírá se po celém povrchu země, avšak jest nesmírně různé co do počtu druhů a co do rozmanitosti rostlin. Od točen k rovníku přibývá počtu druhů rostlinných, rozmanitosti a krásy tvarů a barvitosti, svěžesti, síly a velikosti rostlinstva. V horkém zeměpáse panuje nejbujnější rostlinstvo; zde nalezáme nejvíce stromů a největší stromy; traviny a kapradí rostou na způsob stromů; rostliny jsou šťavnaté, mají květ živých barev a silné vůně (koření); některé nesou výtečné ovoce; většina rostlin zůstává stále zelenou. V mírných zeměpásech mizí nádhera a hojnost; stromoví listnaté ztrácí v zimě listí své a dostává je opět z jara; květy jsou menší, ovoce však jest chutné a živné. V studených zeměpásech potkáváme se toliko s řídkým, nízkým křovím, jahodami a mechatinami.

c) Pokud se týče rozšířenosti živočichů, platí jako u rostlin zákon, že se nacházejí mezi obratníky na nejvyšším stupni dokonalosti, k pólům však jim ubývá jak velikosti, síly a krásy, tak i počtu.

III. Politický zeměpis.

A. Národové.

§ 72. Povšechný přehled obyvatelstva pozemského.

Ze všech tvorův lze jedinému člověku přebývatí po veškeré zemi. Vynikaje nad nimi jak zevnějškem, tak i duševními silami, kterými sobě podrobuje přírodu, není poután ani k určité zeměpisné šířce, aniž záleží obydlí jeho na jisté vývýchýšenosti půdy, aniž konečně odkázán jest stále k téže potravě. Toliko některá prostranství pozemská (ostrovy polární a nejvyšší kraje horské) nejsou obydlena od člověčenstva.

Země však jest netoliko obydlím člověčenstva, nýbrž i jevištěm duševního a mravního vývoje jeho. Patříme-li na zemi s tohoto hledišlé, zoveme zeměpis politickým.

Doposud není možná ustanoviti určitě počet lidí. Na jisto jest postaveno, že různé díly a kraje země nestejně jsou zalidněny. Celkem bývají země tím hustěji zalidněny, čím snáze mohou obyvatelstvo své užíviti. Členité díly země a krajiny ležící po moři mívají více obyvatelstva nežli kraje, jejichž pobřeží tvoří skoro přímé čáry.

Obyvatelstva země počítá se nyní dílem na základě skutečných popisů, dílem podlé pouhých odhadů as 1.360 mill., z nichž se počítá as 296 mill. na Evropu, 782 na Asii, 192 na Afriku, 85 na Ameriku a 4 1/2 mill. na Australii.

§ 73. Obyvatelstvo země podlé rozdílů tělesných.

Hledíce k povaze tělesné, rozeznáváme v člověčenstvu patero hlavních plemen: Kavkazské, mongolské, ethiopské, americké a malajské.

1. Kavkazské neboli bílé. K tomu přísluší Evropané (kromě Loparův a Čudů), obyvatelé západní Asie až po Ob a kaspíjské moře, dílem až po Gang, obyvatelé severní Afriky, konečně Evropané bydlící v Americe a v osadách Evropských; dohromady as 470 millionů.

2. Mongolské: žluté pleti. Sem náleží Číňané či Kytajci, Mongolové, vůbec Asiáté (kromě vytčených v 1. odstavci a Malajův); dohromady více než 490 mill.

3. Ethiopské plémě: černochové. Sem náleží většina obyvatelstva afrického, i část (přeneseného) amerického, dohromady 201 millionů.

4. Americké: pleti zarudlé. Sem přísluší praobyvatelstvo Ameriky; celkem as 1 3/4 millionů.

5. Malajské: hnědé pleti. Sem patří ostrované jižní části velkého oceánu, obyvatelé ostrovů Filipových, Moluk, ostrovů sundských, Australané, celkem as 192 mill.

§ 74. Obyvatelstvo země podle rozdílů duševních.

Lidé liší se také od sebe jazykem, náboženstvím a vzdělaností.

1. *Jazyk. Rodina, obec, národ.*

Rodiče se svými dětmi dohromady nazývají se rodina; všechny rodiny po jednom praotci nazývají se rod (čeleď).

Žije-li více rodin pospolu, tak že mají představeného, jenž společnost řídí, nazývají se dohromady obec.

Všecky rodiny, kteréž týmž jazykem mluví a píší, nazývají se dohromady národ.

Na pospolitosti jazyka zakládají se čeledi národův. Nej důležitější čeledi národní v Evropě jsou: Čeleď slovanská, 98 mill. (Rusové, Poláci, Čechoslované, Slovenci, Srbové a Charvati, Bulhaři); čeleď germánská, 113 mill. (Němci, Angličané, Normané); čeleď románská, 127 mill. (Francouzi, Italové, Španělové, Rumuni).

2. *Náboženství.* Nikdy nebylo národa bez náboženství.

V politickém zeměpisu rozeznáváme národy věřící v jediného Boha neboli monotheisty od takových, kteří věří ve více božstev, od polytheistův. K oněm náleží křesťané, židé a moslimové; tyto zoveme pohany.

Počítá se:

Křesťanů:

1. křesťanů	390 mill.	římsko-katolických	180 mill.
2. židů	5 "	pravoslavných	80 "
3. moslimů	165 "	protestantů	92 "
4. pohanů	800 "	jiných sekt	38 "

Křesťanů počítá se v Evropě více než 290, v Americe as 13, v Asii mezi 10—11, v Africe as 4 a v Australii as 2½ mill.

Židův je 5 millionů po celém světě roztroušených.

Moslimů bydlí v Evropě as 6 mill., v Asii 50, v Africe nálem 100 mill. (podle svědectví Barthova). V Americe a v Australii jest jich skrovný toliko počet.

Mezi pohany jsou nejvíce rozšířena náboženství Buddhovo a brahmánské (asi 600 mill.); ono v zadní Indii, na ostrovech malajských, v Číně a Japonsku; toto v střední Indii. — Národové monoláští přidrží se šamanství, věříce v kouzla a vzývajíce zlé duchy. S nejnižším stupněm pohanství, s uctíváním fetišů (předmětů oživené i mrtvé přírody) potkáváme se pouze ještě u černochův.

3. *Vzdělanost.* Rozeznáváme a) národy bez majetku, b) národy majetkem. K oněm náleží národové, kteří se živí sbírajíce pouze rostliny a živočichy hodící se za potravu, aneb lovíce zvěř lesní a ryby. K těmto náleží národové kočovní (pastýři, nomadé) a usedlí, jejichž zaměstnáním jsou: orba, průmysl a hornictví, obchod, věda umění.

Národové usedlí tvoří bez mála 5/6 veškerého člověčenstva. Pouhým sbíráním bylin a živočichův potravných živí se někteří ná-

rodové na Novém Hollandu, na některých ostrovech australských a snad také u vnitru Afriky.

Zvěrolovců jest nejvíce v zemích kolem zálivu Hudsonova a u vnitru pevniny americké; rybolovem živí se některé kmeny poblíž severního moře ledového a na ostrovech australských.

B. Státy.

Usedlí lidé utvořili společnosti spravující se určitými zákony, aby mohli žítí v poklidu a bezpečí a hájiti důrazně tělesného a duševního prospěchu svého. Takové společnosti slovou **státy**.

O zákonodárství, o ochranu osob a majetku, o obecný blahobyt státu pečuje vláda.

Každý stát má svůj způsob a svou vládu, kteráž se zákony řídí a k dosáhnutí účelův jednotlivců i celého státu napomáhati má.

Podlé způsobu vlády rozeznáváme: monarchie, t. j. státy, v nichž vrchní vláda i správa na jedné hlavě — dědičném neb volitelném panovníku — spoléhá. Monarchie jest neobmezena, vykonává-li panovník i vrchní moc zákonodárnou sám, jinak jest ústa vní či konstituční. Státy, v nichž vůle panovníkova žádných mezi nemá a často i na ujmu blahobytu národa se jeví, slovou **despotickým** vi.

Vykonává-li ve státě národ sám kromě zákonodárství i správu a vládu volenými osobami ze svého středu, nazývá se republikou, představený republiky jmenuje se **president**.

Věda vylučující vnitřní i vnější život říší a států v oboru doby přítomné, nazývá se **státovědou** nebo **statistikou**.

§ 75. Povšechný přehled státův evropských.

1. Říše rakousko-uherská.

Říše rakousko-uherská leží v severním mírném zeměpásu skoro u prostřed Evropy. Velikost: 11.306 □ m. z. či 605.858 □ kilom. As tři čtvrti povrchu naplněny jsou horami. Nejdůležitější horstva jsou: Alpy, Kras, Šumava s Českým lesem, Smrčiny čili Černé hory, Hory Krušné a Krkonoše; Karpaty.

Nejdůležitější řeky jsou: Dunaj a Dněstr (oblast moře černého), Adiže (o. jaderského m.), Rýn a Labe (o. m. severního), Odra a Visla (o. m. baltického).

Obyvatelstva počítá se 36 mil. (skoro 17 mil. Slovanů, as 9 mil. Němců, více než 3 mil. Romanů, 5½ mil. Maďarů). Valná většina obyvatelstva náleží k církvi římsko-katolické.

Říše rakousko-uherská skládá se z 18 království a zemí.

1. **Království české:** Praha (nad Vltavou); Plzeň; Liberec; Budějovice; Litoměřice; Cheb; Hora Kutná; Ústí nad Labem, Vary Karlovy.

2. **Markrabství moravské:** Brno; Olomúc; Prostějov; Jihlava; Znojmo.

3. Vévodství slezské: *Opava; Těšín; Bělsk.*
4. Království uherské: *Budín a Pešt* (nad Dunajem); *Břetislav; Komárno; Ostřehom; Jager; Košice; Štávnice; Debrecín; Tokaj; Velký Varadín; Arad; Sopron; Nový Sad; Temešvar.*
5. Velkovévodství sedmihradské: *Sibiň; Brašov; Ključ.*
6. Království chorvátsko-slavonské: *Záhřeb* (nad Sávou); *Osěk; Rjeka; Karlovec; Varaždín.*
7. Království dalmatské: *Zader; Splět; Dubrovnik; Kotor.*
8. Vojenská hranice: *Petrovaradín a Zemun; Karlovec dolní.*
9. Království haličsko-vladiměřské: *Lvov; Krakov; Bochna a Vělička; Brody; Tarnov; Tarnopol; Stanislavov.*
10. Vévodství bukovinské: *Cernovce; Sučava.*
11. Arcivévodství rakouské: a) pod Enží: *Videň* (nad Dunajem, 600.000 obyv.); *Nové město za Vídní; Teplice rakouské.*
12. b) nad Enží: *Linec* (nad Dunajem); *Štajer; Gmunden; Išl.*
13. Vévodství salepurské: *Salcpurk* (nad Salicí).
14. Vévodství štýrské: *Št. Hradec* (nad Murou); *Most; Ljubinj; Marburk; Celje.*
15. Vévodství korutanské: *Celovec; Bělák.*
16. Vévodství krajinské: *Ljubljana; Idria; Postojna.*
17. Přímoří: *Trst; Gorice; Kopr a Pulje.*
18. Knížecí hrabství tyrolské s Vorarlberkem: *Inšpruck* (nad Inem); *Brixen; Botzen; Trento; Bregenc.*

2. Císařství Německé.

(9882 □m. či 544.132 □kilom. a 40,411.000 obyv.)

V jižní části jeho prostírají se Alpy; severně od těchto jest jižní německá náh. rovina, z které vystupují pásma horská; rovina sestupuje k severoněmecké nížině. Množství řek sylažuje zemi; z nich nejdůležitější jsou: Dunaj, Rýn, Labe, Vezera, Emže a Odra.

Obyvatelé jsou valnou většinou (as $\frac{4}{5}$) Němci; co do vyznání náboženského jsou as $\frac{2}{3}$ římsko-katolického a $\frac{1}{3}$ protestantského náboženství.

1. Království pruské (6396 □m. = 352.183 □kil., 24,039.000 obyv.)
- a) Braniborsko: *Berlín* (nad Sprevou 810.000 obyv.), *Postupím, Frankfurt nad Odrou.*
- b) Pomohí: *Stétín, Stralsund.*
- c) Slezsko: *Vratislav, Zhořelice.*
- d) Sasko: *Děvín, Dobrohora, Erfurt.*
- e) Westfalsko: *Münster, Mindy.*
- f) Porýnsko: *Düsseldorf, Cáchy, Kolín, Koblenčí.*
- g) Prusko: *Královec, Gdansk.*
- h) Poznaň: *Poznaň, Bydhošť.*
- i) Kn. Hohenzollerské: *Šigmarinky, Hechinky.*
- k) Království hannoverské: *Hannover, Göttingy.*

- l) Kurfürstství hesské: *Kassel, Marburk.*
- m) Vévodství nasavské: *Wiesbady.*
- n) Frankfurt nad Mohanem.
- o) Šlesvík a Holštýn: *Glückstadt, Altona, Kiel.*
- p) Lauenburk.
2. Království saské: *Dráždany* (nad Labem), *Lipsk.*
3. Velkovévodství meklenbursko-zvěřinské: *Zvěřín.*
4. Velkovévodství meklenbursko-střelické: *Střelce.*
5. Velkovévodství oldenburské: *Oldenburk.*
6. Velkovévodství sasko-weimarsko-eisenaašské: *Weimar, Jena,*

Eisenach.

7. Velkovévodství brunšvícké: *Brunšvík.*
8. Vévodství Anhalt-Dessau-Köthen: *Desov.*
9. Vévodství sasko-meiningsko-hildburghauské: *Meininky.*
10. Vévodství sasko-kobursko-gothské: *Koburk.*
11. Vévodství sasko-altenburské: *Plísno* (Altenburk).
12. Knížectví Lippe-Detmold: *Detmold.*
13. Knížectví Waldecké: *Arolsen.*
14. Knížectví Švarcbursko-Rudolstadtské: *Rudolstadt.*
15. Knížectví Švarcbursko-Sondershauské: *Sondershausy.*
16. Knížectví Reusské starší linie: *Greiz.*
17. Knížectví Lipsko-Šaumburské: *Bückeburg.*
18. Knížectví Reusské mladší linie: *Schleiz.*
19. Svobodná města: *Bukovec, Brema a Hamburk.*
20. Království bavorské: *Mnichov* (nad Isarou), *Řezno, No-*

rimberk, Augšpurk, Würzburk, Špýr.

21. Království württemberské: *Stuttgart* (nad Neckarem),

Tübinky.

22. Velkovévodství badské: *Karlsruhu, Mannheim, Heidel-*
- berk, Freiburg, Kostnice.*
23. Knížectví lichtenšteinské: *Vaduz.*
24. Velkovévodství hesské: *Darmstadt, Mohuč.*
25. Elsass a Lotrinky (říšská země): *Strasburk, Mühlhausy.*

3. Švýcarsko.

(752 □m. či 41.407 □kilom., 2,510.000 obyv.)

Švýcarsko jest spolek 25 kantonů (republik). Nejvyšší hornatina evropská. Mezi Alpami a pohořím jurským prostírá se náh. rovina od jezera lemanského až po bodmanské. Množství jezer (j. lemanské, bodmanské, čtyrkantonské, neufchatelské a j.) a řek (Rýn, Róna, Ara).

Podlé národnosti jsou obyvatelé dílem Němci, dílem Francouzi a Italiáni, dílem Romani. Co do vyznání jsou většinou protestanti. Znamenitější města: *Bern* (spolkové město), *Ženeva, Curych, Basilej.*

4. Itálie.

(5376 □m. čili 296.019 □kilom., 26,241.000 obyv.)

Větší část poloostrova (as $\frac{4}{5}$) jest hornatinou: Alpy na s. a z., *A pennin.* Roviny: pádská, toskánská, kampaňská, apulská. *Řeky:* Pád, Arno, Tiber.

a) *Horní Itálie*: Benátky, Padua, Verona, Mantua, Milán, Pavia, Turin, Janov, Parma, Modena.

b) *Střední Itálie*: Florenci, Livorno, Řím (přes 220.000 obyv.) síd. město, Jakyn, Bologna, Ferrara, Ravenna. Republika San Marino (1 □m. čili 55 □kilom., 7303 obyv.): San Marino.

c) *Dolní Itálie* čili Neapolsko: Neapol, Borgrad (Bari). Ostrov Sicílie: Palermo, Messina.

5. Poloostrov pyrenejský.

Uzavřená vysočina; na s. Pyreneje; vnitř rovnoběžná pásma a náh. roviny. Řeky: Ebro, Duero, Tajo, Guadiana, Guadalquivir.

a) *Království španělské* (9200 □m. čili 506.579 □kilom., 16.302.000 obyvateľů): Madrid (271.000 obyv.), Sevilla, Cadiz, Malaga, Valencia, Barcelona, Gibraltar (angl.).

Balearské ostrovy: Mallorca a Menorca.

b) *Království portugalské* (1622 □m. čili 92.730 □kilom., 4.286.000 obyv.): Lissabon (224.000 obyv.), Oporto.

6. Republika Francouzská.

(9584 □m. čili 582.785 □kilom., 36.431.000 obyv.)

Horstva: Alpy, Jura, Seveny, Pyreneje. Řeky: Loira, Seina, Garonna, Róna, Rýn. Co do vyznání jsou obyvatelé katolíci.

Důležitější města: Paříž (1.825.000 obyv.), Lyon, Orleans, Nant (p. Nantes), Bordó (p. Bordeaux), Marselj (p. Marseille), Tulon (p. Toulon). Na ostrově Korsice: Ajaccio.

7. Království Belgie.

(535 □m. čili 29.459 □kilom., 5.000.000 obyv.)

Z větší části rovina, toliko na jihu hornatý kraj (Ardenny). Řeky: Méza a Skalda. Obyvatelé: Němci (Flámové) a Francouzi (Valoni) a skoro vesměs katolíci. Města: Brussel (185.000 obyv.), Antorf, Gent, Lüttich.

8. Království nizozemské.

(596 □m. čili 32.817 □kilom., 3.828.000 obyv.)

Nížina nad ústím Rýnu, Mézy a Skaldy. Obyvatelé: Němci, skoro vesměs protestanti.

Města: Amsterdam (271.000 obyv.), Haag, Rotterdam.

9. Království velkobritské.

(5764 □m. čili 317.383 □kilom., 31.817.000 obyv.)

Dva velké ostrovy a množství malých. Části: Anglie, Skotsko a Irsko. V Anglii: vysočina uelská (p. waleeská) a pohoří Pik

(p. Peak); ve Skotsku: Grampian; Irsko skoro naskrze nížina. — Řeky: Temže, Embr (p. Humber).

Města: *Londýn* (3,251.000 obyv.), Axferd (p. Oxford), Liverpool (p. Liverpool), Menčestr (p. Manchester), Bermingem (p. Birmingham). — Ve Skotsku: *Edinburg*, Glesko (p. Glasgow); — v Irsku: *Dublin*, Belfast, Cork.

Skupiny Hebrid, Orkad a o. shetlandských; — o. Malta; Gibraltar.

10. Království dánské.

(2588 □mil či 142.668 □kilom., 1,812.000 obyv.).

Poloostrov jutský a dánské ostrovy v moři východním (694 □mil = 38.214 □kil. a 1,754.000 obyv.). Ostrovy farské (24 □mil = 1321 □kilom., 8900 obyv.) a Island (1870 □mil = 102.967 □kilom., 67.000 obyv.) Kodaň (162.000 obyv. na ostr. Seelandě).

11. Království švédské i norské.

(13.825 □m. či 761.246 □kilom. a 5,900.000 obyv.)

Skandinavský poloostrov, větší než Německo. Na jihovýchodu rovina, ostatní část hornatina Kjöly a Fjeldy. Mnoho jezer (wenerské, wetterské, mälarské). Řeky: Dál, Göta. Švédsko: *Stockholm* (131.400 obyv.); Upsala, Danemora; — Norsko: *Christiania* (65.500 obyv.); Bergy, Dron tjem.

12. Císařství ruské.

(V Evropě 108,658 □m. či 5,982.750 □kil., 71,200.000 obyv.; veškeré državy 389.300 □m. či 21,436.027 □kil., 82 mill. obyv.).

Horstvo: Ural, Timan, Krymské a Polské hory. Velká slovanská nížina a tak zv. nízká Rus. Řeky: Volha, Dněpr, Don, Dvina, Pečora, Visla. Jezera: Oněga a Ladoga. Města: *Petrohrad* (nad Něvou 667.000 obyv.); Moskva (400.000 obyv.); Nižnij Novgorod, Kijev, Oděsa, Archangelsk, Kazaň, Astrachaň; Riga, Varšava, Vilno.

13. Království řecké.

(910 □m. či 55.613 □kilom., 1,350.000 obyv.)

Dva půlostrovy: Livadie a Morea, spojené šíjí Korintskou, několik ostrovů v moři egejském (Negroponte a Cyklady) a ostrovy Jonské. Hornatina slabě svažovaná; členité pobřeží.

Athény (60.000 obyv.), Nauplia, Hermúpolis na o. Syře. *Jonské ostrovy*, byvše od r. 1715 republikou pod ochranou Anglie, spojeny s Řeckem r. 1863. Sedm větších a více menších ostrovů v moři jonském: Korfu (25.000 obyv.), Kefalonia, Zante.

14. *Císařství turecké.*

(9370 □m. či 75.436 □kilom., 21½ mill. obyv. Kromě Evropy:
80.982 □m. či 4.459.112 □kilom., 27½ mill. obyv.).

Poloostrov balkanský jest skoro všecek pokryt horstvy: Balkan, Dospat, na sz. Krasová horstva. Řeky: Dunaj se Sávou, Moravou a Prutem, Marica.

Cařihrad (1.075.000 obyv.), Odrin, Plovdiv, Serajevo, Solun. Ostrov Kandia a Sporady.

V poplatných zemích, a sice v *Romanii* (Valaško a Moldavsko, 2200 □ mil či 121.139 □kil. a 4.605.000 obyv.): Bukarešt (130.000 obyv.), Jassy, Galac; v *knížectví srbském* (996 □m., 1.108.000 obyv.): Bělehrad (80.000 obyv.), Kragujevac.

Knížectví Černohorské (80 □ mil či 4.405 □kil. a 196.000 obyv.)
Sídlo knížete: Cetinje.

§ 76. **Státy a země asijské.**

1. *Asijské Turecko.*

Na západě vysočina anatolská (Malá Asie), jejížto lem jest na jihu Taurus. Důležitá města: Smyrna, Skutari, Trapezunt. — Podél pobřeží moře středoziemního Syrie a Palestina. Města: Jerusalems, Betlem, Damašek a Haleb.

V tureckém podílu Arabie posvátná města Mekka a Medina. — Na východě vysočina armenská (Erzerum), mezi ní a zálivem perským Mesopotamie s Bagdadem, Basrou a Mosulem.

2. *Arabie.*

Jižní část slove Jemen (m. Mokka). U samého zálivu perského říše imana maskatského.

3. *Iran.*

Západní část slove Persie, na severovýchodě jest Afghanistan (n. Kabulistan), na jihovýchodě Beludžistan. Důležitější města v Persii: Teheran, Ispahan, Tábriš; v Afganistanu: Kabul a Herat; — v Beludžistanu: Kelat.

4. *Přední Indie.*

Nejbohatší kraj země a od nejstarších dob cílem výbojných a kupčících národů. Na severu Himalaja s prameny Indu a Gangu; při nich úrodné nížiny, ku kterým se na jihu připojuje náh. rovina dekánská. Náleží skoro celá Angličanům a sice přímo nebo nepřímě. Kalkuta (nad Gangem, 1 mill. obyv.), Madras, Bombaj, Hyderabad; Benares, Patna, Aláabad, Kašmír a Lahore; — ostrov Ceylon. Portugalské osady Goa a Diu, francouzská osada Pondichery.

5. *Zadní Indie.*

Haluze vysočiny zadoasijské prostírají se od severu k jihu, mezi nimiž svažují mohutné veletoky (Iravaddy, Kambodža) veliká podélná údolí. V britské části města: Rangun, Malakka, Singapur; ve francouzské části: Saigun. — Říše Birma, Siam a Anam.

6. *Souostroví indické.*

Velké ostrovy sundské: Sumatra, Java (nizoz.), hlavní město Batavia; Borneo, Celebes. Malé ostrovy sundské, Moluky (též nizozemské) a ostrovy Filipovy (špan., Manilla.)

7. *Čína č. Kytaj.*

(176.000 □ mil, 447,500.000 obyv.)

Jeden z největších a nejlidnatějších států země; na severu a na západě vysoká horstva; — poušť Gobi; nad ústím Hoangha a Jancekjanga úrodná nížina. Města: Peking (2 mill. obyv.), Nanking (1 mill. obyv.), Kanton (1 mill. obyv.); Šanghai. — Ostrovy: Hainan a Formosa. Poplatné země: Mandžursko, Mongolsko (Majmačin), Tybet, císařství Korejské a ostr. Ijekjejské.

8. *Japonsko.*

Čtyři větší a mnohé malé ostrovy. Hornaté a sopečné. Světský a duchovní panovník. Města: Jeddo (2 mill. obyv.) a Miako (600.000 obyv.), Nagasaki, Osaka.

9. *Turkestan (východní a západní).*

Na východu a jihu velehory, ostatně stepi a pouště. Řeky: Tarim, Amu a Syr. Několik států tureckých. Města: Kašgar, Jarkand, Kokan, Buchara, Samarkand, Chiva.

10. *Asijské Rusko.*

(280.658 □ m. či 15,453.872 □ kil., 10,705.000 obyv.)

Sibiř. Na j. a v. hornatina, na z. a s. nížina; národové kočovní a lovečtí, usedlí Rusové. Města: Tobolsk, Irkutsk, Kjachta. — *Amursko.* Nikolajejvsk, Vladivostok. Sopečné skupiny ostrovů: Aleuty a Kurily. Step *Kirgizův.* — *Kavkazsko.* — Tiflis, Erivaň. — Část *Turkestanu.* Taškend.

§ 77. *Státy a země africké.*

1. *Egypt a Nubie.*

Obě země leží nad Nilem, který povodněmi svými úrodnou činí zemi tuto. Náleží tak zv. místokráli egyptskému, který je poplaten Turecku. Města v Egyptě: Kairo, Alexandrie, Suéz; v Nubii: Chartúm nad stokem bílého a sinného Nilu.

2. Habeš.

Vysočina jižně od Nubie. Hořejší tok sinného Nilu. Hl. m. Gondar.

3. Berbersko.

Vysočina berberská podél severního pobřeží Afriky skládá se ze států: Tripolsko, Tunissko (oba poplatné Turecku), Alžírsko a Magribu (Marokko). Mezi vysočinou a Saharou jest kraj Beled-uldžerid. Alžírsko (m. Alžír) podrobeno Francii od r. 1830. Magrib. Města: Marakeš (též Marokko), Fez.

4. Sahara.

Málo oas, mezi nimi největší Fezzan (m. Murzuk).

5. Vnitřní Afrika (Sudan a Hoř. Gvinea).

Černochové a mišenci tamější tvoří veliké množství států a kmenů; jsou dílem ctitelé fetišů, dílem moslimové, v osadách Evropanů také křesťané. Nad Senegalem jsou osady francouzské, nad Gambií anglické. Hořejší Guinea s pobřežím otroků, zlata, slonové kosti a pepře. — Ve vlastním Sudanu jsou nejmocnější státové tak zv. Fellatů (mišenců), mezi nimi zvláště Másina (m. Timbuktu), Hausa (m. Sókoto, Kano); v Čadsku státy Bornu a Vadai (m. Kuka, Vara).

6. Jižní Afrika.

1. Západní okraj. Nejznamenitější země: a) Loango od mysu Lopezova až po řeku Zaire; b) Kongo; c) portugalské državy Angola a Benguela.

2. Jižní okraj. Plasy, nejdolejší plasa Kapsko (angl.) M. Kapštat nedaleko „mysu dobré naděje“.

3. Východní okraj. a) Viktorie (angl. osada); za ní dvě republiky svobodných Hollandanův, totiž: Oranžská a Zavalská; b) Sófala (portug.); c) Mozambik (portug.); d) Zanzibar (samostatný); e) země Somalův od mysu Guardafui až k vratům Bab-el-Mandeb.

4. Vnitro jest dosud jen skrovnou měrou proskoumáno. Obyvatelstvo náleží k negrskému kmeni Bundův.

7. Ostrovy.

Z ostrovů afrických náleží ostrovy Azorské a Maderské Portugalcům a Kanarské a j. Španělům, o. sv. Heleny, o. Mauriciá, Amiranty a Sešely a j. Angličanům, o. Réunion a Komorské o. Francouzům.

§ 78. Státy a země americké.

A. Severní Amerika.

1. Grönland.

Skupina ostrovův, stále zamrzlými průlivy od sebe oddělených. Obyvatelé Eskimáci a dánští osadníci. Toliko jižní a západní pobřeží jest místy obydleno.

2. Britská Amerika.

Obyvatelé Indiáni, na s. Eskimáci, při řece sv. Vavřince Francouzi, Angličané a Irové. Části: a) Kanada, hl. m. Quebec; b) Nový Brunšvik s poloostrovem novoskotským, hl. m. Halifax; c) ostr. Newfoundland; d) Labrador; e) Britská Kolumbie (na západě); hl. m. Viktorie.

3. Sjednocené státy severoamerické (Unie).

(168.385 □mil = 9,326.837 □kil., 40 mill. obyv.)

Unie skládá se ze spolkového okresu Columbie a hl. m. Uešingtonem (p. Washingtonem, sídlem kongresu a předsedy spolkového), z 37 státův a 10 oblastí (teritorij). Největší oblast Aljaška (dříve ruská, na severozápadě). Města: Nu Jórk (p. New-York, přes 1 mill. obyv.), Filadelfie; New-Orleans; St. Louis; Boston, Baltimore; San Francisco.

B. Střední Amerika.

1. Mexiko. (Republika.)

(36.400 □mil = 2,004.293 □kil., 8,200.000 obyv.)

Náhorní roviny se sopkami a pokrajními horami. Města: Mexiko (200.000 obyv.); Vera Cruz; Guadalajara; Puebla, Guajualto; Zacatecas, Potosi.

2. Republiky středoamerické.

Mezi vkleslinou tehuatepeckou a šijí panamskou. Množství sopek. 1. Guatemala s hl. m. t. jm. 2. San Salvador. 3. Honduras. 4. Nicaragua. 5. Costarica. 6. Panama.

3. Západní Indie.

Části: velké a malé Antile a ostrovy bahamské. Antile jsou hornaté, o. bahamské rovinné.

a) Velké Antile. Z nich největší a nejurodnější: Kuba s m. Havaní a Portorico náleží Španělům. Jamaika (m. Kingston) jest anglickou osadou; Haiti s dvěma republikami.

b) Malé Antile: Guadeloupe a Martinique (franc.); Barbadoes, Trinidad (angl.) a j.

c) O. bahamské: Guanahani (Kolumbus 12. října 1492).

C. Jižní Amerika.

1. Državy Evropanů.

Gviana: 1. francouzská; Kajen (Cayenne);

2. nizozemská (neboli Surinam), hl. m. Paramaribo;

3. anglická nad Esequibem, hl. m. Džaržtauu (p. Georgetown).

2. Republiky.

1. Venezuela. Města: Caracàs; La Guayra.
2. Nová Granada. Hl. m. Santa Fè de Bogota.
3. Ecuadór; hl. m. Kito (p. Quito).
4. Peru. Hl. m. Lima, Kaljao (p. Callao).
5. Bolívia. Města: Čukisaka (p. Chuquisaca), La Paz; Potosi.
6. Čile (p. Chile). Města: St. Jago; Valparaiso.
7. Paraguay. Hl. m. Assuncion.
8. Spolek Argentinský (14 států). Hl. m. Buenos Ayres, Parana.
9. Uruguay: Montevideo.

3. Císarství brasilské.

(151.973 □mil = 8,868.656 □kil., 10¼ mill. obyvatel.)

Třetinou hornatina, dvěma třetinami rovina. Kromě Maraňonu více než sto splavných řek. Hl. m. Rio Žanerú (p. Rio Janeiro, 420.000 obyv.); — Baia (p. Bahia); — Pernambuco.

4. Patagonie a ostrovy.

Lovečtí kmenové Indiánů. Evropané tam doposud nezaložili osad. Při průlivu Magelhaensově a na jižnějších ostrovech bydlí Pešeráci, „Eskimáci jihu“.

§ 79. Státy a země v Australii a Oceanii.

1. Pevnina.

Toliko pobřeží Australie, jmenovitě východní a jižní, známe zevrubněji. Horstva nedosáhnú přílišné výše; na jihu jest toliko jedna velká řeka: Móre (p. Murray). Obyvatelé jsou dílem australští černochové, dílem Evropané, zvláště Angličané. — Angličané založili pět osad, kteréž jsou: Nový jižní Uels (p. Wales), hl. m. Sidny (p. Sidney); Viktoriá, hl. m. Melbörn (p. Melbourne); Jižní Australie, hl. m. Edlid (Adelaide). Země králové, hl. m. Brísbán (p. Brisbane), záp. Australie, hl. m. Perth.

2. Ostrovy.

Rozeznáváme:

1. vnitřní pásmo ostrovů, ku kterému náleží Tasmanie, Nový Zéland, Nová Kaledonie, Nové Hebridy, Nová Gvinea a několik jiných;

2. vnější pásmo ostrovů: o. Marianiny, Karlovy, ostr. přátelství, tovaryšstva, Markézovy, ostr. Sandwichovy a j.

Toliko ostrovy Sandwichovy tvoří uspořádaný křesťanský stát se zřízením monarchickým (hl. m. Honolulu), podobně: i Taitské a Samojské. Tasmanie a N. Zéland jsou osazeny od Angličanův (hl. m. Hobartown a Akland (p. Auckland), ostrovy Vitské jsou

v područí britském. Ostrov N. Kaledonie náleží Francouzům, souostroví Union a Foenixovo a j. Sjednoceným státům severoamerickým, ostrovy Karlovy a Marianiny Španělům.

Státy Evropské.

Mocnářství rakousko-uherské.

§ 80. Přehled všeobecný.

Poloha: Mocnářství rakousko-uherské prostírá se mezi 42° 10' a 51° 3' s. š., a mezi 27° 11' a 44° 1' v. d. Nejižnější bod mocnářství nachází se blízce Budvy v kotorském kraji v Dalmacii, nejsevernější blíž Hanšpachu v Čechách; nejdále na západ dosahuje mocnářství ve Vorarlbersku nad vtokem Illy do Rýna, nejdále k východu u Chylyšen v Bukovině.

§ 81. Hranice politické a přírodní.

Politické hranice: Na s. hraničí mocnářství se Saskem, Pruskem a Rusí; na v. s Rusí a Multanskem; na j. s Valašskem, Srbskem, Bósnou, Hercegovinou, Černou horou, Albaníí a Itálií; na z. se Švýcarském, Lichtenšteinskem a Bavorsky.

Přírodní hranice: Na s. Krušné hory, Sudety, Orlice, Opava, Odra, Visla, San; na v. Zbruč, Dněstř, Karpaty; na j. Karpaty, Dunaj, Sáva, Una, pohoří dinarské, moře jaderské, části jižních Alp; na z. části středních Alp, Rýn, jezero bodmanské, severní Alpy vápencové, Inn, Salice, Dunaj, Šumava a Smrčiny.

Mocnářství rakousko-uherské zabírá prostranství 11.306 zeměp. čtverc. mil = 622.541 kil. Území jeho jest souvislé a okrouhlené, jediné Dalmacie vybíhá na způsob ostrožny k jihu.

Části mocnářství. Následkem obnovení uherské ústavy skládá se mocnářství ze dvou statoprávních celků: ze zemí koruny uherské a z království a zemí, v říšské radě zastoupených (čili předlitavských). Části mocnářství (seřadíme-li je podle velikosti sestupným pořádkem) jsou následující:

1. království uherské,
- *2. království haličské a vladiméřské s vévodstvím osvětimským a zátorským a s velkovévodstvím krakovským,
3. velkoknížectví sedmihradské,
- *4. království české,
5. c. k. vojenská hranice,
- *6. okněžené hrabství tyrolské s Vorarlberskem,
- *7. vévodství štyrské,
- *8. markrabství moravské,
- *9. arcivévodství rakouské pod Enží,
10. království charyatsko-slavonské,
- *11. království dalmatské.

- *12. arcivévodství rakouské nad Enží,
- *13. vévodství bukovinské,
- *14. vévodství korutanské,
- *15. vévodství krajinské,
- *16. přímoří rakouské (skládající se z okněženého hrabství Gorického a Gradištského, z markrabství Istrianského a města Trstu),
- *17. vévodství salcpurské,
- *18. vévodství slezské.

Pozn. Země označené hvězdičkou počítají se k zemím předlitavským.

§ 82. Horstvo.

Asi $\frac{3}{4}$ povrchu mocnářství rakousko-uherského pokrývají vysočiny, z nichž nejvyšší jsou na západě. Vysočiny tyto náleží ke čtyřem soustavám horským: a) k soustavě alpské, b) k soustavě vysočin středoevropských (vysočina českomoravská), c) k soustavě krasové, d) k soustavě karpatské.

Horstva soustavy alpské rozkládají se po celých Tyrolích, Salcpursku, Korutanech, po celém Štýrsku, po větší části Rakous nad i pod Enží, konečně v části Krajiny a Přímoří, zabíhající pahorkatými výběžky svými též do Uher, Charvatska a Slavenska.

Hory českomoravské vysočiny zauímají celé Čechy, valnou část Moravy a Slezska, část hořejších i dolejších Rakous.

Kras prostírá se po větší části Krajiny a přímoří rakouského, po přímoří charvatském a vojenské hranici charvatské, jakož i po celé Dalmácii.

K soustavě karpatské náleží hory haličské, bukovinské a sedmihradské, větší část hor uherských, konečně horstva ve východní části Moravy, Slezska a vojenské hranice.

Alpy dělí se na tři pásma, z nichž prostřední jsou nejvyšší a útvaru prahorského; severní a jižní jsou celkem mnohem nižší a skládají se hlavně z vápence.

Střední Alpy prostírají se od sedla Reschenského nedaleko hranic tyrolsko-grisonských až k hoře Wechslu na pomezí štyrsko-rakouském, zasahující výběžky svými, totiž litavským pohorím a bakoňským lesem, do Uher. Směr jejich naznačují: skupenina **Ortlesská** (Ortles 12.390' = 3916 m.), skupení **Ötztalské** (Wildspitz 11.946' = 3776 m.), vyšší **Taury** (Veliký Glockner 12.009' = 3796 m.), nižší **Taury** (Hochgolling 9.045' = 2859 m.), **Wechsel** (5496' = 1737 m.) a tak zv. **Pochorje** (4000' = 1264 m.). Nejdůležitější převaly v Alpách středních jsou: **Stilfské sedlo** (8850' = 2793 m.), **Reschen-Scheideck** (4797' = 1516 m.), **Brenner** (4264' = 1348 m.), **klanec raštatský** (5500' = 1738 m.) a **čerminský** (4700' = 1485 m.).

Severní Alpy vápencové prostírají se od jezera bodmanského až k Lysé hoře blíž Vídně. Od vápencového útvaru svého značí se nepravidelnými tvary, světlošedou barvou a četnými převaly. Směr jejich naznačují štíty: **Dachstein** (9490' = 3000 m.) a **Sněžník Vídeňský** (6566' = 2076 m.). Převaly: **Šarnický** a **Severník** (3140' = 993 m.).

Jižní Alpy vápencové dosahují od jezera gardského až k ústí řeky Tisy. Vrcholy: **Vedretta di Marmolata** (10.322' = 3263 m.),

Třihlav (9037' = 2856 m.) a V. Grintovec (8086' = 2556 m.). Sedla: Preděl, Ljubel.

§ 83.

Vysočina českomoravská. Okrajná horstva ji zavírající jsou: Šumava (Plöckelstein 4352' = 1376 m.), Černé hory, Krušné hory (Keilberk 4032' = 1275 m.), pohoří jizerské (Tafelfichte 3557' = 1124 m.), Krkonoše (Sněžka 5066' = 1601 m.), pohoří orlické n. kladské (Sněžka kralická 4482' = 1417 m.), Jeseník (Praděd 4704' = 1437 m.). Čtyry nejpósléze jmenovaná pohoří bývají zahrnována společným názvem Sudet.

§ 84.

Kras jest náhorní rovina hlavně křídového útvaru (vápenec, břidlice, pískovec) mnohonásobně protrhaná, z nížto vyčnívají vápencové hřbety rovnoběžné s pobřežím mořským; mezi těmito pásmy jsou četné doliny, nálevkovité prohlubně a vody, v jeskyních a jamách se ztrácející a jinde zase ven vynikající (ponikly). Části: na z. nízký Kras a Cicerije; v Krajině vysoký Kras; v chorvatské hranici vojenské Velebić (Sveto brdo 6118' = 1934 m.), malá a velká Kapela, v Dalmacii horstvo dinarské (Dinara 5728' = 1811 m.).

§ 85.

Karpaty: a) Slovenská vysočina t. j. severouherská hornatina až k prohlbi popradskému. Části: vyšší Tatry (štít gerlachovecký 8352' = 2640 m., štít lomnický 8370' = 2646 m.), nižší Tatry (Dumbér 6344' = 2005 m.), Fatry, Matry. b) Vrchovina od průlomu popradského až k pramenům Visena a Zlaté Bystřice (Černá hora 6600' = 2086 m.). c) Vysočina sedmihradská. Vrcholy: Něgoj (8040' = 2541 m.).

§ 86.

Roviny zánímají skoro $\frac{1}{4}$ povrchu mocnářství; nejznamenitější jsou v Uhrách a Haliči. Veliká nížina uherská (1800 □ mil = 99.113 □ kil.) prostírá se mezi Karpaty a dolejším tokem Dunaje, dosahující od lesa bakoňského až k sedmihradské vysočině.

K ní připojuje se nížina chorvatsko-slavonská (140 □ m. = 7708 □ kil.), prostírající se podél Dravy a Sávy. Mezi bakoňským lesem, malými Karpaty a horami Itavskými rozkládá se menší uherská nížina (160 □ m. = 8809 □ kil.), zasahující do dolních Rakous a do Štýrska. Pod severním úbočím Karpat šíří se rovina haličská (900 □ m. = 49.556 □ kil.), kteráž jest větším dílem krabátá náhorní rovina.

§ 87. Vodstvo.

Moře adriatické objímá valně rozčleněné pobřeží mocnářství rakousko-uherského zdělí asi 200 mil = 1484 kilom. od ústí Soče až jižnímu konci Dalmacie. Pobřeží jest celkem skalisté, strmé, rozmanitě protrhané, bohaté na choboty a přístavy, místy však též skoro

docela nepřístupné. Nejznamenitější zátoky jsou: trstská, rječká (Kvarner) a kotorská.

Nejhlubší jest moře adriatické u ostrova Mlita (2.800' = 1010 m.), nejmělké jest při březích Přímoří rakouského. Příliv a odliv objevují se toliko u skrovné mše; patrnější jest stálý proud blíž pobřeží od jv. k sz. směřující. Hlavní větry jsou jižní (Sirocco) a severo-východní (Bora); na podzim a v zimě panují často prudké víchřice. Výtečné přístavy válečné nalézají se v Pulji a Kotoru.

Řeky. Mocnářství rakousko-uherské náleží k čtyřem oblastem mořským; severní a menší polovice jeho náleží k oblastem moře severního a východního, jižní a větší k oblastem moře černého a adriatického.

Do moře severního tekou:

1. **Rýn**, dotýkající se toliko pravým břehem svým území rakouského v délce 4 mil.

2. **Labe**, prýstící se v Krkonoších a splavné od Mělníka. Přítoky: **Vitava** s Lužnicí, Sazavou, Otavou a Mží; **Ohře** a **Jizera**. (Délka toku 50 m. = 371 kilom.)

Do moře východního tekou:

1. **Odra**, prýstící se v Jeseníku, s přítokem Opavou.

2. **Visla**, která má prameny své ve slézských Karpatech. Přítoky: **Dunajec** s Popradem, **Visloka** a **San**.

Do moře černého tekou:

1. **Dněstr**, prýstící se na severním úbočí Karpat. Přítoky: **Stryj**, **Lomnica** a **Bystrica**.

2. **Dunaj**, jenž vstupuje na půdu mocnářství pod Pasovem a opouští ji u nové Ršavy. Délka toku jeho obnáší 176 mil. = 1306 m. V obvodu mocnářství rakousko-uherského jest celý pro parníky splavný. Přítoky jeho jsou po levé straně: **Morava** s **Dyjí**, **Váh**, **Nitra**, **Hron**, **Ipola**, **Tisa**, **Temeš**, **Olt**, **Seret** a **Prut**; po pravé straně: **ln**, **Travná**, **Enže**, **Litava**, **Raba**, **Drava** s **Murou** a **Sáva**.

Do moře adriatického teče: **Adiže**, prýstící se v středních Alpách nedaleko sedla reschenského. Přítok: **Eisach**.

Největší poříčí ze všech řek rakousko-uherských má na půdě mocnářství **Dunaj**, nejmenší **Rýn**.

Jezera. Kromě hor českomoravských nacházejí se jezera ve všech ostatních soustavách horských; nejvíce jest jich v Alpách. Největší jezera jsou na nížině uherské. Nejdůležitější jsou: na jižním úbočí Alp jezero gardské, na severním úbočí jezero bodmanské; jezero sv. **Volfganga**, **atterské**, **travenské**, **hallštatské**; blíž východního úpatí jezero **neziiderské** (6 1/2 □m. = 356 □kil., částečně močál) a **Blatné** (16 □m. = 881 □kil.); u prostřed výsočiny Alpské v **Korutanech** jsou jezera: **millštatské**, **osojanské** a **vrbské**. Kromě jezera gardského a bodmanského náleží všechna tu vyčtená k poříčí dunajskému. Na vysočině **Krasové** jest v **Krajinsku** velmi zajímavé jezero **cirknické**. V **Karpatech** jsou četná jezírka horská, zvaná: „**Mořská oka**.”

§ 88. Podnebí.

Ačkoll mocnářství rakousko-uherské co do polohy zeměpisné náskrze v mírném zeměpásu se prostírá, přece pro rozsáhlý objem zemiště

svého, pro nesterjnou vzdálenost částí jeho od moře a pro velikou rozmanitost v povaze povrchu znamenitá jeví se různost v podnebí jednotlivých krajin.

Podle poměrův pódnebních rozeznati lze v mocnářství trojí pás klimatický: a) země jižně od Alp ležící (průměrná teplota roční 9°—12° R.), b) střední pás od Alp až po Sudety a Karpaty (prům. tpl. r. 7°—9° R.), c) pás v severu Sudet a Karpat (pr. tpl. 6 1/2° R.). — Kromě krajin pomorských jest pódnebí všude kontinentalným. Óára sněhová leží na jižním úbočí Alp ve výši as 9.200' = 2.808 m., na severním as 8.400' = 2.655 m., na vysočině slovenské as 8.000' = 2.529 m. a v Sudetech as 7.700' = 2.434 m. Nejsilnější přerky jsou v zemích alpských, nejskrovnější ve středních Čechách; Halčí a nížině uherské. Z větrův převládá vlhký západní vítr; jižní země navštívuje teplý vítr polední, pověstný to sírocco (jug, Föhn), země krasové zvláště za doby zimní suchý vítr severo-východní, bora zvaný. Nejmenší bouřek objevuje se v Dolejších Rakousích, nejvíce na nížině uherské.

§ 89. Obyvatelstvo.

Roku 1869 počítalo se v mocnářství rakousko-uherském 35.904.435 obyvatelův; tudíž jest poměrná lidnatost 3219 obyv. na jednu mili ótvercovou. Nej hustěji jsou zalidněny severní Čechy (Litoměřicko) a Slezsko; nejrídkji jest lidnatost alpských krajin salcpurských, kraje inšpruckého v Tyrolích, severního Štyrska a severovýchodních Uher (Marmaroš).

Co do národnosti náleží obyvatelstvo mocnářství ke čtyřem čedlím národním: a) k slovanské, b) německé, c) romanské, d) maďarské.

Slované bydlí na vysočině česko-moravské, v zemích Karpatských, na vysočině krasové a v poríčí Drávy a Sávy. Celkem se jich počítá 16 1/4 mill., čili 46% veškerého obyvatelstva, z nichž přes 12 milionův bydlí v severních krajinách mocnářství (Severní Slované), 4 1/4 mill. na j. a jv. (Jihoslované). Onino se dělí na národy: Cechoslovany, Poláky a Malorusy, tito na Slovince, Charvaty a Srby.

Němci bydlí v zemích alpských, na okraji vysočiny česko-moravské a po různu v osadách po celém mocnářství kromě Dalmacie. Úhrnem počítá se jich (ač příliš vysoko) 9 mill. čili 25 2/10% všeho obyvatelstva.

Obyvatelstvo čeledi romanské dělí se na dvě větve: západní a východní. Ona zahrnuje v sobě Itallany s Ladiny a Furlany, tato Rumuny a Valachy. Itallani mají sídla svá v jižních Tyrolích a po různu na pobřeží moře adriatického, Rumuni v Bukovině, na vysočině sedmihradské, ve východní části Uher a vojenské hranice. Oněch se počítá 588.000, těchto 2.477.000 čili 1.6 a 7.5% všeho obyv.

Maďari bytují v nížině při středním toku Dunaje a Tisy a ve východní části sedmihradské vysočiny (Sekelové). Úhrnem se jich počítá, ač také příliš vysoko, na 5.705.000 hlav čili 16% všeho obyvatelstva.

Kromě vytknutých zde mají ještě menší zlomky jiných kmenův obydli svá na půdě mocnářství rakousko-uherského na př. Armenové (10.000), Židé (1.372.000), Čikáni (151.000), Řekové (1000) a Ščipetaři (Arbanasi, okolo 2000).

Co do náboženství počítá se 23 3/4 milionův vyznavačův církve římsko-katolické obřadu latinského (a hlaholského), což činí 66.6% všeho obyvatelstva. Tito stojí pod 11 skutečnými arcibiskupy a 45 biskupy. Katolíkův řeckého a armenského obřadu spolu s pravoc-

slavnými (vyznavači církve řecko-nesjednocené) počítá se 6,965.000 čili 19 5/8%.

Katolíci řeckého obrádu mají dva arcibiskupy (ve Lvově a v Blažejově) a 7 biskupů; katolíci arménské obrádu mají arcibiskupa ve Lvově. Pravoslavní jsou podřízeni patriarchovi v Karlovcích a desíti biskupům.

Evangelíkův (protestantův) augspurského i helvetského vyznání čítá se 3,485.000 hlav, v zemích předlitavských jsou podřízeni dvěma konsistořím sdílcím ve Vídni.

Evangelíci v zemích koruny uherské mají své vlastní zřízení se synodami, konsistořemi a superintendenty.

Kromě vytknutých již vyznání a židovského žijí v mocnářství unitáři (se superintendentem a vrchní konsistoří v Ključí, celkem 54.600) a vyznavači jiných menších sekt křesťanských.

§ 90. Polní hospodářství.

Půda plodivá zaujímá více než 1/3 povrchu mocnářství rakousko-uherského; tudíž jest valná většina obyvatelstva (skoro 24 mill.) již přírodou samou poukázána k hospodářství polnímu jakožto k hlavnímu pramenu výživy. Veškeren výnos půdy plodivé ceniti lze na 1.800 millionův zlatých.

Poměrně nejvíce plodivé půdy má Dalmacie, nejméně Tyrolsko. Poměrně má nejvíce rolí Morava, nejvíce lesův Sedmihradsko, nejvíce pastvin Dalmacie; nejvíce luk hořejší Rakousko, nejvíce vinic Charvatsko a Slavonsko; naproti tomu má Tyrolsko nejméně rolí, Dalmacie nejméně luk; v hořejších Rakousích, Solnohradsku, Slézsku, Haliči a Bukovině není vinařství. Největší výtěžek z rolí jest v Štýrsku, nejménší v Dalmácii. Nad spotřebu vlastní plodí obilí Uhry (zvláště Banát), Čechy, Charvatsko a Slavonsko, Morava a hořejší Rakousy; nejménší, tak že nestačí ani pro obyvatelstvo vlastní, plodí obilí Tyrolsko. — Hodnota půdy plodivé cení se na více než 9.000 mil. zlatých.

Chov dobytka. Chov dobytka neoctnul se posud ještě na oné výši, aby potřebě obyvatelstva úplna vyhovoval. Nejvíce koní drží se na velké nížině uherské; avšak čisté plémě posud zřídka kde najdeš. Dobytek hovězí nejlepšího plemene jest v Tyrolích, Solnohradsku a Štýrsku; nejvíce ovcí tenkorouných vede se v Čechách, na Moravě, v dolejších Rakousích a v Uhrách.

Celkem však přece v tomto oboru, jakož i v hedbávnictví a včelařství potěšitelný se jeví za novější doby pokrok.

Rybničářství, v nejrozsáhlejší míře provozuje se v Čechách, pak na Moravě a v Rakousích; nicméně chování ryb posavad v počátcích se nalézá.

§ 91.

Plodiny minerální jsou velmi rozmanité. Zlata (as 3700 liber minc.) nejvíce se dobývá v Sedmihradsku a v Uhrách, stříbra (více než 85.000 liber minc.) v Uhrách, Čechách a Sedmihradsku, železa (7 mill. centův) nejlepšího v Štýrsku, Korutanech, Uhrách, Čechách, a na Moravě. Mědi (52.000 centův) hlavně se dobývá v Uhrách a Tyrolích. Nejznamenitější ložiska olova (více 140.000 cent.) jsou v Korutanech, v Čechách a Sedmihradsku. Rtuti (6700 cent.) dobývá se nejvíce v Krajině, cínu jen v Čechách, tuhy v Čechách, na Moravě a obou Rakousích (400.000 ct.).

Soli kuchyňské (krušné, varné i mořské) dobývá se 7 1/2 mill. cent. v Haliči, Bukovině, Marmaroši, Sedmihradsku, v hořejších Rakou-

sích, Solnohradsku, Štýrsku, Tyrolích a na pobřeží moře adriatického (zejména u Pirana v Istrii, na ostr. Bágu a v Stonu dalmatském).

Hnědého a kamenného uhlí dobývá se nyní ročně více než 160 mill. centů; nejznamenitější ložiska jsou na vysočině česko-moravské; kromě této též v Haliči, v Uhrách, v dolních a horních Rakousích, v Štýrsku, v Krajině, v Přímoří a v Dalmacii jsou doly uhelné.

Rašeliny užívá se jmenovitě v Korutanech, v Krajině a v Čechách. Asfalt dobývá se v Dalmacii a v Tyrolích. Z drahokamů zaslужují zmínky opály (v šaryšské stolici v Uhrách) a granáty (v Čechách a Tyrolích).

§ 92. Průmysl.

Nejvíce továren a rukodílen jest v Čechách a na Moravě, v dolejších Rakousích, ve Slezsku a Vorarlbersku; — v ostatních zemích jsou větší podniknutí průmyslová méně četná, avšak obyčejné živnosti a řemesla v dostatečných rozměrech se provozují. V Chorvatsku a v Slavonii, ve Vojenské hranici a v Dalmacii nejméně jest živnostníkův a řemeslníkův, tak sice, že práce jejich ani spotřebě domácího obyvatelstva nevyhovuje. Celkem jeví se na průmyslovém poli za nynější doby znamenitý ruch svědčící o pokroku. Z výrobků průmyslných přední místo náleží lněnému, bavlněnému, vlněnému, pak zboží zhotovenému ze železa, ocele, zlata, stříbra, skla a hlíny. Nejvíce piva vaří se v Čechách (6 $\frac{1}{4}$ mill. věd. v 988 pivovarech), v dolejších Rakousích (4 mill. věd. v 120 pivovarech), na Moravě (1 $\frac{3}{4}$ mill. věd. v 251 pivovarech), ve Slezsku ($\frac{1}{2}$ mill. věd. v 66 pivovarech); nejvíce cukrovarů jest v Čechách (160), na Moravě (49) a v Slezsku (11). Veškeren průmysl podává do roka zboží v peněžné hodnotě 1600 millionův zlatých; z toho připadá na Čechy více než šestina, na dolejší Rakousy (pro Vídeň) více než sedmina, na Moravu a Slezsko asi desítina; nejméně k tomuto výtěžku přispívají vojenská hranice a Dalmacie.

Obchod. Hodnota zboží vyvezeného převyšuje hodnotu zboží dovezeného. Nejvíce se vyvází zboží do sousedních zemí na jihu a na východu mocnáfství. Nejdůležitější zboží obchodu dovozného jsou zboží kolonialné, bavlna, barvy a barviva, dobytek krmný; v obchodu vývozném přední zánímají místo: obilí, palivo a stavivo, sklo, ocel, plodiny živočišné atd.

Hlavní střediska obchodu jsou: Vídeň, Trst, Rjeka, Praha, Pešť, Brody, Debrecin a j.

§ 93. Doprava.

a) Silnice. Nejdůležitější silnice vydržují se ze státní pokladnice a slovou proto erárními; jiné staví a vydržují se nákladem jednotlivých zemí, okresů a obcí (zemské, okresní a obecní silnice). Veškerá znamenitější místa jsou mezi sebou silnicemi spojena; nejvíce silnic jest na severozápadě, nejméně v Sedmíhradsku; celkem v celé říši přes 13.000 rak. mil = 96.466 kil.

b) Železnice. Hlavní střediska soustavy železničné jest Vídeň. Veškerá síť železniční čítá nyní již přes 1400 mil. rak. = 10 389 kil.

1. A. *Osáfe Ferdinanda severní dráha* z Vídně do Krakova; z Břeclavě

- do Brna; z Přerova do Olomouce; z Mor. Ostravy na Vítkovce, Frydek do Frydlandu; z Vídně do Stokravy; z Vídně do Marcheku.
- B. *Moravsko-slezská severní dráha* z Brna do Přerova (na Slavkov, Viškov, Nezamyslice, Kojetín). V Nezamyslicích se dráha dělí a jde větev druhá přes Prostějov, Olomouc do Šternberka.
2. *Dráha Karla Ludvíka* z Krakova do Podvoličsk (na Bochni, Tarnov, Řešov, Jaroslav, Přemyšl, Lvov, Krasné, Zložov, Tarnopol); z Krasného odděluje se dráha do Brod, z Bietanova do Věličky.
3. *Černovičská dráha* ze Lvova do Sučavy a Jas (na Halič, Stanislavov, Kolomyji, Sniatyn, Černovec, Radovec).
4. *Státní dráha*. A. Z Vídně na Hrušovany do Brija, Prahy, Podmokel.
B. Z Vídně do Marcheku, Pešti, Baziáše.
C. Z Vídně do Komárna.
D. Z Jasenova do Oravice a Kamenné (Steindorf).
E. Z Olomouce do České Třebčové.
F. Ze Zábřehu do Sobotína (na Šumperk).
G. Z Hrušovan do Znojma a
H. Brněnsko-Rosičská dráha.
5. *Prešpursko-Trnavská dráha* (na Pezinek, Trnavu do Seretu).
6. *Uherská státní dráha*. A. Z Pešti do Zvoleně (Altsohl, na Čabu, Hatvan), a Fylokova (na Lučence).
B. Z Hatvaně do Miškovec s výběžky do Dénděše a Jagru.
C. Ze Zákáně do Záhřebu (na Koprivnici, Křiževce).
7. *Tiská dráha*. A. Cegléd, Velký Várad, Košice (na Cegléd, Solník — s výběžkem do Váradu — Debrecín, Tokaj, Miškovec, Košice).
B. Solník, Arad, Temesvár.
8. *Uherská východní dráha*. A. Velký Várad, Ključ (Klausenburg).
B. Ključ — Bělehrad (Karlsburg), na Tordu, Töviš.
C. Bělehrad sedm. Arad (na Oraš, Pisky, Dévu, Rudnou).
D. Bělehrad — Vasarhely (na Töviš, Gerond).
E. Töviš, N. Trh, Sigišóra (Schässburk).
F. Pisky — Petrošeny.
9. *Uherská severo-východní dráha*. A. Debrecín — Sotiměř — Kiralyháza.
B. Tokaj (Seroneš), Ujheř, Iegen, Mihal'.
C. Ujheř, Čáp, Kiralyháza, Sicut (Sziget, výběžek do Mukačeva).
10. *Košicko-Bohuminská dráha* na Novou Ves (Iglo), Sv. Mikuláš, Teplot, Ruzomberk a Celnou, Jablunkov, Těšín — výběžek do Prošova a Aboše (u Košic).
11. *Aiföldská dráha*. A. Z Velkého Váradu do Oseku (N. Salonta, Čába, Mezó-Vaşarheř, Segedín, Subotica, Sambor, Senta, Osek).
B. Osek-Villany.
12. *Muhačsko-Počujsko-Barěská dráha*.
13. *Uherská západní dráha*. Z Djuru (Raab) do Subotiště, z Hoř. Celi (u Pápy) do Bělehradu stolického; ze Subotiště na sv. Gotthard do Hradce Štyrského.
14. *Jiřní dráha*. A. Z Vídně do Trstú, Gorice.
B. Ze Zdeňého Mostu na Záhřeb do Sisku.
C. Ze Záhřebu do Karlova.
D. Z Prakyř (Pragerhof) do Kněže, Bělehradu stol., Budína — výběžek z Bělehradu do Komárna.
E. Z Kněže do Barče.
F. Z Vídeňského Nového města do Kněže.
G. Z Marburka na Celovec, Biljak, Špital, Linoc do tvrze Františkovy (u Brixenu).
H. Z Kufšteina na Inšpruk, Brixen, Bolzano, Trento, Roveredo do Aly.
15. *Hradecko-Kovljanská dráha*.
16. *Cisařeviče Rudolfa dráha*. A. Z Celovce a Biljaka na Sv. Vít, Ljubinj, Čerminj, Ramming, Štajer do Enže (u Lince).
B. Z Ljubljany do Trbiže (do Biljaku se dostavuje).
17. *Čs. Elládina dráha*. A. Z Vídně na Linec, Vels, N. Trh do Pasova.
B. Z Velsu do Salpurka a Halleinu, odvětví do Gmundu, Wolfsegg.

- C. Z N. Trhu na Ried do Simpachu, z Lince do Budějovic.
18. *Ústave Františka Josefa dráha.* A. Z Vídně na Cmund, Budějovice, Strakonice, Plzeň, Stříbro, Mariánské Lázně, Zandov do Chbu.
- B. Z Cmundu na Tábor, Benešov do Prahy.
- C. Z Abisdorfu (Opatova) do Kremže.
19. *Rakouská severo-západní dráha.* A. Z Vídně (Štokravy) na Znojmo, Mor. Budějovice, Třebíč, Jihlavu, Polnou, Brod Německý, Světlou, Jenikov, Čáslav, Kutnou Horu, Kolín, V. Osek, Poděbrady, Nymburk do Ml. Boleslavě.
- B. Z Brodu Něm. na Hlinsko, Chrušim do Pardubic.
- C. Z Vel. Oseku na N. Býdžov, Ostromět (odtud do Jiřina výběžek), Páku, Jilemnic, Trutnov do Vrchlabí, poboční dráha z Trutnova do Vrajtu.
20. *Jiho-severo-německá dráha.* Z Pardubic na Hradec Král., Josefov, Král. Dvůr, Páku St., Železný Brod do Liberce a Žitavy, poboční z Josefova na Skalici, Náchod do Litbova-pruského (Liebau).
21. *Turnovsko-Kralupská dráha.* Z Kralup na Obříví, Chotětov, Ml. Boleslav, Mnich. Hradiště do Turnova, z Neratovic do Prahy.
22. *Česká severní dráha.* A. Z Bakova na Bělou, Mimoň, Čes. Lipou, Hajdu do Rumburka.
- B. Z Podmoklí na Kamenici do Varnsdorfu.
- C. Z Českých Lip do Benešova (Bensen).
23. *Dráha z Chomútova do Ústí n. L.*
24. *Buštěhradská dráha.* A. Z Prahy na Výhybk, Lány, Žatec, Chomúto, Kaduň, Karlovy Vary do Františkových Lázní, do Chbu.
- B. Z Kralup do Výhybky na Buštěhrad, Kladno.
- C. Z Chomútova do Vejprt.
25. *Česká západní dráha.* Z Prahy na Beroun, Plzeň, Domažlice do Brodu.
26. *Plzeňsko-Březenská dráha.* Z Plzně na Plasy do Března (Priesen), (dostavuje se).
27. *Duchcovsko-Pražská dráha* přes Louny, Slané do Prahy (dostavuje se).

c) **Plavba.** Za dráhy vodní užívá se řek, jezer a moře (přírodní dráhy vodní) a průplavů (strojené dráhy vodní). Pro plavbu říčníou jest nejdůležitější drahou Dunaj. Parolodní společnost dunajská plaví po Dunaji z Lince až po Galac, po Tise až po Tokaj, po Sávě až po Sisek, po Drávě až po Osék. Po Labi, po Vltavě a po Visle též se pluje parolodmi. Kromě těchto jsou důležitější dráhy vodní: Vltava, In, Adiže, Dněstra a j. Jezera bodmanské, travenského, blatenského a vrbské nesou též parníky. Obchodní flagu rakouskou zastupují po moři adriatickém a po celé Levantě hlavně parníky „Lloydu rakouského.“

Tato paroplavební společnost byla založena r. 1833 a má světoznámou loděnici v Trstu.

Průplavy: v dolejších Rakousích průplav novoměstský, v Uhrách průplav Františkův, spojující Dunaj s Tisou, průplav Palatinův (Blatná) mezi Bělehradem královským a Séksardem, krasický v Barani, průplav mezi Temešvarem a Velikým Bečkerekem, čínící řeku Begu splavnou.

d) **Pošty a telegrafy.** Doprava zpráv poštou a telegrafy vyhrazena jest státu. R. 1870 čítalo se v obou polovicích říše přes 4300 stanic poštovních a 780 telegrafních (délka telegrafní čáry přes 3500 mil=25.972 kil.).

§ 94. Školství.

V mocnářství rakousko-uherském jest více než 32.000 škol národních, navštěvovaných skoro 3 mill. dětí. Ze 100 dětí povinných k navštěvování škol chodí průměrně 58 do školy.

Střední školy jsou gymnasia, realky a reální gymnasia. Gymnasií jest asi 250 s více než 58.000 žákův. Počtu realek (75 s 17.000 žáky) rychle přibývá. Real gymnasií bylo r. 1870 toliko 24 s 3400 žáky.

Ke školám vysokým počítají se university a technické ústavy. Úplné university jsou ve Vídni, v Praze, v Krakově, Pešti a Št. Hradci; neúplné ve Lvově a Inšpruku. Polytechniky jsou ve Vídni, v Praze (2), v Brně a v Hradci Štýrském (Joanneum), technická učiliště v Krakově a Lvově, polytechnikum Josefovské v Budíně.

Země koruny české: Čechy, Morava, Slezsko.

A. Čechy — království,

měří 944 □mil = 51.979 □kilom.; obyvatelů 5.106.669 (s vojskem 5.140.544), poměrná lidnatost 5454, jsou tedy nejlidnatější zemí v říši rakouské. Dle národnosti jsou $\frac{3}{5}$ Čechů a $\frac{2}{5}$ Němců; dle náboženství nejvíce katolů, jenom 150.000 protestantů a 89.500 židů. Ženských 53% čili 2.672.313. Mužských 52% čili 2.433.359, aneb na 1.000 mužských 1098 ženských (v Praze 1102 ž.).

Státoprávní poměr zemí koruny české k ostatním zemím mocnářství Rakouského není ještě vyrovnán. Čechové podali r. 1868 „deklaraci“ a r. 1871 ve „fundamentálních člancích“ podmínky, pod kterými by se dalo „vyrovnaní“ provést.

Sněm český skládá se nyní ze 244 poslanců.

Obyvatelstvo Čech rozdělono jest po 372 městech (se 170 předměstími) v 226 městech a 12.551 vesnicích, tak že asi na 8 □míle = 165 □kil. připadá jedno město, na 4 □míle = 220 □kil. 1 městečko a asi na 1 □míle = 55 □kil. 13 vesnic (neb na 10 mil připadá 3·5 měst, 2·4 městeček, 130 vesnic).

Jmeno země. Čechy mají jmeno od Čecha, který asi r. 450 po K. z krajin východních do této země přišel, na hoře Řípu prý stanul. Německý název Böhmen má země tato od prvňích obyvatelů, keltických Bojů, kteří brzy po Kristu od německých Markomanů zahánáni jsou. Markomané vpadše vedením Marobudovým do země, panství sobě v ní osobili a až do 5. století podrželi. Nástupce Čechův byl Krok, který měl 3 dcery, Tetu, Kazi a Libuši. Nejmladší kněžna Libuše, povolavši prý Přemysla, oráče ze vsi Stadie, na trůn český, stala se s ním pramatelí nejstaršího rodu knížat českých t. j. Přemyslovců, kterýž vyhynul po meči r. 1306. Ke jměnu kněžny Libuše pojí se domnělé založení města Prahy asi r. 750 a báječná pověst o Vlastě čili o *divěti valce*. Ač již za časů Přemyslovců Hostivíta 845 dalo se pokřestiti 14 pánů českých v Řezně, přece pravý počátek pokřestanění národu stal se teprv po r. 863 příchodem sv. bratří Cyrilla a Methoděje na Moravu. — Ač za časů Boleslava I. a II. (936—999) stát český, jimi vlastně teprv založený, povznesl se na skutečnou velemoc připojením Moravy, Slezska, záp. Haliče a Slovenska, zůstala při něm jediné trvale z toho všeho Morava (od r. 1037). — R. 1086 nabyl Přemyslovec Vratislav II. za služby velmi platné proti papežům prokázané od císaře Jindřicha IV. poprvé titulu královského. Největší slávy dosáhly Čechy za znamenitého krále Přemysla Otokara II. Za jeho 25letého panování byly Čechy, ku kterým patřily též Morava,

Rakousy, Štýrsko, Korutansko a Krajina v skutku první mocností na pevnině evropské. Za jeho panování vzmožil se zvláště stav městský v Čechách, jakož i nový svobodný stav selský, tím ale přišlo také veliké množství Němců do Čech, kteří majíce zvláštní svá práva německá, brzy zaňali i celé krajiny, jako Loketsko, Kladsko a Trutnovsko. Otokar padl od pánův svých zrazen v bitvě u Suchých Krupt v Rakouských svedené dne 26. srpna 1278, když byl válku proti Rudolfovi císaři vedl. Syn jeho, Václav II., spojil na krátký čas s korunou českou i polskou; avšak již vnučem jeho Václavem III., který byl 1306 v Olomúci zavražděn, vymřel rod Přemyslovců po meči.

Po krátkém panování Jindřicha Korutanského byl volen na trůn český Jan Lucemburský 1310.

Jan nepřestal býti v nové vlasti své cizincem, rozmnožil ale stát český trvale o krajinu Chebskou a hořejší Lužici i položil také základ k potomnímu přivtělení (polského dotud) Slezska. Syn a nástupce jeho Karel IV. (I, 1346—1378) napravil chybu otcovu blahým panováním svým, začež jej Čechové posud otcem vlasti nazývají. Jemu Čechy především děkují ze zřízení university pražské 1348, prvního to ústavu ve střední a východní Evropě. On založil Nové město pražské, kamenný most, začal pěstovati révu; krásné umění, obchod a průmysl kvetly a stát zveličen jest připojením dol. Lužice a Slezska a (na čas) i Braniborska a jiných říšských krajin.

Na konci panování syna jeho Václava IV. zúřily války husitské (1419—1434), vzniklé v následcích upálení m. Jana Husi (1415), v kterých zvláště Jan Žižka z Trocnova a kněz Prokop Holý válečným uměním, M. Jan z Rokycan výmluvností svou se proslavili. — Roku 1458 za krále volen byl slavný český pán Jiří z Poděbrad, který již od r. 1444 zemí českou byl spravoval.

Po Jiříkově smrti připadla volba na polský rod Jagjelovců; ten nám dal dva krále, slabého Vladislava II. a syna jeho Ludvíka I., který v nešťastné bitvě proti Turkům u Muhače žalostně zahynul 1526. Rokem tímto připadl trůn český a spolu i uherský volbou dosud panujícímu rodu Habsburskému.

Povrch země:

Čechy jsou skoro kolkolem horami vysokými ověnceny a tvoří takový celek, že mu v celé Evropě není rovno. Majíce podobu čtyřúhelníka obracují své čtyry úhly ke čtyrem světům úhlům. Největší prostor zabírají prahory: 1. *Českomoravská vysočina se Šumavou, Českým lesem, Černými a Krušnými horami.* 2. *Lužické, Jizerské a Krkonošské hory.* 3. *Orlické hory.*

Druhou soustavu hor skládají vrstevnaté břidlice a vápence, zejména tak zvané *pohoří: Brdské*, které se táhnou směrem od Brodu Českého až k Domažlicům.

Třetí soustavu hor skládají vrstevnaté pískovce a opuky, *Stěny* nazvané, blíže Děčína a Broumova.

Čtvrtou soustavu hor skládají homolité hory čedičové a znělcové, které podél Krušných a Lužických hor v skupeninách vystupují a vůbec *Středohořím* (das Mittelgebirge) se nazývají; jsouť zejména:

1. Litoměřické hory.

2. Doupovské hory.

Jednotlivé části hor českých jsou:

1. *Českomoravská vysočina* (das böhmisch-mährische Plateau) ob-
sahuje celé jihovýchodní Čechy, od údolí Labského začínajíc, a připojuje
se k Šumavě. Na západ prostírá se podél měst: Českého Brodu,
Jilového, Knína, Příbramy, Nepomuk, Klatov, na jihozápad podél
Horažovic, Strakoníc, Vodňan, Budějovic až k Vyššímu Brodu. Do
Moravy zabíhá až k Boskovicům, Brnu a Znojmu. Celá vysočina nemá
více než 200' = 72 m. střední výšky. Na jihu této vysočiny rozprostírají
se dvě roviny, jedna u Třeboně, druhá u Budějovic, obě vyschlá dna
bývalých jezer a močálů, kde posud mnoho rybníků velkých lze spatřiti.
Celá vysočina náleží k méně úrodným krajinám českým.

2. *Šumava* (der Böhmerwald). Spojným členem mezi vysočinou
česko-moravskou a Šumavou jsou hory sv. Tomáše, vypínající hlavy
své mezi Vyšším Brodem a Glöckelberkem. U Glöckelberku, tam kde
památná stoka Švarcenberská snáší dříví do Dunaje, vyzdvihuje
se vlastní Šumava, kteráž jde pak podél hranic česko-bavorských,
k Bavorsku překreji než k Čechám se stavíc, až k údolí řeky Ohře
(30 mil. = 223 kil.). Pohoří toto je přírodou ve dva oddíly rozděleno,
z nichž jižní vyšší oddíl jmeno „*vlastní Šumava*“, severní nižší
oddíl však jmeno „*Český les*“ nese. Mezi oběma těmito oddíly prostírá
se 8 míle široké prohbí Domažlické, kteréž v pozadí takřka zavírá
podélný chlum Osek (Hoher Bogen). Jako dva mohutné pilíře vy-
stupují po obou stranách tohoto prohbí dvě malebné hory, totiž
Jezerní hora, též Ostrý (Prsa matky Boží, Osser 3918' či 1239 m.)
a Čerchov (u Domažlic) 3382' či 1069 m.

Šumavy jádro jest lesnatá náh. rovina *Pláně* (Kvildy) nazvaná,
3200' či 1011 m. vysoká. Nejznamenitější hory v Šumavě jsou ještě:
Luzný 4332' či 1369 m., Rokle (Rachel) 4580' či 1448 m., Ar-
borec (Arber) 4604' či 1455 m. (tyto dva již v Bavořích), Tří-
stoličná hora (Dreisesselberg) 4716' či 1490 m., Plöckelstein
4352' či 1376 m. a Hochfichtel 4226' či 1336 m.

Kvildy spojují podél levého břehu Vltavy s nimi rovnoběžně
se vypínající podhohří Šumavské, v němž Boubín (Kubani) u Vim-
perka (4294' či 1357 m.) největší hora jest.

Blíže města Krumlova zvedá pyšně hlavu svou Blánský les,
na jehož nejvyšší kupě Schöningru (3416' či 1080 m.) věž stojí,
odkudž překrásný rozhled na Šumavu ano i na Alpy se otvírá.

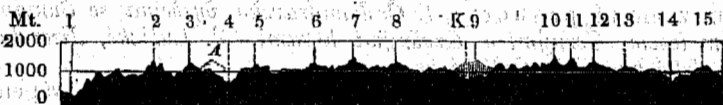

Fig. 18. Průřez ústřední Šumavou.

1. Soutěska Všerubská. 2. Ostrý. 3. Jezerní stěna. A. Arborec. 4. Prohbí Eisen-
šteinské. 5. Hory nad Štubénbáchem (1288 met.). 6. Poledník. 7. Nad roklí (Rachel).
8. Luzný. K. Prohbí Kunžvartské. 9. Boubín. 10. Třístoličný. 11. Trojmezí. 12. Plö-
ckelstein. 13. Hochfichtel (vys. Smrč). 14. Prohbí průplavu Švarcenberského. 15. Vít-
kuv kámen (hory sv. Tomáše).

Český les končí horou Dylen (Dillenberg) blíž Chbu 2895,
či 915 m. Nejvyšší štítý jeho jsou: Lysá hora (2740' = 866 m.)
Přimda (2514' = 795 m.), Javorná (2334' = 738 m.) a j.

Fig. 10. Průřez českým lesem.

1. Dyleň, 2. Javorná (Ohrenberg) u Tachova, 3. Přimda, 4. Dianaberg (538 metrů). 5. Pleso (720 metrů), 6. Lysá hora, 7. Čerňov, 8. Prohbi Fnlmavské (přechod železniční), 9. Soutěska Vácrubská, M. Silničná (u Michlsberka), P. Výstup k. Přimdy ze země, S. Sedlo u Lesního Mnřchova.

Černé hory čili **Smrčiny** (das Fichtelgebirge) náleží jenom z části k Čechám.

Krušné hory (das Erzgebirge) nazývají se na západě Halštrovské hory (Elstergebirge, od kterých jsou prohřím u Kraslic odděleny) a táhnou se podél hranic českosaských až k Nakléřovu (Nollendorf 2135' či 675 m.); k české straně mají svah příkrý, pročež se strany této jeví se co pohoří značné velikosti, ač nikde povahy pravých hor v nich nenalezneš.

Nejvyšší kupy jsou: Keilberk 4032' či 1275 m. (u Jáchymova), Špičák (Spitzberg) 3503' či 1107 m. (u Božjho Daru), Fichtelberk 3700' či 1170 m. Ke Krušným horám připočítají sluší též hory *Karlovarské* (d. Karlsbader Geb.) či Teplské, od nich údolím řeky Ohře oddělené; rozprostírají se mezi Bochovem, Karlovými Vary a Chýšemi. Nejvyšší část hor těchto jest *Osařský les* (der Kaiserwald, též Lysá hora = Glatze), 3081' = 980 m.

Krušné hory mají jméno své od bohatosti na rudy stříbrné, kobaltové, niklové, cínové a železné.

Fig. 20. Hory Halštrovské a Krušné od Aše až k sedlu Nakléřovskému.

1. Vys. kámen, 2. Plattenberk, 3. Špičák, 4. Keilberk, 5. Hřeben nad Cínvaldem, 6. Milečovka, 7. Sedlo Nakléřovské.

Lužická a Zhořelická vrchovina (d. Lausitzer Gebg.) vyplňuje krajinu od pravého břehu Labe v Lužici saské, pak v Čechách okolí Rumburka, Šluknova a Frydlandu (vrch Vys. Varta = Lausche 2520' či 797 m.). Od hor Krušných dělí ji malebné pohoří Děčínské, „*děčínské stěny*“ zvané.

Fig. 21. Průřez Lužickou a Zhořelickou vrchovinou (u Středoohořím).

1. Nakléřovské sedlo, 2. Sněžník Děčínský (724 met.), E. Labe, 3. Rosenberk (634 met.), 4. Zámecká hora nad C. Kamenicí, 5. Klejs (761 met.), 6. Vys. Varta (Lausche), 7. Ralský (696 met.), 8. Ještěd, 9. Prohbi u Hodkovic (550 met.), K. Studená (Kaltenberg 736 met.).

Jizerské hory dělí se od předešlých údolím řeky Nisy a sedlem u světoznámé sklárny „Nového světa“ (Neuwelt) blíž Tannwaldu od hor Krkonošských. Mezi dvěma hřbety „Jizerními“ proudí se Jizera. Nej-

vyšší hory Tafelfichte (U obrázku 3557' = 1124 m.), Ještěd u Liberce 3206' = 1013 m.

Krkonoše (das Riesengebirge) táhnou se co ohromný 4000' = 1264 m. vysoký hřbet zrovna na hranicích českých až k průběhu Žacléřskému (Schatzlar). Jenom boky tohoto pohoří jsou hustým lesem pokryty, temeno však vypíná se již nad hranici stromového vzrůstu a nese rozsáhlé slatinné „louky“, poseté četnými dřevěnými boudami, v nichž v létě jakési salašnictví se provozuje. Velikost obrysů horských, rozsáhlé trávnaté slatiny s pasoucími se stády a dřevěné chýše „horalů“ dávají horám tímto jakýsi ráz alpský a vyznačují je v tom ohledu před ostatními horami českými. U Nového světa vystupuje slatinný hřbet Labská louka, kde řeka Labe počátek svůj má. Vys. Kolo (4764' či 1506 m.), Větší Šišák (4712' či 1490 m.), menší Šišák 4332' či 1369 m. (die grosse und die kleine Sturmhaube), Sněžka (Schneekoppe) 5066' či 1601 m.; tato hora jest v Čechách nejvyšší. Pro panorama, kterého se každému na ni vystoupivšímu dostane, bývá hora tato hojně navštěvována. Krkonoše rozesílají mohutné rozsochy do ynitř země k. p. hřbet Heidelberg 3012' či 952 m. podél pravého břehu Labe. Černá Hora (Schwarzberg 3948' či 1248 m.) podél levého břehu řeky Úpy a j.

Krkonoše jsou na rudy velmi chudé.

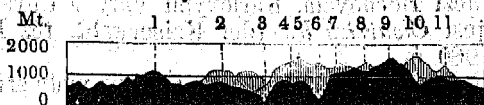

Fig. 22. Průřez Jizerskými horami a Krkonoši.

1. Holubník (1070 met.). 2. U obrázku (Tafelfichte). 3. Údolí Jizery. 4. Krkonoš (Kotel, 1435 met.). 5. Vys. Kolo (1506 met.). 6. Labe. 7. Větší Šišák. 8. M. Šišák. 9. Nad studnicí (Brunnberg, 1555 met.). 10. Sněžka (a Úpský důl). 11. Černá kupa (1418 met.).

Orlické č. Kladské hory (d. Erlitzer o. Adler-Geb.). Uzem celého tohoto horstva jest Sněžník (Schneeberg) 4482' či 1417 m. na pomezí česko-moravsko-slezské. Od něho běží na východ jeden vysoký hřbet, který přechází v Jesenícké hory (das Gesenke), druhý běží co vlastní Orlické hory na severozápad až k Náchodu, třetí severně Čech co Soví hory. Též toto pohoří není na rudy bohaté. Nejvyšší štíty (kupy): Vrchmezí (Hohe Mense) 3420' či 1082 m., Deštná (Deschnayer Kuppe) 3516 či 1111 m.

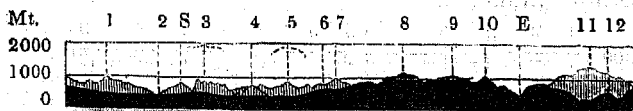

Fig. 23. Průřez severovýchodním krajem Čech.

1. Sejfský vrch (781 met.). 2. Trutnov (421 met.). S. Špičák (766 met.). 3. Teplické stěny (789 met.). 4. Ostaš (689 met.). 5. 6. Žaltmanské hory (Hvězda, 707 a 757 met.). 7. Hejšovina (v Kladsku, 904 met.). 8. Deštná. 9. U kaple Kunštátské (1056 met.). 10. Kořen (Sv. Anna nad Bärwaldem, 1008 met.). 11. Králický Sněžník. 12. Sv. Máří nad Kralíky (628 met.). E. Divoká Orlice.

Brdý zanámají 20 m. délky mezi Českým Brodem a Domažlicemi a 5—10 m. šířky mezi Rakovníkem a Příbramí. Brdý dělí se na

2 dšly, vápencový a břidličný. Vápencový oddíl od Michlí u Prahy až ke Zdicům (Karlštejn, Tetín). Zde nalezáme pěkný mramor (mramor Tetínský, Slivenecký) a výborné vápno (Branické). Vysočina tato jest prorážena mnohými údolními, z nichž největší jest Vltavské a Berounské.

Břidličný oddíl skládá se z četných hřbetů; hlavní řada se táhne od Zbraslavě k Příbrami (Plešivec u Hostomic 2110' či 767 m.), k Rožmitálu (Třemšín 2601' či 822 m., Toček 2700' či 843 m.), odtud směrem ku Zbirohu (Točnick) a směrem k Rokycanům. Křivoklatské hory, směrem k Radnicům a Plzni atd. V pohoří tomto jsou uložena nejbohatší ložiště železné rudy a uhlí.

Středohoří (das Mittelgebirge).

1. Litoměřické hory táhnou v oblouku kolem města Litoměřic, řeka Labe je proráží. Nejvyšší homole jsou: Milešovka (Donnersberg) 2642' či 835 m.; pak osamotnělé: Bezděž u Bělé s krásnou zříceninou hradu, Říp (1438' či 455 m.) posvátný u Roudnice, Kunětická hora u Pardubic a j.

2. Doupovské hory rozkládají se od Doupova, kde jsou nejvyšší, ke všem úhlům světa. (Mezi oběma těmito leží úrodná Žatecká rovina.) Nejv. štít Pustý zámek (Oedschloss) 2907' = 919 m.

Přechody nejdůležitější jsou:

Vyšněbrodský z Čech do Rakous.

Zlatá stezka z Prachatic do Pasova (prohíb Kunžvartské).

Všerubský (Neumarkt).

Domažlický.

Přimďský ze Stříbra do Norimberka.

Cinvaldský z Teplíc do Sas.

Nakleřovský.

Zacléřský.

Náchodský.

Roviny. Třeboňská, Budějovická, Vodňanská, dolina Polabská (od Jaroměře až k Mělníku), Žatecká, Falknovská a Chebská, všechny velice úrodné.

Vodstvo. Čechy mají veliké množství řek, které takřka jediné poříčí řeky Labe tvoří. Důležitosti nabývají řeky tyto splavností svou.

Labe, hlavní řeka Čech, vzniká na Labských lukách, seslivši se několika potoky, z nichž nejvýdatnější jsou pramen Labský a Bělá (Weisswasser). Splavnost její plní počíná u Jaroměře, lodní u Mělníka; odtud nese již i parní loď.

Nejdůležitější přítoky na pravém břehu jsou: Cidlina, Jizera, Ploučnice (Polzen).

Určí zřídla a ústí těchto přítoků.

Na levém břehu: Malé Labe, Úpa, Metuj (Mettan), Orlice divoká a tichá (stille und wilde Adler), po Vltavě nejsilnější přítok, Loučná, Chrudimka, Doubravice, Vltava, Ohře a Bělá.

Určí zřídla a ústí těchto řek!!

Vltava, druhá hlavní řeka vlasti naší, jest nejmocnější ze všech přítoků Labských.

Zřídla Vltavy jsou v Šumavě, teplá a studená Vltava. U

Vyššího Brodu počíná splavnost pltní, u Budějovic lodní a u Štěchovic parolodní.

Přítoky pravého břehu: Malše, Lužnice s Nežarkou, Sazava; — levého břehu: Otava s Volynkou a Blančí, Berounka, též Mže (Mies) s Radbuzou (do Radbuzy vtéká Úhlava = Angel) a s Úslavou.

Udej zřídla, běh a ústí těchto řek.

Jezero a rybníky. Vyjma jezera v Šumavě (Eisenšteinské čili Čertovo, Plöckelšteinské a j.) Čechy jezer nemají, za to však mají rybníky znamenité a sice: Rožmberský, Svět, oba u Třeboně; rybníky u Hluboké a Pardubic a j.

Minerální vody. Světoznámé jsou české lázně, kamž každoročně statisíce hostí přichází, aby tam buď svého uzdravení, buď zábavy našli; mimo to se rozesílá voda jejich v milionech láhvích do všech končin světa.

Nejznamenitější lázně jsou:

Karlovy Vary (Karlsbad), Mariánské lázně, Františkovy lázně, Teplice, Sv. Janské lázně a j. Vody: zaječické, bylancké, kysibelské, bělinské, kynžvartské, libverdské a j. Ve všech lázeňských místech je přes léto znamenitý a čilý obchod ve věcech ozdobnických, modních, v porculánu atd.

Podnebí české jest dle polohy země rozdílné, ono závisí na poloze hor. Nejteplejší krajiny jsou kolem Prahy, Plzně, Pardubic, Litoměřic, Žatce; nejstudenější hory Krušné a Křikonošské.

Východ slunce udává se v Králíkách (nejvýchodnějším místě Čech) o 9 minut dříve než v Praze a o 20 minut dříve než v Mähringu (nejzápadnějším místě Čech).

Znak český představuje stříbrného, zlatou korunou ozdobeného lva s napřaženými proti levé straně tlapami a dvojitým ocasem v červeném poli.

Znak zemí koruny české, „velký erb“: Ve středu znak český, v levo na hoře červenostříbrné kostkovaná orlice v modrém poli — za Moravu; v pravo na hoře černý orel se zlatými drápy, zlatou korunou a stříbrným křížem na prsou, stojící na bílém půlměsíci — za Slezsko; v levo doleji zlatá zeď s cimbuřím a černými střílnami v modrém poli — za Horní Lužici; v pravo červený býk s bílým břichem ve stříbrném poli — za Lužici Dolní; dole pak zlatý korunovaný orel v modrém poli — za knížectví Těšínské.

Nejdůležitější města Čech jsou: Praha (Prag), 157.713 obyv., Čechů 128.536, Němců 16.119, Židů 13.058; dle pohlaví 73.029 mužských a 82.684 ženských, nepočítajíce Karlín, Smíchov a Vyšehrad. Hlavní město Čech; rozloženo je po obou stranách Vltavy a skládá se z 5 měst: Starého, Židovského a Nového města na pravém, Malé Strany a Hradčan na levém břehu; předměstí: města Smíchov, Karlín a Vyšehrad.

Praha je pro svou krásnou polohu a pro své starožitnosti prvním městem v Rakousku a mezi prvními městy v Evropě (Cařihrad, Neapol, Lisabon, Praha dle Humboldta). Památnosti jsou zde: Na Hradčanech: Královský hrad, sídlo to českých králův, vévodí celé Praze. Má skoro 450 pokojů. Chrám sv. Víta, krásná to gotická stavba, která se teď opravuje a za krátko dostavovati bude. Zde jsou pochována těla českých králů; znamenitá kaple sv. Václava, drahokameny vykládaná; královská komora nově upravená pro uschování klenotů korunovačnických; stříbrný oltář sv. Jana Nepomuckého; kaple s ostatky sv. Vojtěcha; starožitný svícen Milánský, od Čechů

1162 co válečná kořist do vlasti přinešeny; před kostelom socha sv. Jiří, znamenitá litina atd. Kostel sv. Jiří, jediná v Praze romanská basilika z X. století, přímým bývalý nejstarší klášter (973), zde jest hrob sv. Lidmily; tereziánský ústav pro šlechtičny; Černá věž, Daliborka a Bílá věž dny do „Jeleního příkopu“; královská zahrada; královský letohrádek, nejznamenitější stavba renesanční v Čechách, zde je 14 výjevů z dějin domácích skvostným způsobem „al fresco“ na stěnách velké síně vyvedeno. — Arcibiskupský palác. — Loreta, vystavená z domů měšťanských opuštěných po Bělohorské bitvě. Zde se nachází mezi velikým množstvím zlata a stříbra (nejbohatší v Čechách) veliká monstrance 6580 diamanty posázená z roku 1699. Věž se zvonečkovou hrou. — Více paláců: Švarecnberský (sloh renesanční), Toskánský, Martinský, Černínský (teď kasárna). — Klášter Strahov. — Malá strana. Mezi množstvím krásných paláců: Waldšteinský palác (vyst. 1621—1630), nejslavnější to panské sídlo. Lobkovičský palác s krásnou obrazárnou. Nejnádhernější chrám vlášského sluhu je chrám sv. Mikuláše. Kamenný most od Karla založený se staršími goth. mostnými věžemi, mnoho soch nadlidské velikosti (socha sv. Jana, kde svržen byl do Vltavy), Rolandova socha vedle mostu od švédských kulí (1648) do polovice uražená. Retězový most; řetězová lávka, železný most Františka Josefa.

Na Starém městě. Staroměstské náměstí s radnicí, významné to místo v historii české; zde vykrvácelo roku 1621 27 nejbohatších osob povstání českého. Týnský chrám, stará goth. stavba. Chrám sv. Mikuláše (nyní pravoslavný); mnoho paláců; universita, t. j. koleje Karlova a Kleměnská, tato s cíř. knihovnou, divadlo německé. V židovském městě č. Josefově synagoga a židovský hřbitov starý.

Nové město se širokými rovnými ulicemi a velkými náměstími. Václavské a Karlovo náměstí, největší ze všech ve městech Evropských; české divadlo; chrám goth. Františkánů, klášter v Emausích (na Slovanech), kde před časy bohoslužba jazykem slovanským se konala, novoměstská radnice, na Karlově památný goth. chrám.

Školy střední, gymn. staroměstské české, novoměstské německé, malostranské něm. a české obecní reálné gymnasium, realka česká a německá, nižší c. k. české a německé reálné gymnasium, vyšší dívčí škola, obchodní a průmyslová škola (česk. i něm.), obchodní akademie (čes. a něm.). Množství privatních ústavů, Museum, více vědeckých spolků. Ústav hluchoněmých, bláznec, siročinec, ústav slepých, káznice atd.

Konservatoř hudby. Mnoho soch: Karlova, Františkova a Radeckého socha a t. d. Sídlo nejvyšších úřadů. Bursa. Průmysl je znamenitý ve všech oborech, zvláště stroje a zbraně všeho druhu, hudební nástroje, zlatnictví, rukavičky jsou světově známé. Praha je též prvním obchodním městem v Čechách.

Bílá hora. Bojiště ze dne 8. listop. 1620.

Bubeneč s pěknými sady a král. letohrádkem.

Zbraslav (Königssaal), cukrovar (první v Čechách), košíkářství a umělecké cihlářství.

Štěchovice, stělný prach, na blízkou jsou nebezpečné „sv. Janské proudy“ řeky Vltavy. Až sem jezdí se 2 parolodmi.

Jilové (Eule), někdy bohaté doly na zlato, teď se zde jen málo doluje.

Dobříš, továrna na parkety, železné doly a hutě.

Příbram (9300 obyv.), báňské město (50—60.000 hřivon stříbra ročně), vyšší hornická škola. Poutnické místo: Sv. Hora. Kolem Příbramě železné hutě, slevárny, válcovny.

Hostomice, město a krajina ovočkářů.

Hořovice a ves Komárov, hlučný průmysl železářský, továrny na plechové nádoby, nádoby smaltové.

Žebrák, Zbiroh a Točnick staré královské hrady. (Zbiroh nákladně přestavěný.)

Holoubkov, velké pily, železářny.

Beroun, továrna na bavlněné látky; přádelna. Hudlice, ves, rodiště Jungmannova.

Tetín, zříceniny starého hradu.

Karlštejn, krásný hrad Karla IV.

Křivoklát (Pürglitz), staroslavný hrad.

Nový Jáchymov a Nové hutě, znamenité železářny.

Rakovník, goth. chrám, ob. vyšší realka č., koželužství.

Kladno (10.700 ob.), Buštěhrad, železářny a rozsáhlé uhelné doly.

Slaně (Schlan, 7400 ob.), nižší gymn. piar., cukrovarna, přádelna na bavlnu,

uhelné doly; na blízkú Sternberské lázně a Smolečno s krásným zámek hrab. Clum-Martínice, v okolí cukrovarny.

Kralupy, zde se dělá dráha severní, kladenská a turnovská; mechanická dílna, továrna na lučebniny, cukrovar.

Mělník, víno, cukrovar, zámek a goth. chrám.

Stará Boleslav (Alt-Bunzlau), zde byl 936 sv. Václav zavražděn.

Český Brad, v okolí mnoho cukrovarů, výborné obilí; nedaleko Lipany, bojiště z r. 1434.

Litoměřice (10.000 obyv.), sídlo biskupa, fakulta bohoslovecká, gym. a realka, ústav učitelský pro hluchoněmé, stará radnice, pěkný most přes Labe, několik klášterů. Okolí jest velmi teplé a úrodné, rodí se zde mnoho ovoce a vína (Žernosecké).

Terezín (Theresienstadt), pevnost.

Roudnice, krásný zámek kníže Lobkovičů s bohatými sbírkami starožitností.

Hora Říp (Georgsberg) s kostelem 1126 vystavěným. Zde „Čech“ stanul; Hracholusky, rolnická škola.

Lovosice, továrna na cikorii a žampaňské víno, cukrovarství, silný obchod v obilí; v okolí u vesnic Podsedice a Třeblice nalezají se krásné české granáty, kde se hned v továrnách brousí a vrtají. Milošovka, hora, odsud krásná vyhlídka, páté panorama na světě, praví Humboldt.

Taplice (10.200 obyv.), známé lázeňské místo, nižší realka, továrna na zápalky, látky vlněné, bavlněné a hedvábné atd., v okolí mnoho hnědého uhlí.

Cinvald a Krupky (Graupen), doly na cín a stříbro.

Ústí nad Labem (Aussig 10.900 obyv.), důležité místo obchodní, továrny na zápalky, lučebniny, látky vlněné, polohedvábné, bavlněné, stužky, továrna na stroje; v kostele překrásný obraz panny Marie od Rafaela Mengsa; v okolí víno, chmel, uhelné doly, chemické továrny. Bitva z r. 1426.

Stadice, rodiště praotce Přemysla; na Přemyslovu poli stojí teď pomník, který postavil dal hrabě Ervin Nostic r. 1841.

Děčín (Tetschen), průmysl bavlněný a lučebný, nedaleko vyšší hospodářská škola v Libverdě.

Podmokly (Bodenbach), pohraniční stanice, továrny na čokoládu, cikorii, látky bavlněné a vlněné.

Šluknov (Schluckenau), Mikulášovice (Nixdorf), Rumburk (9300 obyv.), Krásná Lípa (Schönlinde), Varnsdorf (14.400), jsou čilá obchodní místa, mají mnoho továren na látky bavlněné, rozl. pleteniny a lněné přádelny; plátno „Rumburské“ je světoznámé.

Kamenice česká (Böhm. Kamnitz), průmyslné město.

Sonov Kamenický (Steinschönan), Chřibská (Kreibitz), Cvikov (Zwickau), továrny na látky lněné a bavlněné, přádelny, sklárny, brousírný skla, silný obchod ve skle.

Haida město a Sloup ves mají velikolepé továrny na sklo a zrcadla, jsou sídlem českého sklárství; obchod ve skle nejvíce do ciziny.

České Lípé (Böhm. Leipa), 9200 obyv., gym., realka, obchodní místo; tiskárny a továrny na látky lněné a bavlněné, sukna, stroje atd. atd.

Doksany, ves se znamenitým chrámem v slohu románském.

Mladá Boleslav (Jungbunzlau) 8300 obyv., gymnasio, nižší realka, továrna na látky vlněné a bavlněné; na blízkú Josefthal u Kosmonos, pověstná tkalna a tiskárna bavlněných látek; „Kosmanské látky a kartouny“.

Nové Benátky, továrna na zápalky, zámek hrab. Thuna.

Mnichovské Hradiště (Münchongrätz), hrabě Albrecht Waldštejn je v zdejším kostele sv. Auny pochován, krásný zámek, pivovarství a výroba obuvi.

Bělá (Weisswasser), lesnická škola.

Turnov (Turnau), goth. chrám, továrny na látky vlněné a bavlněné, broušení skla a nopravých drahokamenů (ze skla se zde vyrábějí), v čemž znamenitý obchod se zde vede; obchod tento nemá však již bývalého lesku. I broušení granátů zde kleslo.

Železný Brod (Eisenbrod), Český Dub (Böhm. Aicha), tkalcovství.

Vartenberk (u Turnova), studené lázně, v okolí mnoho starých hradů.

Liberec (Reichenberg), 22.400 obyv., třetí město po Praze, vyšší realka, obchodní a průmyslová škola, eskomptní banka; mnoho továren na sukna, látky vlněné a bavlněné, barvírný, mechanické dílny atd. Lidě celého okolí zaměstnává se tkalcovstvím.

Fridland, Albrecht Waldštejn, vévoda Fridlandský, je místo obchodní, továrny na látky vlněné a bavlněné, sklárny, krásný starý hrad.

Jablonec (Gablonz, 6700 ob.) a Tannwald, továrny na látky vlněné a ba-

viněné, znamenité vyrábění nepravých perel, granátů, korálků ze skla, hlučné trhy na přízi a len.

Jičín (6600 obyv.), gym., ústav učitelství, Albrecht z Waldšteina dal chrám zdejší dle způsobu španělského chrámu v Santiagu de Compostella vystavěti; evangelický seminář učitelství.

Nová Paka, soukenictví a tkalcovství.

Kartouzy, trestnice.

Hořice (5600 obyv.), Lomnice, Semily, Jilemnice, Vrchlabí (Hohenelbe 5300 ob.); Hostinné (Arnau), továrny na látky lněné a bavlněné, bělidla, znamenité tkalcovství, látky kmentové.

U Rokytnice (8100 obyv.) a Jilemnice dolování na měď, sekání perel skleněných.

Trutnov (Trautenau, 8300 obyv.), jest středistém tkalcovství a přádelen lněných. Ústav učitelství. V okolí se láme mramor.

Janské lázně, oblíbené pro krásnou krajinu.

Nový Svět (Neuwelt), vysoko v horách Krkonošských, jest proslulá továrna na sklo a zrcadla. Výrobky její jdou skoro všemš do ciziny.

Hradeč Králové (Königgrätz 5500 ob.), pevnost, biskupství, bohoslovecký seminář, gymnasium, realka vyšší a ústav učitelství, továrna na papír, cukrovarna, proslulá továrna na dechové nástroje; na východ odtud u Sadové rozhodná bitva r. 1866.

Nechánice, hrnčířství, v okolí cukrovary.

Jo sefov, pevnost. Jaroměř, hlučné trhy na obilí. **Králové Dvůr** (Königinhof 6200 obyv.). Zde našel Václav Hanka r. 1817 překrásné staročeské básně, které známe pod jménem „Kralodvorský rukopis“. Hankově památce vystavěno bude zde divadlo.

Č. Skalice, přádelny, bělidla, plátenictví, obchod v plátně a přízi.

Náchod. Nižší realka, starožitný velkolepý zámek s bohatou sbírkou starožitností, silné plátenictví. U Svatoňovic uhelné doly.

Kostelec, Nové město, Police, Broumov, plátenictví.

Abertšpach, Teplice, atd. velikolepé útvary pískovcové. V krajinách těchto lid živi se děláním dřevěného nádobí, hraček a tkalcovství.

Rychnov (Reichenau), gymnasium, druhdy proslulé soukenictví; zde jakož i v Opočně krásný zámek.

Solnice, druhdy hlavní útočiště Českých bratrů.

Králíky (Grulich), zde láme se mramor černý.

Lanškroun (5000 obyv.), plátenictví.

Česká Třebová (Böhm. Trüban, 5100 obyv.) a Ústí n. Orlicí, plátenictví, dráha se onde dělí k Olomouci a Brnu.

Litomyšl (Leitomischl, 7000 obyv.), gym., realka, hlučné trhy na plátno, vlnu, přízi a obilí.

Brandýs nad Orlicí; Amos Komenský se zde zdržoval některý čas, postaven mu zde pomník r. 1865.

Pardubice (8200 obyv.), v krásné rovině. Živý obchod a průmysl, zvláště cukrovarství, uzel železničný.

Kunětická hora se zříceninami hradu.

Blíže Přeloučí Kladruby, velký cis. hřebčínec.

Chrudim (9500 ob.), reálné gymn., hospodářská škola, cukrovarna. Znamenité trhy na koně. Zde a blíže Heřmanova Městce láme se mramor.

Vysoké Mýto (Hohenmauth, 6000 obyv.), soukenictví, koželužství.

Polička a Hlinské, plátenictví.

Čáslav (6300 ob.), goth. chrám s nejvyšší věží v Čechách, v chrámě tomto pochován byl Jan Žižka; továrna na zboží cínové a měděné. V okolí množství cukrovarů a několik hutí.

Kutná Hora (Kuttenberg, 12.800 obyv.), staroslavné město hornické, kde první české groše raženy byly. Doly Kutnohorské jsou nejlhubší na světě (3445' = 1090 m. hluboké). Realka a ústav učitelství, přádelna na bavlnu, tiskárna na kartoun, škrobařství, cukrovarství. Kostel sv. Barbory je znamenitá goth. stavba.

Sedlec, někdejší klášter, teď továrna na tabák, velkolepý goth. ohrám. Na blízkou vesnici Malín s vyhlášeným křenem malínským.

Kolín (9500 obyv.), velké továrny na lín, cukr atd. Živý obchod, uzel železničný. Zde utrpěli r. 1757 Prusové strašnou porážku. Na místě tom stojí pomník. Založení řádu Marie Teresie.

Poděbrady, rodiště slavného krále Jiřího z Poděbrad.

Kouřim, Zámuky, cukrovarství; v kostele Zásnuckém náhrobní kámen Jaroslava ze Šternberka, vítěze nad Tatarsy.

Janovice uhliřské (Kohl-Janowitz), továrna na aksamitové stučky.

Sazava, továrna na sklo. Sv. Prokop byl i. opatem v býv. klášteře na Sazavě, Ledcě, Světlá, v okolí více skláren, broušení skla a granátů.

Námecký Brod (5000 obyv.), gymnasium, hrnčářství, škrabařství. R. 1422 vítězství Žižky nad Zikmundem císařem.

Na poli u Přibyslavě, „Žižkovo pole“, zemřel hrdinný vůdce slepý Jan Žižka nemocí morovou při obléhání hradu 12. října r. 1424. V okrsku znamenité hutě železné. U Polné sklárny.

Tábor (8700 obyv.), m. zal. od Taboritů; cis. reálné gymn. vyšší, rolnická škola, soukenictví. Fabrika na tabák. Klokoty, poutnické místo.

Ratibořice (Bergstadt), stříbrné doly.

Benešov, nižší gymn.

Jankov. Götz, rakouský vůdce prohrál zde bitvu proti Švédům r. 1645. „Ty tolik pořídíš, jako Götz u Jankova.“

Otice. Východně vrch Blaník.

Vlašim, krásný zámek se sady v Čechách skoro největšími.

Vožice Mladá. Pelhřimov (Pilgram), n. real. gymn. Pacov (Patzau). Počátky, soukenictví, které však nemá bývalé rozsáhlosti a důležitosti.

Kamenice nad Lipou, zámek s pěknou zahradou.

Soběslav, továrna na zápalky; aksamit; soukenictví; ústav učitelský.

Bechyně, prastaré město, bývalý župní hrad český; lázně železné.

Budějovice (Budweis, 17,400 obyv.), sídlo biskupské, bohoslovecký seminář, gymnasium piaristické něm. a gymnasium české na starém městě, založené biskupem Jirsíkem, české vyšší dívčí škola, realka něm. a ústav učitelský (něm.). Město jest z části hradbami obloženo. Kolem pěkně stromořadí. Náměstí budějovické jest nejkrásnější v celých Čechách; jest to krásný čtverhran, kolem něhož vedou loubí. Též město jest velmi pravidelně stavěno, skoro i ve všech ulicích jsou loubí.

Goth. chrám p. Marie s kolejí piaristickou. Továrny na tužky, sirky a kameninu. Znamenitý obchod v soli, dříví a obilí. V okolí množství cis. pracháren. V Rudolfově (Bergstadt) jsou veliké cis. zásobárny nad i pod zemí.

Dobrá voda (Gutwasser) a Libnič jsou lázeňská místa.

Lomnice, rodiště básníka „Šimona Lomnického z Budče.“

Třeboň (Wittingau, 5100 obyv.) má krásný zámek se vzácným bývalým Rožemberským archivem, pivovar s parostrojí. V okolí rybníky znamenité, mnoho rašeliny. Nedaleko Chlumce jsou Josefthal a Franzensthal s velikolepými hutěmi železnými.

Hradec Jindřichův (Neuhaus, 8700 obyv.), továrny na látky vlněné; gymnasium. Starožitný zámek s krásnou obrazárnou. Pověst o „bílé paní“. (Bývalí majitelé Menhart z Hradce, pak Slavata.)

Blíže Borovan (Forbes) leží dvůr Trocnov, kde pod dubem Jan Žižka se narodil. Poďnes na tom místě stojí kaplička.

Zlatá Koruna (Goldenkron). Od Otakara II, založen zde klášter na památku jeho vítězství nad Uhry; nyní z něho továrna na sukna a stroje. Na blízku Adolfsthal, železné hutě s vysokými pecmi.

U Kaplice hamry na kosy a sklárny.

Krumlov, velikolepý starý zámek (5 nádvoří), v sousedství přádelny, hamry, továrny.

Vyšší Brod (Hohenfurt), krásný klášter cisterciácký s velikou knihovnou a sbírkami; nedaleko odtud „Čertova stěna“, t. j. proudy a prahy Vltavy mezi sráznou strání a vrchem Kienborkem.

Planá (Oberplau), plátenictví, v okolí dobývá se výborná tuha; veliké sklárny v Josefsthale u Glöckelsberku.

Hluboká (Frauenberg), velikolepý zámek knížete Švarcenberka dle anglického hradu Windsorského. Pod někdejším hradem byl na pokutní louce Závíš z Falkenšteina stát r. 1290.

Týn nad Vltavou (Moldautein). Plavectví.

Písek (9,200 obyv.), gymn., realka, hosp. škola, goth. chrám, zbytky starobylého hradu.

Netolice, hlučné trhy na koně.

Vodňany, čilý obchod, silné trhy na koně, starožitný chrám. Na blízku Libějice, zámek.

Blízko Bavorova krásně zachovalá zřícenina hradu Helfenburka.

Strunkovice na Blanicí, pletení kazajek a punčoch.

Husinec, rodiště mistra Jana Husí, r. 1369 (zem. upálen r. 1415 6. července).

Rodný domek, vlastně již jen jediná světnička, v které se Hus narodil a později kázal, podnes se ukazuje.

Vlachobřeží (Wälischbirken), soukenictví.

Prachatice, staré, druhdy slavné město, c. k. reálné gymn. nižší, plno starožitných staveb a maleb, dodávajících městu zvláštního starožitného rázu. Domy jsou nejvíce ze 16. století, majíce české a latinské nápisy. Nejznamenitější budovy jsou kostel, radnice, celá ulice „kostelní a svinská“. Jindy obchod v soli z Bavor přivážené.

Vimperk, v okolí mnoho hutí skelných, zvl. Eleonorenhain a Adolfsthal, nejznamenitější v Šumavě.

Volyně, silné trhy na obilí a hřebata.

Strakonice (5200 obyv.), býlí obchod a továrny na fezy. Starožitný hrad; železný most. Rodiště básníka Čelakovského.

Horažďovice. V Otavě loví se zde perle; zříceniny hradu Prachně a Rábí na blízku.

Kašperské hory (Bergreichenstein), bývalé doly na zlato, v sousedství hrad Kašperk (Karlsberg).

Sušice (Schüttenhofen, 5200 obyv.), v okolí západním mnoho hutí skelných, zvl. zrcadla (N. Hurkenthal, Elisenthal a j.).

Při Vltavě hrady Zvíkov (Klingenberg) a Orlík.

Rožmitál, železná huť, továrna na stroje.

Plzeň (Pilsen, 23.618 obyv.), starožitné „černé“ město; asi na prostřed velikého čtverhranného náměstí stojí velikolepý goth. chrám, starožitná radnice se sbírkou starých zbraní. Františkánský starobylý chrám, gymn., reálné gymn. ob. Budova reální, pravý palác. Pivo plzeňské je světoznámé; rozváží se do všech končin světa. Znamenitý průmysl a obchod panuje zde (plzeňské trhy); 40 továren, 3 na stroje, 2 na kůže, na hřeby drátěné, na papír, na sirky, na porcelán, na cukroviny, na hliněné a železné nádobí, továrna kožešnická, parní mlýny, 2 velikolepé pivovary, cukrovar, velká strojnická dílna v nádraží. Dráhy se zde kříží na pět stran. V širším okolí mohutné doly uhelné: Břasy, Bílá hora, Darová, Litice, Kázňov, Merklín, Nýřany — a železářny: Břasy, Darová, Horomyslice, Rokycany, Komárov, Osek, Holoubkov, Sedlec (hlavně železné nádobí kuchyňské), Vlkyš, — pak chem. továrny a sklárny.

Plzenec, hora Radyně se starou zříceninou, Štáhlav, Blovice, Spálené Poříčí na Uslavě; v okolí železná hamry a huť.

Nepomuky, chrám sv. Jana Nepomuckého na onom místě, kde prý stával rodný domek tohoto svatého; zde — v Měšíně vyrábějí hračky. Odtud nedaleko Zelená hora (Grünberg) s velikým starobylým zámek, kde nalezen byl rukopis Zelenohorský r. 1817 čili Libušin soud.

Hory Nažovské či Stříbrné (Silberberg), bývalo zde dobýváno stříbro; cín a olovo.

Klatovy (8100 obyv.), vyšší gymn., realka nižší, vyšší dívčí škola, děkanský chrám v sluhu goth. Na „Černé věži“ při radnici je staročeský orloj; soukenictví, továrna na prádlo.

Nýrsko, Hamry, sklárny.

Horšův Týn (Bischofteinitz), hlučné obilní trhy.

Tachov, starožitné hraničné město; ve vřkolu sklářství a železářství a moderní, v goth. sluhu vystavený zámek kn. Windischgrätze u „14 pomočníků“, v soutěse ř. Mže. Bitva r. 1427.

Domažlice (Taus, 7000 obyv.), středisté tkalounkářství, mnoho skláren podél hranic českých. Bitva r. 1431.

Stříbro (Mies), dřívě doly na stříbro, nyní se doluje jen olovo, tvoří s okolím český ostrov. Něm. reál. gymn.

Bezvědice (Gross-Weseritz), výborná tuha, lázně.

Manětín, přádelna na bavlnu, huť železná; u Nočtin mod. zámek Preitenstein.

Plasy, krásný zámek (býv. opatství), huť, továrna na stroje železná.

Královice, památná hrobka pánů z Grispeku.

Žlutice (Luditz).

Cheb (Eger, 13.500 obyv.), gymn., goth. chrám, starožitný hrad, kde Albrecht

Waldštejn byl zavražděn. Zde a ve vůkolí továrny na vlněné a bavlněné látky, zvláště v Kynšperku, v Hazlově, Aši (9400 obyv.), Neuberku a Rossbachu.

Falknov; doly na hnědé uhlí, ve vůkolí továrny lučebné.

Františkovy lázně.

Kraslice (6500 ob.), Neudek, Boží Dar (Gottesgab), Jachymov (Joachimsthal), železářny, krajkářství, výroba hudebních nástrojů. V Jachymově též stříbro, fabrika na tabák, šití rukavic.

Bleibstadt, doly na olovo.

Loket (Ellbogen), reálné gymn. vyšší, starý kr. hrad, most železný, známý perník „Pumpelnikel“, hnědé uhlí, nádoby porcelánové.

Karlovy Vary (Karlsbad, 7300 obyv.), nejslavnější místo lázeňské v celé Evropě (výročně přes 10.000 hostů).

Kysibel, minerální vody.

Kynžvart, lázně a minerální vody. Knížete Metternicha sady, zámek, sbírka musejní zde jsou znamenité.

Žandov (Sandau), známé tabatěrky Žandavky.

Teplá (Tepl), klášter praemon. s krásným goth. chrámem.

Mariánské lázně (Marienbad).

Žatec (Saatz, 8900 obyv.), gymn. V okolí roste se nejlepší chmel.

Kadaň (5100 obyv.), uhlí a zelená hlínka.

Klášteřec (Klösterte), továrna na porcelán a zboží ocelové. Piršcnástein, železářny. Kupferberk, doly na měď a železo, krajkářství.

Vejprty (Weipert, 5500 obyv.), býv. doly na stříbro a olovo, ve vůkolí hutě a válcovny železné.

Přísečnice (Pressnitz), býv. doly na stříbro a železo.

Duchcov (Dux), hnědé uhlí.

Chomátov (Komotau, 7400 obyv.), gymnasium, soukenictví, hutě a válcovny, silný obchod v obilí; v okolí se dobývá uhlí hnědé.

Hrob (Klostergrab) a hory sv. Kateřiny, býv. doly na stříbro.

Bělina, Bylany, Sedlec a Zaječice, hořké vody.

Litvínov horní (Oberleutensdorf, 5100 obyv.), továrny na sukna, železné zboží, hračkářství.

Louny, velkolepý goth. chrám.

Týnec Panenský (Jungferteinitz).

P ř e h l e d.

Čechy náleží k nejbohatším zemím na *ornou* půdu, zánimající v Rakousku místo druhé; 49% půdy je úrodná, dobře vzdělávaná rolní půda.

Výtěžek polních plodin vychází nad potřebu, a proto se ročně přes 1 million měřic vyváží do cizozemsku. Neúrodnější půda nalezá se na rovinách; v Šumavě hořejší, v Krušných horách a Krkonoších je půda neúrodná. Hlavní obilí pěstované je žito následkem převahy písku v orní půdě. Hospodářství polní, ač v některých krajinách dokonalé jest (hlavně na severu a severovýchodu), potřebovalo by značného zlepšení hlavně ve východu, jihu a západu. Lučinám český rolník méně dosud věnuje pozornosti. Nejvíce lučin je v horách pohraničních a v Polabí. Severně od Prahy luk ubývá.

Zahradnictví a sadařství je sice na vysokém stupni, avšak zase jen v krajinách některých. Nejbohatší krajiny na ovoce jsou okolí Litoměřické, Zatecké, Královéhradecké, Jičinské a Kolínské; nejhudší jihozápadní krajiny (v severu 45.000 stromů na 10 čtv. mil. = 551 □kil., v jihozápadu 7000). Réva roste se jenom v některých krajinách kolem Mělníka, Žernoseku atd., za to je pěstování chmele znamenité u Zatce, Litoměřic, Roudnice a Falknova (40—50.000 centů). Pěsto-

vání řepky a buráku vyvinuje se v míře veliké. Len se pěstuje nejvíce na pozemcích horských, hlavně v Krkonoších.

Ze všeho je patrné, že krajiny severní a severovýchodní daleko předčí krajiny jižní a západní, ač pro silnou lidnatost výtěžek nedostačuje.

Chov hovězího dobytka zůstává ještě pozadu za vyššími požadavky. Skoro jenom velkostatkáři honosí se chovem výtečného dobytka, zvelebujíce jej uváděním plemen cizích (alpských, hollandských, anglických) a pěstováním pšných rostlin; též v krajinách hornatých, kde je mnoho pastvin (v Šumavě) a rolník jedině jmění v dobytku má, je chov na vyšším stupni. Dobytek jatečný se dosud musí z Polska a Uher dovážeti; chov bravu kráčí značně ku předu, ač zase ponejvíce jenom u velkostatkářů výtečný je. Hovězího dobytka čítalo se r. 1869 přes 1,602.000, skopového přes 1,106.000 kusů.

Nejznamenitější chov koní je v jižních (Netolice) a východních Čechách (Chrudim), plemeno je těžké a silné. Koňů bylo r. 1869 v Čechách 189.000 kusův; nejvíce je koňů u Pardubic, Králové Hradce a Prahy; nejméně u Aše a Jachymova. Z drůbeže chová se nejvíce hus, tak že užitek na peří je znamenitý (12.000 centů ročně) jako i vývoz jich do severních krajin. Včelařství (140.000 úlů) a hedvábnictví počíná teprve květat; český med je chvalně známý.

Rybníctvím u hospodářství není v celé Evropě rovno. V řekách jižních Čech jsou perle (Horažďovice).

Lesnictví je znamenité; v Šumavě jsou ještě pralesy. Od bohatství zvíře Čechy ode dávna prosluly. — Výtěžek hornictví je v Čechách znamenitý. Stříbro v Příbrami a Jachymově (přes 30.000 lib. mincovních výročně). Železo hlavně v kraji Pražském a Plzeňském, 4 mill. cent. rudy = 851.000 ctů. železa surového a 286.000 ctů. kůlného (r. 1870), cín (u Cinvaldu 11.000 ctů.), měď (Kupferberk), olova 1600 ctů. Nejdůležitější nerost je kamenné uhlí (přes 74 millionů centů r. 1870, z toho 39,816.000 centů kamenného a 34 1/2 mil. centů hnědého uhlí). Největší ložiska jsou Kladno, Buštěhrad, okolí Plzeňské, Radnické, Svatoňovické a Zacléřské. Uhlí hnědého mohutná ložiska u Těplic, Mostu, Duchcova, Chomútova a Falknova.

Tuha znamenitá u Hoř. Plané a Bezdědic (353.000 ct. r. 1870).

Drahokamy: Rubín a safír v horách Jizerských, granáty u Třeblic a Podsedic atd. amethyst u Cinvaldu atd.

Průmysl a obchod. Bohatství v přírodních, množství paliva a vody, úrodná půda, silná lidnatost a pilná ruka obyvatelů činí zemi bohatou a v oboru průmyslovém znamenitou. Čechy jsou v ohledu tomto první zemí Rakouska, ač upříti se nedá, že ještě mnoho se musí zlepšiti. Sídlem průmyslu jsou krajiny na severu a severovýchodu Čech. Nejznamenitějšího rozkvětu dosáhl průmysl železný a kovový vůbec; pracuje se v 52 vysokých pecích a ve více než 100 hamrech, valcovnách, strojnických dílnách atd. Největší hutě železné jsou (kromě Kladenských) v Brdech a v jižních Čechách. Výroba strojův zvláště v Praze, Plzni a ve vřkání, dílem i při hutěch samých; nádoby železné ve vřkání Hořovic a Komárova; u Karlových Varů jehly a špendlíky; lžice a plechová zrcadla v Krušných horách a Hořovicích; hudební nástroje zvláště v Praze a Krušných horách; zbraň a

stroje rozmanité v Praze. Továrny na porcelán a kameninu zvláště v Chebsku; hrnčířství je v Plzeňsku slavné. — Výrobky skelné zánímají první místo na světě. Jindy nebylo se českému sklu báti konkurence na trhu světovém, nyní však pro velké daně, pro drahotu paliva a drasla vypudily je belgické „hrubší druhy“ na mnohých místech. Skelných hutí je 115, jsou roztroušeny po Šumavě, pohoří Jizerském, podél Sázavy, ve vůkolí Třeboně a N. Hradů, ve vůkolí Domažlickém a Tachovském. Lučebný průmysl zvláště v Praze a vůkolí, blíže Plzně a Radnic, u Falknova, Teplíc a Ústí, vůbec v pánvích kameno- a hnědohuhelných.

Výrobky lněné jsou jedním z nejstarších odvětví. V Čechách je as 90 přádelen s 260.000 vřeteny. Rumburské plátno požívá dosud staré své slávy, ač nyní silně bavlnou míchané jest; výrobkem tímto živí se více než 70.000 lidí. Sídla hlavní: Krásná Lípa, Rumburk, Trutnov, Vrchlabí. Výroba zboží bavlněného stále se u nás šíří (asi 120 přádelen s 600.000 vřeteny a okolo 40 tkalen) hlavně podél Rudohoří, Krkonošů a v Praze. Liberec s okolím a část východních Čech kolem Tábora vyznamenávají se soukenictvím. Soukenictví bylo někdy znamenité a na slovo vzaté, rukodělství však musilo ustoupiti práci strojnické a tudíž vždy více klesalo. — Nenepatrný je též průmysl tovarů prýmkářských, jichž se hojnost do cizozemska vyváží (sídlo hlavní Rudohoří).

Koželužství české je v Rakousku nejdokonalejší, ač za cizozemskem pokulhává.

V Krušnohoří a Krkonoších zhotovuje nemalý počet rodin hračky dřevěné.

Cukrovary zmáhají se v posledních letech po celých Čechách. Hlavně hromadí se v Polabí od Jaroměře až dolů po Litoměřice. R. 1870 čítalo se jich 126 (nyní přes 140), kteréž zdělaly přes 15 1/4 mill. centů řípy. I počet parních a strojních mlýnův každým rokem se vzmahá. Pivo*) české jest od pradávna vyhlášené (přes 16 mill. věder ročně). Každého roku spotřebuje se více piva (od r. 1860 až do r. 1870 o 28%). Pivo české se vyváží daleko za hranice. Nejlepší piva jsou Plzeňské, Pražská piva, Třeboňské, Mnichové-Hradištské. Znamenitá jest též výroba lihovin.

Obchod. Kde šilý průmysl, tam i šilý obchod. Nejznamenitější místa obchodní jsou: Praha, Liberec a Plzeň. Nejvíce se vyvázejí výrobky průmyslu ze skla, vlny, bavlny a lnu; pak obilí, ovoce a dříví. Přiváží se: kolonialní zboží, bavlna, sůl, jatečný dobytek. Pro záležitosti obchodní zřízeny jsou obchodní komory v Praze, Liberci, Plzni, Budějovicích a Chebu. Průmysl a obchod podporují dobré silnice, kterých je v Čechách hojnost, železnice a telegrafy. Železniční síť se teprve od roku 1866 rozvinula. Železnice nejstarší v Evropě (druhdy koňská) jest z Budějovic do Lince.

Ve vzdělanosti jsou Čechy na prvním stupni v Rakousku. Hoj-

*) Všech pivovarů v Čechách je nyní 988. Nejvíce piva vaří pivovary: Plzeňský měšťanský přes 280.000 věder (r. 1860 61.550 v.), Mnichovéhradištský 78.710, Postoloprtský 65.620, Podmokelský 65.600, Litoměřický 62.500, Měcholupský 69.880.

nost dobrých škol šíří osvětu. Návštěva škol je pilná, chodí ze 100 dítek k návštěvě školní povinných 96. Krajiny severní a severovýchodní jsou pokročilejší než krajiny jižní a západní. Čechy se mohou honositi muži znamenitými ve všech oborech a ve všech dobách.

Gymnasia úplná: v Praze 3; v Budějovicích 2 (české a německé); v Písku (č.); Klatovech (č.); Plzni (n.); Chebu (n.); Zlatci (n.); Chomútově (n.); Mostu (n.); Litoměřicích (n.); České Lípě (n.); Mladé Boleslavi (č.); Jičíně (č.); Králové Hradci (č.); Rychnově (č.); Litomyšli (č.); Německém Brodě (č.); Jindřichově Hradci (č.); Lanškrouně (n.). Nižší v Slaném, Benešově a Brumově.

Realky vyšší: v Praze 2 (česká a německá); Budějovicích (n.); Písku (č.); Plzni (n.); Rakovníku (č.); Litoměřicích (n.); České Lípě (n.); Liberci (n.); Litomyšli (č.); Pardubicích (č.); Kutné Hoře (č.). Nižší realky jsou v každém poněkud větším městě.

Realná Gymnasia: v Praze (č.); Táboře (č.); Plzni (č.); Lokti (n.). Nižší: v Praze 2 (č. a n.); v Prachaticích (n.); Třeboni (č.); Krumlově (n.); Chrudimí (č.); Pelhřimově (č.); Stříbře (n.).

Paedagogia: v Litoměřicích (n.); Jičíně (č.); Králové Hradci (č.); Kutné Hoře (č.); Soběslavi (č.); Budějovicích (n.); Chebu (n.); Trutnově (n.); v Praze pro učitele i učitelky české a německé.

Oloha 1. Udej školy hospodářské.

Oloha 2. Udej školy lesnické a hornické.

Města česká dle obyvatelstva.

1. Praha . . . 157.713	24. Georgswld. 8.220	48. Vrchlabí . . 5.316
2. Plzeň . . . 23.618	25. Pardubice 8.197	49. Polná . . . 5.195
3. Liberec . . 22.394	26. Klatovy . . 8.067	50. Strakonice 5.183
4. Budějovice 17.413	27. Chomútov 7.422	51. Sušice . . . 5.150
5. Smíchov . . 16.382	28. Slané . . . 7.422	52. Č. Třebová 5.141
6. Cheb . . . 13.463	29. Vary Kar. 7.291	53. Třeboň . . . 5.117
7. Karlín . . . 13.384	30. Litomyšl . 7.021	54. Kocengrýn 5.105
8. Varnsdorf 13.180	31. Domažlice 6.969	55. Litvínov
9. Hora K. . . 12.747	32. Jablonné . 6.752	Horní . . . 5.094
10. Ústí . . . 10.933	33. Tábor . . . 6.715	56. Kadaň . . . 5.052
11. Kladno . . 10.707	34. Krumlov . 6.712	57. Humpolec 5.050
12. Teplice . . 10.155	35. Jáchymov . 6.586	58. Lanškroun 5.012
13. Litoměřice 10.023	36. Jičín . . . 6.570	59. Něm. Brod 4.987
14. Kolín . . . 9.473	37. Kraslice . 6.549	60. Roudnice . 4.937
15. Píbbiam . . 9.455	38. Čáslav . . 6.312	61. Rychnov . . 4.802
16. Chrudím . 9.446	39. Most . . . 6.308	62. Borek . . . 4.679
17. Č. Lípě . . 9.244	40. Král. Dvůr 6.222	63. Cvikov . . 4.667
18. Písek . . . 9.181	41. Krás. Lúpa 6.218	64. Mimoň . . . 4.653
19. Rumburk . 9.090	42. Mýto . . . 6.018	65. Vodňany . 4.626
20. Zatec . . . 8.869	43. N. Bydžov 5.957	66. Beroun . . 4.585
21. Jindřichův	44. Hořice . . . 5.659	67. Turnov . . 4.512
Hradec . . 8.650	45. Králové Hra-	68. Nová Paka 4.485
22. Mladá Bo-	dec . . . 5.493	69. Frydland . 4.482
leslav . . . 8.341	46. Vejprty . 5.471	70. Polička . . 4.414
23. Trutnov . 8.297	47. Jaroměř . 5.442	71. Šluknov . . 4.349

72. Bělina . . . 4.286	94. Benešov . . . 3.694	115. Mnichov
73. Rakovník . . 4.279	95. Mělník . . . 3.678	Hradiště' . . 3.199
74. Heřmanovo	96. Brandýs . . . 3.647	116. Planá . . . 3.191
Městce . . . 4.271	97. Lomnice u	117. Nové Stra-
75. Broumov . . 4.245	Jičína . . . 3.647	šecí . . . 3.169
76. Holice . . . 4.220	98. N. Město (u	118. Kostelec n.
77. Slavkov . . . 4.213	Frydl.) . . . 3.629	Orlicí . . . 3.158
78. Rokycany . . 4.187	99. Prachatice 3.617	119. Svíný Tr-
79. Ústí n. Orli . 4.121	100. Náchod . . . 3.537	hové . . . 3.152
80. Týn n. Vlt. 4.120	101. Choceň . . . 3.526	120. Schönfeld . 3.148
81. Tachov . . . 4.111	102. Vimperk . . 3.520	121. Č. Brod . . . 3.141
82. Kynšperk . . 4.093	103. Vyšehrad . 3.460	122. Lovosice . . 3.141
83. Chrastava . . 3.959	104. Žamberk . . 3.353	123. Sobotka . . . 3.135
84. Pehrřimov 3.909	105. Frlkno . . . 3.329	124. Nymburk . . 3.124
85. Louny 3.843	106. Milevsko . . 3.310	125. Sadská . . . 3.121
86. Č.Kamenice 3.841	107. Duchcov . . 3.301	126. Hořovice . . 3.119
87. Poděbrady 3.837	108. Chabařovice 3.296	127. Hostinné . . 3.040
88. Lysá 3.833	109. Chlumeč . . 3.276	128. Kostelec n.
89. Bystřice N. 3.825	110. Soběslav . . 3.271	čern. lesy 3.032
90. Děčín 3.822	111. Loket 3.257	129. Třebecho-
91. Chotěboř . . 3.814	112. Dol. Žandov 3.247	vice . . . 3.030
92. Stříbro 3.795	113. Dobříš 3.224	130. Kamenice
93. Jilemnice . . 3.718	114. Bělá 3.210	n. Lipou . 3.000

B. Morava.

404 □ mil = 22 345 □ kilometrů, obyvatelů 1,997,900, lidnatost poměrná 4996 (sever je lidnatější jihu. Jak je to v Čechách?). Dle národnosti je $\frac{8}{10}$ Slovanů, $\frac{2}{10}$ Němců a Židů; dle náboženství nejvíce katolíků, jen 57,000 protestantů a 42,600 Židů. — Dle pohlaví na 1000 mužů 1106 žen (v Brně 1078). Hranice?

Kde bydlí Slované, kde Němci? Porovnej to s Čechami.

Slované na Moravě dělí se v Hanáky, Slováky, Valachy (Čechoslované), a okolo 1000 Charvatův.

Hanáci slují obyvatelé pozeňnané Hané. Hanáci nosí napřed vlasy kratší, vzađu až po krk sahající; gatě kožené na červeno barvené; zelenou kazajku a pod ní bohatě vyšívaný pás; na hlavě nízký kulatý klobouk se širokou střechou.

Horáci (Čechové) bydlí v pohorí českomoravském, nosí dlouhý kabát, modrou vestu s blýskavými knoflíky, kožené gatě a vysoké boty. Ženské mají krátké sukne a úzkou šněrovačku.

Slováci bydlí ve východní části Moravy, Slovák nosí krátkou konopnou košili, široké, třepením ozdobené gatě, modrou zástěru a malý plstěný klobouk, stužkami neb pestrou vlněnou šňurou ozdobený, pak bílý plášť (halena) z tlustého sukna, v zimě kožich. Obuv ženských i mužských jsou krátké těžké boty.

Valaši při hořejší Bečvě. V řeci Valachů nalezáme mnoho starých slov a forem jazykových. Oni jsou lid velmi utužený, prsa a krk mají i v zimě nezahalené, nosí buď kazajku, vestu i gatě z tmavomodrého sukna, neb červenou vestu a župicu t. j. kabát polskému kroji podobný.

Charvatí. V polovici 16. století osadil hrabě Kryštof z Teufenbachu Charvaty ve třech vesnicích (Nový Pforov, Gutfeld, Fretětov) v jižní Moravě a ti se zachovali až dosud. Jest jich 1000; i kroj svůj podrželi.

Obyvatelstvo je rozděleno v 86 městech (se 122 předměstími), 190 městysech a 3072 vesnicích, tak že na 4·5 □míle = 247 □kil. připadá jedno město, na 2 □míle = 110 □kil. jedno městečko a skoro 8 vesnic na 1 □míli = 55 □kil.

Porovnej to s Čechami.

Jmeno země. Morava (Mähren) má jméno své od hlavní své řeky „Moravy“.

Znak: Orlice stříbrně a červeně šachovaná, v pravo hledící, korunovaná, v poli modrém.

Dějiny země. O prvobydlitelích Moravy před Čechoslovany nedostává se nám určitého podání. Byli prý Bojové, po nich Kvádové. Tito byli prý na začátku 5. století od Hunů podmaněni. Po pádu říše Hunův (455) zabraly tyto kraje tak jako Čechy kmenové slovanskí. V 9. století spatřujeme Mojmíra, knížete Velehradského, co panovníka této země. Mojmír stále musí bojovati s vládyčtivými Franky, a taktéž jeho nástupce; od Franků dosazený Rostislav. Tento kníže povolal věrověstce slovanské, svaté bratry *Cyrilla* a *Methoděje* (863) do země, jichžto přičiněním víra Kristova v říši Mojmírovců náležitě se utvrdila.

Rostislav podlehl ve válce s Němci, neboť zradil jej vlastní synovec Svatopluk, který ho zatknul a Němcům vydal. Němci Rostislava oslepivše, uvěznili ho v jakéms klášteře, kdež (nepovědomo, kdy a jak) bídne zahynul. Za panování Svatopluka, který byv od Němců dosazen, brzy proti nim se obrátil, dosáhla Morava dokonale nezávislosti, největší rozsáhlosti a slávy; slula „říší Velkomoravskou“ i příslušely k ní též Čechy (poplatné), Slověnsko, Pannonie (západní Uhry před Dunajem), záp. Halič, Slezsko i Lužice a Míšeň až k řece Sále. Po smrti Svatoplukově rozpadla se říše tato; neboť různice mezi syny Svatoplukovými Mojmírem II. a mladším Svatoplukem seslabovaly i vniř stát moravský, čímž se stalo, že říše Velkomoravská návalům Maďarů odolati nemohouc, asi r. 906 bitvou u Prešpurka troskotána jest. Morava připadla později k Čechám a její dějiny splývají s dějinami českými, tak že jedněch od druhých odděliti nelze.

Povrch země.

Cesko-moravská vysočina na západě, kteráž vztahuje se až k Brnu a Znojmu (Srov. horopis Čech).

Fig. 24. Průřez vysočinou českomoravskou.

1. Hradištko (769 m.). 2. Javořice (836 m.). 3. Špičák (749 m.). 4. Chroustov (696 met.). 5. Zákova hora a Kaiserstein (809 a 810 m.). 6. Horní les (771 met.). 7. Svitavy (418 met.). 8. Hornberk (657 m.). 9. Kámen (u Třebové, 585 met.). 10. Zábřeh (288 met.).

Sudety (Sudeten) od Sněžníku počínajíc táhnou se po hranici Moravsko-Slezské (Srov. horopis Čech). Na Moravě říká se jim **Jeseník** (hrubý č. hořejší, pak dolejší). Nejvyšší hora Děd (Altwater) 4.704' = 1487 m. Tam kde řeka Odra zřídlo své má, je Oderské pohří, pokračování to Jeseníku.

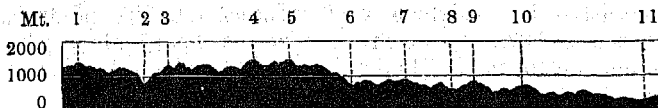

Fig. 25. Průřez hořejším a dolejším Jesenkem.

1. Kralický Sněžník. 2. Sedlo u Šponarova (756 met.). 3. Šerý vrch (Hochschar, 1345 m.). 4. Děd. 5. Vys. Paseka (1460 m.). 6. Sedlo silnice zomské (861 m.). 7. Suniperk. 8. Silnice u Berúna (625 met.). 9. Červená hora (629 m.). 10. Výšiny u Líbové (611 met.). 11. Nejnižší místo v hlavní předěli evropských vod (u Kozlova).

Moravské Karpaty činí hranice Moravy a Uher. Řeka Bečva je dělí ve dva díly: a) *Karpaty bílé* a b) *Bezkydy* (mezi Bečvou a Odrou). Nejvyšší vrcholy v těchto horách jsou: Javořina 3060' = 967 m. (jv. Uh. Hradiště), Holý vrch 2618' = 827 m., Kněhyně (3962' = 1252 m.), Makytá 2905' = 918 m., Javorník 3204' = 1013 m. (vých. Vsetín), Svítec 1716' = 542 m. (u N. Jičina), Kotouč u Štramberka.

V oné části, která se k řece Moravě blíží, vypíná se Hostýn 2312' = 713 m. Ta část hor, kde báječný Radhošť 3589' = 1135 m. se vypíná, spojuje moravské Karpaty se slezskými. Ke Karpatům náleží též připočítati tak zv. *Chřibý čili Hřibecí hory* (Marsgebirge, na pravém břehu Moravy). Nejvyšší štít Brdo (1855' = 586 m.).

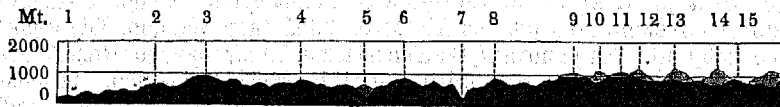

Fig. 26. Průřez ústředním hřebenem moravských Karpat.

1. Údolí Moravy (168 met.). 2. Paličky (627 met.). 3. Javořina. 4. Lúkov (735 met.). 5. Soutěska Vlárská. 6. Holý vrch. 7. Sedlo Lysské. 8. Makytá (918 met.). 9. Javorník (1013 met.). 10. Radhošť. 11. Vysoká (1020 met.). 12. Kněhyně. 13. Smrk (1339 m.). 14. Lysá hora (v Slezsku, 1320 m.). 15. Sulov.

Fig. 27. Dolejší kraj s Chřibý.

1. Výšiny u Rapotic (510 met.). 2. Brno (nádraží 198 met., Špilberk 285 met.). 3. Chřibý (vrch Brdo). 4. Morava blíž Napajedel.

Pálavské vrchy severně od Mikulova 1700'. Roviny: Haná, nejúrodnější ze všech; malé kotliny na řekách Odře, Svratce, Dyji a Moravě.

Vodstvo. Reky moravské nesou vody své k třem mořím: k Černému, k Baltickému a Západnímu. **Morava**, nejhlavnější řeka, má prameny své na stránkách Sněžníka. Přítoky její na levém břehu: Bystřice, Bečva, Olšava; na pravém: Sazava, Haná, Dyje s Jihlavou a Svatkou, která u Brna se Svitavou se byla spojila. Jezer Morava nemá; za to má dost rybníků.

Mineralní vody: Luhačovická, Čejčská, Napajedlská a j.

Udeň běh jednotlivých řek, kde počínají, kde ústí.

Podnebí. V jihu a jihozápadu je podnebí velmi mírné, tak že žně o 4—6 neděl dříve zde bývají, než v studeném a hornatém severu a severovýchodu.

Nejdůležitější místa na Moravě jsou:

- Brno** (Brünn) 73.769 obyv. mezi dvěma řekama, Svatkou a Svitavou; sídlo nejvyšších úřadů, biskupství, Františkovo Museum, technika, vyšší gymnasium české a německé, realka, pádagogium české; m. má několik krásných kostelů, mezi nimiž goth. kostel sv. Jakuba vyniká. Místodržitelství; v krásném stavovském sále chová se pluh, kterým císař Josef II. u vsi Slavíkovice r. 1769 oral. Radnice s krásným portálem gothickým, kdež ve dvoře viděti známého Brněnského krokodila a tak zvané Brněnské kolo. Na starobrněnském hřbitově pěkný pomník nad hrobem Josefa Dobrovského, znamenitého jazykozpytce slovanského († 1829). Krásné sady na vrchu Františkově (Franzensberg); Brno jest hlavním sídlem průmyslu a obchodu, prvním továrním městem v říši. Brněnská sukna rovnají se nejvýtečnějším sukňům na světě. Výroba suken se páčí ročně na 15 mill. zl. a potřebuje se do 100.000 ctů vlny. Též jsou zde továrny na kůže, stroje, lučebniny, škrob atd. Na západní straně města strní na vrchu pověstný Špilberk, bývalé sídlo úředních knížat Brněnských, od roku 1740 do 1858 státní vězení císařství Rakouského.
- Rosice** (Rossitz) a **Oslavany** (Oslaven), velká uhelná ložiska.
- Ivančice** (Eibenschitz), město staré, výborné ovoce, výborný chřest a zelenina.
- Lišeň** (Lösch), vých. s krásným zámekem a silným obchodem v ovoci.
- Slavkov** (Austerlitz), krásný zámek s obrazárnou; znamenité soukenictví. Zde byla známá bitva tří císařů, Rakouského, Ruského a Francouzského, 2. prosince 1805.
- Adamov** (Adamsthal), sev. B. v krásné romantické krajině, železné hutě.
- V okolí velikolepé skalní brány a jeskyně, mezi nimi slavná **Býčí skála**.
- Blansko**, velké železárně, továrna na stroje.
- U Jedovnice** počínají Sloupské jeskyně; tamtéž pověstná propast **Macocha** 450' = 192 m. hluboká. Na dno Macochy není nižádného přístupu.
- Tižnov** a okolí, soukenictví. Nedaleko městyse **Nedvědic** znamenitý, ještě zachovaný hrad **Pernštýn**, jedna z největších znamenitostí na Moravě.
- Boskovice**, prastaré město, krásný goth. chrám, stará radnice; soukenictví.
- V okolí znamenité hutě kamencové, skelné a dvě dílny na zrcadla.
- Kunštát** s hradem, bývalé sídlo pánů z Kunštátu; z rodu toho pocházel **Jiří z Poděbrad**.
- Svitavy** (Zwittau, 5800 ob.), Moravská **Třebová** (M. Trübau, 5200 ob.), soukenictví a plátenictví.
- Mohelnice** (Müglitz), na blízkou hrad **Mírov** (Mürau), nyní trestnice.
- Úsov** (Aussee), lesnická škola.
- Uněšov** (Unčov, Mähr. Neustadt), **Zábřeh** (Hohenstadt); zde a v okolí vyrábí se zboží plátěné a bavlněné.
- Šilperk**, Staré město (Altstadt), **Šimperk** (Schönberg, 7300 ob.), znamenité plátenictví.
- Rymařov** (Römerstadt, 5000 ob.), v celém okolí rozsáhlé plátenictví.
- Sobotín** (Zöptau), zde a u **Wiesenberka** velké hutě a válcovny.
- Šternberk** (13.500 obyv.), středisko bavlnictví moravského.
- Štěpanov** (Stefanau), velké hutě a válcovny.
- Olomouc** (Olmütz, 15.300 obyv.), silná pevnost, bývalé hlavní město Moravy, sídlo arcibiskupa, ústav bohoslovecký, gymnasium něm. a české, cis. realka, chirurgický ústav, učitelský ústav něm.; na náměstích znamenité sochy, nejznamenitější je socha sv. Trojice; krásný chrám metropolitní sv. Václava, a blízkou v kapitulním děkanství byl **Václav III.** zavražděn (dosud se zachovala ta chodba a památní deska, kde vražda byla spáchána); kostel goth. sv. Maurice se slovutnými varhanami, největšími v Čechách a na Moravě, se zvonek velikým, 133 $\frac{1}{2}$ ctů. těžkým. Kostel sv. p. Marie Sněžné, známý to sloh Jezovítů, původně byl prý založen od **Jaroslava ze Sternberka** na památku vítězství nad Tatary; na radnici starodávné, teď zanedbané hodiny. Nedaleko **Hradiště**, bývalý klášter, teď nemocnice vojenská. V Olomouci jsou silné trhy na obilí, ovoce, zeleninu a na polské voly, jichž se ročně skoro 50.000 vyprodá. Sv. **Kopeček**, poutnické místo.
- Bystřice** (Wisternitz) s velikou cukrovarnou.
- V **Marianském údolí** továrna na hřebíky a lomy břidličné.
- Prostějov** (Prossnitz, 15.800 obyv.), bavlnictví a plátenictví, silné trhy na obilí.
- V okolí cukrovarny a sladovny.
- Plumlov** (Blumenau), pěkný zámek.
- Tovačov**, starý zámek, patřival pánům z **Cimburka**.
- Kojetín** u prostřed Hané.
- Přerov** (Prerau, 7200 ob.), staré město, hlavní sídlo slovutného mor. pána

Karla ze Žerotína. Zde vyučoval Amos Komenský. Důležitá stanice železničná, zámek, cukrovarna.

Lipník (Leipnik), nejsilnější obchod v hovězím dobytku. Na blízkou zříceniny hradu Helfenšteina. Zde jakož i v

Hranici (Weisskirchen), značné soukenictví, které celou severní krajinu až do Slezska zaměstnává.

Nový Jičín (Neutitschein, 8700 obyv.), krásný kostel, značné soukenictví; zde se dělají vozky pod názvem „najtličanka“ známé; továrna na tabák. Zde a v Štramberku zříceniny starých hradů.

Fulnek, soukenictví, továrna na stroje. Památný zámek, jindy sídlo věhlasného rodu „pánů z Kravař“.

Příbor (Freiberg), soukenictví, hlavně červené sukno, real. gymn.

Moravská Ostrava (Mährisch-Ostrau), velké doly uhlé. Na blízkou Vítkovice, největší vys. pece a válcovny moravské.

Místek, zde a v okolí soukenictví, plátenictví a bavlnictví.

Frenštát, plátenictví a bavlnictví.

Val. Meziříčí, na blízkou školné hutě.

Rožnov (Rožnau); krajina zdejší je jedna z nejpůvabnějších na Moravě. V celém okolí dělá se výborná žinčice, pročež sem v letě velmi mnoho na prsa chorých do léčení přichází.

Bystřice pod Hostýnem, pěkný zámek se zahradou, která mezi největší a nejkrásnější na Moravě náleží; — žinčice, továrna na nářadí z ohybaného dřeva. Na hoře Hostýn (Hostein) krásný poutnický kostelíček.

Klobuk, Vsetín a Vyzovice, silné soukenictví a výroba sírek.

Nivnice, rodiště Amosa Komenského.

Luhačovice, lázeňské místo.

Kroměříž (9300 obyv.), letní zámek arcibiskupa Olomúckého s překrásnými zahradami, chlapecký seminář, gymnasium. Roku 1848 první říšský sněm; v okolí cukrovarny.

Napajedla, zámek s velkými zahradami, lázně.

Uherské Hradiště (Ung. Hradisch), realné gymn., na náměstí krásná mramorová socha p. Marie. Město toto založil Otakar II. co pevnost proti Uhrům; na místě předměstí Hradištského Starého města stál druhdy Velehrad, sídlo knížat Moravských, (nyn. Velehrad, na záp. otud, založen co klášter teprv ve 13. století).

Strážnice, starý zámek, gymn.

Kyjov (Gaya), v okolí železářny a plátenictví.

Bzenec (Bisenz), v okolí vinařství.

Hodonín (Göding), brad, hnědé uhlí, továrna na tabák.

Čejč, hnědé uhlí, voda mineralní.

Břeclav (Laudenburg), dráha se zde dělí k Brnu a Přerovu.

Leđnice (Eisgrub), nádherný zámek kníž. Lichtenšteina s rozsáhlými světoznámými zahradami, v nichž mnoho velikých rybníků a ostrovů.

Mikulov (Nikolsburg, 7000 obyv.), velikolepý zámek s krásnou knihovnou se starožitnými knihami a listinami, obrovský sud ve sklepích zámeckých, gymn.; v okolí 3 vesnice s chorvatskými obyvateli.

Hustopeč (Auspitz), silné trhy na hovězí a vepřový dobytek uherský; ovoce, víno, sladké dřevo.

Znojmo (Znaim, 10.400 obyv.), několik továren, v okolí zelenina (Znojmské okůrky), mnoho ovoce, vína a hořčice.

Náměšť, velikolepé továrny na sukno.

Vranov (Brain), nádoby z kameniny, na blízkou dobývání tuhy.

Dačice, Slavonice, Telč, Třebíč, soukenictví.

Jihlava (Iglau, 20.100 obyv.), soukenictví a koželužství, gymn. a realka ob., továrna na tabák.

Velké Meziříčí (Gross-Meseritsch) a Bystřice, soukenictví a plátenictví.

P ř e h l e d .

Hospodářství. Největší bohatství má Morava v hospodářství polním. Morava je ze všech zemí rakousko-uherských na *ornou* půdu nejbohatší, neboť 53% je orné, dobře vzdělávané půdy. Výtěžek

polních plodin vychází nad potřebu a proto se veliké množství těchto plodin vyváží do cizozemsku. Nejúrodnější půdu má Haná. Hlavní obilí je žito a ječmen, na Hané pšenice (špalda), kukuřice, mák.

Lučinám Moravané málo poměrně věnují pozornosti. Nejvíce lučin a pastvišť je v Karpatech, na Bezkydech a na Hané.

Zahradnictví, ač v některých krajinách je znamenité, jako kolem Olomouce, Prostějova, Ivančic a Znojma, nedostačuje přece potřebám země; za to je sadařství lepší, neboť mnoho ovoce do ciziny se vyváží. Slováci dělají ze švestek slivovici. Réva se pěstuje nejvíce kolem Bzence, v Pálavských horách a dolejších Chříbech, jakož i při řece Dyji, a víno je dosti dobré (600.000 věder do r.).

Chov dobytka. Jako v Čechách tak i na Moravě jenom velkostatkáři honosí se chovem pěkného dobytka hovězího (537.000 kusů), zvelebující jej uváděním plemen cizích, zvláště alpských. I co se týče chovu ovčí (323.000 kusů), jde tento, ač dosud Morava na prvním stojí stupni, částečně nazpět. Slováci pasou v horách i jiným majitelům a připravují na svých „salaších“ chutný sýr „brynzú“.

Koně (118.000 kusů) má Haná pěkné a silné. Z drábeže chová se nejvíce husí. Dobytek hovězí dováží se sem z Polska (Lipník, Olomouc) a z Uher (Hustopec), ovšem nejvíce po železnicích; taktéž vepřový dobytek.

Včelařství (69.000 úlů) a hedbávnictví v nejposlednějších letech velice pokročilo; medu se vytěží ročně 4000 centů a 1200 centů vosku.

Lesnictví je značné; nejrozsáhlejší na východě v Karpatech, kdežto střed země na lesy bohat není. Výroční cena zastřelené zvěře páci se na 300.000 zl.

Hornictvím netěží se na Moravě žádného stříbra ani zlata, žádných drahokamů a žádné soli. Nyní nejvíce těží se železa (z 1 1/2 mill. ct. rud 166.000 ct. litiny a 366 000 ct. kujného železa v 21 vysokých pecích) a kamenného uhlí (7 1/2 mill. centů kamenného a 1.7 mill. ctů hnědého uhlí) a tuhy (50.000 ctů).

Průmysl a obchod. Průmysl v železe dosáhl na Moravě znamenitého rozkvětu; čelní místa jsou: Brno, Adamov, Blánsko, Štěpánov, Vítkovice, Sobotín, Šimperk (jehly), Mariánské údolí (hřebíky drátěné).

Výrobky skelné českým nikterak se rovnati nemohou; v Chříbech a Karpatech je nejvíce skelných hutí.

Výrobky lněné a bavlněné zůstávají za českými a nemohou s cizozemskem konkurovati, protože větším dílem ještě rukama se pracuje. Středišti výroby této jsou: Šimperk, Šimperk, Sternberk, Frenštát a Prostějov; výrobky však vlněné převyšují všechny země monarchství a mohou v každém ohledu s cizozemskem konkurovati. (Brno a okolí, Jihlava (hrubé sukno), Lipník, Nový Jičín, Příbor a j. m.)

Cukrovarny se stále množí, nejvíce je jich kolem Brna, Kroměžřie, Prostějova a na Hané vůbec (celkem 49); sladovny tamější jsou velkolepé.

Obchod hlavní soustřeďuje se v Brně. Dále jsou Prostějov (obilí), Olomouc (obilí, dobytek), Hustopec (dobytek) atd.

Ve vzdělanosti je Morava na vysokém stupni. Hanáci jsou nejpokročilejší. Školy střední jsou: Gymnasium české a německé

v Brně a Olomouci; německá gymnasia v Mikulově, Znojmě, Kromě-
žíři, Strážnici, Jihlavě.

Reálná gymnasia česká: v Přerově, Hranicích, Valašském Mezi-
říčí, Žďáře, Telči a Třebíči; německá: v Unčově, Šternberku, Šim-
perku, Píšťově, Uherském Hradišti, Hustopeči.

Reálky německé v Brně a Olomouci; česká v Prostějově.

Učitelství české v Brně, německé v Olomouci.

Národních škol dobrých je dostatek. Návštěva škol je: 100 : 102
dítěk.

C. Slezsko — vévodství

skládá se ze dvou od sebe oddělených částí, západní je trojúhelníku a východní čtver-
hranu podobná. 98 □mil. = 5121 □kil., obyvatelů 511.580, lidnatost poměrná 5490:
Dle národnosti je přes polovici Čechů a Poláků a ostatní jsou Němci a Židé; dle
náboženství katolíci, jen 72.000 protestantů a 6.200 Židů. Na východě bydlí Poláci,
na západě Němci, mezi oběma Češi. Dle pohlaví: na 1000 mužů 1109 žen (v Opavě 1080).

Obyvatelstvo bydlí v 26 městech, 9 městysech a 668 vesnicích;
připadá tedy na 3·6 □míle = 188 □kil. jedno město; na 15·5 □míle
= 849 □kil. 1 městečko a 7 vesnic na 1 □míle = 55 □kil.

Porovnej to s Čechami a Moravou.

Jméno země odvozuje se od řeky Slezý (Lohe) v nynějším
pruském Slezsku a od plemene Slezanův.

Znak je černá, v pravo hledící korunovaná orlice v zlatém
poli. Na přič přes prsa a obě křídla táhne se bílý oblouček v po-
době palměsíce s lupeny jetelovými na konci a stříbrným křížem
uprostřed.

Největší a nejlepší část vévodství slezského, které ze 14. věku
s korunou českou spojeno bylo, připadla roku 1742 Prusům.

Povrch země.

Slezsko je celé téměř horami pokryto. V západní části jsou
Sudety a jich výběžky (viz Morava), ve východní části jsou Bezkydy
slezské. Lysá hora 4176' = 1320 m. Na hranici uhersko-slezské
důležité sedlo Jablunkovské. Při řekách jsou údolí a kotliny.

Vodstvo. Dvě řeky: **Odra** a **Visla** přijímají v sebe veškeré
vodstvo, které ze země vytéká.

Odra, tekoucí po hranici moravsko-slezské, přibírá s levé strany
Opavu s Moravicí (Mohra) a Bělou, s pravé pak Ostravicí a
Olešnicí (Olšu). Visla má v zemi počítí dosti nepatrné. Pramení se
na Bezkydech třemi prameny Černou, Bílou a Malou Vislou; přibírá
s pravé strany Bialu.

Mineralních zřídél nalezá se v Slezsku hojný počet. Přední
místo zauímají kyselky Karlsbrunnská a Ludvigstalská.

V západní části jsou nejdůležitější místa:

Opava (Troppau), 16.608 obyv., hlavní město, gymn., realka, učitelství ústav,
v městě a okolí značné soukenictví, cukrovarny.

Krnov (Jägerndorf, 8400 ob.) s krásným zámkem; soukenictví, železárný.

Oso blahy (Hotzenplotz), v okolí cukrovarna, krajkářství — enklava moravská. —
Cukman ti (5000 ob.), něco zlata se tu dobývá a stříbrnosušého leštění; plátenictví.

Frývaldov (Freiwaldau, 5300 ob.), středisko čilého plátenictví a bavlnictví. Asi $\frac{1}{2}$ hod. odsud je Gräfenberk se studenými lázněmi, po celé Evropě známými. Na patě Dědu Karlsbrunn a Ludwigsthal, kyselky a lázně.

Bruntál (Freudenthal, 6400 ob.), soukenictví, továrny na stroje a měděné zboží.
Vítkov (Wigstätt) a Bílovec (Wagstadt), plátenictví a soukenictví.

Ve východní části:

Těšín (Teschen), 9900 obyv., katolické a evangelické gymnasium, museum, soukenictví a koželužství; čilý obchod v uherských vínech, obilí, lnu, vlně atd.

Frýdek (Friedek, 5200 ob.), středisko slezského bavlnictví, na blízkú Baška a Lipina, železné hutě a válcovny, podobně ve Visle (ves) a Ustroní.

Polská Ostrava, Karvín a Hrušov, doly uhelné.
Bohumín (Oderberg); v stanici této sbíhají se dráha pruská „Fridricha Viléma“ a rakonská „severní dráha.“

Bílá (Bielitz, 10.800 obyv.), rozsáhlé soukenictví, továrny na stroje, silný obchod ve vlně, suknech, uherských vínech; hlavní sklad soli haličské pro Moravu a Slezsko.

P ř e h l e d .

Hospodářství. Hornatá, méně úrodná půda nehodí se na pole a proto nemá Slezsko dostatek obilí. Pěstuje se vedle obilních druhův oves ke krmení a cukrovka, len v okolí Frývaldova. Rolnictví je v západní části mnohem pokročilejší, nežli v Těšínsku, kde bývá nedostatek píce a obilí. Ovoce se nevydává pro domácí potřebu. Chov hovězího dobytka (173.000 kusů) je dosti nepatrný, ovčáctví slezské (73.000 kusů ovcí) naproti tomu požívá pověsti světové. První místa zauímají zde ovčárny kolem Osoblah. — Včelařství (17.000 úlů) je zde dosti rozsáhlé; med a vosk prodávají se do Rakous. — Lesnictví slezské je velmi pokročilé a lesy jsou rozděleny velmi přiměřeně po celé zemi (nejvíce lesy smrkové a jedlové).

Hornictví. Něco zlata u Cukmantlu, stříbrnosný leštěnec u Cukmantlu a Javorníku. Železo v Sudetech a něco málo v Bezkydech (v hromadě jen z 264.000 ctů. rudy=46.000 ctů. litiny a 58.000 centů kujného železa v 7 vysokých pecích). Nejvýdatnější jsou doly uhelné (15 $\frac{1}{2}$ mill. ctů. kamenného a 2000 ctů. hnědého uhlí). V okolí Opavy láme se výborná pokryvačská břidlice a sádra.

Přůmysl a obchod. Plátenictví zabírá v zemi první místo. „Slezské plátýnko“ je všude známo. Dobrá plátna od druhů obyčejných až do nejjemnějších zhotovují se v Bruntále, Frývaldově atd., celkem v ceně 2.000.000 zl.

Bavlnictví soustřeďuje se ve Frýdeku a Bruntále a zboží prodává se nejvíce do Uher a Haliče.

Soukenictví má středisko své v Bílsku. Cena výrobků vlněných páčí se ročně na 12 mill. zlatých.

Cukrovary se stále vzrůstají (dosud 11 cukroven), továrny mají pouze velcí statkářové.

Obchod značný v obilí je v Opavě a Bílsku. Slezsko kupuje mnoho pšenice a žita z Uher. Obchod ve vlně. Mnoho másla prodává se do Pruska.

Slezsko vyvází výrobky lněné, sukna atd.

Železnice. Severní dráha císa. Ferdinanda jde skoro po hranici moravsko-slezské až do Mor. Ostravy, odkudž jde křídlo do Opavy;

z Bohumína jde blízko hranic do Dědic, odkudž zase k jihu do Bílska zabíhá.

Vzdělanost ve Slezsku není taká jako na Moravě a v Čechách. Školy střední (veskrz německé) jsou v Opavě gymnasium a realka, v Těšíně 2 gymnasia, v Bruntále a Vidnavě (Weidenau) po jednom. Návštěva povinných dítek je 100 : 90.

Země alpské.

§. 95. a) *Knižecí hrabství tyrolské s Vorarlberskem.*

532 □m. = 29.293 □kil, 878.910 obyvatelův: podle národnosti jsou $\frac{2}{3}$ Němců a $\frac{2}{15}$ Románů (Italiánů 328.000, Ladinův 9.000), podle vyznání náboženského skoro výhradně katolíci. Na jedné mši čtvercové bydlí průměrem 1663 obyč. Hranice? Zeměpisná poloha?

Povrch. Celá země pokryta jest horami, náležícími vesměs k soustavě alpské.

Střední nebo-li prahorní Alpy prostupují Tyroly trojím pásmem: severozápadní dělí In od Rýna a skládá se z ledovcové spousty jamthalské a z Rhaetikonu (nejvyšší vrch Albuinkopf 10.230' = 3233 met.); prostřední pásmo dělí dolinu Inu od Adiče a prostírá se směrem východním od proluky Reschenské až k společnému rozhraní Solnohradska, Korutan a Tyrol. V tomto pásmě, jehož hřeben obstoupen jest skoro všude ledovci (dohromady 23 □m. = 1266 □kilom. zajímavými), rozeznati lze několik rozsáhlých skupin, z nichžto největší ötzthalská. Východní část tohoto pásma slove Vyšší Tauru (Venediger 11.313' = 3576 m.). Jižní pásmo středních Alp dělí dolinu Adiče od doliny Addy a skládá se ze dvou spoust: ortlesské a adamelské (Monte Adamello 11.252' = 3556 m.).

Severní Alpy vápencové prostupují Vorarlbersko, stýkajíce se na výšině Arlské s prahorními, a táhnou se podél severní hrance Tyrol od z. k v. Dolinami Lechu, Isary a Inu rozděleny jsou na čtvero skupin, z nichž nejvyšší jest skupina mezi Lechem a Isarou (pohoří wetteršteinské).

Jižní Alpy vápencové (Trentské, Kadorské a Fassanské) jsou s částí pohraničným horstvem; Adiče dělí je na dvě hlavní skupiny. Jediný ledovec jižních alp jest Vedretta di Marmolata.

Nejdůležitější doliny jsou: údolí Inu s poboční dolinou ötzskou, stubajskou, wipskou a zillerskou; údolí Adiče (hořejší část: Vintschgau) s dolinou passerskou, s údolím Eisachu, Nonským, Solským a Fassanským. Údolí Bystfické (Pusterthal) v porčí Drávy a j.

Vodstvo tyrolské náleží k třem oblastem mořským. Rýn přijímá vorarlberskou Illu. Do jezera bodmanského vylévá se Bregencská voda (Ache). K porčí dunajskému náleží Illera, Lech, Isara, kteréž blíž severních hranic Tyrol a Vorarlberska vyvěrají; In a Drava. Největší díl Tyrol náleží k oblasti moře adriatického; řeky Chiese a Sarka (Mincio) patří k porčí Pádu. Adiče i co do délky toku i co do rozsáhlosti porčí svého přední místo mezi řekami Tyrol

zanímá. Hlavní přítoky její jsou: Passera, Eisach s Rieci a Avisio po levé, Noce po pravé straně. Sem patří též Brenta a přítoky Plavy. Jezero bodmanské, gardské a iderské dotýkají se pouze pomezí tyrolského. V severních alpách vápencových jest jezero plauské a achen-thalské.

Jmeno země a znak. Tyroly mají jmeno své od starého, z římských dob pocházejícího hradu Tyrolu nad Meranem. Vorarlbersko má jmeno od polohy své před Arlberkem. Znak Tyrol jest jednohlavý, přímo stojící orel červený v stříbrném poli, s korunou na hlavě, v pravo obrácený a vavřínem věncený a s rozpjatýma křídly, na nichž u prostřed stříbrný trojlístek jetelový.

Místa.

Hlavním městem zemským jest Inšpruk (16.300 obyv.) po obou březích Inu. Mezi kostely vyniká dvorský kostel (s mausolejem císaře Maximiliana I. a s pomníkem Ondřeje Hofera); císařský hrad; zlatá stříška Fridricha s prázdnou kapsou; univerzita; museum zemské (Ferdinandeum); gymnasium; realka; obchodní komora.

1. Nedaleko hlavního města jest císařský zámek Ambras; sbírka ambraská, založená arcivévodou Ferdinandem, je nyní ve Vídni; stararé opatství praemonstrátův ve Wiltenu na silnici k hoře iselské vedoucí; stěna Martinská blíž Zellu.

Hall (5000 ob.), gymnasium; velká solivarna (do roka k 250.000 ctň. soli); Kufštein, pevnost pohraničná; Schwatz — továrna na pleteniny drátové, dráty telegrafické; Achenrain, továrna na zboží kovové.

2. Brixen (Bressanone), sídlo biskupa, při vtoku Rience do Eisachu; gymnasium; pevnost Františkova; výborné ovoce.

Bruneck v údolí bystrického; Lienz nad Dravou, Botzen (Bolzano, 9.400 ob.) nad vtokem Eisachu do Adiče, mírné podnebí, výtečné ovoce; gymnasium, obchodní komora a značný obchod. Meran (3.000 ob.) vyniká krásou polohy, čistým a mírným vzduchem, výborným ovocem; gymnasium. V dolině passerské rodiště Ondřeje Hofera („am Sand“ = na Písku).

3. Trident (Trient, Trento, 17.100 obyv.) nad Adičí; krásný chrám biskupský; všeobecný sněm církevní (1545—1563); sídlo biskupa; gymnasium, značný průmysl a obchod. Roveredo (9100 ob.), průmysl hedvábnický, továrna na tabák; Ala, Mori a Arco, hedvábnictví. Riva (5100 ob.), nad jezerem gardským v krásné poloze; háje olivové, plavba, obchod.

4. Bregenc (3.600 obyv.) nad jezerem bodmanským, čilý průmysl a znamenitý obchod se Švýcarskem, sídlo sněmu vorarlberského. Feldkirch, průmysl bavlnický, obchod; sídlo generálního vikáře-biskupa brixenského, gymnasium. Dornbirn (8500 ob.), střediské bavlnictví.

P ř e h l e d .

Hospodářství. Povaha povrchu není hospodářství polnímu přízniva. Počítáme-li i více než 58% půdy plodivé, přece jest jenom něco přes 5% rolemi a více než 28% lesy zařato; nedaří se tudíž obilí tolik, co se ho spotřebuje, a musí se z Bavor a Uhér přivážeti. Štěpařství v rozsáhlé míře se provozuje blíž Meranu; nad jezerem gardským a v údolí Illy (montafunském), vinařství v jižních Tyrolích, zejména v okolí botzenském (roční výtěžek 800.000 věder). Lnu, konopí a tabáku se pěstuje mnoho. V jižních Tyrolích nalezájí se skoro dva miliony moruší, zejména v údolí Adiče. Množství travnaté půdy (as 26%) podporuje chov dobytka hovězího (461.000 k.), jenž jest hlavním pramenem výživy. Nejvíce chová se hovězího dobytka v lese Bregencském, v údolí Lechu a v dolině Zillerské, Duchcovské a Bystřické. Výborný sýr z Bregencského lesa vyváží se ze země.

Hornictví. Ačkoli se v Tyrolích všech téměř kovů dobývá, není přece nikde výtěžek v poměru k ostatním zemím znamenitý.

Nejvíce těží se soli (284.000 ctů., vesměs varné) a železa (64.000 ctů. ve 3 vys. pecech); jediné značnější doly hnědouhelné jsou v Haringu v dolině inské (332.000 ctů. do roka).

Průmysl. Ve Vorarlbersku jest znamenitý průmysl bavlnický (Dornbirn, Feldkirch, Bludenz a j.). Důležité jest stavění strojů (Feldkirch), stavění lodí, salaší alpských pro Švýcarsy.

V německých Tyrolích vyskytají se průmyslové závody jen porůznu; poměrně nejznamenitější jest hotovení zboží z kůže a železa (doliny stubajská, bystfická a fleimsská).

V dolinách: ötzské, passerské, inské a bystfické hotovují lněné zboží, hrubé sukno („loden“) a koberce, v údolí zillerském a bystfickém rukavice, v gradenském údolí zboží dřevěné (hračky, sochy svatých atd.) a krajky. Znamenitější střediska průmyslu jsou: Inšpruk, Achenrain, Schwatz, Dornbirn.

V jižních vlašských Tyrolích jest průmysl hedbávnický hlavním odvětvím průmyslu. Největší závody jsou v okolí Rovereda.

Obchod. Cena dovezeného zboží jest vyšší než cena vyvezeného. Do Tyrol se dovážejí obilí, zboží koloniální a rozmanité výrobky průmyslné; ze země se vyváží víno, hedvábní, dobytek hovězí, dříví, sůl a zboží bavlněné. Hlavní střediska obchodu jsou: Inšpruk, Botzen (4 trhy), Feldkirch (obchod dopravný), Trident (obchod s dobytkem), Roveredo (hedbávní), Riva (přístav u jezera Gardského). Do roka vychází více než 40.000 dospělých mužův do sousedních zemí na výdělek.

Školství. Tyrolsko s Vorarlberskem mají více než 1800 škol národních; návštěva školní jest v německých Tyrolích a ve Vorarlbersku velmi četná, slabší jest ve vlašských Tyrolích, celkem 100 : 112.

Vyšší realka je v Inšpruku, vyšší gymnasia mají: Botzen, Brixen, Feldkirch, Inšpruk, Merau, Trident a Roveredo.

§ 96. b) *Vévodství Korutanské.*

188 □m. = 10.352 □kil., 336.700 obyv., více než $\frac{2}{3}$ Němci, ostatní Slováci, velikou většinou podle vyznání katolíci; poměrná lidnatost 1792. Hranice? Zeměpisná poloha?

Povrch země. Korutany jsou vysočina, zavírající v sobě hořejší počtí Drávy kromě vrchoviště jejího. Na severním pomezí země prostírají se **Vysoké Taury** (Veliký Glokner 12.018' = 3799 m., Angkogel 10.290' = 3253 m.), pak Alpy **korutansko-štyrské** (Hafnerspitz 9.784' = 3092 m.), z nichž vyčníhají k jihu mocné rozsochy, obkličující doliny přítokův Dráviných po levé straně (Svinecká planina 6.557' = 3072 m., Golovec 6.759' = 2154 m.). Mezi Dravou a Zilou (Gail) prostírají se Alpy zilské (Dobrač 6.814' = 2402 m.). Na jižním pomezí čnějí strmé Alpy **karnské** a **Karavanky** (Grintovec 8.086' = 2556 m.). Přítoky Drávy na levé její straně tvoří četné a dosti vyvinuté doliny, z nichž mnohé v dolejší části své se podobají rovinám. **Doliny** nejznamenitější jsou: údolí Drávy, dolina Bělé, Jezernice, Kerky, Labudnice a údolí Zily. **Roviny** (ač velmi skrovného objemu) jsou: pole grobnické (Krappfeld) na dvou přítocích Kerky, gosposvetsko polje (Zollfeld) na severu Celovce, dolina labudská (Lavantthal) a dolina junská (Jaunthal) na dolejšímu Podraví.

Vodstvo. Hlavní řeka jest Drava. Přítoky její viz s vrchu. Značnější jezera jsou: Bílé jezero, millštatské, oževanské a vrbské, jejichž vody vesměs náleží k počítí Drávy.

Jmeno Korutan (slovinsky Koroška, něm. Kärnthen), vyskytající se nejprve v 8. století, pochází od někdejšího vévodského hradu Carantana (krnského hradu, Karnburg), ležícího nyní v zříceninách. Znak zemský má na levé polovici napříč stříbrné břevno v červeném a na pravé polovici tři nad sebou krácející černé lvy ve zlatém poli.

Místa:

Sídlem vlády zemské jest hlavní město Celovec (Klagenfurt 15.300 obyv.) nad Glinicí, sídlo biskupa Kerckého; splavným průplavem spojeno s jezerem vrbským; gymnasiium; reálné školy; přírodovědecké museum zemské; sbírky spolku historického; obchodní komora; značný průmysl: zboží olovené, běloba, sukno a zboží řemenářské. Gosposvetsko pole (nastolování starých vévod korutanských). Botrinje (též Kloštar, něm. Viktring), továrna na sukno. Borovlje (Ferlach), puškařství; silnice přes sedlo ljubelské do Krajiny. Pliberk (něm. Bleiburg), výnosné těžení olova, zvl. v sousední hoře Obiru (6751' = 2134 m.) a na Peči (6678' = 2111 m.), pak Velkovec (Völkermarkt) nad Dravou jsou stará města. V Prevalji (5900 obyv.) hnědouhelné doly a nejpřednější pece a válcovny země. Sv. Pavel, staré opatství benediktinské. Wolfsberg, továrna na bělobu; Sv. Vít, někdejší hlavní město korutanské. Hüttenberg s rudnou horou, hlavním to ložiskem železné rudy v Korutanech; ve vůkolí četné hutě, hamry a válcovny (Heft, Trebija a j.). Kerka se starožitným, památným chrámem, Biljak (Villach, 4.600 obyv.), hlavní skladiště olova, krásný kostel gotický; továrny na bělobu a suřík. Plajberk (něm. Bleiberg, nejznamenitější doly olovné. Doberla ves (Eberndorf), po Celovci nejlidnatější místo v Korutanech (7600 obyv.). V horější dolině bělské leží osada Svatá Krev 4.000' = 1264 m. zvýší, místo poutnické, vůbec známé co zastaveníčko při vystupování na Vel. Glockner.

P ř e h l e d .

Hospodářství. 88% veškeré půdy jest plodivých; nicméně neplodí země tolik obilí, kolik spotřeba obyvatelstva vyžaduje, jelikož role pouze 13% a lesy více než polovici zánijají. Značný jest chov dobytka, jsa podporován bohatými lučinami v dolinách a na úbočích horských, jakož i krásnými pastvinami alpskými.

Hornictví. V žádné zemi mocnářství rakousko-uherského neživí se poměrně tolik lidí hornictvím a průmyslem kovovým, jako v Korutanech. Co do hojnosti olova předčí nade všechny (as 58.000 centů); nejvíce se ho těží u Plajberka. Výtěžek železa surového (hlavní ložisko u Hüttenberka) obnášel r. 1870 více 1,040.000 centů v 17 činných pecech. Nejznamenitější hnědouhelné doly jsou u Prevalje; výtěžek (r. 1870) 1,300.000 centů.

Průmysl. Hlavní odvětví průmyslu jest v Korutanech průmysl kovový (zejména zboží železné a ocelové). V Prevalji, Lipici, Freudenberku a Pučejudu, Heftu a Brančích jsou nejznamenitější železné hutě a válcovny. Znamenité pověsti požívají v obchodních kruzích továrny na bělobu a zboží olovné v Celovci a Wolfsberku, sukna z Botrinje, zboží řemenářské z Celovce a j. Celkem jest v Korutanech více než 250 továren a rukodílen.

Dráhy viz str. 58. — Paroplavba na jezeře vrbském.

Obchod. Hlavní předměty vývozu jsou výrobky průmyslu hornického (olovo, železo, ocel, černé zboží železné [srpy, kopy atd.], zboží olovné a zinkové, běloba) a dobytek hovězí; do země se dováží obilí a víno, zboží koloniální a výrobky průmyslové.

Školství. V Korutanech jest více 350 národních škol. Návštěva škol národních: 100 : 84. Střední školy jsou v Celovci (vyšší gymnasium a vyšší realka), v Biljaku a ve sv. Pavlu.

§ 97. c) Vévodství salcpurské.

130 □m. = 7.158 □kil., 151.400 obyv., skoro výhradně katolíci národnosti německé. Poměrná lidnatost 1176. Hranice? Zeměpisná poloha?

Povrch země. Vévodství salcpurské jest vysočina zavírající v sobě hořejší a střední poríčí Salice, vrchoviště Mury a prameny Enze. Na jižním pomezí čnejší vysoké Taury, které se při 31° v. d. rozsochou na dvě větve dělí, obklopujíce hořejší tok Mury. Jmeno Taurův dává se zvláště jejich sedlům čili klancům, z nichž nejznamenitější jsou: klanec kimmelský, felbský, fušský, svato-krevský, malnický (vesměs 7500'—8600'=2376—2718 metrů) a raštatský. Kromě svrchu již jmenovaných vrcholů zaslужují ještě zmínky: Štít třípanský (11.350'=3587 m.), Wiesbachhorn (10.300'=3256 m.). Severní část země pokrývají Alpy vápencové rozdělené dolinami Sály a Salice na několik skupin, z nichž nejznamenitější jsou: Kamenné moře (8380'=2649 m.), Věčný Sněžník (8500'=2687 met.) a Jedlové hory (Tännengebirge, 7682'=2428 m.). Na severu přechází dolina Salice v rovinu bavorskou. Hořejší dolina Salice jmenuje se Pinzgau, střední Pongau, rovina nad dolejší tokem jejím Salzachgau, hořejší Pomuří Lungau.

Vodstvo. Největší řeka je Salice, tekoucí s počátku od z. k v.; přijavši s pravé strany několik bystřic, obrací se k sev., jest splavnou od Halleina a spojivši se se Sálou, činí hranici proti Bavorům. Krimelská voda tvoří největší vodopád v celém mocnářství. Enze vchází prolukou madlinskou do Štýrska; také Mura po krátkém toku do Štýrska vstupuje. Salcpursko má četná malá jezera ledovcová a vysočinná; toliko celské jezero v Pinzgavě jest poněkud větší.

Jmeno Salcpurska odvozuje se od starého hradu arcibiskupů salcpurských v hl. městě samém.

Znak zemský má na levé polovici stříbrné břevno příčné v červeném, na pravo černého lva v zlatém poli.

Místa:

Hlavní město jest Salcpurk (20.400 obyv.) v krásné poloze po obou stranách Salice; pro krásné budovy, paláce a chrámy často „německým Římem“ nazýván; sídlo arcibiskupa; hrad Hohensalzburg; rodiště Mozartovo (nar. 1756), Bohoslovecká fakulta, vyšší gymnasium, realka, museum Carolino-Augusteum; továrny na kůže, čilý obchod, železnice; komora obchodní a živnostenská.

Hallein, veliká solnice v Dürrenberku, solivarna, lázně solné, výroba zboží dřevěného, stavění lodí.

Wildbad-Gastein, proslulé teplice, malebné okolí, slap gasteinské vody; Hof-Gastein, lázně, voda se do nich vodí z bystřice; Rauris, zlato na hranici věčného sněhu; Flachau, průmysl železnický; Ober-Alm, lučebniny; lomy mramorové na Untersberku.

P ř e h l e d .

Ač jest v zemi téměř 80% půdy plodivé, přece pro nepříznivou povahu půdy a podnebí jeví se výtěžek pracně provozovaného země-

dělství do té míry býti skrovným, že vyhovuje jen s polovice spotřebě; musí se tudíž obilí dovážeti. Největší část plodivé půdy zánijí lesy a hole (pastviny horské); tyto podporují chov dobytka a mlékařství. Chov dobytka hovězího nachází se na tak znamenité výši, jako jen v málo kterých částech mocnářství, zvláště v Pinzgavě a Pongavě. Pinzgavské plémě koní považuje se za nejvýbornější v celém mocnářství plémě těžkých tažných koní. — Mezi plodinami hornictví jest nejdůležitější sůl (v Halleinu těží se do roka as 363.000 centů); výtěžek ze železných dolův ve Flachavě není s potřebu, železo dováží se tudíž ze Štýrska a Korutan. Broník, đasík, otrušík (as 900 ctů.) vyvážejí se též do ciziny. Velmi bohatá jest země na mramor (zvlášt v Untersberku) a na sádru. Výtěžek zlata a stříbra (na Rathausberku, v Raurisu) jest poměrně skrovný. — Průmysl této řídky zalidněné země, ve které povaha alpská nejryzeji jest vyznačena, nedostačuje ani co do množství, ani co do rozmanitosti výrobkův. Za novější doby však znamenati lze trvalý pokrok a některé výrobky se již vyvážejí, jako lučebnické výrobky (z Oberalmu), zboží dřevěné (z Halleinu), zboží hliněné a železné, třešňovka salcurská a j. v. Pro obchod jest důležitá Salice, po které se vyváží sůl, dříví, sádra (as 70.000 ctů.). Pro obchod dovozný a průvozný jsou důležité silnice a západní dráha Alžbětina. — Kromě učilišť, o nichž jsme se zmínili při hlavním městě, jest v zemi asi 150 škol národních, jakož i několik dobročinných ústavů. Návštěva škol 100 : 83.

§ 98. d) *Vévodství štýrské.*

408 □m. = 22.466 □kil., 1.133.300 obyv., skoro vesměs katolíci (as 6000 protestantův); bez mála $\frac{2}{3}$ Němci, více než $\frac{1}{3}$ Slovinci. Poměrná lidnatost 2790. Hranice? Zeměpísna poloha?

Povrch země. Štýrsko náleží k zemím alpským a vyniká rovně malebností krajin a velkolepostí horstev, jako hojností a bujností rostlinstva v rovinách. Severní a západní část jest hornatina; v jižních a východních krajích střídají se hory a pahorkatiny s úrodnými údolními a rovinami. Horstvo náleží ku všem třem pásmům alpským. **Střední Alpy** vstupují do země ze Salcurska (Hochgolling 9050' = 2860 m.). Hlavní pásmo (v něm klanec Čermský) končí se blíže vtoku řeky Lesnice (Liesing) do Mury; jiné pásmo tvoří vodní rozhraní mezi Murou a Dravou a vysílá větev směrem severovýchodním k Brucku, která i na levém břehu Mury směrem tímto postupuje a Wechslem se končí; jihovýchodní haluz táhne se k Dravě (Paka planina a Golovec) a končí se na pravém břehu jejím t. zv. Pochořím; mezi Wechslem a horstvem pochorským jest země naplněna rozsochami a výběžky pobočných pásem. — **Severní Alpy vápencové** vstupují do země skupinou Dachšteinu a Předěle jakožto pohraničné horstvo naproti horním Rakousům a dosahují, prorvány jsouce průlomem Enže u Starého Trhu, skupinou Hochschwabu až k skupinám Raxalpy a Sněžníka. — **Jižní Alpy vápencové** počínají Skutným vrchem (na trojím rozhraní Štýrska, Korutan a Krajiny), prostírají se mezi Sávou a Savinou pod jmenem Solcavských Alp, a prorvány byvše touto, přecházejí pod jmenem Boč-

vrchův a hor makolských do Charvatska. Alpy vápencové jsou bohaté na průmysky a malebná údolí. — Nejznamenitější rovina jest pole ptujské, pak půvabné hradecké a úrodné lipnické pole.

Štýrsko má dostatek tekoucích vod, které vesměs k poříčí dunajskému náleží a jichž se skoro naskrze používá k účelům obchodním a průmyslovým. Největší a pro obchod nejdůležitější řeka jest Mura, vedle ní nejznamenitější jest Drava, která již v Korutanech splavnou se stává.

Enže teče Štýrskem od průmysku mandlinského až k Starému trhu, jsouc větším dílem divokou bystřicí, a stává se teprve splavnou pod vtokem (štýrské) Salice. Důležitější jest pro obchod Sáva. Přichází z Krajiny, tvoří rozhraní mezi Štýrskem a Krajinou a přijímá Savinu přicházející z Alp Šolcavských. Travná a Raba vyvěrají ve Štýrsku a zvláště poslední má dosti veliké poříčí v zemi. Štýrsko má mnoho zřidel minerálních, zejména kyselky, mezi nimi kyselku roha-teckou. Velmi se zvelebuje též půvabné lázeňské místo Gleichenberg.

Znak země jest vzpřímený pardál v poli zeleném, sršící oheň.

Hlavním městem zemským jest Štýrský Hradec (Graz, 81.200 obyv.), v půvabné dolině nad Murou, na úpatí opevněného zámeckého vrchu; sídlo místodržitele, biskupa sekovského; chrám biskupský, hrůbka císaře Ferdinanda II. a jeho rodiny, císařský hrad, dům zemský; universita, vyšší technické učiliště s bohatými přírodovědeckými a technickými sbírkami (Joannem), obchodní a průmyslová akademie; gymnasium, realka; komora obchodní a průmyslová. Zkvétající průmysl, velmi čilý obchod. Krásné okolí: Hilmerteich, zámek Eggenberg, kostely p. Marie Útěchy a v Zeleném atd.

Bruck (Most) nad Murou, obchod se železem a zbožím železným, realka; Vor-derberk a Eisenerz, proslulé těžení železa z Rudné hory. Vyráběním železa surového, dílem i kujného, jakož i ocele a zboží váleného jsou dále znamenité: Turjane (Turrach), Neuberg, Gollrath, Hieflau, Lično (Lietzen); kosami a srpy: Čermínj (Rottenmann), Krieglach, Ketina (Frohnleiten), Ljubinj (Leoben), Kindberg, Mürzzuschlag; v Slatinici (Schladming) jsou doly železné a bronikové; velká hut železná v Neuberku hotovuje koleje železničné, císařská slévárna u slavného poutnického místa Marie Celi dělá a většinu zboží z litiny (chrám poutnický vystavěný r. 1866, obnovený r. 1644, překrásné okolí). Mirov, vyrábění ocele a kujného železa; Ljubinj, učiliště hornické, realka, komora obchodní a živnostenská, silný obchod se železem, hamry, drátovna, výborné uhlí kamenné. Úže (Aussee) v štýrském statku komory solní, krásná sůl ze Sandlingu, sůl varná; Judenberg, ve středověku skladiště obchodu z Německa do Italie; opatství benediktinská v Admontu a Sv. Lambrechtu.

Fürstenfeld, císařská továrna na tabák; Gleichenberg, proslulá zřídla ocelitá a železitá, dobře zřízené lázně, sady a j.; Tobelbad, lázně; Radgona (Radkersburg) na ostrově Muru, vinařství, obchod s plodinami zemskými; Runa, opatství cisterciáckův zal. 1128; hrobky více štýrských vévod, bohatá kuhoyna; Borová, klášter řeholních kanovníkův, založen 1163, u Ivnice a Voitsberka bohaté doly hnědouhelné.

Marburk (12.800 obyv.), sídlo biskupa druhdy labudského, gymnasium, realka; štěpařství a vinařství, továrny na kůže a rosolku, znamenitý obchod. Celje nad Savinou, gymnasium, realka; římské město Cella; zříceniny hradův mocných někdy hrabat celských. Ptuj (Klm. Paetovium), vinařství, obchod do Charvatska a Uher; římské a staroslovánské starožitnosti. Konica (Gouobitz), Ludmerje a Pekry, výborné víno. Laška (Täffer) a Dobrna (Neuhaus), teplice; Rogatec, kyselka, již se vyváží do roka as 700.000 láhví, Hrastnik a Trebovlje (Trifrail), znamenité doly kamenné a hnědouhelné.

P ř e h l e d .

Více než 90% veškerého povrchu země jest plodivých, avšak lesy zánmají skoro polovici, role jen as 22%, vinohrady as 6 mil = 330 kil., ostatní luka a pastviny.

Nestejná vyvýšenost půdy má za následek různé podnebí, na němž závisí zdar rostlinstva a veškerého vzdělávání půdy.

V dolním Štýrsku jest polní hospodářství hlavním zřídlem výživy obyvatelstva. Pilně vzdělávaná půda dává hojný užitek veškerých druhův obilí (rež, pšenice, oves, kukuřice a pohanka), jenž ale nekryje spotřebu veškeré korunní země. Zvláštní péče věnuje se vinařství a štěpařství; z ovoce mestného zhotovuje se cider. Též pěstování moruší a počátky hedbávnictví jsou povšimnutí hodny. Konopí se pěstuje kolem Radgony, štetka soukennická kolem Hradce a Voitsberka. Také chov dobytka jest dosti značný. Hornictví se obmezuje na těžení hnědého uhlí a železa; tu jsou zvláště důležité doly u Koveljan (Köflach), Ivnice a Hrastniku. Průmysl je hlavně zastoupen malými živnostmi a pracuje nejvíce pro spotřebu místní. Ostatně jsou v Hradci a okolí jeho také větší továrny na stroje, lučebniny, cukr, papír, hrubé sukno (loden), kávovinu, čokoládu; v Hrastniku a v okolí vzrůstá se vlivem uhelných dolů též lučebnictví a sklářství (toto zvláště v Pochorří a na Golovci).

V Horním Štýrsku, obsahujícím as 160 mil = 8809 kil., zánmá orná půda jen 9%, traviny naproti tomu 24%, lesy více 25%, a neplodná půda více 13%. Orná plocha jest tudíž skrovná, podnebí drsné, lidnatost řídká; hospodářství polní nemůže krýti spotřebu obyvatelstva. Chov dobytka jest pro hojnost holí a pastvin uspokojivý; mezi dobytčím hovězím vyniká plémě pomuřické; z Poenží pochází dobrý druh těžkých koní. Důležité jest těžení železa, uhlí a soli. Výroba železa obnášela r. 1870 více 1,846.000 ctů. v 31. činných pecích (z těch okolo jediného Vordernberka 14), a přibýlo jí od roku 1857 o 65%. Výtěžek hnědého uhlí obnášel více 15½ mill. ctů (kamenného toliko 107.000 ctů.), výtěžek soli ¼ mill. ctů., tuhy 28.000 ctů., břidlice kamencové přes 280.000 ctů. Štýrsko těží nejvíce v Rakousku železa a jakost jeho těšila se již v starém věku („norické železo“) výborné pověsti. Průmysl zánášá se hlavně spracováváním kovů, zvláště v dolinách hořejšího Pomurí až po Hradec; výrobky (srpy, nářadí, zboží litinné atd.) požívají pověsti světové. Výtečné ocele vyrábí Štýrsko nejvíce ze všech rakouských zemí. Závody toho druhu rovnají se nejvýbornějším cizozemským, ba sloužily v mnohých případech již za vzory. Svě zboží železné a ocelové dováží Štýrsko do všech zemí rakouských, do Německa, Francie, Italie a Ruska.

Štýrsko vede čilý obchod. Říšské a zemské silnice, železnice (viz str. 58), dráhy vodní, peněžny a 2 obchodní komory podporují obchod tržební. O duševní vzdělání pečují učiliště, o nichž jsme se svrchu (při Hradci) zmínili, pak as 590 národních škol. Návštěva škol 100 : 76. Realky v Hradci, Marburku, Celji a Brucku, gymnasia v Hradci (2), Marburku a Celji. Ve všech odvětvích lidské činnosti pozoruje se potěšitelný pokrok.

§ 99. e) *Arcivévodství rakouské pod Enzí.* (Dolejší Rakousy.)

360 □m. = 19.823 □kil., 1,954.800 obyv. Lídnotosť pom. 5528; kromě hlavního města skoro naskrze katolíci a Němci. Hranice?

Země. Tři čtvrtiny Dolejších Rakous jsou vysočinou. Na jihu Dunaje táhnou se části **severních** Alp vápencových, které se z Hořejších Rakous a ze Štýrska do země rozestírají (Oetscher, Raxalpe, Sněžník); na jihovýchodě vstupuje poslední pásmo **středních** Alp (Wechsel) do země; Vídeňský les s Lysou horou jest výběžkem oněch, pohoří Litavské výběžkem těchto. Na severu od Dunaje tvoří jižní úbočí **česko-moravské vysočiny** krabaté náhorní roviny, jejichž okraj naproti východní pahorkatině sluje horou Manharcou. Největší rovinu zavírá v sobě úval Vídeňský na obou březích Dunaje. Na levém břehu až po malé Karpaty leží úrodné pole moravské, na pravém pole tulenské, severozápadně od Vídeňského lesa, jakož i půvabný, úrodný úval vídeňský v užším slova smyslu, v jehožto jihovýchodní části se rozkládá neúrodné kamenné pole novoměstské.

Hlavní řekou země jest **Dunaj**, který skoro veškery vody země přijímá. V pravo: Enže, Ipsa, Orľava (Erlaf), Trstenice (Fischa), Litava; v levo: Kremže, Chub a Morava (s Dyjí). Splavnými jsou pouze Enže a Morava; ostatních se používá dílem k plavení dříví, dílem k účelům průmyslovým. Silný spád vodstev alpských poskytuje průmyslu znamenité síly vodní pro četné mlýny, píly a hamry; hojnosť vody v rovině pro přádelny. Průplavu vídeňsko-novoměstského používá se nejvíce k dopravě paliva a staviva do sídelního města.

Znak země jest modrý štít s pěti zlatými orly.

České jméno země pochází od obou hradů Rakousů, jeden při stoku obou Dyjí (Raabs), druhý blíž Polan (Pölla) při řece Chubi.

Místa:

Hlavní a sídelní město **Vídeň** (607.514 obyv.), největší, nejlidnatější a nejznamenitější město mocnářství.

Město se svými IX. čtvrtmi (dříve 36 předměstími) má rozsáhlost více 1 □m. a přes 10.200 domův, s 18 zábranskými obcemi (Vorörte) čítalo pak r. 1870 celkem 810.600 obyvatelů.

Vídeň jest sídlem nejvyšších úřadův říšských a arcibiskupa. Památné kostely jsou: metropolitní chrám svatého Štěpána slohu gotického, kostel svatého Karla Borromejského, chrám Panny Marie na nábreží (Maria Stiegen), dvorní chrám farní Augustinův (náhrobek arciv. Marie Christiny, od Canovy), kostel Kapucínův s císařskou kryptou, kostel Minoritův s mosaikou podle Leonarda da Vinci, kostel starolerchenfeldský, nedostavěný chrám votivní a m. j. Z budov zasluhujících zmínku: hrad císařský, zbrojnice, belveder (s obrazárnou), mnohé státní a soukromní paláce, akademie věd, mincovna, hlavní celní úřad, paláce arciv. Albrechta, knížete Liechtenšteina, hraběte Harracha, knížete Schwarzenberka; nová banka, ústav úvěrný, obchodní akademie, nádraží, nové operní divadlo a m. j. Proslulé jsou velké císařské sbírky: dvorní knihovna, kabinet přírodnin, mincí a starožitností, sbírka ambrasská, akademie výtvarných umění, jednoty umělecké. Více pomníků (cis. Josefa, cis. Františka, arciv. Karla, prince Eugena a Schwarzenberkův), chrámek Théseův v národní zahradě a j. Vědecké ústavy: akademie věd, universita s velikolepými sbírkami, říšský ústav geologický, společnost geografická, seminář, Augustinum, Theresianum, ústav polytechnický, akademie Josefova ku vzdělání lékařův vojenských, orientalská akademie, obchodní akademie, gymnasia a reálky, soukromní reálné a obchodní školy atd. Pro obchod a průmysl: národní banka, ústav úvěrný, bursa pro obchod s penězi a papíry cennými, bursa pro obchod se zbožím, spojitelná, paroplavební společnost dunajská, obchodní a živnostenská komora, jednota živnostenská, školy živnostenské, hospodářská a zahradnická společnost a j. v. Četné

zdravotní a dobročinné ústavy, zejména: nemocnice, ústav pro hluchoněmé a slepé, ústav pro choromyslné, sirotčinec, invalidovna. Místnosti zábavě věnované: Prater, Augarten a jiné zahrady, 6 divadel, překrásné okolí s letními sídly. První tovární a obchodní město říše. Císařské letohrady: Schönbrunn, Hetzendorf, Laxenburg. Pamětihodná místa jsou dále: 1. Nové město za Vídní (19.200 obyv.), vojenská akademie, důležitý průmysl (stroje, přádelny bavlnické, zboží hedbávné, rodiště a hrob císaře Maximiliana I. Teplice rakouské (Baden, 7.600 obyv.), sítě teplice, pěstování okoli. Průmyslná místa: Neukirchen, slévárna, přádelna bavlnická; Pottendorf, největší přádelna bavlnická celého Rakouska; Inzersdorf na vídeňském kopci, největší fabriky na cihly na světě. Schwechat a Liesing, pivovary. Metlica (Mödling), Gumpoldskirchenu, Vöslau, Grinzing, Weidling, Klosterneuburg (5300 obyv.), vinařství. Hainburg, velká továrna na tabák. Opatství: Klosterneuburg a Heiligenkreuz, zal. Leopoldem svatým (1108 a 1135); v prvnějším ostatky zakladatelovy, v druhém krypta Babenberkův.

Sv. Hypolit (S. Pölten, 7800 obyv.), sídlo biskupské; slavná opatství: Medlika (Mölk), Seitenstetten, Herzogenburg, Lilienfeld. Průmysl železničný mají: **Vídov** (Weidhofen) nad Ipsou, Scheibbs, Sv. Jiljí, — Tulln, doly hnědouhelné. **Korneuburg**, loděnice společnosti paroplavební; **Štokrava** (5300 ob.), hlavní komise vojenské oděvná; **Ošpory**, vítězství arciv. Karla nad Napoleonem I. (22. května 1809); u **Jedenspeigen** vítězství Rudolfa habsburského nad Otakarem českým (1278); **Rec**, **Mailberk** a **Bisamberg**, vinařství; **Majsava**, pěstování šafránu; **Suče Krupky**, Absdorf, cukrovarny.

Kremže (8100 obyv.), Stein, lodnice pro obchod podunajský. Opatství: **Světla**, Jeruš; **Maria Taferl**, pontnické místo; **Vídov** (Weidhofen) nad Dyjí a **Velká Sigharc**, zboží lněné a bavlněné. Hrad **Dürrenstein**, kde uvězněn byl král **anglický Richard Lví srdce**.

P ř e h l e d .

Více než 90% půdy jest plodivých; těchto zajímá více než 40% půda orná, 34% lesy, 14% lučiny a zahrady. Orná půda jest celkem jen prostřední dobroty, nejméně částí jsou pole **tulenské a moravské**. Nejsilněji se provozuje orba v rovinách nad **Dunajem**, **Moravou** a **Dyjí**; roční výtěžek nicméně nestačí potřebě země, především lidnatého hlavního města. **Lnu** a **konopí** se nyní méně pěstuje, nežli za dřívějších dob; **hořčice** se pěstuje u **Kremže**, **šafrán** u **Majsavy**. **Důležité** jest vinařství, provozované as na 8 □ mílich = 441 □ kil; výtěžek obnáší as 2 mill. věder vína do roka, dletem výborné jakosti (**Gumpoldskirchenské**, **Vöslavské** a j.). V západních krajích chová se hlavně **dobytek** (dobytek hovězí, tenkorouné ovce), **drůbež**. Mezi výrobky **hornickými** vyniká těžení **uhlí kamenného** a **hnědého** v obvodu **lesa vídeňského** (r. 1870 celkem 1¼ mill. ctů. hnědého a 865.000 ctů. kamenného uhlí). Kromě toho se těží **železo** (53.000 ctů.), **kamencec**, **tuha** (12.300 ctů.), **výborné vápno**, **sádra** a **žernovy**.

V průmyslu zajímavější **Dolejší Rakousy** druhé místo mezi **rakouskými** zeměmi; **Vídeň** s okolím svým jest střediskem jeho. Z ostatních krajů **nejpokročilejší** v tomto ohledu jest **jižní část země**. **Hodnota zboží do roka vyráběného** odhaduje se na více než 210 mill. zlatých, z čehož na sídelní město připadají více než 2/3. **Výrobky průmyslné** jsou velmi rozmanité. Ve **Vídni** se hotovuje zboží **hedbávné**, **šály**, **zboží ozdobné** (ze zlata, stříbra, smíšenin kovových, kůže, pěnku), **zboží modní**, **kůže**, **stroje**, **fysikální a hudební stroje**, **lučebniny**; ve **vůkolí Vídně** a po ostatní zemi: **přediva bavlněná** (52 velkých přádelen s více než 570.000 vřeten), **tištěné zboží bavlněné a vlněné**, **papír** a **zboží papírové**, **cukr**, **zboží železné**. I **hotovení pláten** a **nití**, **továrny na olej**, **sklářny** a **zrcadelny**, **pivovarnictví**, zvláště ve **vůkolí**

Vídně (do roka až 3 mill. věder) jest znamenité. Erární závody: státní tiskárna ve Vídni, továrna na tabák v Hainburku. V Dolejších Rakousích jsou všechna znamenitější odvětví průmyslu zastoupena; skoro všechny velké továrny mocnářství mají tam své sklady; Vídeň jest takřka stálou výstavou průmyslovou. Skoro ve všech odvětvích znamenati lze pokrok. Sídlní město jest také hlavním sídlem obchodu rakouského: odtud vyvážejí se výrobky průmyslu nejen do všech zemí rakouských, nýbrž také do cizozemská, a ze všech stran dovážejí se tam suroviny a tovary. Dunaj, železnice, dobré silnice napomáhají obchodu, k jehožto zvelebení směřuje činnost četných penězů, pojišťovacích a úvěrních ústavů, společností a jednot, které se těší podpoře vládní.

O duševní vzdělání pečuje kromě vědeckých ústavů státních, obecních a soukromních, o nichžto jsme se při popisu hlavního města zmínili, na venkově přes 1250 národních škol, 12 realek a 9 gymnasií. Ze 100 dětí k návštěvě školní povinných navštěvuje školu skutečně 98.

§ 100. f) *Arcivévodství Rakouské nad Enží.* (Hořejší Rakousy.)

218 □m. = 12.004 □kil.; 731.580 obyv. Lidskost poměrná 3380, skoro výhradně katolíci a Němci. Hranice?

Země. Hořejší Rakousko jest na větším díle hornatina; jižní polovici jeho vyplňují části a výběžky severních Alp vápencových, severní polovici části **vysočiny česko-moravské a Šumavy**. Nad vrchovištěm Travné ční skupina *Dachsteinu* s jediným ledovcem a nejvyšším vrcholem země (Dachstein 9490' = 3000 m.); mezi Travnou a Štajerkou jest skupina velké Předěle (Priel); mezi Štajerkou a Enží skupina Pyrgasu; nízká pohoří naplňují prostor mezi Travnou a Enží až po Dunaj. Mezi Travnou a Inem leží Hausruck. — Hlavní dolinou země jest údolí Dunaje; nejznamenitější doliny pobočné jsou na jižní straně (dolina Inu, Travné a Enže). Od Lince prostírá se až na Wels největší rovina země, totiž welská.

Země jest bohatá na vodstva a náleží skoro docela k pouti dunajskému. Dunaj vstupuje pod Pasovem do země. Největší přítoky na pravém břehu: In, bystrotoká Travná, která teče jezerem hallštatským a gmundenským, vystoupivši z tohoto, tvoří velkolepý slap, a jejížto hořejší dolina s okolními malebnými skupinami alpskými a četnými jezery „statkem solní komory“ slove, — pak Enže se Štajerkou. Na levém břehu vlévá se do Dunaje Mhla, po které plaví se velmi mnoho dříví. Přečerná jezera: Gosavské, hallštatské, gmundenské, atterské, luní, sv. wolfgangské a j. leží v pouti Travné. — Podnebí jest drsnější než v Dolejším Rakousku.

Znak země jest štít kolmo rozpoltný; v pravém zlatém poli spatřuje se černý orel, v levém červeném poli dva stříbrné koly.

Místa:

Línce (80.539 obyv.), místodržitelství, biskupství; 32 hradebných věží (věže Maximilianovy, nyní ke zboření ustanovené); museum Francisco-Carollinum, gymnasium, vyšší realka, ústavy pro slepé a hluchoněmé, školy soukromní. Zkvétající průmysl (látky vlněné, kůže a j.); loděnice, skladiště pro obchod poddunajský; obchodní a živnostenská komora. Předměstí Urfa hr. (6300 obyv.).

Průmyslná místa a okresy: Kleinmünchen, strojný mlýn, prádelny na bavlnu; Struden, továrna na rozžehadla; Haslach, plátenictví; Mauthhausen, lomy žulové, dlaživo pro Vídeň.

2. Ried, tkadectví, obchod s obilím; Schärding, pivovary, obchod s dřívím; Brúmov (Braunau), lodářství, pivovary, tkalcovství.

3. Wels (6800 obyv.), císař Maximilián I. zemřel tam dne 12. ledna 1519; Halštat, Iřl (6800 ob.) a Ebensee, solivarny, v Iřlu četně navštěvované lázně rapové; Gmunden (6100 obyv.), hlavní sklad soli v statku solní komory vyráběné, železnice přes Linec do Budějovic; nad sv. Wolfgangem pověstný vyhlídkou svou Schafberg. Opatství benediktinské v Lambachu (od r. 1056); Fiechtau, hotovení hraček dřevěných; Wolfsegg, vydatné doly hnědouhelné.

4. Štajer (18.400 obyv.), proslulé zboží železné a ocelové; realka, důležitý obchod se zbožím železným; Enže, velmi staré průmyslné město; nedaleko něho ves Lorch (římská osada Laureacum; † 304 sv. mučenník Florian); slavná opatství: Sv. Florian (r. 1071) a Kressmünster (r. 777). Průmyslná místa: Mölln (drnkácky); vedlejší na zboží ocelové: Weyer, Gross- a Reichraming (výroba lité oceli); Micheldorf, Spital pod Pyhrnem, Kirchdorf a j. hotovení kůs. Hall, proslulé léčivá zřídla řasíková.

P ř e h l e d.

Více než 90% veškeré plochy jest plodivých; více než $\frac{1}{3}$ zabírá půda orná a skoro právě tolik zabírají lesy. Obilí daří se nad spotřebu; luka a velmi dobré pastviny alpské podporují chov dobytka. Hornorakouská hospodářství selská mohou na mnoze sloužit vzornými. Kromě žita a pšenice, které se sejí na rovině, jest pěstování ovoce mestného, z něhož se připravuje jablečnick a hruškovice, velmi rozšířené. — Hornictví těží hlavně hnědé uhlí a sůl; ono ve Wolfsegu a na j. m. (skoro 4 mil. ctů.), této se těží v Hallštat, Iřlu a Ebensee do roka více než 1 mill. ctů. — Nejdůležitějším odvětvím průmyslu jest hotovení zboží železného a ocelového, provozované dílem v továrnách, nejvíce však řemeslníky. Surové železo dováží se ze Štýrska po Enži. Přední místo zabírají kopy a srpy (Micheldorf a Kirchdorf v dolině kremžské); velmi se také cení nože (Štajer), hřeby (Losenstein), náčiní řemeslnická a nářadí. Střediskem tohoto průmyslu jest Štajer. Výrobky se neodbyvají pouze v tužemsku; vyvážejí se na východ, do knížetství poddunajských, také do Rusi, až do Sibíře, do severní Ameriky. — Průmysl bavlnický činí skvělé pokroky; přediva bavlnická převyšují hodnotou i kopy (cennost $5\frac{1}{2}$ mill. zl.). Cílý ruch se jeví v plátenictví, zejména v bývalém kraji mhelském. Zboží vlněné dochází všude uznání. Výroba zboží dřevěného jest značná (lodi, sprosté zboží dřevěné a berchtesgadenské zboží = řezbářská díla). Pivovarství se rozmáhá. — Pro tržbu a obchod jest důležitá plavba po Dunaji, po Enži a Travné s jejich přítoky. Kromě četných splavných řek (Dunaj, In, Travná, Enže, Salice) má země rozsáblou síť říšských a zemských silnic. Hořejší Rakousko vyváží i plodiny země i výrobky průmyslu; blahobytu obyvatelstva přibývá. Státní i obecní ústavy pečují o duševní vzdělání. Národních škol je přes 500, pak tři vyšší gymnasia a dvě realky. Dobročinné ústavy a jednoty zasazují se o tělesné a duševní blahopracující třídy. Ze 100 ke školní návštěvě povinných dítek chodí do školy 95.

§. 101. g) *Vévodství Krajinské.*

181 □m. = 9967 □kilom.; 463 280 oby., skoro výhradně katolíci; podle národnosti Slovinci, jen asi 25.000 Kočevských a část obyvatelstva hlavního města a několik větších měst jsou Němci (dohromady as 40.000). Poměrná lidnatost 2570. Hranice?

Země. Krajinsko má skoro veskrze povahu vysociny, náležité dílem k soustavě Alpské, dílem k soustavě Krasové. Na severu a severo-západu jsou části **jížních vápencových Alp**, totiž skupina Babího zubu (Mangartu) a Tříhlavská, pásmo **Karavanek** a Alp **Kamnických**. V skupení Babího zubu jest nahromaděno tolik sedel, kolik se jich jen pozřídka kdes vyskytá; na východní straně skupiny Tříhlavské (Tříhlav 9037' = 2856 met.) prostírá se lesnatá planina Jedlovecká (Jelovca), snižující se na jihovýchod k úvalu hornokrajinskému; Alpy Kamnické (Grintovec 8086' = 2556 m.) rozbíhají se k Sávé nízkými, lesem porostlými brdy. Doliny Soče, Idrice a Sory oddělují tyto Alpy od planin **Krasových**, z nichž „vysoký Kras“ s několika planinami náleží ku Krajinsku. (Hrušice, Nános, Ložská planina se Sněžníkem). Skupiny pahorků na jihovýchodě s Gorjanci. Zvláštnosti Krasu jsou: široké hřbety skalné, prohlubiny na způsob koryt a nálevky, podzemské jeskyně a rozsedliny, nedostatek otevřených údolí říčních, zanikající a jinde opět vycházející vodstva (ponikly).

Nejznamenitější řeka jest Sáva (vznikající spojením bohyňské a korěnské Sávy), která teče Krajinskem v délce 26 míl a přijímá skoro všechna vodstva jeho: Soru, Ljublanici, Bystřici, Kerku a Kupu. Nejpamátnější řeka jest Ljublanica, která co Pivka po toku 3 míle dlouhém se vrhá v jeskyni postojenskou, tam přijímá více potokův, vychází pak co Unec opět na světlo, teče dolinou planinskou, zaniká opět, vychází konečně u Vrhniky co splavná Ljublanica a vlévá se pod Lublanou do Sávy. Idrice a Vipava vlévají se do Soče. — Na vrchovišti Sávy leží krásná jezera horská: bohyňské, korěnské a bledské. Periodické jezero cirknické v Krasu odtéká časem docela otvory nálevkovitými a přijímá těmito též své přítoky.

Znak země jest modrý orel pod korunou v stříbrném poli, jenž na prsou svých má měsíc rozdělený dvěma řadama na deset kostek červené a stříbrné barvy.

Místa:

Ljubljana (22.600 oby.) nad Ljublanicí a na úpatí opevněného Zámeckého vrchu, na místě římského města Aemona. Sídlo knížete biskupa, má pěkné kostely (zejména chrám biskupský) s obrazy a mramorovými soškami, více výstavných budov; gymnasium, realka, obchodnické učiliště, soukromí učiliště, knihovna, museum zemské, jednoty vědecké (historický spolek, zemské museum, matice slovenská), živnostenské a dobročinné. Málo velkého průmyslu, ale dostatečně živnosti. Cílý obchod průvozní. Krásné okolí; 4 □m. = 220 □kil. velkého lublaňského močálu již více než polovice jest vysušena; hojně těžení rašeliny.

Krajn (Krainburg), gymnasium, značný průmysl a obchod, druhé sídlo markrabí krajinských. Teržič (Neumarkt), na úpatí Ljubelu, znamenitý průmysl kožní a železnický; Loka (Lak), lněné zboží; Kamnik (Stein), v překrásné poloze, velmi průmyslný; Radolca, Zagorje, ložisko hnědouhelné; Postojna, proslulá jeskyně; Idria, proslulé doly rtuťové; Vipava, podobná vlášckému podobně, štěpařství a vinařství; Nové město (Rudolfswerth, Neustadt), gymnasium, obchod s plodnými země a výrobky průmyslnými; Metlika, nejznamenitější osada bývalého „Krajíště slovenského“; Kočevje, starožitné město, náležící knížeti Aueršperkovi („vévoda

Kočevský²⁾), německé obyvatelstvo provozuje značný obchod podomní; Kerško (5100 obyv.), vinařství, římské starožitnosti (Noviodunum); Toplice novoměstské, teplice; Ribenca, hotovení sprostého zboží dřevěného.

P ř e h l e d.

Ve shodě s rozličností povrchu jest Krajina přírodou rozdělena na tři díly: Gorensko (horní Krajina), Dolensko (Dolní Krajina) a Notranjsko (vnitřní Krajina). Gorensko provozuje čilý průmysl a v rovinách orbu; na Dolensku zaslужuje vedle polního hospodářství zmínku vinařství; Notranjsko jest nejhudší část země. Z veškerého povrchu země jest pouze 8 □mil = 440 □kil. neplodných; z plodné půdy náleží více 43% lesinám a jenom as 14% orné půdě. Rozsáhlejší jsou lučiny a pastviny.

Polní hospodářství nestačí spotřebě země; obilí se nejvíce dováží z Banatu a z Uher. Hlavní předměty vývozu jsou: jetelové semeno, konopě, ovoce a velmi mnoho dříví z Gorenska a z lesů na Sněžníku (skladiště v Planině a Senožeči).

Chov dobytka nenachází se na žádoucí výši; včelařství provozuje se ve větších rozměrech a poskytuje medu a vosku výborné jakosti; o pěstování moruší pokusili se se žádoucím zdarem. — Mezi výrobky hornictví zaujímá přední místo těžení rtuti v Idrii (as 6600 ctů. do roka). Kromě toho těží se železo (64.000 ctů. v 7 vysokých pecích), hnědé uhlí 2 1/2 mill. ctů., nejvíce v Záhoří, olovo (v Záhoří a v Knapovšich, 500 ct.), zinek (15.000 ct.), měď (1300 ct.) a j.

Průmysl jest posud skrovný. Velkých továren jest málo, na protě tomu jsou malé živnosti dobře zastoupeny. Nejvíce průmyslných závodů má Gorensko. Průmysl železný jest hlavním odvětvím (Javorník, Sáva, Staré Fužiny, Bystřice), jehožto střediskem jest Tržič. V Železnikách, Kropě a Kamenné Gorici zhotovují se nejvíce hřeby. Chvalně známa jest slévárna na železo ve Dvoře na Dolensku. Největší továrny v Lublaně a okolí jejím jsou: prádelna na bavlnu, továrna na rozžehadla, parní mlýn. Jiná odvětví průmyslu jsou: krajčářství v Idrii a Kamniku; hotovení hrubého sukna (Loden), pokryvek pro koně a p. v Krajině, žíněných řešet v Stražišti (u Krajině) a t. d. Obchod s plodinami zemskými a s obilím jest značný; dobré silnice a železnice napomáhají jemu.

O duševní vzdělání pečuje více než 180 škol národních, gymnasia v Lublaně, Krajině a Novém městě, realka v Lublaně. Návštěva národních škol jest poměrně ještě slabá (100 : 54). Na jihovýchodě přechází slovinský ráz národní znenáhla v charvatský.

§ 102. *Primoří.*

(Knížecí hrabství gorické a gradištské, markrabství istriánské a město Terst s okolím svým.)

145 □m. = 7984 □kil., 582.000 obyv., skoro výhradně katolíci (kromě Terstu, kde bydlí obchodníci různého vyznání náboženského a různé národnosti); podle národnosti jsou více než 1/2 Slované (Slovinci, Srbové a Charvaté), — Vlaši, skoro 7%, Němci a jinokmenovci. Poměrná lidnatost 4139. Hranice?

Země. Severozápadní část náleží k oblasti **jižních Alp vápencových**, ostatek k vápencovým planinám **Krasovým**; kromě ústí

Soče a několik širších dolin jest tedy Přímoří na celé prostoře své hornaté. Kraj alpský jest dolinou Soče rozdělen na skupiny hory Čaniny a Tříhlavu. Na levém břehu Idrie počíná Kras a s. lesnatá planina trnovského hvozdu (2500' = 790 m.); po ní následuje vlastní Kras spolu s Čičerijí. Zde vystupuje povaha Krasová v úplné přesnosti. — Istrie jest stupňovina, sklánějící se k moři a řekami, skrze hluboké doliny k východu, západu a jihu tekoucími, na více planin rozdělená. Na jihozápadní straně jest přívětivější, úrodnější pahorkatina, ostatně jest pustá a vyprahlá půda Krasu málo úrodná. Kras jest bohatý na velkolepé jeskyně s překrásnými tvary krapníkovitými. Podívání hodna jest také železnice Krašská.

Pobřežní řeky této země vylévají se do moře adriatického. Nejznamenitější jest Soče, tekoucí od západního úbočí Tříhlavu několika oklikami největším příčným údolím jižních Alp, přijímající Idrici a Vipavu a vylévající se co Zdoba do zátoky tržičské. V Istrii zasluhují povšimnutí Mirna čili Kvieta a Raše, jakož i jezero čepičské.

Památná jest též řeka Timav (u Divina) co mohutná výtoň podzemních vod Krasových.

Znak hrabství Gorického představuje štít kosmo k pravé straně přepolený; polovice pravá má 6 pruhův červených a stříbrných kosmo k levici položených; polovice levá má zlatého lva pod korunou v poli modrém. Gradištsko má štít na přič přepolený; hořejší půle je zlatá, dolejší modrá a v prostřed stoji stříbrný kříž kotvový.

Místa:

Hlavním městem zemským jest Terst (70.800 obyv., i s územím 120.050 obyv.), nejznamenitější námořní a druhé obchodní město říše; zvláště důležité pro obchod rakouský do Levantý s čilou paroplavbou. Nejznamenitější ústav jest rakouský Lloyd (r. Lleid), který udržuje paroplavbou spojení se všemi znamenitějšími přístavy adriatického, východní polovice středozemního moře a jeho částí. Sídlo konsulátův všech větších obchodních státův. Velkolepé loďnice; mohutné hráze (moli) chrání přístav. Za posledních rokův navštěvovalo přístav průměrem 7—8000 loď. Terst jest sídlem místodržitelství, biskupa; vědecké ústavy: plavecká a obchodní akademie, 2 gymnasia, knihovna, museum Winckelmannovo, zoologické museum, literární a umělecký odbor rakouského Lloydu. Budovy: chrám sv. Justa, Tergesteum, Teatro grande, maják, arsenál Lloydu, nádraží, nemocnice, vodovod. Na straní velmi mnoho letohradů (campagne); nádherný zámek zvčtn. arciv. Ferdinanda Maxe Miramar. Za Římanův jmenovalo se město Tergeste.

1. Gorica (16.700 obyv.), s podnebím skoro vlašským, nad Sočí, arcibiskupství, gymnasium, realka, obchodní komora, čilý obchod; štěpařství a vinařství. Sídlo sněmu goricko-gradištského. V Gradišti slouží staré tvrz za trestnici pro zločince. Oglej (Aquileja), na místě proslulého starého římského města Aquileje, „klíče Italie“; za středověku sídlo slavného patriarchatu, s velikými chrámy a četnými římskými starožitnostmi. Ajdovščina (Heidenschaft), přádelna na bavlnu, barvírna; Kormin (5300 obyv.), hedbávnictví; Teržič (Monfalcone) s přístavem.

2. (V Istrii) Pazin (Pisino, Mitterburg, 11.800 obyv.), gymnasium; Kopr (Capo d'Istria, 9200 obyv., Justinopolis), staré město, solivarna, znamenitý obchod, gymnasium; u Pirana veliké solivarny; u Motovuna doubravy, z nichž se dobývá dříví pro c. k. námořstvo; Rovinj (9600 obyv.), obchod s olivami, rybařství, značný obchod, komora obchodní. Poreč (6400 obyv.), biskupství, basilika, křesťanské starožitnosti ze 6. stol. Sídlo sněmu istrijského. Pulj (16.300 obyv.), největší válečný přístav rakouský, římské starožitnosti (ohromný amfiteater, chrám Romy i Augusta, porta aurea a j.). Ostrovy: Cres (Cherso) s hlavním městem téhož jména (7600 obyv.), plavba, rybařství, obchod s vínem a jižním ovocem; Kerk (Veglia, 6300 obyv.), sídlo biskupa, čilý obchod; Losiň malá (Lussin piccolo, 7800 obyv.), mnoho loďařův, výborný, čestně navštěvovaný přístav; Losiň velká (Lussin grande) vyniká loďařstvím. K větším

městům náleží též Kastav (13.100 obyv.), Piran (10.800 obyv.), Dižnan (10.500 ob.) Pinguente (10.800 ob.) a Labin (Albona, 8.000 ob.).

P ř e h l e d.

Okněžněné hrabství goricko-gradištské, město Trst a poloostrov Istrie jsou co do zaměstnání obyvatelstva tři rozdílné krajiny. V kraji gorickém jsou nejdůležitější zřídla výživy: chov dobytka, vinařství, štěpařství a hedbávnictví. Pak jsou zde dvě přádelny na bavlnu, velká čistírna na cukr, továrna na látky hedbávné, po celé Evropě známá barvírna na přízi v Ajdovščině. — Trst jest více obchodní než průmyslné město; vedlé předmětů, jichž se potřebuje pro loď (zboží provaznické, plachtovina, suchar, těstoviny a p.) vyrábí se mnoho rosolky, kůže, mýdla olejového, svíček a j. Velkolepé jsou technické dílny rakouského Lloydů. — Istrie nemá továren; hlavní činnost obmezuje se na vinařství a pěstování oliv, na těžení soli mořské, na rybařství a lodenictví, jakož i ony živnosti, jež jsou ve spojení s výpravou lodí. Tytéž poměry nalezáme na ostrovech, zejména Losiň malá učinila za nejnovejší doby velmi značné pokroky v lodenictví a v živnostech sem náležících. — Kovů se v přímoří netěží. Kamenného uhlí dobývá se v Labinu a Buzetu v Istrii 617.000 ctů.; solnice u Kopra a Pirana těží průměrem do roka as 600.000 ctů. soli mořské. Istrie má hojnost stavebného kamení (mramor istrianský), kteréž bylo druhdy hlavním předmětem obchodu s Benátkami. — Četné přístavy a choboty jsou pro rakouský obchod námořní důležité. — Stav duševního vzdělání různí se podlé národnosti. Němci přebývají mezi Vlchy a Slovany zejména v Trstu a Gorici; na pobřeží mořském má převahu národnost vlašská, ve vnitrozemí istrianském slovanská. Národních škol, jejichž návštěvě sice přibývá, aniž by docela uspokojovala, je skoro 300; v Gorici a Piraně jsou realky, v Rovině a Losině malé školy plavecké; v Trstu, Gorici a Kopru jsou úplná gymnasia. Návštěva škol: 100 : 50.

§ 103. Dalmácie — království

měří 232 □mil=12.774 □kilom., 442.800 obyv., lidnatost poměrná 1966. Dle národnosti: přes 90% Slovanů (výhradně Charvatů a Srbů), něco Vlchů na pobřeží a ostrovech. Dle náboženství katolíci, asi 100.000 pravoslavných, něco protestantů. Židů velmi málo. Hraniče?

Znak vypodobňuje 3 zlaté, lícem a pod korunou postavené hlavy levhartí v poli modrém.

Povrch země. Dalmatsko jest stupňovina **krašská**. Po hranici severní táhne se mocné brdo **Velebić**. Od hory Vrliky u Knina táhne se pohoří po hranici rakouskoturecké, které má název od hory Dinary (5729' = 1811 m.) t. j. „**alpy Dinarské**“. U Trógira jsou vrchy **Tartarské** a jižně pohoří **Mosor**. Zde počíná pravá hornatina s četnými roklinami a koryty, kloníc se k moři vždy více a více. Téhož tvaru jsou ostrovy. Země nemá skoro ani údolí říčních, za to má velmi mnoho dolin a jeskyň.

Vodstvo. Vodopisné poměry Dalmacie souvisí s pobřežní povahou krajiny, jakož i se zvláštnostmi půdy a podnebí. Reky jsou až

na Neretvu všechny pobřežní. Největší řeky jsou: **Zrmanje**, jejíž zřídla jsou v Lince; **Krka** se Skradinským slapem. **Četyně** se slapy Dvorskými (Duare). **Neretva** má zřídla v Hercegovině.

Jezera Dalmatská jsou vesměs říčná neb zřidelná a z větší části i periodická. Největší je jezero **Vranské**. Jaderského moře břeh jest pro svou příkrost a rozrytost lodím místy nepřístupný; zato mají ostrovy a všechna města přímořská pěkné přístavy.

Místa dalmatská jsou co obce místní velmi lidnaté, co politické ale (t. j. sama o sobě) čítají málo obyv. (kromě **Spľetu** ani jedno přes 10.000).

Zadr (Zara, 20.900 obyv.), hlavní a ohražené město námořní, vystavené v slohu benátském s úzkými ulicemi a kamennými domy bez omítky. „Porta maritima“ je zbytek římské brány vítězné. Sídlo arcibiskupa a biskupa sjedn., krásný chrám (od duky Jindř. Dandola vystavený na počátku 13. století); gymnasium, realka; veřejná knihovna, obchodní komora. Velké továrny na rosolku „maraskin“ řečenou (marascan = višně) a tov. na kůže.

Šibenik (Sebenico, 15.200 ob.), sídlo biskupa, jeden z nejkrásnějších kostelů gothické stavby. Město je na svahu vrchu vystaveno, tak že po schodech do vyšších ulic jíti se musí. Vinařství a rybolov.

Nin (it. Nona, 5500 ob.), v močálovité krajině; starožitnosti římské.

Knin (23.800 ob.), městys a tvrz. — **Siveriči** (Dernis, 19.200 ob.), bohaté doly hnědouhelné.

Spľět (Spalato, 18.300 ob.), staré město; je vystaveno dílem v býv. paláci císa. Diokletiana; kostel kapitulní býval chrámem pohanským; Aeskulapův chrám stojí dosud. Asi hodinu od Spľetu jsou pozůstatky druhdy slavného města římského **Soluna** (Salony).

Trogir (Traù, 13.600 ob.), má nejkrásnější kostel v zemi, v okolí vinařství, mnoho říek, mandlí atd.

Šinj (Sign, 30.000 ob.), největší osada v zemi, čilý obchod do Turecka.

Dubrovnik (Ragusa, 8700 obyv.); starožitná, velikolepá hradba, biskupství, gymnasium, mnoho znamenitých stavení, přístav. Druhdy (až do r. 1806) samostatná republika (slovanské Benátky). Nedaleko druhý přístav **Gruž** (Gravosa) s čilým obchodem.

Ston (Stagno, 5200 ob.), na půlostrově **Pelešci** (Sabioncello) v nezdravé, močálovité krajině, státní slanice, častá zemětřesení.

Kotor (Cattaro, 3500 ob.), pevnost v chobotu stejnojmenném, udržuje stálý a čilý obchod s Černou Horou. Přístav válečný první velikosti.

Budva, nejnižší město v mocnářství rakouském.

Ostrovy: **Rab**, **Bag** (slanice); **Mlět** (Meleda), **Krčola** (Curzola), **Lastevo** (Lagosta), **Vis** (Lissa), vinařství, válečný přístav; **Chvar** (Lesina), lovení ryb, vyrábění rozmarinového oleje; **Brač** (Brazza), největší ostrov, velké lesy, vinařství, olivy, fíky atd.

P ř e h l e d.

Hospodářství je v chatrném stavu, jenom polovice půdy plodné se vzdělává; ostatní je jen suchá, chudá pastvina. Výnos půdy nepatrný a ceny pozemků po **Salpursku** v celém mocnářství nejnižší. Sedlák vůbec nevzdělaný na zlepšení půdy téměř ani nepomýšlí. **Hospodářské náciní** je velmi chatrné a nedostatečné, dobytek chudý, o hnojení téměř ani řeči, tak že hospodář zdejší stojí na nejnižším stupni v celé říši, a tudíž hlad a mor nezřídtky bývají úkazy. **Rolnické školy** není dosud v Dalmacii, ani **hospodářských spolků**, výstav a t. d. **Hlavní plodiny** jsou **kukufice** a **ječmen**. **Víno** a **olej** jsou nejdůležitější plodinou. **Víno** je výborné a vyznamenává se **sladkostí** i **ohněm**, tak že při lepším hospodářství (nebývat ani pořádných nádob ani sklepů) i **uherské převýšení** může (**Marzamin**, **Malvaz**). **Zahradnictví** provozuje se na větším díle na polích: **orech vlašský**, **kaštan**, **moruše**, **keře** a **stromy** s jižním ovocem; nejdůležitější je **maslina** či **oliva**, která celé háje v nížinách a na ostrovech tvoří. **Chov dobytka**. **Koně** jsou malé, **hovězí dobytek** je chudý a slabý

jak z nedostatku potravy tak i vody, jelikož letního času mnohdy na více hodin k vodě se poháněti musí. Kromě toho je vesměs tažný, proto mléko, maso i máslo špatné; ve městech všeho toho nedostatek. Veliký počet skopového dobytka a koz (673.105 a 280.656 r. 1870) podmiňuje se převahou suché pastvy, jakož i skalnatostí, nahotou země a chudobou selského lidu. Pastva ovcí vede se nomadicky. Vlna je hrubá; o salašnictví ani slychu. Včelařství buď lesní (na hranici), buď domácí, je mnohem vyššího zvelebení schopno. Hedbávnictví začíná se v nejnovější době zvelebovati, a mohlo by tuto chudou zemi obohatiti. Vláda dává každoročně tisíce moruší vysázeti, a již za semeno dostalo se do země hodně peněz. Rybařství je po hospodářství nejdůležitější živností.

Hornictví. Plodiny nerostové jsou skrovné: Hnědé uhlí (64.500 ctů.), něco málo železa, asphalt (132.000 ctů.) a sádra. Nejpatrnější výtěžek poskytují slanice na mořskou sůl, na půlostrovu Pelešci státní, na ostrově Bagu a Rabu privatní (výtěžek r. 1870 celkem 48.000 ctů.)

Průmysl není nijak podporován a stojí na velmi nízkém stupni. Počet řemesel je vůbec skrovný, i mnohá důležitá řemesla jako mydlářství, kožešnictví, punčochářství, kartáčnictví atd. scházejí docela. V celé zemi není spořádaného mlýna, po většině užívá se ještě mlýnů příručních. Taktéž nemá celá země ani pily, ani papírny a hamry stojí toliko u Splětu. Sedlák dalm. zhotovuje si vše po domácku, řemeslníci jsou pouze v přímořských městech. Fabrická výroba je velmi skrovná. Nejpatrnější je lodenictví a v Zadru pálenky na rosolky. V Sibeniku, Trogiru jsou lisy strojové na olej, v Chvaru na rozmarinový olej.

V obchodním ohledu činí Dalmácie zvláštní obvod celní. Nejdůležitější místa obchodní jsou Zadr, Splět, Dubrovnik a Kotor. K vývozu dostávají se olej olivový, víno, ryby, solené maso skopové, rosolky, asphalt, sůl; většina toho jde přes moře. Dováží se obilí, koloniální zboží, mouka, tabák, dobytek na porážku, tovary všeho druhu; též průvozní obchod je značný. Země nemá posud žádné dráhy železné a málo silnic.

Osvěta stojí na nízkém stupni. Lid selský a nižší třídy městské jsou velmi nevzdělané a pověrečné. Gymnásium je v Zadru, Splětu, a Dubrovniku; realka v Zadru. Národních škol je asi 200. Ze 100 dětí chodí 15 do školy.

Země Karpatské.

§ 104. *Halič — Ierdlouství.*

1425 □mil = 78.465 □kil., obyvatelů 5,418.000, lidnatost poměrná 3819. Dle národnosti jsou tu skoro sami Slované a sice: 51% Malorosů, 48% Poláků. Dle vyznání náboženského jsou Poláci římskokatoličtí, Malorosí řeckokatoličtí. Armenci po městech roztroušeni. Židů velká síla. Řeka San může celkem sloužiti za hranici mezí východně bydlícími Malorosy a Poláky na západu. Mimo to tvoří Poláci silné ostrovy kolem Lvova. Němci a Židé jsou roztroušeni po celé zemi, poslednější jsou čím dále k východu, tím četnější. V Karpatech bydlící sedláci nazývají se u Malorosů; v západě Čuchoňci, v prostřed Bojci, na východu Huculi; u Poláků goralé; obyvatel roviny Mazuři a kolem Krakova Krakovjáci.

Jmeno země. Halič a Vladimírsko má jmeno své po bývalých ruských knížectvích ve východních končinách země, Hališském totiž

a Vladimířským, jež od roku 1242 nazývají se královstvím. Vyměření domácího rodu králův dostala se země r. 1350 konečně k Polsku. Rozdělením království polského 1772 připadla část tohoto království císařové Marii Terezii, která dvorním dekretem ze dne 11. září 1772 jméno toto na celý kraj ruskopolský vztáhla. Když pak r. 1846 připojena i bývalá republika krakovská, dostalo se jí titule velkovévodství Krakovského.

Znak. Pole modré úzkým červeným břevnem příčně na dvě rozdělené. V polovici hořejší stojí na břevně tom kavka, v dolejší tři zlaté z ostrá se končící koruny, dvě a jedna.

Povrch země. Halič je v jihu hornatina, v severu jsou roviny. Ze Slezska vybíhají do země **Bezkydy** a táhnou se mezi řekami Solou a Skavou. Údolí řeky Dunajce dělí je od vyšších Tater.

Tatry a **Karpatská Vrchovina** na hranici uhersko-haličské (viz horopis Uher) jsou z polské strany nejpřístupnější a nejkrásnější. Podél pásma Bezkyd a Vrchoviny klade se touž délkou, šířkou ale 2—8 mil, nižší a méně souvislá hornatina, Podhoří nazvaná.

Nížiny jsou při řekách Visle, Sanu a Dněstru, poslední je na sever náhorní rovinou **Haličko-podolskou** olemována. Vrchovina **Krakovská**, která u Krakova se rozprostírá, je jen jižním koncem velké vyvýšeniny **polsko-slezské**.

Vodstvo. Přednější řeky jsou Visla a Dněstr.

Visla, vzavší v Slezsku počátek svůj a dlouhou hranici mezi Ruskem a Haličí tvoříc, má jen na pravém břehu přítoky značnější; jsou to Sola, Skava, Raba, Dunajec, Vislovka, San a Bug.

Dněstr, který se k černému moři ubírá, má zřídlo své v samém sousedství Sanu; přítoky jeho s pravé strany jsou: Stryj, Lomnica, Bystřica; s levé Sered a pohraničná Zbruč (jinak také Podhorce).

Pрут s přítokem Čeremošem brzy opouští zemi.

Jezera poněkud větších v Haliči není, toliko Tatry mají jezera říčná, rozhlášená pro svou krásnou polohu; nazývají se **mořská** neb **rybí oka**. Rybníků má Halič mnoho, hlavně v rovině podolské. Blatné a slatinné půdy je posud velké množství. Protože země k severu je úplně otevřena, k tomu pak na východ položená, je podnebí její studenější, nežli země západních v stejné šířce zeměpisné.

Nejdůležitější místa v Haliči jsou:

1. **Lvov** (Lemberg) 87.100 obyv., sídlo arcibiskupův římsko-kat., řecko-kat. i arménsko-kat. obřadu, má krásné kostely a některá krásná stavení (radnici, arcibiskupské residence), univerzitu, bohatou knihovnu a krásné sbírky, techniku, 2 gymnasia, realku, a vše jiných vzdělávacích a dobročinných ústavů; silný průmysl a obchod, 3 silné výroční trhy. Okolí Lvova je krásné a historicky důležité. Na východ je továrna na tabák ve Vinikách (7000 ctů šňupavého a 28.000 kuřávého výr.). Grodek (8.000 obyv.), silné pěstování lnu a čilý obchod ve lnu; — na jih Lubieč, sírné lázně.

2. **Zolkiev** patřil jindy rodině Soběských (Jan III. Soběski osvobodil Vídeň od Turků 1683), krásný goth. chrám s historickými malbami; podivuhodný starý hrad; koželuzství.

Bež v nejurodnější krajině celé země.

Gliško, továrna na kameninu, umělecká cihelna.

3. **Zlochov** (6000 obyv.), rozsáhlé lesy v celém okrsku; obchod ve dříví až do Odanska.

Brody (18.900 ob.) pohraničné svobodné město obchodní; největší osada židů (15.000). Vlna z Ruska, bavlna, hedbáví a zboží střížné ze západu a jihu, kovy z Rakouska horního jsou čelnější předměty obchodu. Něm. nižší realka.

4. *Břežany* (9300 obyv.), gymnasium, jirchářství.
Rohatyn (polovice Židů), v okolí doluje se na sádra a úběl.
5. *Tarnopol* (20.100 ob.), polovice Židů, gymnasium, čilý obchod v medu a vosku, silné trhy na koně.
Zbaraž (7000 ob.), obchod s vepřovým dobyt看em.
Mikulince, obchod v medu a vosku až do *Multán* a *Valaška*, vzorné ovčářství, továrna na sukna. Na blízku jsou pěkné lázně sírné *Konopovka*.
Ulaškovice, znamenité trhy výroční.
6. *Čortkov*, továrna na tabák.
Zalesčiki (5300 ob.), silný obchod ve dříví a obilí po řece *Dněstru*.
7. *Kolomyja* (17.700 ob.), hrnčářství.
Kuty (5900 ob.), koželužství. Obyvatelé jsou z velké části *Armeni*.
Sniatyn (10.700 ob.), jirchářství, obchod v dobytku.
Kosov, solivarna a zašlé doly na sůl kamennou.
8. *Stanislavov* (14.500 obyv.), čilý obchod v obilí, krajina půvabná, továrny na stroje.
Halič, hl. druhdy město.
Trumačov, znamenitý cukrovar.
Delatyn se solnými zřídly a erární solivarnou; hračkářství.
9. *Stryj* (10.000 ob.), silný průmysl. V okolí hutě a hamry. *Bolechov*, hlavní sídlo koželužství. *Dolina* a *Kaluž* (6200 a 6300 ob.), solivarny.
10. *Sambor* (11.800 ob.), gymnasium, plátenictví; čilý obchod. *Truskaviec*, skalní olej. *Starosol* a *Stebnik*, solivarny.
Drohobyč (16.900 obyv.), solivarny, obchod v kožích, plátně a hrnčářským nádobí. V okolí doly na sůl. *Boryslav* (5000 ob.), skalní olej.
11. *Sanok* a *Břozov*, plátenictví. *Dubiecko*, skalní olej.
12. *Přemyšl* (15.700 ob.), sídlo římsko- a řecko-katolického biskupa; gymnasium. *Jaroslav* (11.200 ob.) a *Radymno*, obchod v nitěch, plátně, medu, vosku a obilí až do *Gdanska*, továrna a sklad na vojenské uniformy.
13. *Krakov* (49.900 ob., mezi nimi 10.000 židů), silná pevnost, universita, technika, gymnasium, realka atd.; sídlo biskupa; soukenictví a koželužství; silný obchod v obilí, dříví, soli, víně a vepřovém dobytku. *Krakov*, korunovační a pohřební (až do 16. století i sídelní) město polských králů má mnoho vzácných historických památek, v ohledu tomto jest po *Praze* prvním místem v *Rakousku*.
14. *Bochnia* (8000 ob.) a *Vělička*, horní města, solní bány, nejznamenitější v řiši. *Podgóřie*, továrna na kůže.
15. *Tarnov* (21.800 ob.), biskupství, gymnasium, obchod v plátně a kožích.
16. *Řešov* (9100 ob.), silný obchod v nepravých klenotech, trhy na koně.
17. *Jaslo*, *Dukla*, *Krosno*, obchod v plátně, obilí, uh. víně, bělidla.
18. *Nový Sač* (9800 ob.), gymnasium; *Starý Sač*, obchodní městyš, pověstná kláštery.
Nový Trh (*Nowy targ*, *Neumarkt*), silný obchod v uh. víně a v plátně.
19. *Vadovice*, *Osvięcim* (*Auschwitz*) a *Zator*, jednou sídla soujmenných vévodství.
Andřichov, průmysl v plátně a ubrusích.
Biala (6600 ob.), *Kęty*, soukenictví.

P ř e h l e d.

Hospodářství v království tomto není na takovém stupni jako v zemích koruny české; již podnebí studenější, pak menší pečlivost stavu selského o hospodářství, nedůstatek a drahota kapitálu v zemi, který je po většině v rukou židovských, překážejí velice rozvoji hospodářství, tak že; ač mnohé krajiny, zvláště ale podolská rovina, výbornou rolní půdu mají, země jenom málo přes vlastní potřebu plodin těží, ano i v některých letech obilí dovážeti musí. Největší výtěžek vykazuje ječmen a oves, pak žito a pohanka. V Karpatech brambory, len, konopě. Vína země tato nemá. — Chov dobytka hlavně hovězího v horských krajinách, kde mnoho pastvin se nalezá, prospívá značně. Množství vinopalen podporuje kmení dobytka

„výpalkami“ značně, který se v Rusku neb Valašsku nakupuje a vykrmený na západ prodává. Koně jsou malého ale ustavičného plemene. Chov ovcí v Karpatech, kdež salašnická pastva je obecná. Ušlechtilá plemena dobytka nacházíme jenom u některých velkostatkářů. Vepřový dobytek chová se zvláště v dolejších Pověsích. Včelařství je dosti mocné.

Lesnictví je při ohromné rozsáhlosti lesů důležitým pramenem živnosti. Špatná komunikace v zemi je příčinou, že, ano v Karpatech dříví užívá se k pálení drasla, dehtu a terpentýnu, na planině podolské citlivý nedostatek paliva panuje.

Hornické plodiny. Největší bývá výtěžek soli (2¼ mill. ctů. do roka), jejížto ložiska po celé zemi, počnouc od Bochně, provázejí Karpaty až do Bukoviny. Nejmocnější bány solní jsou ve Věličce a Bochni. Vrchovina Krakovská vyznamenává se zvláštním bohatstvím uhlí kamenného, zinku, síry a železa. Hnědé uhlí je po celé zemi roztroušeno a nahraňuje částečně nedostatek dříví. Železné rudy výborné dílem jakosti vyskytují se též v Podhůří a Tatrách. Přes to všecko obnášel r. 1870 výtěžek železa toliko 72.000 ctů. v 7 hutích, uhlí kamenného 3.400.000 ctů., hnědého 46.500, síry a zinku po 17.000 centech. Rovina podolská má sádru a alabastr. Ve východním Podhůří (zvláště okolo Beryslavě) veliké bohatství petroleje (posud do r. 67.000 ctů.)

Průmyslnost Haliče souvisí těsně s rolnickou povahou země a vztahuje se tudíž k obdělávání plodin rolnických a lesnických, jistou měrou i hornického výtěžku a jest ovšem velikého zvelebení nejen schopna ale i potřebna. Plátenictví a vyrábění sprostých druhův suken připadá téměř výhradně v obor průmyslu domácího (i selského); také koželužství v krajinách měst Stryje, Žolkieva, Přemyšle, Sanoku atd. zasluhuje povšimnutí. Továren je ještě málo, a kde jsou, jsou v rukou židovských. Vinopalen je velká síla v zemi. Cukrovarství poněkud se vzmáhá.

Hrnčířství je rozsáhlé na východě. Dílny na fajansové a kamenné nádobí jsou kolem Žolkieva, jmenovitě v Glinsku.

Obchod, ač dosti rozsáhlý, nachází se výhradně v rukou židovských již od starodávna. K vývozu dostává se: dříví, něco obilí, dobytek hovězí, med, vosk, kůže, dehet, draslo, sůl, tkaniny lněné, vlněné, zboží koželužské, jircháčské a provaznické; dováží se: kolonialní zboží a zámořské vůbec, lité zboží železné, stroje a části strojů, skla česká, galanterní zboží vůbec, tkaniny bavlněné, hedbávné a vlněné atd.

Obchodní místa: Krakov, Brody, Lvov, Zalesčiky atd.

Prostředky komunikační jsou v Haliči dosti bídné. Málo silnic, obecné cesty jsou špatné a železnice jde posud jenom směrem jedním, jakkoli se spojení hlavní trati zvláště s Uhrami již připravuje, s Rusí pak již (na Tarnopol) dokonáno jest.

Ve vzdělanosti je hrozný rozdíl mezi lidem sedlským málo uvědomělým a polským šlechticem, který sobě osvojil mrav francouzský. Pracuje se všemožně, aby stal se lid uvědomělejším; středních škol je v zemi dosti, avšak návštěva škol vůbec je ještě slabá, ze 100 dítek chodí 20 do školy. Malorus je pozadu za Polákem ve vzdělanosti.

§ 105. Bukovina — vévodství

měří 190 □ mil = 10.462 □ kil., 512.000 obyvatelů, lidnatost poměrná 2780. Dle národnosti polovice Malorusů na západě, a skoro polovice Rumunů v jihovýchodu, kteří sebe samy „Moldavany“ nazývají; něco Poláků, Němců a Maďarů. Dle náboženství: Rumuni jsou vesměs pravoslavní, Rusíni po většině, Poláci jsou katolíci, Němci a Maďaři protestanti.

Jmeno dostala prý země od lesů bukových, které po dnes velikou část Bukoviny pokrývají.

Znak. Bukovina, která teprve od roku 1846 zvláštní vévodství tvoří (dříve patřila k Haliči), nemá dosud znaku v erbu císařském. Dříve, dokud patřila k Moldavsku, měla znak země této: tuří hlavu s hvězdou mezi rohama v zlatém poli.

Povrch země. Celá země je pahorkovina místy lesem listnatým porostlá. V západu zvedají **Karpaty** vrcholy své (nejvyšší štít Gimalev). Na východě pahorkovina a široká úrodná údolí.

Vodstvo. Řeky náleží k oblasti moře černého a jdou vesměs rovnoběžně. Jsou skoro všechny „bystřiny“, v letě vyschnou, na jaře však aneb po silném lijáku rozvodní se a způsobují mnohé škody.

Dněstr tvoří hranici v severu, je splavný.

Prut, Sučava, Moldava a zlatá **Bystrice**.

Hlavní město Černovce (Černauc, 34.000 obyv.) leží na úbočí vrchu, tak že ulice jdou do kopce. Černovce jsou sídlem všech nejvyšších úřadů zemských, biskupa řecko-nesjednocného; gymnasium, realka; spolky: zeměpisně-národopisný, hospodářský a dobročinný. Obyvatelstvo zanášá se mnoho obchodem, je zde plno židů, Arménů a Němců.

Sučava (7500 obyv.) při řece Sučavě, jindy sídlo moldavských knížat, se starožitným hradem.

Seret (6500 ob.), staré město, silné koňské trhy.

Radovce (Radauc, 9000 ob.), erární hřebčince (2000 koní arabských).

Kirlibaba, bývalé doly na stříbro a olovo. Bývalý rakouský průmyslník Manz vystavěl zde celé vesnice pro své havíře a pro dělníky, které po zaplacení výloh na stavbu jsou jejich majetkem (5 kostelů, 5 škol, 56 dílen, 785 domů).

P o š o r i t a, doly na měď.

Jakubeny, hutě a hamry.

S a d a g u r a, hlavní obchod v dobytku z Moldavy do Haliče.

P ř e h l e d.

Skoro 96% země je půda úrodná, avšak skoro polovice (46%) porostlá lesy. Orné půdy je 25%, lučin 27%. Nejlepší půda a nejlépe vzdělaná v zemi je mezi Dněstrem a Sučavou, jakož i na dolním toku této řeky. Lepší hospodářství spatřiti lze pouze u velkostatkářů, u kněžstva, které své pozemky má, aneb u přistěhovalců, kteří se zde usadili.

Hlavně rostí se kukuřice. Žito dováží se z Multan a Bessarabie. Též lučiny jsou úplně zanedbané i na panských statečích. Zelenářství velmi se daří, hlavně okurky. Z nových dob pochází i kultura tabáku, kterýž se do haličských továren vyváží.

Chov dobytka není takový, jako by při všech výhodách země v oboru tomto bylo očekávati. Hovězí dobytek drží se nejvíce pro krmění a skopový chová se vůbec na horské pastvě tím způsobem jako v Karpatech. Koně chovají se hlavně na plemeno, a

proto že jsou v zemi pověstné kobylny, jsou i koně po většině arabského plemene (Radovce, Kirlibaba). Kůň bukovinský je po sedmihradském nejuhlednější v říši. Veliký je i počet drůbeže, a med a vosk od včel lesních předmětem obchodu. Honba je dosti výdatná.

Průmysl teprve začíná, ano i řemeslníků není dostatek. Komunikace je nedostatečná; drahý kapitál, nedostatek sil pracovních nedají průmyslu zkvěsti. Průmysl zdejší záleží hlavně v obdělávání železa a mědi, ve sklářství, v pálení kořalky a drasla, v řezání prken (desk), v koželužství a papírnictví. Zlata ryžuje se něco v Bystřici. Na stříbro a olovo doluje se v Kirlibabě. Měď dobývá se v Pošoritě. Železa dobrého je hojnost v Jakubenech (výtěžek roku 1870 ale jen 10.000 ctů.) Sůl kamennou má Kacika (výtěžek 47.000 ctů.)

Obchod nalezá se z většího dílu v rukou Židů a Arménů. K vývozu přichází obilí, lihoviny, dobytek (v něm i průvozný obchod z Rus jest veliký a nejpřednější trhy v Seretu a Sadogůře, kdež i na 80.000 kusů se scházívá), dříví, draslo, kůže, med a vosk; přiváží se: obilí, zboží koloniální a průmyslové všeho druhu (Černovce).

Os věta obyvatelstva, kromě početné šlechty a kněžstva, neveliká, zvláště při Rumunech, a školství posud chudé: jeť asi 40 národních škol; návštěva školy je zde nejmenší v celém mocnářství, chodíť totiž ze 100 dětí 12 do školy.

V Černovcích gymnasium vyšší a realka, v Sučavě gymnasium.

§ 106. *Království uherské.*

3897 □m. = 218.580 □kil., 11,117.600 obyv., a sice více 5,054.000 Maďarův, as 2,824.000 Slovanův (z nichž 1,826.000 Čechů a Slováků, 448.000 Malorusů, 55.000 Slovinců, 495.000 Srbů a Charvatů), 1,115.000 Romanův, 1,590.000 Němců, 517.000 Židův, pak menší kmeny. — Podlé vyznání náboženského: as 6 mil. katolíkův (latinského, řeckého a armenského obřadu), více 1 mil. nesjednocených Řekův, více 2,150.000 protestantův, pak Židé. Poměrná lidnatost 2886. Hranice?

Země. Uhry jsou dílem nížina, dílem hornatina. K nížině náleží malá a velká uherská rovina; hornatina náleží jednak k soustavě **karpatské**, dílem se skládá z výběžků **alpských**. Mezi oběma tvoří rozhrání Dunaj po celém svém toku.

1. **Karpaty** obkličují hlavním svým pásmem zemi na severu v mohutném oblouku, počínajice od Dunaje až k hranicím Sedmihradska. Avšak i na západě Sedmihradska, které jest celé Karpatami vyplněno, jsou tyto oběma zemím společny, zejména západní jejich pásmo, „Sedmihradské Rudohoří“ zvané.

Hlavní pásmo Karpat jest prorváno řekou Dunajcem s Popradem i leží z části mimo hranice Uher v Haliči. Řeka Dunajec dělí je na západní a východní.

A. V západní části hlavní pásma jsou: *Malé Karpaty* mezi ř. Moravou a Váhem až k temeništi řeky Bečvy. Nejvyšší vrch jest Javořina (3060'—967 m.). Severní část toho pásma zove se také obyčejně *Bílými horami* od svého složení z vápence. 2. *Bezkýdy* od temeniště řeky Bečvy až k Dunajci. Toto skupení skládá se z hlavního pásma, které na západ *moravsko-slezské Bezkýdy*, na východ *Babia góra* se nazývá. Nejčelnější průsmyk jest Jablunkovský. Nej-

vyšší vrchol jest **Babia góra** 5560' = 1789 m. 3. *Tatry*. Nejvyšší vrcholy Tater jsou: štít Gerlachovecký 8350' = 2639 m., štít Lomnický 8300' = 2624 m., Kriváň 7872' = 2488 m. 4. *Slovenské Karpaty*, jejichž hlavní části jsou: *Nižní Tatry* čili *hory Liptovské* s nejvyššími vrcholy: **Dumbér** 6600' = 2086 m. a **Kralova Hora** 5139' = 1624 m. *Fatry*, *Nitranské hory*, *Matry*, *hory Gemerské*, *Hledalja* čili vrchy *Tokajské*. Vrchy tyto jsou pro své pěkné tvary a znamenitou révu daleko pověstny.

B. Východní část hlavního pásma Karpatského tvoří **Iesuatý hřbet**; zove se *Vrchovinou*. Nejvyšší vrch: **Černá hora** 6600' čili 2086 m. S ním rovnoběžně rozkládá se pohoří *Vihorlat* (vyhořelé) s rozl. částmi.

C. Karpaty *Sedmihradské*.

Výběžky alpské skládají se z pohoří *Litavského*, z lesa *Bakoňského* a z vrchů *Petikostelských* (Mečelk).

Vodstva. — Uhry náleží skoro docela k pohoří dunajskému. **Dunaj** tvoří několik ostrovů: veliký a malý ostrov **Žitný** (Csalóköz, Schütt; pod Břetislavi), ostrov sv. Ondřeje, **Zaječí** (Csepel) a sv. **marketský** na velké rovině. Důležitější přítoky jsou (na levém břehu): **Morava** (s Myjavou); **Váh**, přijav **Nitru**, vylévá se u **Komárna**, má je jméno **Váhdunaj**; **Hron**; **Ipola**; **Tisa** **prýští** se v **Marmaruši** (černá a bílá Tisa), kterouž probíhá náhlým spádem; u **Sihotě** stává se splavnou pro menší lodí a nosí od **Tokaje** **parníky**; u **Nesétslnými** oklikami (jakkoli jich počet zděláním průkopů se zmenšil) a rozsáhlými močály teče nížinou a vylévá se pod **Titlem**. Na upravení této řeky, známé též pro rybnatost svou, již mnoho se vynaložilo. Tisa přijímá na pravé straně: **Brzavu**, **Bodročku**, **Hernád**, **Jágru** a **Zadvu**, — na levé: **Samoš**, **Körös** a **Maruši**. **Tem eš** protéká **Banát** a vylévá se u **Pančeva**. (Na pravém břehu): **Litava**, pohraničná řeka proti **Dolním Rakousům**; **Raba** s **Rabnicí**; **Blatná** (**Sárviz**) vyvěrá z **bařin lesa bakoňského**, má na mnoze **močalovité** břehy, teče od **Bělehradu** **Královského** průplavem a přijímá z **jezera blatenského** přítok **Sio** a z **vrchoviny petikostelské** řeku **Kapoš**. **Drava** tvoří hranici proti **Charvatsku** a **Slavonsku**. — **Nejznamenitější jezera** jsou **blatenské** a **neziderské** (od r. 1868 — 1871 vyschlé, nyní zas povlovně se naplňující); **zmínku** zasluhují **též četná jezera horská** v **Karpatech** („mořská oka“). V obojí **nížině** jest mnoho **močálů**. — **Průplavy**: průplav **Františkův** (neboli **Báčský**) a **bežský**, průplav **blatenský**; průplav **Albrechtův** — **Krasický** v **Barani** a několik menších. **Též** na **zřídla** **léčivá** jest **země** **bohatá**.

Znak země jest štít **svisle** ve **dví** **rozdělený**; v **pravém** **poli** **střídají** se **čtyry** **příčné** **stříbrné** **kruhy** s **tolikéz** **červenými**; v **levém** **jest** na **červeném** **poli** **stříbrný** **patriaršský** **kříž** **stojící** na **zlaté** **koruně**, která **leží** na **trojnásobném** **zeleném** **kopci**.

Království uherské dělí se na 46 stolic a 4 okresy. Památné **osady** jsou: 1. V **stolici** **břetislavské**. — **Břetislav** (též **Prešporek**, něm. **Pressburg**, maď. **Posony**; 46.600 ob.), kr. svobodné město; po dlouhá léta sídlo sněmu; **korunovací** město s „**páhorkem** **královským**“; chrám, sněmovna, kr. hrad; **právníká** **akademie**, **gymnasium**, **realka**; **čilý** **průmysl**, **vinařství**, **obchod** s **plodinami** **země**. **Trnava** (**Tyrnau**, **Nagy-Szombath**, 8800 ob.), kr. svobodné město, **veliká** **invalidovna**, **lnářství**; **obchod**

s vínem a vlnou; Pezinek (Bösing), lázně léčivé, doly zlaté a sірné; **Modrá** (Modern, 5100 ob.), kr. svobodné město, mnoho soukenství a luhářství; vinařství.

Děvín, památné zříceniny hradu.

2. **Stolice nitranská**. — Nitra (Neutra, 7800 obyv.), sídlo biskupské; mnoho vinic. **Nové Zámky** (Neuhäusel, 9500 obyv.), druhdy důležitá pevnost. **V Myjavě** (9700 obyv.) zhotovují pytlouhu pro mlýny. **Skalice** (Szakolca, 5300 obyv.), kr. svobodné město, mnoho sukna a látek vlněných. **Píšťany** (Pösteny), teplice. **Hlohovec** (Galgocz, Freistadt, 6400 obyv.), obchod s dřívím a dobytkem; v zámku bohaté sbírky.

3. **Stolice trenčanská**. — Trenčín kr. sv. město (4000 obyv.), teplice, proslulý hrad na skále. Teplice, zřídla sірná, velikolepé lázně.

4. **Stolice turčanská**. — Sv. Martin (Szent-Márton).

5. **Stolice oravská**. — Dolní Kubín (Als-Kubín); **Orava** (Arva), vele-památný hrad nad Oravou, opevněné místo.

6. **Stolice lipovská**. — Sv. Mikuláš (Szent-Miklos) nad Váhem. Německé **Lipce** (Németh Lipce), doly zlaté, stříbrné a surmové.

7. **Stolice zvolenská**. — Bystřice báňská (Neusohl, Besztercza-Bánya, 11.800 obyv.), báňské město, sídlo biskupské, veliké železářny a mědárny. **Březno** (Brics, 11.800 obyv.), znamenitý chov dobytka, „bryzna“. **Hronec** (Rhonicz, Hámoz) středisko průmyslu železnického v této stolici. **Březová**, velikolepá valcovna. **Španja dolina** (Herregrund), znamenité doly mědné.

8. **Stolice tēkovská** (Bars). — Křemnice (Körmöcz-Bánya, 8500 obyv.), kr. sv. město, báňská správa, proslulé doly zlaté a stříbrné, cís. mincovna. **Nová bāně** (Königsberg, Uj-Bánya), báňské město. **Žernovec** (Zsarnocz), hut stříbrná (11.000 hřiven st.). **Levenec** (Léva, 5900 obyv.).

9. **Stolice ostřehomská**. — Ostřehom (Gran, Esztergom, 12.000 obyv.), sídlo knížete arcibiskupa a primasa uherského; velikolepý, nádherný dóm.

10. **Stolice hontanská**. — Šahy (Ipoly-Ság), stolice město: **Štávnice** (Schennitz, Selmech, 13.300 obyv.), kr. sv. město, akademie hornická i lesnická, bohaté doly zlaté a stříbrné (24.000 hř. stříbra, 850 hř. zlata).

11. **Stolice novohradská**. — Balašovské D'armoty (Balassa-Gyarmath, 5600 ob.), stolice město. **Lučenec** (Losoncz), čilý průmysl a obchod. Bohaté doly hnědouhelné.

12. **Stolice peštsko-pilišsko-zoltská**.

Budín (Buda, Ofen, 55.300 obyv.). Na pravém břehu dunajském, dílem na vrchu, jímž vede podzemní průkop, dílem na úpatí jeho. Kr. hrad, kostel zámecký s klenoty říšskými; pomník Hentziho, polytechnikum Josefovo, gymnasium, realka. Na úpatí Blockberku sірné teplice; v krásném okolí daří se výborné víno. Dva parní mlýny; arseňál a znamenitá loděnice paroplavební společnosti dunajské v St. Budíně (16.000 obyv.). Řetězovým mostem spojeno jest s Peští.

Pešť (200.000 obyv.), nejkrásnější, nejbohatší a nejlidnatější město uherské, krásná náměstí a třídy a výstavné budovy zdobí toto rychle kvědnající město. Vědecké ústavy jsou: universita, uherská akademie věd, velmi bohaté národní museum, generální seminář, akademie obchodní, akademie malířská, gymnasia, realka a j. Pešť má znamenité továrny na zboží hedbávné, na sukna, kůže, olej, tabák, zboží klenotnické; zvláště důležité jest vyrábění kořalky, pak mouky v čtených parních a vodních mlýnech. Středisko uherského obchodu; 4 veliké trhy; hlavní stanice pro parníky u N. Peště; železničné spojení s nejznamenitějšími městy země. V okolí výborné víno. **Vácov** (Waizen, Vác, 13.000 obyv.), biskupství, nádherný chrám; vinařství, obchod s suroviny. **Kečkemét** (41.200 obyv.), step Kečkemétská, chov dobytka, pěstování tabáku a vinařství, vyrábění mýdla a kůže. **Vyšehrad**, tvrz druhdy často navštěvovaná králi. **Ostrov** sv. Ondřeje a Zaježí s městysem **Ráckevo** (5400 ob.). **Kaloča** (16.300 obyv.), arcibiskupství. Veliké městyse: **Czegléd** (22.200 obyv.) a **Nagy-Körös** (20.000 obyv.). **Gödöllő** s cís. letohradem a zahradou.

13. **Stolice báčsko-bodrožská**. — **Sambor** (24.300 obyv.), kr. sv. město, znamenitý obchod s obilím a dobytkem. **Subotica** (Maria-Theresiopel, Szabadka 56.900 obyv.), kr. svob. město, silný obchod s plodinami zemskými. **Baja** (18.200 obyv.), hlukné výroční trhy, obchod a chov vepřového dobytka. **Apatin** (11.000 ob.), hedbávnictví, pěstování konopí, lisy na olej. **Senta** (29.000 obyv.), bitva 1697. **Nový Sad** (19.200 obyv.), kr. sv. město, velmi čilý obchod; ř. nesj. biskupství.

14. Stolice mošošská. — Uherské Staré Hradý, vyšší hospodářské ušiliště. Mošoš (Wieselburg, 5000 ob.), hlavní sídlo obchodu s obilím (3—4 mil. měř.). Ne-zider (Neusiedl), obilní trhy, značné vinařství, papír. Sv. Mikuláš (Szent Miklos), velikolepé továrny na cukr a lín, zvl. na o. Žitném.

15. Stolice šoprošská. — Šoproň (Oedenburg, 21.100 obyv.), kr. sv. město; dvě gymnasia, mnoho průmyslu, štěpařství a vinařství, značný obchod s plodinami, obchod dopravný. Na blízku rozsáhlé doly kamenouhelné. Rust, kr. sv. město, vinařství. Magareten, výborný stavební kámen. V stolici několik cukrovarů. Železné Město (Kis-Szent-Márton, Eisenstadt), kr. sv. město se znamenitým zámkem.

16. Stolice djurská. — Djur (Raab, Győr, 20.100 obyv.), biskupství, sídlo obchodu a dopravy. Hora sv. Martinská, proslulé arcioopatství (Mons sacer Pan-noniae).

17. Stolice komárenská. — Komárno (Komárom, Komorn, 13.100 obyv.), kr. sv. město, silná pevnost. Kis-Bér a Babolna, c. hřebčince.

18. Stolice bálehradská. — Bálehrad královský č. stoliční (Székes Fehérvár, Stuhlweissenburg, 27.100 obyv.), kr. sv. město, biskupství; po dráhně let zde bývali králové uherští korunováni a pochovávaní; čilý průmysl koželužský a železný. V této stolici příkladné hospodářství polní, vinařství.

19. Stolice železná. — Subotiště (Steinamanger, Szombathely, 7600 obyv.), biskupství, kostel biskupský; římské starožitnosti. Kysck (Güns, Kőszeg, 7000 obyv.), kr. sv. město, štěpařství a vinařství. Pinkava (Pinkafeld), rukodělný na sukno, hoto-vení dřevěného nářadí. Železný hrad (Eisenburg), četně navštěvované trhy. Kür-mend s nádherným zámkem. Sv. Gotthard, opatství; bitva 1664.

20. Stolice tolenská. — Szekszárd (10.100 ob.), proslulé vinařství. Tolná (7800 ob.), pěstování tabáku a lovení vyz. Veliké městyš Földvár (12.400 obyv.) a Paks (9300 obyv.).

21. Stolice zaladská. — Zala-Egerszeg, hl. městyš (6500 obyv.). Veliká Knáža (Nagy Kanisza, 11.200 obyv.), druhy silná pevnost, důležitý obchod a veliké trhy dobytčí a obilní. Znamení sady tabákové, rostění tabáku. Fűred, lázně.

22. Stolice bezpremská. — Bezprem (Veszprém, 12.000 obyv.), sídlo biskup-ské; továrny na sukno, koželužství, obchod s plodinami. Pápa (14.223 obyv.), nej-větší osada v stolici. Značný obchod.

23. Stolice šomodská. — Kapošvar (6700 obyv.), přední osada. Sihot (Szigetvár), silná pevnost (obrana Mikuláše Zriňského r. 1566).

24. Stolice baraňská. — Počuj (Pécs, Fünfkirchen, 23.900 obyv.), kr. sv. město, biskupství, nádherný chrám; obchod; v sousedství výborné uhlí kamené a mra-mor; železnice. Muháč (Móház, 12.200 ob.), bitvy r. 1526 a 1687.

25. Stolice spišská. — Levoča (Leutschau, Lőcse, 6900 obyv.), kr. sv. město; proslulé medovarny; lnářství, sýr. Kežmarek, kr. sv. město; průmysl a obchod. Smolník (Schmölnitz), těžení stříbra, mědi, železa a surmiku. Nová ves (Igló, 6700 obyv.), těžení mědi a železa, hamry; lázně. Hlínec (Göllnitz), hutě, výborné železo. Tátra Fűred, zřídla sírná, kyselka.

26. Stolice gemerská a Malý Hont. — Rimavská Sobota (Rima-Szombath, Grossstafeldorf, 4000 obyv.), průmysl a obchod, stol. město. Rožnava (5000 obyv.), biskupství; těžení mědi, asfaltu a broníku; koželužství, hotovení svíček vosko-vých. Velká Revúca (Nagy-Rőcse), topasy a prohlédně. Dobšina (5500 obyv.) a Rim. Brezová, hutě a hamry.

27. Stolice hevešská a vnější solnická. — Jáger (Erlau, 19.200 obyv.), arcibiskupství; krásný chrám; vinařství a obchod, lnářství, koželužství. Párajd, četně navštěvovaná zřídla léčivá. Gyöngyös (15.900 obyv.), zahradnictví. Solník (Szolnok, 15.900 obyv.), továrna na stroje, důležitá doprava; středíště železnic a paroplavby po Tisc. Veliké městyš Mező-Túr (20.500 ob.) a Tűrók St. Miklos (13.000 ob.).

28. Stolice boršodská. — Miškovec (Miskolcz, 21.200 obyv.), vinařství a pěstování melounův; nejlepší pšenice uherská; čilý obchod. Diósgyőr, výborné závody železnické; lázně v romantické poloze.

29. Stolice torňanská. — Torna, přední místo.

30. Stolice abaujská. — Košice (Kaschau, Kassa, 21.800 obyv.), kr. sv. město, biskupství, krásný chrám, akademie právnická, gymnasium, realka; mnoho vinic, velmi znamenitý obchod. Horní a Dolní Metzencsef, hotovení zboží železného, Arany-Idka, zlato a stříbro.

31. Stolice šaryšská. — Prešov (Eperies, 10.800 ob.), kr. sv. město, řecko-sj. biskupství, plátenictví a soukenictví, obchod. Bardyjev (Bartfeld, 5300 obyv.), kr. sv. město, lázně, papírny, hamry železné, vinařství. Slaná (Soovár), velká solivarna, plavení dříví.

32. Stolice úžhradská. — Úžhrad (Unghvár, 11.000 obyv.), přední místo; řecko-sj. biskupství.

33. Stolice zemnenská. — Sátorallya Ujhely, stoličné místo. Tokaj výborné víno; šápařství. Několik dolů rtuťových.

34. Stolice berežská. — Břeh saský (Bereghszász), stol. městys, Mukačov (Munkács), tvrz, státní vězení. V okolí krásné prohlédně a tak zvané uherské diamanty. Dohývání kumence z břidlice.

35. Stolice sabolšská. — Nagy-Kálló (Veliký Kal), přední osada v bařinách. Nyir-Egyháza (21.900 obyv.), vyrábění sody a silný obchod. Mnoho lisův na olej.

36. Stolice sotiměřská. — Nagy-Károly, přední osada.

Nagy-Bánya (9100 ob.), kr. sv. město, bohaté doly zlaté, stříbrné a olovné; zboží hrnčářské; Felső-Bánya (6000 ob.), bohaté doly zlaté a stříbrné, tavárna na měď a na olovo. Sotiměř (Szathmár-Némethi, 18.400 ob.), kr. sv. město, biskupství, pálení slivovice; mír r. 1711. Nagy-Károly, veliký městys (12.800 ob.).

37. Stolice marmarušská. — Šihoť (Szigeth, 8900 ob.), přední osada; Rónaszék, mocné doly krasné soli (1 mil. ct.).

38. Stolice biharská. — Velký Várad (Grosswardoin, Nagy-Várad, 28.700 ob.), římsko- a řecko-katolické biskupství, akademie právnická, gymnasium; vinařství. Chov dobytka, obchod s plodinami zemskými, železnice. Debrecin (46.100 obyv.), bohoslovecká akademie protestantská; pěstování melounů a tabáku, mnoho řemeslníků hotovících látky vlněné, kůže, mýdlo, dýmky na tabák; 4 trhy s velkým obchodem v plodinách zemských (zvl. obilí) a drůbeží (husy). Részbánya, těžení mědi. Szalonta (12.333 ob.), středisté chovu dobytka vepřového. V této stolici značné sklárství, výborný tabák, močály sodové.

39. Stolice ugošská. — Nagy-Szilős, přední místo. V okolí znamenitý chov dobytka vepřového.

40. Stolice békešská. — Gyula (18.500 ob.) a Békés (22.600 ob.), kraj velmi bohatý na obilí. Óbáa (30.000 ob.); Szarvás (22.500 ob.); Oroslóháza (14.600 ob.), největší a nejládnatější vsi uherské.

41. Stolice černohradská. — Szegedin (70.200 ob.), kr. sv. město, pevnost; továrny na tabák, silný chov dobytka, mydlářství, hlavní loděnice pro lodi potisské. Veliké městysy: Černhrad (Csongrád, 17.400 ob.), Hold-Mező-Vasarhely (49.200 ob.) a Szentés (27.700 ob.).

42. Stolice čanádská. — Makov (Makó, 27.500 ob.), městys, přední osada. Mezőhegyes, velká pusta, vojenský hřebčinec.

43. Stolice arádská. — Starý Hrad (Árad, 32.800 ob.), kr. sv. město, pevnost; řecko-nej. biskupství. V okolí rostění výborného obilí, vinařství a zelenářství, sady tabákové. Menea, proslulé vinařství. Pécska, městys (14.300 ob.).

44. Stolice temešská. — Temešvár (32.300 ob.) kr. sv. město, pevnost; biskupství; znamenitý průmysl (sukno, hedbáví, papír, olej); silný obchod jednatelský. Vršec (21.100 ob.), vinařství a hedbávnictví; řecko-nej. biskupství s dvěma bohosloveckými učišti. Římský násep.

45. Stolice torontalská. — Veliký Bečkerek (19.700 ob.) silný obchod se surovinami. Nový Bečej (14.100 ob.), hlavní sídlo obchodu s obilím, rostění tabáku. Nagy-Szent-Miklós (9200 ob.) a Veliká Kikinda (18.800 obyv.), značné osady hospodářské s chovem dobytka.

46. Stolice krašovská. — Lugoš (11.700 ob.) přední osada; řecko-sjedn. biskupství. Ogravica, těžení zlata, stříbra, mědi, železa a kamenného uhlí. Steierdorf těžení uhlí kamenného (1 mill. ct.). V okolí několik dolů a závodů železných. Dognáčka, zlato, stříbro, měď a železo.

Okresy: Jazygje s Velikou a Malou Kumaní a městečka hajducká stojí pod kapitány se stejným zřízením municipálním jako stolice. Znamenitější osady jsou: Jász-Berény (20.300 ob.), — Pélegyháza (21.300 ob.), Kardzag (14.500 ob.), Halas (13.200 ob.), Böszörmény (19.200 ob.), Nánas (18.200 ob.) a Soběslav (Szoboszló, 12.300 ob.).

Na novo přivtělené části: Okres kovářský: Kapnik-Bánya se znamenitými doly zlatými, stříbrnými a olovnými. — Stolice krasenská: Šimlev (Szilagy-Somlyó, 4000 ob.), přední osada. Zovány, zřídla léčivá a lázně. — Stolice vnitro-solnická: Zilah (4500 ob.) přední osada. Tasnáď vinařství. Stolice zarándská: Starý hrad (Körös-Bánya): doly a rýžovny na zlato v celém okolí.

P ř e h l e d.

85% veškeré plochy jest plodných, z nichž zanfmají role 35%, lesy 23%, vinice as 2%, lučiny a pastviny ostatek.

Polní hospodářství provozuje se za novější doby, zejména na velkých statcích, mnohem rozumněji než druhy. Výtěžek převyšuje povždy domácí spotřebu, tudíž lze značné množství obilí do roka ze země vyvážeti. Vlastní obilná půda jsou obě nížiny, zejména Zátisí a Báčka. Země plodí veliké množství ovsu, ječmene, žita, kukufice a pšenice. Pšenice nejvíce se seje v oněch krajinách, kde upravené dráhy obchodní odbyť usnadňují (výborné jakosti jest pšenice miškovecká a aradská). Žita nejvíce sejí Slované v severních krajích; totéž platí o pohance, prosu a ovsu. Kukufice jest výborná, zvláště mnoho se jí sklízí v krajích východních a jižních. — Mezi rostlinami obchodními zanáma přední místo tabák; výtěžek roční počítá se na více než 1/2 mill. ctů. Chmele nerostí se tolik, aby stačilo spotřebě; naproti tomu daří se konopí u velikém množství a výtečné jakosti v jižních krajích země. Uhry jsou nad to bohaté na rostlinná barviva, na rostliny cibulovité, na melouny, tykve a luštěniny, k jichž rostění obyvatelstvo zvláště také přihlíží. Štěpařství, ačkoli počíná se vzrůhati, nenachází se přec na onom stupni, jak po míře podnebí a povahy půdy bylo by očekávati. Známe jest ovoce šoproňské, gemerské a „brněnské švestky“ z německých osad v nižších Karpatech. — V Uhrách po Francii nejsilněji v Evropě vinařství se provozuje; co do jakosti vína nepředčí je nižádná země, co do množství toliko Francie. Přední místo zanáma víno rostoucí na Podhůří (Hegyallya, na 5 □m.=275 □kil.); nejlepší druh tohoto jest tokajské. Ostatně jsou chvalně známá: menešské, rustské, budínské, šomlovské, szekszárdské a villaňské, maďaradské a j. v. Vinařství uherské jest ostatně ještě velikého zdokonalení schopno. — Lesnictví nevyhovuje posud všem požadavkům. Půda lesní jest velmi nerovně rozdělena, jelikož u vnitru země, na nížinách svrchovaný nedostatek dříví panuje.

Chov dobytka lze ještě značně zvelebiti; přece se velmi mnoho dobytka vyváží. Dobytek hovězí, tenkorouné ovce, stateční koně chovají se na rovinách; v močalovitých krajích a ve velikých doubravách stolice baraňské, saladské, aradské, biharské, v lese bakoňském a na j. m. chová se veliké množství dobytka vepřového. Též chování koz a drůbeže dobře se daří; naproti tomu není včelařství nikterak znamenité a hedbávnictví teprve vzniká. Honba a lovení ryb jsou posud vydatné živnosti; nejrybnější vody jsou: Tisa, Dunaj, Poprad a jezero blatenské.

Uhry vynikají jak rozmanitostí nerostů vůbec, tak zejména množstvím vzácných kovův. Nejbohatší doly zlaté jsou ve Štávnici, v Křemnici, Velké báni a Báňské Bystřici; roční výtěžek z nich a z nepatrných rýžoven obnášel za posledních dob více než 1210 miuc.

lib. ročně. Stříbro těží se v týchž dolech, pak ve Smolniku, Kapniku a na j. m. (za poslední doby více než 54.000 liber minc.). Uhry mezi všemi zeměmi mocnářství rakousko-uherského nejvíce mají mědi, zvláště v okrese smolnickém (více než 40.000 ct.). Kromě toho rtuti okolo 1.000 ctů. (u Smolníka), olova 28.000 ctů., zvláště v Štávnici a v Banátu. Hořejší Uhry jsou bohaté na železo; nejvíce se ho těží v stolici gemerské a ve Spiši (celkem 2,300.000 ctů.). Krušné soli těží se v Marmaruši více 1 $\frac{1}{4}$ mill. ctů.; varná sůl v šaryšské stolici (as 200.000 ct.). Soda, sůl Glauberova, ledek, kamenec a j. u velikém množství jsou předměty obchodu. — Uhlí kamenného těží se nyní více 7 $\frac{1}{2}$ mill. ctů.; zejména bývá velmi zhusta hnědé uhlí v mohutných plástech uloženo (výtěžek roční 6 mill. ctů.). Zvláštní zmínky zasluhuje kamenné uhlí počujské a ogravické.

Průmysl uherský přestává posud na prvním spracování surovin domácích; počet továren a parních strojův jest poměrně ještě skrovný. Hlavními sídly průmyslu jsou západ a sever. Výrobky jeho daleko ještě nestačí domácí spotřebě. V největších rozměrech provozuje se koželužství. Lnářství má hlavní sídlo své na Slovensku. Zboží vlněné vzdor množství a dobrotě domácí vlny posud zřídka zhotovuje se fabričně v zemi; naproti tomu jest Pešť velmi důležité sídlo obchodu s vlnou a se zbožím vlněným. Průmysl železný nejsilnější provozuje se v severních Uhřích a stále se zvelebuje. Povšimnutí hodny jsou též četné sklárny a papírny (na severu), cukrovarny, vinopalny, pivovary (na západě). Ve středních Uhřích jest Pešť nejdůležitější sídlo malých živností a továrnictví, obchodu a duševního vzdělání. Největší počet živností průmyslných připadá na západní část, především na Budín a Pešť, pak na Břetislav (s okolím jejich); nejméně na východě od Tisy.

Obchod jak u vnitru země tak i se sousedními zeměmi jest pro nadbytek surovin a nedostatek výrobkův průmyslných velice živý. Z Uher vyvází se obilí všeho druhu, mouka, dobytek a všeliké plodiny živočišné; do Uher dováží se zboží koloniální, jakož i množství výrobkův průmyslných ze sousedních zemí. Obchod soustřeďuje se posud na četných trzích, které se odbyvají ve více než 900 osadách. Nejznamenitější trhy jsou v Pešti, Vácově, Kečkemetu, Debrecíně, Aradě a Soproni; koňské trhy v Djuru, Debrecinu a Bělehradě královském; trhy na vlnu v Pešti; trhy na sukno v Trnavě; obilné trhy v Mošoni, Velké Kněži, Miškovci, Debrecinu, Košicích, Szegedinu, Djuru a j. — Zřizováním četných škol národních (školy na „pustách“), realk a gymnasií podle nové osnovy i duševní vzdělání šířiti se počíná. Návštěva škol 100 : 50.

§ 107. Velkovévodství sedmihradské.

998 □mil = 54.958 □kilom., 2,109.110 obyv. Podlé národnosti: 1,206.000 Romanův, 601.000 Maďarův, 224.000 Němcův, as 90.000 jinokmenovcův (zvláště Cikáni), 25.000 Židův; — podlé vyznání náboženského: as 780.000 katolíkův (obř. lat., řeck. a arm.), 625.000 pravoslavných, as 470.000 protestantův, as 48.000 unitářů, as 25.000 Židů. Poměrná lidnatost 2127. Hraniče?

Země. — Sedmihradsko jest vysočinou. Spousta horská mající podobu čtyřúhelníka souvisí pouze na severu s hlavními pásmy **Karpat**;

okrajná horstva mají 4—6000' či 1261—1896 m. zvýší. Na východě jsou **sedmihradské pískovcové Karpaty**; na jihu pohoří **fogarasské**; na severním okraji prostírají se hory **novobaňské**; na západním okraji **krušné hory sedmihradské**. Uvnitř jsou rozestřeny četné skupiny horské a pásma pahorkův; nikde nevyskytuje se rozsáhlejší rovina. Nejrovnějším krajem jest **pole kljuňské** (Mezőség, Kampia). Některé průmysly jsou důležité pro obchod; průsmyk rodenský, průsmyky gymešský a ojtuzský; sedlo törzburské; soutěska červenověžská a Vuikánova; průsmyk železných vrat.

Sedmihradsko náleží k porčí dunajskému. Maruše přijímá Zlatnou (Aranyos), Trnavu (Kokel) a Štřelu (Strehlbach). Důležité jsou ještě Samoš a Olt (Aluta). Mnoho zřidel léčivých a několik četně navštěvovaných lázní (Borszék, Előpatak, Torda a j.).

Znak jest štít červeným břevnem na přič rozdělený; v hořejším modrém poli je černý orel a vedle něho v pravo zlaté slunce a v levo stříbrný půlměsíc; v dolejším zlatém poli je sedm červených věží.

Podle zákonů z roku 1848 jest Sedmihradsko co část „zemí koruny uherské“ spojeno s Uhrami.

Sedmihradsko jest rozděleno a) na kraj Sasův (stolice a okresy), b) na kraj Šekelův (stolice m. szék) a c) na kraj Uhrův (stolice a okresy).

a) *Kraj Sasův*: Stolice sibiňská: Sibiň (Hermannstadt, m. Nagy-Szeben, r. Sibin), 19.000 obyv., kr. sv. město, řeck. nej. biskup.; právníká akademie, 2 gymnasia; museum Bruckenthalovo. Mnoho průmyslu (sukna, houně, zboží kožené a hračkářské, dýmky a j. výrobky); čilý obchod jednatelský a dopravný. — Stolice leschkirchská: Leschkirch, výborné hospodářství polní a chov dobytka. — Stolice mediašská: Mediaš (6800 ob.) hlavní sídlo hospodářství a vinařství. — Stolice reuszmarktská: Reuszmarkt, orba a vinařství. — Stolice velkoschenkovská: Veliký Schenk, lnářství. Agnethlen, silný průmysl a obchod s koňmi. — Stolice repaká: Reps, zřídla sírná a lázně. — Stolice mühlenbašská: Mühlenbach (5700 ob.), orba a vinařství, soukenictví. — Stolice schaszburská: Schaszburg (8200 ob., r. Sigišora), gymn., štěpařství, výroba bavln, zboží, soukenictví, lnářství. — Stolice brooská: Broos (5700 ob.), gymnasium, knihovna, pěstování melounů. — Okres bystřický: Bystřice (7200 ob.), skladiště obchodu domácího. — Okres brašovský: Brašov (n. Kronstadt, r. Brašov, m. Brassó, 27.800 ob.), největší a nejľidnatější, zároveň první tovární a obchodní město země. Hamry železné a mléčné, papírny, barvírny, továrny na sukno, látky vlněné, plátno, kůže a j. Velmi znamenitý obchod s plodinami země a rakonskými tovary. Okolí nazývá se „Burzenland“. — Okres naszodský: Naszod, Rodna, olovo, lázně. — Okres fogarasský: Fogarass, tvrz, rostění tabáku.

b) *Kraj Šekelův*: Stolice Aranyošská: Felvincz. — Sedmistolice (Háromszék): Bereczk, zřídla naftová. Kezdí-Vásárhely, obchod s krmenným dobytkem a vinopalny. Kvasná (Kovaszna), léčivé lázně. Torja se sopečnou horou Bűdöšem a ložisky sírnými. — Stolice marošská: Máros-Vásárhely (12.700 ob.), hlavní město Šekelův; gymnasium, knihovna; pěstování tabáku, vinařství a štěpařství. — Stolice dieká: Borszék, proslulá kyselka. Szént-Dömökös, těžba mědi. — Stolice udvarhelyská: Udvarhely, gymnasium, pěstování tabáku a obchod s plodinami; zboží usněné. Oláhfalva, zboží dřevěné a obchod s dřívím, kyselka. Sófalva, doly solné.

c) *Kraj Uhrův*: Stolice hornobělehradská: Viz-Akna, těžení soli, lázně rapové. Előpatak, četně navštěvované lázně. — Stolice dolnobělehradská: Bělehrad sedmihradský (n. Karlsburg, m. Károly-Fehérvár, r. Belgrad č. Alba, 8000 ob.), pevnost, kr. sv. město, biskupství, v chrámu bisk. mnoho hrobů sedmihradských knížecích; mincovna. Slatina (Zalatna, 5400 obyv.), do roka as 1000 hř. zlata, 2300 hř. stříbra, 140 ctů. rtuť. Blaž (m. Balásfalva, n. Blasendorf, r. Blaž), řeck. sjednocené arcibiskupství a učiliště. Maros-Ujvár a Ujvár-Akna, 800.000 ctů, krušné soli. Abrud-Bánya s Vöröspatakem, do roka as 1400 hřiven zlata, 600 hřiven stříbra; římské doly. Offen-Bánya, 200 hřiven zlata, 1300 hřiven stříbra, měď, olovo a

Stolice dobocká: Szék. — Stolice hunyadská: Déva, doly měděné. Hátság a Várhely, a pozůstatky z dakořimských dob (Sarmizegethusa, pozdější Ulpia Trajana). Vajda Hunyad se starým hradem Hunyadských. Bábólnai, teplice, Király-Bánya, železářny. Csertes, 600 hř. zlata, 1100 hřiven stříbra. Góvassdia vysoké pece a hamry. — Stolice ključská: Ključ (n. Klausenburg, m. Kolozvár, r. Kluč, 26.400 ob.) několik učilišť se znamenitými knihovnamí a sbírkami; skrovný průmysl, rodiště Matyáše Corvina (r. 1440). Bánffy Hunyad, čilý obchod. — Stolice trnavská (Kokelburg, Küküllővár): Elisabethstadt (m. Ebsfalva), kr. sv. město, hlavně od Arménů obydlené. — Stolice vnitřní: Déč (m. Décs, 5900 obyv.), městyš stoliční. Szamos-Ujvár (5200 obyv.) kr. sv. město, děká-aj. biskupství; mnoho Arménů; soukenictví, znamenitý obchod. Oláh-Lápos-Bánya, 120 hř. zlata, 2000 hř. stříbra, 600 ctů. mědi. — Stolice tordská: Torda, doly solné. Saaky Regen (n. Regen, m. Szász-Regen, r. Regin), průmyslný městyš.

P ř e h l e d.

As 86% veškeré půdy sedmihradské jest plodistvých, z nichž připadá více 38% na lesy, kdežto půda orná zaujímá poměrně skrovné prostranství, as 23%. Hory jsou porostlé krásnými lesy listnatými; úbočí jejich jsou dobře vzdělána a vesnicemi téměř pokryta; v lučinatých dolinách jsou vesnice s četnými štěpnicemi, půda travnatá zaujímá as 26% veškerého zemiště. Následkem nedostatečného vzdělávání pozemkův jest výtěžek pravidelně příliš skrovný, než aby stačiti mohl spotřebě. V dolině Samoše a v dolejších údolích Trnavy a Maruše sklízí se víno dobré jakosti a v značném množství. Štěpařství se provozuje v rozsáhlé míře, podobně také pěstování tabáku, konopě a lnu. Chovu dobytka věnuje se větší péče než vzdělávání půdy. Co do chovu koní stojí země nejvýše v Rakousku; chov dobytka hovězího, ovčí a vepřového dobytka jest taktéž velmi znamenitý. Sedmihradsko jest bohaté na zvěř; přece však se vyváží skoro výhradně kůže zajaců a liščí do Valaška.

Hornictví těží veliké množství vzácných kovů a soli. Přední místo zaujímá těžba zlata (as 3800 hř.), kterouž předčí Sedmihradsko všechny země mocnářství, pak těžení stříbra (skoro 6400 hřiv.). Nejznamenitější ložiska zlaté rudy jsou v Slatině, Abrudbányi, Vöröspataku; nejdůležitější rýžovny zlata nad řekami Maruší, Szamošem a Zlatnou. Také těžba rtuťi a mědi jest dosti značná; naproti tomu dobývá se železa a kamenného uhlí ještě poskrovnu (98.000 a 50.000 ctů.). Značný je výtěžek soli krušné (do roka přes 850.000 ctů.).

Průmysl obmezuje se větším dílem na výrobky vyhovující skrovné potřebě tuzemské a vyskytuje se jen po různu v několika odvětvích. Co do hodnoty nejvýše stojí vydělávání koží (v krajině Sékelův); u Sasův hotovuje se zboží lněné a vlněné (vedlejší zaměstnání domácí); železnictvím zaměstnávají se hutě a hamry v krajině Uhrů. Na jihu jsou sklárny. Kolem Brašova, Sibině, Šijerše a Bělehradu a j. jsou také velké průmyslné závody. Nejdůležitější továrnické a obchodní město jest Brašov. Předměty vývozu jsou nejvíce suroviny, dovozu tovary; celkem není obchod znamenitý. Většinu obyvatelstva tvoří Romani zaujímající severozápad a jih země (s vyjmutím několika ostrovů maďarských a německých). Sékelové přebývají ve východní části; po celém západu prostírají se osady maďarské na způsob brázd dolinami; na jihu a severovýchodě

bydlí Němci, dle osadníci z dolního Německa přistěhovali v 13. století (Sasové), dle osadníci z Horního Německa později přibylí, kteří většinou zachovali své mravy a řeč svou. Vedle těchto hlavních kmenů Žijí Armenové, Bulhaři, Cikáni a j. v zemi. As 2200 národních škol. (ze 100 dětí škole dorostlých navštěvuje školu 41), více gymnasií a jednot pečuje o duševní vývin; obchodní komory v Kljuj a Brašově se zasazují o pokrok hmotný.

§ 108. Charvatsko a Slavonie — království

měří 350 mil = 19.272 kil., obyvatelů je 1.016.000, lidnatost poměrná 2902. Dle národnosti 950.000 Slovanů (Charvatů a Srbů, něco Čechů a Slovákův), 25.000 Němců, 13.000 Maďarů, 9000 menších kmenů (Italiánů, Židů, Cikánů a něco Řekův). Dle náboženství 800.000 katolíků, asi 130.000 pravoslavných, 6000 protestantů a 5000 Židů. Hranice?

Znak Charvatska: na 25 stříbrných a červených kostek rozdělený štít. Znak Slavonska: modrý štít, přes který mezi dvěma vodorovně ležícími břevny běží v poli zeleném kuna.

Povrch země. Království toto má od zřízení nové stolice Belovarské (bývalý pluk Varaždinský) r. 1871 souvislé zemiště. Charvatsko je hornatina, Slavonsko rovina. V severu Charvatska je pohoří **Varaždinské** (čili Makolská hora a Ivančica, na jihu pak V. a M. Slémě), v jihu pohoří **Gorjance**. V Slavonsku jsou souvislá pohoří **Bilo** a **Crni vrch**, **Papuk** a **Kapovác**, pak **Fruška Gora** a **Vrdnik**, která se vůbec (ač neprávě) za poslední výběžky jižních Alp vápencových považují. Slavonská rovina je velice úrodná, až na pobřeží řeky Dravy, které je místy bahnitě a močalovitě.

Vodstvo. Řeka **Sáva** je nejdůležitější řeka charvatsko-slavonská, **přítok Kupa**. **Drava** činí hranici charvatsko-slavonsko-uherskou, od ústí Dravy do Dunaje převzal tento povinnost býti řekou pohraničnou.

Jezera království toto nemá, v Krasu jsou některá malá periodická jezera. Vody mineralní: Krapinská, Toplická u Varaždína, Daruvarská a j.

Království toto je nyní přivtěleno ke koruně svatoštěpánské, majíc ale částečnou samosprávu.

Charvatsko. — **Záhřeb**, 19.900 oby., při řece Sávi; sídlo bána, generálního komanda, arcibiskupa a sněmu; krásný kostel, universita jihoslovanská, gymnasium, realka, společnost jihoslovanského dějepisu a jihoslov. akademie, národní museum, **Matica ilirska**. Ohledů čilý.

Stabica, teplé lázně.

Karlovec (Karlstadt, 5200 ob.), hrazené svob. město nad Kupou, sídlo biskupa pravoslavného (který sídlí v sousedních Plaškách), gymnasium, zbrojnice, vintopalny, silné trhy, důležitý obchod; zde se zanáší lid stavěním říčních lodí.

Sisek, při vstupu Kupy do Sávy, pro obchod velmi důležité místo, má znamenitý obchod v obilí; památky římských staveb, loděnice.

Rude, ves s doly a hamry na železo, ročně 100.000 ctů. rudy, doly na měď.

Varaždín (10.700 ob.), kr. svobodné město při Dravě, gymnasium, v okolí silné pěstování révy, hedbávnictví, továrna na tabák, obchod.

Krapina, teplé lázně, továrna na nádobí z kameniny. Starožitný, poboržený zámek, o kterém jde pověst, že z něho pocházejí vůdcové národů slovanských Čech a Lech.

Toplice, lázně sírné.

Radoboj má sírné lázně a důležité doly na síru. Ruda obsahuje čisté síry až 85%, ročně se jí však dobývá jen 2500 cttl.

Křiževac (Krentz), kr. svob. město. Starožitné toto město mělo v 16. a 17. století velikou důležitost. V okolí vinařství, zahradnictví a hedbávnictví.

Koprivnica (Kopreinitz, 5700 ob.) s opevněným hradem u prostřed města.

Belovar, dříve sídlo hl. velitelství obou pluků Varaždinských.

Rěka (Fiume, 18.400 ob.), kr. svob. město, stojící přímo pod ministersvem uherským. Svobodný přístav; loděnice; průmysl a obchod znamenitý, ročně navštívuje 7000 lodí přístav tento.

Ve stolici Rěcké: Bakár (Buccari) a Kraljevica (Portoré) s rejdou a svobodným přístavem.

Novi, malý přístav, obyčejné sídlo biskupa Seňského.

Slavonie. — Osek (Essek, 17.300 ob.), kr. sv. město a pevnost při Dravě; zbrojnice, gymnasium, paroplavba, značný průmysl a obchod (zároveň hl. m. stolice Věrovické).

Djakovo, sídlo biskupa. — Věrovitica, městys (6500 ob.).

Požeg, kr. svob. město ve velmi úrodné krajině. V okolí hojnost dobrého kamenného uhlí, víno, tabák.

Pa krác jest sídlem biskupa pravoslavného, rozsáhlé zahrady, vinice a hedbávnictví. Darovo, sírné lázně.

V Srémské stolici: Ilok, v krásné, na víno bohaté krajině.

Vukovo (7000 ob.), hedbávnictví, paroplavba, rybařství, čilý obchod; v celém okolí velké vinice. Ruma, 7800 ob. V horách četné kláštery pravoslavné.

P ř e h l e d .

Hospodářství. Plodné půdy je 87% a sice lesem porostlé 37%, půdy orné 27%. Charvatsko nemá důstatek obilí, za to Slavonsko má obilí více než spotřebuje. V zemích těchto jsou nejrozsáhlejší vinohrady v celém mocnářství. Vína a ovoce je zde hojnost. Ze švestek dělá se zde slivovice. Velké lesy dubové charvatsko-slavonské dávají mnoho dříví stavebního a jejich žaludy výborné krmivo včepřovému dobytku. Chov dobytka je nedostatečný, vyjma chov dobytka vepřového v lesnatých krajinách Slavonska. Doma krmí dobytek pro svou domácí potřebu kukuřicí. Mnoho drůbeže. Včelařství a hedbávnictví se stále šíří. Rybnisky a močály kolem Oseku mají mnoho pijavek, s kterými se zde vede obchod.

Hornictví. Výborná síra v Radoboji, železo a měď v Rudách (19.000 cttl. do roka) a j. Ostatně má země i ložiska hnědého uhlí a petroleje.

Průmysl a obchod. Průmysl zdejší obmezuje se na města a na výrobu domácích potřeb. Továren dosud málo. Nejdůležitější místa průmyslová jsou: Rěka (papír, cukr, těstoviny, mýdlo, rosolka, tabák, lučebniny, plachtovina a j.) a Záhřeb (porcelán, kůže, železné nářadí), mimo to vyrábí se ještě: sklo, kamenina; slivovice, dřevěné nádoby, hrubé sukno a plátno.

Obchod obmezuje se na obchod průvozný v obilí a j., které se dováží z východních krajin na západ; pak obchod v dříví, víně a pijávkách. Slavonie vyváží mnoho obilí na Sisek do Trstu a Rěky, koží vydělaných i nevydělaných do Oseka, pak mnoho volů, prasat a vosku. Přiváží se do země zboží koloniální a průmyslové. Obchodní místa jsou: Rěka, Bakár, Kraljevica, Záhřeb, Sisek, Osek a Karlovec. Mezi všemi se Rěka nejvíce zvedá, neboť obchod na moři převyšuje

sumu 10 milionů zlatých. Prostředky komunikační, silnice a železnice se v nynější době rozvíjejí. Plavba na Dunaji, Drávě, Sávě a Kulpě je silná.

Vzdělanost je ještě na nízkém stupni. Národních škol je asi 230; ze 100 dětí chodí do školy jen 53. Gymnasia a realky se v nejnovejší době zřizují. O rozkvět řeči a literatury starají se všemožně vzdělanci charvatští.

§. 109. *Hranice vojenská.*

609 □mil = 33.533 □kil., 1,195,030 obyv., lidnatost poměrná 1964. Dle národnosti 84% Slovanů (Charvatů a Srbů, něco Slováků a Čechů), 12% Rumunů, 4% Němců. Dle náboženského vyznání 45% katolíků, 52% Řeků nesjednocených, 2% protestantů, židé zde nejsou. Hranice?

Povrch země. Hranice vojenská je v západu hornatina. Kras má zde četné výběžky; malá a velká **Kapela** a **Velebic**; jižně Drávy mezi Charvatskem a Slavonskem jsou výběžky **Alp**. Na východě je rovina, jenom málo přes východní hranici zabíhají výběžky **sedmihradských Karpat**. Moře jaderské, které asi 16 mil dlouhou hranici činí, má břehy příliš příkré a nepřístupné, pročež málo jich za přístavy užití lze. Mezi poniklami pohoří **Krašského** je největší řeka **Lika**; ostatní všechny náleží k porůčí Dunaje, který od Petrovaradína až k Zemunu vzei tuto protéká. **Drava** tvoří hranici k Uhrám, **Sáva**, která Unu přibírá, běží podél hranice jižní, tvoří takto i hranici celého mocnářství na jihu. Tisa a Temeš vtékají zde do Dunaje. Minerální voda sirná v Mehadii.

Hranice vojenská se nyní zrušuje a dává ve správu civilní. Dosud bylo rozdělení i zřízení země této dle vojenských pravidel. Hranice byla rozdělena na 2 zemská velitelství: charvatsko-slavonské se sídlem v Záhřebě a banátsko-srbské se sídlem v Temešvaru.

1. *Charvatsko-slavonská Hranice*: Bag (Carlopago), malé námořní město, se svobodným přístavem.

Gospič, Otočac.

Seň (Zengg), svob. město, svob. přístav, biskupství, gymnasium; zde zuřivá častá „bora“.

Ogulin.

Slunj, starodávný pevný hrad.

Zumberk (Sichelburg), v pohoří Gorjancích.

Glina, silné trhy na dobytek. Na blízku leží ves Topuská s lázněmi, jejichž teplá zřídla (46—48° R.) již Římané znali. Zvláštní jest tu kalužná lázeň pro koně.

Petrinja.

Kostanjevica je hlavní průchodiště tureckého zboží.

Sisek Nový, svobodné město, důležité místo obchodní.

Gradiška Stará, pevnost. Nová Gradiška.

Brod, pevnost, silný obchod.

Vinkovce, gymnasium.

2. *Banátsko-srbská Hranice*. Petrovaradin, jedna z nejsilnějších pevností v mocnářství, v krajíně nezdravé, močalovitě, bitva 1716.

Karlovci na severním svahu Frušky gory, sídlo patriarchy pravoslavných v zemích uherských, mnoho ryb, dobré víno, důležité obchod do Vojvodiny a Turecka; mfr 1699.

Zemun (Semlin, 8800 ob.), důležité skladiště obchodu rakousko-tureckého při ústí Sávy do Dunaje.

Mitrovica (6000 ob.), které vystavěli Římané pode jménem „Syrmium“ (Srém), dosud jsou zde římské starožitnosti; četné vinice. Nedaleko přebývají Sápotaři (v Hertkovech a Nikincch).

Titel, loděnice.

Pančovo (18,500 ob.), čilý obchod v obilí a dobytku, prádelny na hedbávi, vinopalny, továrna na cukr z buráku.

Bela Cerkva (Weisskirchen, 7500 ob.), svobodné město, prádelna na hedbávi; vinohrady.

Rěava (Alt-Orsova), hlavní stanice dunajské paroplavby; zhotovuje se tu korduan.

Karaněbeš, památný most z litého železa.

Mehadia ve velmi romantickém údolí; pověstné Herkulovy lázně, již Římanům známé.

Ruska, doly na železo, olovo a uhlí, v okolí hutě a válcovny.

P ř e h l e d.

Zvláštní zřízení a čelední (patriarchální) život Hraničářů mají velký vliv na hospodářství, průmysl a obchod. Všichni mužové dosáhnouve roku 20. jsou povinni v čas míru i boje, doma i v cizině vši službu vojenskou konati a k zachování zemských ústavů hraničných přispívati. Zato dostává hraničář od státu oděv, zbraň a střelivo, jenom v čas války také mzdu. Za doby míru vybírá se toliko část mužstva branného k strážení hranic tureckých, na odvarování moru atd. Kordon jest souvislý řetěz rozestavených strážných domků podél hranice turecko-rakousko-uherské po 4—10 mužích. V nížinách stojí tyto domečky na podzdvíčkách a od jednoho k druhému vede hráz. Obyčejně je Hraničář týden ve službě a dvě neděle při svém hospodářství.

Hospodářství. Půdy je jen 79% plodných, protože je v nížině mnoho močálů a v Krasu mnoho skal. Orné půdy je $\frac{1}{4}$, lesem porostlé půdy $\frac{1}{3}$, na 5 □mřích jsou vinice.

Obilí není důstatek a musí se dovážeti. Píce je v hojnosti. Rěava se pilně pěstuje hlavně kolem Karlovec, Bílé Círky a Mehadie ($\frac{1}{2}$ mill. věder). Ze sliv připravuje se „slivovice“. Lesy dávají mnoho dříví stavebního a paliva. Chov dobytka jest značný, ale vyjma srémské koně neúhledného plemene.

Hornictví provozuje se hlavně jen v krajinách, kam Karpaty zabíhají.

Průmysl fabriční a řemeslný vyskytuje se toliko ve městech. Na venkově zhotovuje si Hraničář sám a ještě více pohlaví ženské vše, co v domácnosti se potřebuje.

Hedbávnictví se vzrývá stále. V některých místech na Dunaji a v Seni jsou velké loděnice. Mnoho vinopalen.

Jen obchod, průvozný je v místech Zemu, Pančevě, Ršavě, Brodu a v námořních městech důležitý. Přiváží se obilí a sůl; vyváží se dříví, dobytek a slivovice. Silnice jsou lepší než v zemích sousedních. Ze železnic jde jen jihovýchodní dráha státní až do Baziáše. Ve vzdělanosti jsou Hraničáři skoro na té samé výši, jako jejich sousedé. Návštěva škol je zde silnější; ze 100 dětí chodí 82 do školy.

I. Země rakouské dle lidnatosti poměrně

1. Rakousy Dol.	5.528	na 1. mil.
2. Slezsko	5.490	"
3. Čechy	5.454	"
4. Morava	4.996	"
5. Přimoff	4.189	"
6. Halič	3.819	"
7. Rakousy Hoř.	3.380	"
8. Charvatsko-Slav.	2.902	"
9. Uhry	2.886	"
10. Štýrsko	2.790	"
11. Bukovina	2.780	"
12. Krajina	2.570	"
13. Sedmíhradsko	2.127	"
14. Dalmácie	1.966	"
15. Hranice Voj.	1.964	"
16. Korutany	1.792	"
17. Tyroly	1.663	"
18. Salcpursko	1.176	"

II. Země rakouské dle velikosti

1. Uhry	3.897	mil.	10. Charvatsko	350	mil.
2. Halič	1.425	"	11. Dalmácie	232	"
3. Sedmíhrady	998	"	12. Rakousy Hoř.	218	"
4. Čechy	944	"	13. Bukovina	190	"
5. Voj. Hranice	609	"	14. Korutany	188	"
6. Tyroly	532	"	15. Krajina	181	"
7. Štýrsko	408	"	16. Přimoff	146	"
8. Morava	404	"	17. Salcpursko	130	"
9. Rakousy Dol.	360	"	18. Slezsko	99	"

III. Návštěva škol.

Ze 100 ku škole povinných dětí chodí do školy:

1. v Tyrolsku	112	10. ve Štýrsku	76
2. na Moravě	102	11. v Krajíně	54
3. v Rakouských Dol.	98	12. v Charvatsko-Slavonsku	53
4. v Čechách	96	13. v Uhrách	50
5. v Rakouských Hoř.	95	14. v Přimoff	50
6. v Slezsku	90	15. v Sedmíhradsku	41
7. v Korutanech	84	16. v Haliči	20
8. v Salcpursku	83	17. v Dalmácii	15
9. ve Hranici Voj.	82	18. v Bukovině	12

IV. Hlavní města v zemích rakouských dle počtu obyvatelů.

1. Vídeň 607.514 (s vřkolím 835.572).
2. Praha 157.713 (se Smích., Karl. a Vyšehr. 189.939).

3. Pešť	200.476.
Budín	54.000.
4. Lvov	87.105.
5. Št. Hrad	81.119.
6. Brno	73.769.
7. Trst	70.274.
8. Černovice	34.000.
9. Linec	30.539.
10. Ljubljana	22.600.
11. Zader	20.849.
12. Salcpurk	20.336.
13. Záhřeb	19.857.
14. Sibň	19.000.
15. Opava	16.608.
16. Inšpruk	16.323.
17. Celovec	15.285.

§ 110. Německo (Deutschland). — Císařství.

9982 □mil = 544.132 □kil. a 40,411.000 obyvatelů. Lidnatost poměrná: 4089.

Prusko, zvítězivší roku 1866, spojilo všechny státy německé severně Mohanu v jeden celek, davší jim jméno „**spolek severoněmecký**“ (čl. 4 míru pražského ze dne 23. srpna 1866).

Státy jihoněmecké: Bavorsko, Virtembersko, Badensko, s částí i Hessendarmstadtsko zůstaly nezávislými.

Po vítězné válce s Francouzy r. 1870 a 1871 prohlásilo se Německo dle návrhu krále bavorského Ludvika II. za sjednocené a obnovilo bývalé císařství německé; Titul císařský přiknut navždy králům pruským. Prohlášení toto stalo se ve Versaillu 18. ledna 1871.

Dne 21. března 1871 byl svolán říšský sněm, kterýž vypracoval ústavu pro novou tuto říši.

K říši německé náleží nyní státy:

- 1. Anhaltsko — vévodství.
- 2. Badensko — velkovévodství.
- 3. Bavorsko — království.
- 4. Brunšvícko — vévodství.
- 5. Brema — svobodné město.
- 6. Hamburk — svobodné město.
- 7. Hessko — velkovévodství.
- 8. Lippe-Deimold a Lippe-Schaumburg — knížectví.
- 9. Bukovec — svobodné město.
- 10. Meklenbursko-Zvěřinské vévodství.
- 11. Meklenbursko-Štřelecké vévodství.
- 12. Olděnbursko — vévodství.
- 13. Prusko — království.
- 14. Renaské knížectví.
- 15. Sasko — království.
- 16. Sasko-Altenburské vévodství.
- 17. Sasko-Kobursko-Gothsko — vévodství.
- 18. Sasko-Měiningnsko — vévodství.

19. Sasko-Výmarsko-Eisenachsko — velkovévodství.
20. Schwarzburško-Rudolstadtsko — knížectví.
21. Schwarzburško-Sonderhausko — knížectví.
22. Waldecké knížectví.
23. Vírtembersko — království.

Mírem frankfurtským na Francii vydobyté země: *Elsass* a *Lotrinky* s titulem generálního gubernátorství.

Knížectví Lichtenšteinské nenáleží do říše německé.

Zákonodárné sbory jsou: spolková rada a říšský sněm.

Ve spolkové radě má zástupců:

Prusko 17, Badensko 3,
Bavory 6, Hessen-Darmstadtsko 3,
Sasko 4, Meklenburk-Zvěřínsko 2,
Vírtembersko 4, Brúnšvicko 2.

Každá z ostatních zemí po jednom zástupci.

Předsedou je vždy král pruský co císař německý. On jest zástupcem říše, prohlašuje jménem říše (však ve srozumění s radou spolkovou) válku, uzavírá mír, smlouvy atd.

Jen Bavory a Vírtemberk mají samostatné zřízení poštovní a telegrafické.

Vrchním velitelem všeho vojska německého jak na pevnině tak na moři je císař. Vojska je 1,200.000 m. Přístavy Kiel a Jahn-de jsou říšské přístavy válečné.

Vlajka váleční i obchodní je černo-bílo-červená. Znak říšský je jednohlavý orl s pruským orlem — v němž znak Hohenzollerský — na prsou.

Povaha země. Co do povahy povrchu zemského lze rozeznávati vůbec tři hlavní tvary, totiž:

1. velehory alpské jižně od Dunaje a Rýnu.

2. stupňovinu německého středohoří, kteráž zaujímá část středoevropské hornatiny, a 3. rozsáhlé roviny a nížiny severo-německé. K Alpám přiléhá mezi Inem a jezerem Bodmanským náh. rovina švábsko-bavorská.

Středohoří německého části jsou: Hardt, Hochwald, Hunsrück co výběžkové *Voges*, Eifel a Hohe Veen co výběžkové *Arden*. Uzlom hor *Hercynských* jsou Smrčiny, od nichž se táhnou na západ Francká a Švábská Jura, Frankenhöhe, Černý les (Schwarzwald) a Odenwald, na SZ. les Francký (Frankenwald), les Durinský (Thüringerwald), Rhön, Speshart, Taunus, a Westerwald; severně v rozličných skupeninách Sauerland, Haarrstrang, les Teutoburský a Vezerské pohorí, severně od lesa Durinského stojí osamotnělý Harc. SV. od Smrčin táhnou se Krusné hory; za skalitou náh. rovinou (pískovcovou), jež nazývá se vůbec saským Švýcarskem (sächsische Schweiz), prostírají se vrchovina Lužická a Krkonoše, dále Kladské (Orlické a Soví) hory, s podhořím Jesenka. JV. rozkládá se Šumava se svými výběžky.

3. *Nížina severoněmecká*, kteráž prostírá se na východí dolního Rýna a vždy se šíří až za Odru a Vislu přechází ve velikou rovinu Slovanšskou.

Vodstvo. Řeky říše německé náleží do oblastí 3 moří: západního totiž, východního a černého.

Nejdůležitější řeky jsou: Visla, Odra, Labe, Vezera, Emže, Rýn, Dunaj. (Srov. str. 22.)

Průplav Ludvíkův spojuje Rýn s Dunajem; průplav Plavenský — Havolu s Labem; průplav Finovský Havolu s Odrou; průplav Fridricha Viléma čili Müllroßský — Sprevu s Odrou. Zálivy nalezáme při ústí Labe, Vezery a Emže. Jezer je hojnost v Německu. Rozeznáváti slušno 2 pásy jezer: jižní totiž a severní. Jižní pás jezer táhne se podél severního úpatí Alp a největší z nich jest jezero Bodmanské; v jižních Bavorských počítá se k 70 jezerům. Severní pás jezer obklopuje moře Baltické, mezi Vislou, Odrou a Labem, a počítá se tu jediné v oběm Meklenbursku 330 jezer. O celém poručí Havoly a Sprévy lze říci, že záleží ze souvislé řady jezer. — Zřídla mineralních je v Německu veliké množství a mnohá z nich jsou po Evropě proslulá. Podnebí Německa je mírné, ku zdaru rostlinstva všeho příhodné.

P ř e h l e d v š e o b e c n ý .

Nejhlavnějším zaměstnáním lidu německého jest hospodářství spojené s chovem dobytka. Půda jest celkem úrodná a dává obilninám, že se i vyvážeti může. Rozsáhlé jest též pěstování rostlin obchodních. Na prvním místě je *len*, který se daří nejen v hornatých zemích jižních a středoněmeckých ale i v nížinách severních, jsou základem průmyslu rozšířeného, totiž plátenictví. Konopě, rostliny barvířské, tabák (nejlepší v Rýnském Falcku, pak okolo Norimberka), cukrovka (u Magdeburka) a j.

Zahradnictví jest nejznamenitější co do obchodu v zelenině kolem Erfurtu, Berlín vyniká v pěstování hyacintů a konkuruje s Holanďany. Vinařství v krajinách porýnských, při Mohanu a Sále. Čmel se pěstuje především v horějších Bavorsích.

Chov dobytka hovězího jest v hornatých krajinách přední výživou obyvatelů. Chov koní jest v Německu nejlepší a nejvýdatnější v Holštýnsku, Meklenbursku, Hanoversku, Bavorsku. Chov ovocný byl v Německu až do nedávna nejlepší; vnslechtilych ovocí je nejvíce v Sasích. Včelařství kvete v Hanoversku na stepi Dněburské a ve Slezsku horejším, kde zlepšené úly Dzierzonovy znamenitý ruch mezi přáteli včelaření způsobily. Rybářství prováděje se větší měrou v moři západním a východním.

Hornictví a hutnictví kvete ve Slezsku a na dolním Rýnu, v Sasku a na Harcu. Zlatá a stříbra je pořádku, ale zato je země bohatá na železo a uhlí kamenné. Nejvíce uhlí dobývá se v horním a dolním Slezsku, při R. Růře (39 mill. ctů.) a u Saarbrücku (72 mill. ctů.). Uhlí hnědé dobývá se hojně na rovině severoněmecké, východně Labe.

Průmysl. Průmysl Německa není sice na též stupni jako Anglii a Belgii, řadí se ale k nim důstojně. Nejprůmyslnější země jsou: Slezsko, Sasko, Porýnsko, pak nové nabyté Elsassko-Lotrinky. Nejdůležitějšími větvemi průmyslu jsou bavlnictví, výroba kovového,

vládného a lněného zboží. Bavlnictví kvete především v Elsasku, pak ve Vestfalsku, ve švábské Jure, v Sasku kolem Zitavy a ve Slezsku (Hlohov a okolí, Opole, Nisa). Železářství kvete tam, kde hojnost paliva, zvl. v horním Slezsku a na dolním Porýní. Nejznamenitější slévárny kovové mají Mnichov a Norimberk; továrny na stroje Berlín. Hrnčířství provozuje se velmi rozsáhle v Berlíně, v Kolně nad Rýnem, pak ve Almerodě v Hessku, sklářství v lese Durýnském a Bavorském. Dřívny optické jsou hlavně v Mnichově a Berlíně.

Obchod. Hojnost splavných řek, průplavů, železnic a telegrafů podporuje značně obchod. Obchod zámořský kvete v městech pobřežních moře západního a baltického. Z Hamburku a Bremy jdou pravidelné parníky do Ameriky. Nejdůležitější obchodní města jsou: Hamburk, Brema, Altona, Štétín, Bukovec, Frankfurt, Lipsk, Norimberk, Berlín, Vratislav atd.

Osvětou vynikal Německo po všechny časy. Dobré školy (20 universit a na tisíce škol středních) a četné knihovny atd. shledají se po celém Německu.

Prusko — království (das Königreich Preussen)

6396 □mil = 352.163 □kil., 24.040.000 obyvatelů. Lidnatost poměrně 3774.

1. **Braniborsko.** — Berlín, 828.000 obyvatelů, hlavní město Pruska a celé říše německé, sídlo královské a všech vyšších úřadů. Museum s bohatými sbírkami; universita, jež požívá velké pověsti; královská akademie nauk, 6 gymnasií a množství jiných vědeckých ústavů a učilišť, pročež nazývá se Berlín sídlem osvěty a vzdělanosti německé. Průmysl zdejší má největší důležitost. Každá 4 léta výstava průmyslových výrobků. Veliká továrna Borsigova na lokomotivy, mimo jiné velmi rozsáhlé továrny na hedbáví, bavlnu, zlatnické zboží, porcelán a t. d. Nově vystavěné části města mají krásné ulice a náměstí, mnoho pěkných budov. — V okolí jsou české vesnice: Nová ves, Schönlinde, Friedrichshagen.

Postupim (Potsdam, 42.800 ob.), královský krásný zámek, veliké sady a zahrady, zbrojnice, zbrana na zbraň. Bedřich II. je zde pochován.

Charlottenburg (15.000 ob.), královský zámek se zahradou a vzácnými sbírkami; mnoho letohrádků bohatých Berlínanů.

Spandov (Spandau, 17.000 ob.), pevnost; továrna na zbraň.

Branibor (Brandenburg, 25.500 ob.); nejstarší město, od něhož má země své jméno.

Neustadt-Eberswald; lesnická akademie; minerální lázně; továrny na železné, mosazné a ocelové zboží.

Frankfurt n. Odrou (41.000 ob.), obchodní město, tři velké trhy; na blízku bitva blíž Kunersdorfa 1759.

Kostržín (Köstrin), nad stokem Varý k Odře; silná pevnost; krajina hezdravá, protože bažinatá.

2. **Pomořany.** — Štétín, 78.700 ob., důležité obchodní město, loděnice, zbrojnice, škola pro námořníky; přístav Svin a (Svinemünde).

Stralsund (27.600 ob.), staré opavěné město, jež Albrecht Waldstein roku 1628 obléhal; silný obchod.

Greifswalde (17.400 ob.), universita, přístav, Ostrov Rügen (Rügen) má úrodnou půdu a pěkné krajiny. Gorka (Bergen), hlavní město, východní pobřeží má vysoké, křídové skály (mys Stupien, Kámen a j.).

Kolobřeh (Kolberg), silná pevnost; námořní obchod; solivárna; solná a mýdlová lázně; loděnicví, rybařství.

Stl pako (Stolpe, 15.000 ob.); obchod v jantaru; haly (hallen) sliv.

3. **Sasko (Sachsen)**, země tato náležela druhdy ku král. saskému. Děvín (Mägdeburg, 107.000 ob.); dříve sídlo arcibiskupské; krásný chrám, v němž pochován ležel Otto první. Z četných továren jsou největší továrny na cukr, burákové, na zboží léčebnické, bělobu, cikorii, čokoládu, tabák a t. d. Obchod silný; plavba po Labi.

Schönebeck, má mnoho továren, pak velikou solivárnu, která ročně asi 800.000 centů soli vynáší a 700—800 dělníků zaměstnává; obyvatelé provozují čilý obchod a plavbu po Labi.

Burg (15.000 ob.), značné soukenictví.

Halberštát (25.000 obyv.) a Quedlinburk (17.000 obyv.), čilý průmysl; zahradnictví.

Erfurt (42.000 obyv.), má velmi rozsáhlé zahrady, ze kterých zahradníci seměna do velké části Evropy prodávají.

Meziboř (Merseburg, 13.000 obyv.), krásný chrám, na blízku solní doly.

Dobrohora (Halle, 49.000 obyv.), universita; mnoho továren, na blízku solné doly a hnědé uhlí.

Naumburk (15.000 obyv.), chová mnoho starožitných památek, mezi nimiž zvláště krásný dom v gotickém slohu. Silný obchod zvláště ve vlně a vlně; továrny na tabák, ocet, šampaňské víno, vitriol a lučavku. Znána je historie Naumburských dětí, které prý v počtu 569 oděny bílými rouchy umřeli, s citrony v levé a zelenými ratolestmi v pravé ruce Prokopa Velkého r. 1432 před Naumburk přitahššího uprosily, že s pokojem odešel. Na památku toho se zde posud husitská slavnost odbyvá.

Zitč (Zeitz, 12.000 obyv.), četné továrny, silné sadařství a zahradnictví. Na blízku mnoho bojišť, k. p. Lützenské bojiště († Gustav Adolf 1632) a j.

4. Slezsko je země, která ještě před 100 a něco málo lety náležela ku koruně české. — Vratislav (Breslau, 172.000 obyv.), universita, 4 gymnasia, obchodní škola a jiná učiliště; silný obchod, velké trhy hlavně na vlnu; množství továren.

Kladsko (Glatz, 12.000 obyv.), silná pevnost; soukenictví; puntochářství.

Svidnice (Schweidnitz, 16.000 obyv.), pevnost, obchod v obilí a vlně. V Reichenbachu a celém okolí tkalcovství.

Lehnice (Liegnitz, 20.000 obyv.), zahradnictví, soukenictví.

Schmiedeberg, přední obchodní místo v horách slezských; továrny na plátna, porcelán, cukr. Silný obchod v plátech.

Hlohov velký (Gross-Glogau, 18.000 obyv.), znamenitý obchod v obilí. V okolí důležitá průmyslová místa (plátenictví) jsou Javor (Jauer), Lubaň (Laubau), Zlatá hora (Goldberg).

Opole (Oppeln), znamenité trhy na obilí, vlnu a dobytek; plátenictví, kožušnictví, hřebčínictví, čilý obchod. Zelezárny.

Nisa (Neisse, 20.000 obyv.) přední pevnost Pruska, jejíž obyvatelé při obyčejném obchodu živi se tkalcovstvím a připravováním příze.

Ratibor (10.000 obyv.), znamenitý obchod v obilí.

5. Poznaňsko má polské obyvatelstvo a náleželo před 100 lety ku království polskému.

Poznaň (53.000 obyv.) pevnost; sídlo arcibiskupa, mnoho pěkných kostelů; obchod ve výrobcích země. Silné trhy na vlnu. V okolí obchodní místa: Všova (Fraustadt), Krotosín, Kempno, soukenictví, plátenictví.

Lešno (Lissa, 12.000 obyv.) továrny na sukno a plátno. Město toto bývalo hlavním útočištěm bratří českých, kdež i Jan Amos Komenský po nějaký čas žil. Rod polský Leščiňských pochází odsud.

Bydhošť (Bromberg, 26.000 obyv.), obchod, zvláště v obilí, kožích, vlně a vlně, je podporován zdejší průplavem. Továrny na tabák, sukno i plátno, cukrovary.

Hnězdno (Gnesen), sídlo arcibiskupa; krásný katedrální chrám, kde bylo pochováno tělo sv. Vojtěcha. Vzácnou památkou kostela jsou kovové dveře byzantské práce, na nichž jsou výjavy ze života sv. Vojtěcha vyryty. Průmysl v sukne a plátně; obchod v dobytku, vlně a obilí.

6. Prusko (Preussen), od této provincie má nynější Prusko své jméno.

Královec (Königsberg, 106.000 obyv.), pevnost 1. třídy. Město je založeno od krále českého Přemysla Otakara II. r. 1255; universita, s níž spojena jest výtečná hvězdárna a tajný archiv německého řádu. Město toto vyniká hlavně obchodem, má přes 30 vlastních lodí plachetních a 8 parníkův, s nimiž obchod provozuje, vyvážejíc obilí, len, konopě, olej, plátno a kořalku. Továrny na stroje, cukr, marcipán, jantárové zboží, látky vlněné, bavlněné, hedbávné a t. d.

Pila (Pillau), silná pevnost na kosé, dělíci Frišský liman od moře Baltického; loděnice; obchod; mnoho jantárů.

Frauenburg, biskupství. V katedrále zdejší pohřben jest Koperník, jehož obydlí dosavádě se ukazuje. Značný průmysl a obchod.

Gombin (Gumbinen), továrny na sukno a plátno.

Tylže (Tilsit, 20.000 obyv.), středisko obchodu v obilí, lnu a plátně při moři baltickém.

Gdansk (Danzig, 90.000 obyv.), pevnost a obchodní město na moři baltickém. V samém středu města dělá řeka Motlava ostrov tak zvaný „Špejcharový“, poněvadž na něm stojí řady ohromných špejcharů na polské obilí. Průmysl je dosti znamenitý; jsou tu továrny na zbraně, cukr, tabák, tkaniny hedbávné, znamenité vodní a parní mlýny. Krásný kostel Mariánský, nejpřednější stavení gotického cihlového slohu v zemích Baltických. Přístav „Neufahrwasser“.

Malborg (Marienburg), starý sídelní zámek velmistřův řádu Německých rytířů. Elbląg (Elbing, 28.000 obyv.), továrny na plachtovinu, parní stroje, slévárny na železo; značný obchod s dřívím, olejem, obilím, lihem a vinou; lovení ryb.

Kvidžina (Marionwerder), náleží k nejstarožitnějším městům v Prusku; soukocnictví, koželužství.

Chelm (Kulm), staré hlavní město Pruska.

Toruň (Thorn, 13.000 ob.), pevnost. Zde narodil se Mikuláš Koperník r. 1473.

7. *Westfalsko* — Münster, (25.000 obyv.) vyniká rozsáhlostí a pěknými stavbami. Továrny čisté; obchod ve lněném a vlněném zboží, Westfalský mír roku 1648. Minden (17.000 obyv.), továrny na vosk, mýdlo, kůže; velký cukrovar, znamenitá vinopalna; lodnictví, přístav, obchod s Bremou.

Bielefeld (19.000 obyv.), sídlo plátenictví westfalského.

Paderborn (11.000 ob.), druhdy biskupství německé.

Arnsberg, slyne soukocnictvím, tkalcovstvím, v okolí mnoho železáren a továren na mosaz a jehly; zvláště v Iserlohnu (15.000 obyv.), v Alteně a Dortmundě (34.000 obyv.) a j.

8. *Rýnská provincie*. — Kolín nad Rýnem (Köln, 125.000 obyv.), pevnost na levém břehu Rýna, přes který veden od roku 1859 železový most 1250 kroků dlouhý do města Dentzu, kteréž jest zároveň opevněným předmostím. Město pro množství věží a vynikajících staveb z venčí velmi malebně vypadá, vnitř ale jsou ulice klivé a neúhledné. Velikolepý gotický chrám, jenž posud se dostavuje. Množství učilišť, vzácné knihovny. Kolín významává se obchodem i průmyslem svým. Připravování „vody kolínské“, továrny na látky vlněné, bavlněné, hedbávné, stroje a nádobí kuchyňské, výborné koželužství, hotovení barev, běloby, porcelánu. K zvelebení obchodu napomáhá dobrý přístav. Hlavně se vyvážejí výrobky továrnícké, obilí a víno.

Bona (23.000 obyv.), pověstná universita, římské starožitnosti. Rodiště Ludvika Beethovená r. 1770.

Düsseldorf (64.000 obyv.), mnoho znamenitých továren, jmenovitě na vozy, zboží kožené, železné, vlněné, bavlněné, chemikalie atd., slavná akademie umění, sbírka starožitností. V tak zvaném údolí Wupperském jsou Elberfeld (65.000 obyv.) a Barmen (65.000 obyv.), kde kvete tkalcovství, bělidla atd. Remscheid (20.000 ob.) Solingy a Lennep, znamenité železářství. V údolí řeky Rýry jsou mocná ložiska uhlí, železné lute a t. d., zvláště v městě Essen (41.000 obyv.).

Krefeld (64.000 obyv.), sídlo pruského hedbávnictví, které sem zavedli v 17. století Hugenoři. Jsout zde i v celém okolí přádelny na vlnu, bavlnu a len.

Koblenec při vtoku Mosely do Rýna (27.000 obyv.), vede čilý obchod ve vínech a vyváží z hojných továren zboží plechové, látky bavlněné, vozy a nábytek.

Kreuznach (11.000 obyv.), továrny na čokoládu, těstoviny, kůže, tabák a víno šampaňské, Solivarny. Zdejší lázně rapové a minerální vody jsou solní prameny jodovité, a bromovité; užívá se jich proti krticím.

Trýr (Trier, 22.000 obyv.), starožitnosti římské, vinice; proslulé město v církevním dějepisu; arcibiskupství.

Saarbrück, doly uhelné.

Cáchy (Aachen, 68.000 obyv.), římského původu. Město to proslulo hlavně Karlem Vel., jenž zde sídlil a pohřben jest. Zde bývali císaři korunováni. Znamenité lázně sírné, jež sem vábí mnoho cizích nemocných na dnu, hemorhoidy atd. Hlavní znamenitost jest „münster“, starý byzantský osmiúhelník s pozdějšími přídavky. U prostřed něho Karlův hrob a bílá mramorová stolice císařů. Silný obchod s Belgií.

Malmédy, největší továrny koželužské v Prusku. Též jsou tu velmi silné železité kyselky.

9. *Hohenzollernsko* na sever bodmanského jezera. Mnoho dříví a železa, obilí málo; pěkný chov dobytka.

Sigmarinky, krásný zámek se sbírkou starožitností.

Hochinky, slané lázně, 1/4 hodiny k jihu stojí osamotnělý, kuželovitý vrch Hohenzollern se soujmenným (obnoveným) hradem, jenž jest kolébkou královské rodiny Pruské.

10. *Lauenbursko* — Lauenburg při Labi a Ratiboh (Ratzeburg).

11. *Hanoversko* — Hannover (74.000 obyv.), hlavní město, technika, gymnasium; četné sbírky mincí a obrazů, přírodovědecké museum, továrny. Ve výkolu jsou letohrady královské: Montbrillant a Herrenhausen.

Hamelu, rybníkářství.

Rohburg u jezera Steinhuderského, má dosti značné doly kamenouhelné a minerální lázně.

Hildesheim (20.000 obyv.), obchod v přízi a plátně.

Gotink (Göttingen, 15.000 obyv.) universita s výtečnou knihovnou; hvezdárna. Průmysl vyrábí sukna, plátno, zboží soustružnické, nástroje chirurgické.

Münden má přístav, velké továrny na majoliku, kůže a tabák; na blízku se doboývá hnědé uhlí a kamence.

Osterode, má mnoho továren.

Orverová huť (Rothhütte), největší huť a válcovny v Hanoversku.

Goslar, doly na stříbro.

Klausthal, starobylé horní město, hornická akademie, rozsáhlá továrna na sirky. Zdejší doly na stříbro počítají se k nejvýnosnějším v Německu.

Zellerfeld a Andreasberg, doly na stříbro, olovo a měď.

Lüneburg (slov. Glinsk, 16.000 obyv.), v krajíně této bývalo sídlo Slovanů Polabských (Glihanů a Drevanů); město toto má mnoho továren; živý obchod, lom, na vápno a solivarna (300.000 cti. ročně).

Hamburk (15.000 obyv.), naproti Hamburku; svobodný přístav, loděnice, továrny na tabák, plachtovina, škrob, prách, silný obchod.

Stade, silně opožděné obchodní město, paroploeba.

Osna brátek (20.000 obyv.), mříř 1648; obchod v plátně a plachtovině.

Papenburg, v okolí těž se rašelina; loděnice.

Aurich, silné trhy koňské.

Emdy (18.000 obyv.), svobodný přístav, lovení sledů. Na ostrově Norderney indické lázně.

12. *Hessko* — Kassel (42.000 obyv.) hlavní město, živý obchod, technika, gymnasium, židovský seminář a židovská škola, museum. Na blízku zámek Wilhelmshöhe.

Gieslarn, kyselka. Zde stával posvátný dub, kterýž sv. Bonifác skáceli kázal roku 742.

Gröden Almerode, znamenité hráčství; výrobky posílají se až do Ameriky; (do Fulda (10.000 obyv.), zde založen klášter od sv. Bonifáce; znamenité opatství a biskupství; plátenictví.

Smalkaldy, železářny; továrny na zbraň.

Hannau (Hanau, 20.000 obyv.), továrny na zboží zlaté a stříbrné, porcelán, koberce, nástroje matematické atd., obchod ve víně a dříví; velké trhy.

Wilhelmshöhe; lázně železné a slatuné.

Naheim, solivarna, četně navštěvované lázně.

Blockenheim, mnoho velkých továren.

13. *Nassavsko*. — Wiesbaden (30.000 obyv.), pověstné teplice; římské starožitnosti. V okolí znamenité vinařství (vino Johannisberské) a minerální vody (ve Wiesbadech sarých, v Seltersu, Emzi a j.).

14. *Frankfurt nad Mohanem* (78.000 obyv.), druhdy svobodné město a sídlo bývalého spolku německého. Na radnici zdejší chová se zlatá bulla Karla IV. a podobány německých císařů; museum, nejkrásnější geologická sbírka v Německu; pomník Götthů, mnoho škol a spolků. Továrny velké a obchod důležitý (zvl. peněžní), trhy živobitné.

15. *Slesvicko-Holštýnsko*. — Šlesvik (18.000 obyv.), přístav; obchod.

Eckernförde, lovení ryb.

Klensburk (22.000 ob.), nejdůležitější obchodní místo v Šlesvicku.

Glückstadt na Labi; přístav svobodný.

Kiel (24.000 ob.), universita; továrny na železo, slévárny, loděnice, dobrý přístav a četně navštěvované trhy.

Rendsburk (10.000 ob.), pověst a obchodní město.

Itzehoe, silný obchod v obilí a dobytku.
 Altona (67.000 ob.) je tak blízko Hamburka, že jen politické hranice je delší, květonič tržště při Labi; volný přístav, stává se zde loď, hlavně pro lov velryb a sledů, v kupeckém ohledu splývá s Hamburkem.

P ř e h l e d.

Hlavní živností v Prusku jest hospodářství spojené s chovem dobytka. Půda, jest co do jakosti v jednotlivých provinciích velmi rozličná, některé krajiny — hlavně údolí řek, východní část Pomorí, celé Poznaňsko — jsou velmi úrodné, některé zase neplodné, jako Hunsrück, lada Mindenská, části Hanoverska i Hesska. Vinice jsou nejrozsáhlejší v Porýnsku. Lesů nejvíce připadá na Braniborsko, Hessko, Porýnsko. Dobytek hovězí je nejlepší v hornatých krajinách, kde je mnoho pastvin; koně se dovážejí z Rakouska; chov ovcí jest nejpokročilejší v Sasku, Slezsku, Braniborsku — vlna braniborská za nejlepší se považuje. V Hanoversku jsou malé hrubovlné ovce „Haid-schnucken“ zvané. Včelařství se v Německu vůbec velmi rozmohlo. Na pobřeží mořském výnosný rybolov.

Hornictví a hutnictví. Největší bohatství je v železe, uhlí a rašelině. Železo se nachází ve všech krajinách hornatých; uhlí kamenné v Porýnsku, Westfalsku, Hanoversku a Slezsku, hnědé v Sasku, Hanoversku, rašelina v Hanoversku (Prusko spotřebuje ročně 600 millionů celních centů uhlí). Soli má Prusko velké množství, hlavně v Sasku (Schönebeck) a Hanoversku. Doly stříbrné jsou nejvýnosnější v Hanoversku (Klausthal) a Porýnsku. Zlata není. I jantar zasluhuje zmínky, který se buď vylovuje, buď z naplavenin vykopává. Průmysl je v Prusku na stupni vysokém až na provincie, které teprve r. 1866 přivtěleny byly. Nejrozšířenější a nejvíce zdomakaleno jest vyrábění zboží lněného, bavlněného, vlněného, hedbávného a železného buď rukama neb stroji v továrnách (Westfalso, Porýnsko a Slezsko). Cukrovarství vzmáhá se zvláště v Sasku a Slezsku.

Obchod dosti čilý podporují splavné řeky, moře Baltické, průplavy a hojně železnice. Vyvážejí se výrobky průmyslové; přiváží se dobytek, koloniální zboží, sklo a t. d. O vzdělání lidu, které je na dosti vysokém stupni, pečují dobře zřízené školy veřejné i soukromé. Je 8 universit: v Berlíně, Boně, Vratislavi, Dobrohoře, Vittenberku, Královci, Kielu a Göttingkách, asi 200 gymnasií a 80 reálků. Celkem náleží Prusko k nejvzdělanějším státům evropským.

Hamburk.

Hamburk, 225.000 obyvatelů (s državou 7 □ mil = 385 □ kil a 305.000 ob.), je město svobodné na pravém břehu Labe; v městě samém mnoho průplavů. Město je krásně stavěné; čisté dlážděné a osvětlené. Nádherná bursa, mnoho ústavů a spolků vědeckých, obchodních, průmyslných a dobročinných. Obchod je rozsáhlý, loď hamburské plují nejen k východnímu pobřeží jižní a severní Ameriky, ale i do jižního oceánu a středoafričských přístavů. Proti této velice rozsáhlé činnosti obchodní ztrácí se průmysl až dosti zřídka, stavění lodí, cukro-

varství, hotovení tabaku a doutníků, lití železa, tavení mědi a stříbra, pečení sucharu, solení masa a t. d. jsou hlavní odvětví průmyslu. Parními loďmi, železnicemi a telegrafy jest udržováno spojení na vše strany.

Velkovévodství Mecklenbursko-Zvěřínské a Střelecké.

Velkovévodství toto na pobřeží moře baltického je téměř naskrze rovina, jen nízkými hřbety pahorkův rozvlíněná, má 294 □mil = 16.188 □kilom. a 660.000 obyvatelů. Na vodstvo je země bohatá, máje krásná rybná jezera, mnoho přístavů a průplavů. Páda je úrodná a pilně vzdělávaná, neboť zemědělství je předním zaměstnáním.

Podněbí vlhké, mírné, zima dosti krutá. Chov dobytka: proslulí koně, četný skot, zvláště mnoho husí a krůt, málo ale včel; zvířete málo. Nerostů málo, jenom jantar na pobřeží baltickém, něco soli, hnědého uhlí, sádry a mnoho rašeliny. Průmysl je nepatrný, jenom výroba lněného zboží je poněkud v rozkvětu. Obchod jak po Labi tak po moři baltickém důležitý.

Zvěřín (Schwerin, 25.000 ob.), leží v krásné poloze při jezeru, továrny na cement, ocel, pokost, křis, mineralní vody atd.

Wismar (14.000 obyv.), důležité obchodní město při moři baltickém. Silný rybolov.

Rostocky (Rostock, 29.000 ob.), jedno z důležitějších měst obchodních při moři baltickém, universita. Průmysl je značný; továrny na látky bavlněné, klobouky slamené, šalouny, mineralní olej, slévárny na železo, továrny na stroje. Koráby mořské zakotvují se u Vrané (Warnemünde), menší lodí plují až do města.

Güstrov (t. j. Ostrov, 10.000 ob.), silné trhy na dobytek a na vlnu. Město původu slovanského, někdy hrad Lutických Kyčanův.

Střelce (Neustrelitz), město toto je ve způsob hvězdy osmirohé stavěno; trhy na koně.

Branibůř Nová (Neubrandenburg), soukoniectví.

Bukovec.

Bukovec čili Ljubica (Lübeck, 37.000, i s državou 48.000 ob. na 5 □m. = 275 □kil.), svobodné město, druhdy nejslavnější přímořské město v Německu (blava spolku „Hanzý“), má posud značný obchod s Ruskem, výnosný rybolov i dosti živý průmysl. Přístav Trava (Travemünde).

Velkovévodství Oldenburské.

Velkovévodství toto skládá se ze tří od sebe oddělených částí: 1. z vlastního vévodství Oldenburského, 2. z knížectví Birkenfeldského, a 3. z knížectví Ljubického, v hromadě 166 □mil = 6387 □kilom. a 315.700 obyvatelů. Celý povrch hlavního dílu je dokonalá rovina, proto také daří se rolnictví a chov dobytka. Řeky Vezera a Hunte jsou splavné. Průmysl a obchod jsou nepatrné.

Oldenburk (14.000 ob.), při řece Huntě, má přístav a šilou plavbu. Nejhlavnější trhy na koně v celém Německu severním.

Jevera Orlí (Varel), čelnější průmyslná města. Wangerode, lázně mořské. Birkenfeld, železné hutě; lom a broušení achátů; vinnohrady.

Brema (Bremen)

lité i s dřavou $4\frac{1}{2}$ □m. = 247 □kil. a 109,600 obyv. Vlastní město (75.000 ob.) je vedle Hamburka nejpřednější obchodní město v Německu. Dům z 11. století, gotická radnice s pověstným vinným sklepem. Hlavní výživa obyvatelstva jest obchod, rybolov, jakož i průmysl, zvláště obdělávání zámořských plodin (cukru, tabáku atd.). Nejčilejší je obchod s Amerikou, zvl. i doprava vystěhovalců. Přístav Bremerhafen.

Knížectví Lipsko-Detmoldské a Lipsko-Schaumburské.

28 □mil = 1542 □kil., 142,500 obyvatelů.

Přední živností je rolnictví, chov dobytka, přádelnictví, tkalcovství. Obchod a průmysl nepatrný.

Detmold. Nedaleko pomník Arminia, který zde roku '9. p. K. nad římským vůdcem Varem zvítězil.

Lemgo, fabrikace dýmek z mořské pěny; plátenictví, soukenictví.
Bückeburg,

Knížectví Waldecké

má 20 □mil = 1100 □kil. a 56,800 obyvatelů.

Knížectví toto má mnoho lesů a pastvin. Rolnictví a chov dobytka, pak železářství poskytují výživu.

Arolsen, hl. m., zámek s výtečnou knihovnou.

Pymont, jedno z nejslavnějších lázeňských míst v Evropě. Minerální vody zdejší jsou solné a ocelové.

Vévodství Brunšvičské.

67 □mil = 3689 □kil. a 303,000 obyvatelů.

Brunšvičko skládá se ze tří menších částí. V jihu pohorí Harc, v severu rovina velmi úrodná. Chov dobytka je v Harcu znamenitý. Nerostů užitečných nalezá se v Harcu hojnost, jako málo kde v Němcích: zlato, stříbro, měď, olovo, hlavně sůl, uhlí, krásný pestrý mramor, porcelánová hlína. Průmysl značný, nejhojnější jsou přádelny, výroba kovového zboží, skelné hutě, pivovary. Obchod čilý.

Brunšvik (Braunschweig), 50,400 ob., technika, nádraží zdejší je snad nejkrásnější na světě. Průmysl je znamenitý. Zdejší pivo, klobásy a koláče jsou vyhlášené a výroční trhy pověstné.

Helmstadt, na blízkou hnědé uhlí a pískovec.

Holzminen, zde se zhotovuje mnoho zboží železného, ocelového a plátna.

Vévodství Anhaltské.

42 □mil = 2312 □kil. a 197,000 obyvatelů.

Celé území je rovina, na níž květe orba; též chov dobytka, rybařství a včelařství jsou dosti vyvinuté. Průmysl a obchod nejsou značný.

Dessau (Dessau), obchod v obilí a vlně.

Srbišitz (Zerbst), zlatnictví; trhy na kováč.

Bernburg, obchod v obilí.

Harzgerode, doly na stříbro a železo.

Sasko — království.

272 □mil = 14.977 □kil. a 2,424.000 obyv. Lidnatost poměrná 9911; ponejvíce protestanti a Němci (asi 42.000 katolíků, mezi nimiž panující rodina) a 52.000 Lužických Srbů. — Hranice?

Jižní část země je hornatá a kopcovitá, severní část je rovina. Labe dělí hory na dva díly; v pravo rozkládají se výběžky hor Suedských a Krkonošských a vrchovina Lužická. Od Děčína až k Pernu tvoří tak zvané „Polabské pískovcové pohorí“ (Elbesandsteingebirge) vysočinu lesem porostlou s vysokými a úzkými doly a malebnými skalami, jež známe pod jménem „Saské Švýcarsko.“ Na levém břehu Labe je Rudohoří a jeho výběžky.

V ohledu národohospodářském je Sasko státem velmi pokročilým (půdy neplodné je toliko 2·39%); připadá na role 50%, na louky 11%, na zahrady 3%, na lesy 0·12 %, na pastviny 30%. Celkem se nezálská obilí tolik, mnoho-li ho lidnatá tato země spotřebuje, tak že se musí dovážeti. Chov dobytka hovězího je na stupni nejlepším v Rudohoří, chov ovcí je světoznámý, skoro všechny druhy zušlechtěné. Tak zvaná kurfiřtská vlna považuje se za nejlepší vlnu na světě. Znameníé ovčiny jsou okolo Lipska, Drážďan a Buděšína. Lesy jsou ve výborném stavu.

Hornictví. Nejvíce se dobývá leštěnce stříbronosného, rudy cinové a železné. Uhlí kamenné u Drážďan. Sůl schází a dováží se z Pruska. Průmysl je hlavním zřídlem národního bohatství. Továren je po Anglicku poměrně zde nejvíce. Tkaniny zdejší (nejvíce v SV.) vyrovnají se dokonalostí svou všem cizozemským. Nejrozsáhlejší je průmysl v bavlně (v jiho- a severovýchodních krajinách).

Obchod je rozsáhlý. Střediskem je Lipsk se světoznámými veltrhy svými (Messe). Plavba po Labi je velmi čilá. Co do vzdělání duševního vynikají Sasové chvalným způsobem nad jiné kmeny německé. Sasko má mnoho dobrých škol.

Hlavní město království saského jsou Drážďany (Dresden), 156.000 obyvatelů. Přes Labe vede zde most kamenný a železný. Znamenité má město toto sbírky, jmenovitě obrazárnu (1500 obrazů), „zelený sklep“ (das grüne Gewölbe) s klenoty. Díl sbírek rozličných pochází z Prahy, které sem byly v 30leté válce odvezeny; pro sbírky tyto bývají Drážďany hojně od cizinců navštěvovány. V okolí důl Plavenský (Plauen'scher Grund), kde jsou doly na uhlí a mnoho tovarůn.

Tarand, akademie lesnická a hospodářská.

Perno (Pirna), továrna na kameninu a na kartouny; pověstné lomy pískovcové. Freiberg (21.000 obyv.), baňské město; znamenitý výtěžek stříbra a olova (80.000 hřiven). Baňská akademie.

Míšeň (Meissen, 12.000 obyv.), krásný dóm; porcelán po vši Evropě známý.

Lipsk (Leipzig, 91.000 obyv.), v rozsáhlé úrodné rovině, kde byla bitva roku 1813; střediskó německého kněhkupectví; znamenitá činnost průmyslová a obchodnická; světoznámé tři veltrhy, (Messe), každý trvá tři neděle; universita po vystěhování se Němců z Prahy založená.

Mitweida, hedbávnictví a bavlnictví.

Grimma, soukenictví.

Cvikov (Zwickau, 25.000 obyv.), zde a v celém okolí kvete krajkářství a bavlnictví; doly uhelné, hutě a válcovny.

Kamenice (Chemnitz, 59.000 obyv.), největší fabrické město v Sasích, jmenovitě ve zboží bavlněném a v punčochářství; zde jsou též továrny na sukno; barvírny. Pro svou polohu a vnitřní uspořádanost počítá se Kamenice mezi nejpěknější města evropská.

Annaberg (11.000 obyv.), krajkářství a tkalounkářství. Křimáčov (Krimtschau, 13.600 obyv.), Hluchov (Glauchau, 20.000 ob.), Meerane (17.000 ob.) a j. průmyslová města.

Plavno (Plauen), vyrábění mušelinu a prádla; přádelny na bavlnu; bělidla.

Buděšín (Bautzen, 13.000 obyv.), velké továrny na papír a na střelný prach; tkalcovství, koželužství. Buděšín je střediskem lužicko-srbské literatury a národního života Lužičanů.

Zitava (Zittau, 17.000 obyv.), zde i ve všech okolních místech plátenictví a bavlnictví.

Ochranov (Herrnhut), hlavní sídlo evangelické jednoty bratrské; r. 1772 přistěhovalo se sem několik rodin českobratrských z Moravy. Obyvatelé (1000) vyznamenávají se zbožností, mravností, čistotou a přičinlivostí.

Bavory (Baiern) — království

má 1877 $\square$ mil = 75.822 $\square$ kil, a 4.824.000 obyvatelů. Lidnatost poměrná: 3503. Obyvatelstvo jest národností německé, $3\frac{1}{2}$ milionu vyznání katolického, $1\frac{1}{4}$ milionu vyznání protestantského a asi 60.000 židů. — Hranice?

Které země rakousko-uherského státu jsou také tak velké? Porovnej obyvatelstvo těchto zemí.

Bavory skládají se ze dvou nestejných částí, z nichž menší nazývá se „Porýnská Falcí“.

Povrch země. Do Bavor zabíhají **Alpy** ze Salcpurska i Tyrol, nejdříve Vorarlberské, pak Algavské s Zugspitzem (9079' = 2870 m.) a Salcpurské s Vatzmannem (8180' = 2585 m.), s mnohými ledovci, z nichž tak zv. „Eiskapelle“ pod Vatzmannem, nejníže v Evropě, totiž až 2000' = 632 m. n. m. do údolí sestupuje. Na východě Bavorský les (der Baierische Wald) co odnoží **Šumavy**; na severu **Černé hory** či **Smrčiny** (das Fichtelgebirge), pohorí **Rönské** a **Speshart**. Ve Falci je výběžek **Vogesu**, tak zv. „Hard“.

Vodstvo. **Dunaj**, hlavní řeka, pojímá na své cestě na levo: Starou Mhlu (Altmühl), Nabu a Rezný (Regen); na pravo: Lech, Illeru. Isaru a In. **Mohan** je spojen s Dunajem průplavem **Ludvikovým**. **Rýn** co řeka pohraničná. — Jezer je v jihu dosti. Znamenitější jsou: jezero **Bodmanské**, **Chiemské**, **Würmské**, **Amerské**.

Podnebí je za příčinou vysoké polohy dosti tuhé.

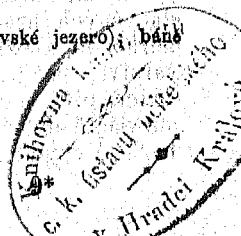
Bavory jsou rozděleny na 8 krajů:

1. **Bavory hornější** (Oberbaiern). Mnichov (München), 170.700 obyvatelů, hlavní město, na rovině málo úrodné a vši přirozené krásy prosté. Má mnoho krásných budov a děl uměleckých, tak že se jimi nade všechna města německá honosí. (Basilika sv. Boniface, kaple všech Svatých, chrám sv. Ludvíka, brána Isarská, sbírky sochařské v glyptothecce, malby ve dvou pinakotekách, množství soch a sbírek). Universita, polytechnika, velká knihovna státní. Daleko známy jsou zdejší pivovary, továrny na sukno a stroje, zhotovování nástrojů matematických a chirurgických, broušení drahokamů, skla a t. d.

Reichenhall, solivarna a lázně solné. Berchtesgaden, slyne krásou alpské polohy své (královské jezero); bane solné; zhotovování dřevěných, mramorových a kostěných hraček. Ingolstadt (20.000 ob.), pevnost u Dunaje.

2. **Bavory dolější** (Unterbaiern).

Passov (Passau, 14.000 ob.), silná plavba po Dunaji a Inu. Landshut (15.000 ob.), čilý průmysl.

Straubing (11.000 ob.), Kelheim, znamenité lomy vápencové a břidličné (kelheimské desky).

3. *Falci hořejší* (Oberfals) — Řezno (Regensburg, 31.000 ob.), staré svobodné říšské město, pověstný chrám; nedaleko stojí Valhalla, chrám, do něhož se dávají sochy znamenitých Němců.

Amberk (13.000 ob.), průmyslné město.

Brod (Furth), pohraniční stanice železniční.

4. *Švábsko* (Schwaben) — Augšpurk (Augsburg), 50.000 ob., druhdy svobodné říšské město, jedno z prvních obchodních a průmyslných měst v Německu. Na blízkém poli Lechakém byli Maďari r. 955 poraženi; knihtiskařství zde kvete.

Lindava, obchodní město na Bodmanském jezeře.

5. *Franky střední* (Mittelfranken).

Norimberk (Nürnberg), 78.000 ob., starožitné město toto má dosud mnoho zachovalých staveb a uměleckých děl a je nejprůmyslnější město bavorské. Kovové, dřevěné a rohové zboží, hračky, tužky, tak zv. „norimberské zboží“, jež se až do Ameriky a Afriky vyváží. Rozsáhlé továrny na ultramarín, sukno, kartouny, stroje, vozy železniční a t. d.

Anšpach (13.000 ob.), průmysl, Solenhöfen, pověstné lomy na břidlici kamenoryteckou.

Šwabach, továrny na jehly.

Erlanky, univerzita protestantská.

Fürth, čilý průmysl, mnoho továren, židovské vys. školy.

Spalt, pověstné chmelařství.

6. *Franky hořejší* (Oberfranken).

Boruty (Beireuth, 20.000 ob.), průmyslné m., Bamberk (26.000 ob.), krásný dóm, arcibiskupství, znamenité zahradičství.

Dvár (Hof n. Salou, 15.000 ob.), průmyslné m.

7. *Franky dolejší* (Unterfranken).

Vyrcpurk (42.000 ob.), biskupství, pověstný chrám; hrad, vinařství; univerzita.

Svinibrod (Schweinfurt), vinohrady, průmysl i obchod dosti značný.

Chýžice (Kissingen), s pověstnými léčivými zřídly; solné bány a prameny.

Chýžice známy byly již starým Římanům.

Aschaffenburg (11.000 ob.), školy průmyslné a hospodářsko-lesnické.

8. *Falci Porýnská* (Rheinfals).

Špýr (Speier, 15.000 ob.), s největším a nejkrásnějším dómem slouhu románského,

v němž mnoho císařů německých odpočívá; vinařství a rostlinářství.

Germersheim a Landava (Landau), pevnosti.

Kaiserslautern (15.000 ob.), železné doly a hutě.

P ř e h l e d

Polní hospodářství jest hlavním zaměstnáním obyvatelstva. Půda je celkem velmi úrodná, hlavně v Podunajské rovině, která proto také špičatnou Bavorskou sluje; obilí vyváží se odsud do Švýcar a Tyrol. Chmel bavorský je po českém a americkém nejlepší. Sadařství a vinařství kvete ve Falcích a Francích. Chov dobytka hovězího je značný v hornatých krajinách. Bavorské těžké koně používají dobré pověsti. Co do hornictví mají Bavyry velké bohatství v nejužitečnějších plodinách, totiž v železe, soli a uhlí kamenném. Průmysl a obchod záleží hlavně ve zlatnictví (Augšpurk), zhotovování optických nástrojů, grafitových nádob, jež se až do Ameriky vyvázejí, dřevěných hraček (Berchtesgaden a okolí) a tak řečeného norimberského zboží a j. Nejdůležitější však odvětví průmyslu je pivovarství, počítá se as 6000 pivovarů, kteréž do roka okolo 11 mill. věder piva navaří. Obchod průvozný do Uher, Francie a Vlach je obzvláště důležitý. Hlavní obchodní města jsou: Augšpurk, Norimberk, Vyrcpurk, Bamberk.

O osvětu pečují 8 university (Mníchov, Vyrcpurk, Erlanky), technika v Mníchově, mnoho středních škol a soukromních ústavů.

Knížectví Liechtenšteinské

je nejmenší svrchované knížectví v Němcích. Zanimá mezi Švýcary a Tyroly na pravém břehu hořejšího Rýna ne celé 3 □m. = 165 □kil. a má toliko 9000 obyvatelů. Skládá se z panství Vaduckého a Šellenberského. Krajina hornatá rodí obilí, len, dobrý dobytek. Obyvatelé zanášejí se předěním bavlny a hotovením dřevěného zboží. Správu státní vede knížecí dvorská kancelář ve Vídni.

Vyrtembersko — království.

354 □mil = 19.470 □kil., 1,778.000 obyvatelů. Lidskost poměrná: 5819. Dle národnosti: Němci, dle náboženství $\frac{2}{3}$ protestantů, $\frac{1}{3}$ katolíků, něco židů. — Hranice?

Povrch země je ponejvíce hornatý. Mezi horami táhnou se krásná údolí, a proto je země tato co do přírodní krásy jedna z předních zemí v Němcích. Na západě jsou výběžky Černého lesa a od jihu k severovýchodu táhne se Švábská Jura, která k Dunaji volně se svažuje.

Vodstvo této země náleží buď k Dunaji buď k Rýnu.

Do Dunaje přitéká Illera, do Rýna Nekar, který je nejdůležitější řekou v tomto království.

Jezero Bodmanské.

Stuttgart, 76.800 obyvatelů, hlavní město, v krásné kotlině, kde daří se mnoho ovoce a vína. Nenepatrný průmysl, jedno ze středíšť knižního obchodu v Němcích; polytechnická škola.

Kannštat, kyselka, obchod a průmysl.

Esslinky (Esslingen, 17.000 ob.) a Heilbron (17.000 ob.), jsou průmyslná města; žilý obchod.

Hohenheim, pověstná akademie hospodářská.

Švábský Hall, solivarny.

Ulm (25.000 ob.), pevnost, krásný, ale nedostavený chrám gothický; průmysl i plavba po Dunaji.

Göppinky, kyselka; v sousedství Hohenstaufen, kolébka císařů Hohenstaufských, nyní v ssutinách.

Friedrichshafen, obchodní město a přístav při Bodmanském jezeře.

Tubinky (Tübingen), universita.

Reutlinky (Reutlingen, 14.000 ob.), soukenictví, tkalcovství, punčochářství.

Uttach, znamenité prádelny a obchod v plátně.

P ř e h l e d .

Polní hospodářství a chov dobytka jest hlavním zaměstnáním obyvatelstva. Mimo obilí daří se zde výborný len a konopě. Ovoce a vína je všude hojnost. Doluje se v zemi pouze na sůl a železo; uhlí je málo. V průmyslu zasluhuje plátenictví a soukenictví povýšnutí. Mnoho barvření. V černém lese zaměstnává se lid hodinářstvím, výrobou hraček a rozl. pletenin (ze slámy, dřeva atd.). Švarcvaldské hodiny jsou vůbec známy. Obchod je ponejvíce průvozní, nejdůležitější města obchodní jsou: Heilbronn, Kannštat, Stuttgart a

Friedrichshafen. Ve vzdělanosti je obyvatelstvo země této na stejném stupni s obyvatelstvem jiných německých států.

Badensko — velkovévodství.

278 □mil = 15.307 □kil. a 1,435,000 obyvatelů. Lidskost poměrná: 5180. Dle národnosti: Němci, dle náboženství skoro 1 million katolíků, přes 450,000 protestantů, něco židů. — Hranice?

Povrch země skládá se ze širokého údolí Porýnského od Babilonu až ku vtoku Nekaru a z výsočiny. Hlavní pohoří je Černý les (Schwarzwald), jen severně je výběžek Odenwaldu a na jižním úpatí Černého lesa přicházejí pahorky Jury do náh. roviny jihoněmecké.

Vodstvo Badenska teče do Rýna, který k západu hranici země činí.

Dunaj běže zde počátek svůj.

Jezero Bodmanské na jihu.

Podnebí zdejší náleží k nejlepšímu v Němcích.

Nejdůležitější města jsou:

Karlsruhe, 32,000 obyvatelů, hlavní a sídelní město velkovévodství; polytechnika, hvězdárna, botanická zahrada. Průmysl a obchod nenepatrný.

Heidelberg (18,000 ob.), znamenitá universita, krásný zámek, býv. sídlo falckrabě při Rýnu (Fridrich, král český), nyní v zříceninách, v sklepě tohoto zámku je známý sud Heideberský o 6,625 našich vědrech.

Pforzheim (17,000 ob.), pověstný průmysl ve zboží zlatnickém, stříbrnickém, ozdobném a kovovém vůbec; soukenictví.

Mannheim (34,000 ob.), je pravidelné a ve čtverci stavěno; jest nejdůležitějším obchodním městem badenským.

Rastat, pevnost; výroba zbraně.

Baden, jinak též Baden-Baden, lázeňské místo, jedno z nejhojněji navštěvovaných. Sem se sjíždějí hosté více k vůli zábavám a hrám, nežli za uzdravením svým.

Lahr, plátenictví.

Freiburg (s příjímím „v Brisgavě“, 21,000 ob.), krásný chrám, universita, v okolí zhotovují se Švarcvaldské hodiny.

Konstanz (Konstanz), na Bodmanském jezeře; čilý obchod. Zde byl 6. července 1415 mistr Jan Hus upálen.

P ř e h l e d .

Orná půda rodí ročně obilí přes potřebu. Nejúrodnější krajina je rovina Porýnská. Nejvíce seje se špalda. Víno daří se velmi dobře (Markgräfler, Seewein). Rostění tabáku. Černý les slyne svými chvojnými lesy, ač tyto valně již řídnou. Dokonalá orba napomáhá i chovu dobytka (hovězí dobytek, ovce). Na nerosty je Badensko bohaté. Nalezají se tu jaspis, granáty, porcelánová hlína, mramor, sádra, křída atd. a dobyvá se množství soli a uhlí; konečně množství teplých ponejvíce sirnatých a železitých pramenů, jimiž Badensko slyne.

Z průmyslu kvete bavlnictví, tkalounkářství (Lahr), ve Švarcwaldu zhotovování hraček, hodin a t. d. I obchod je značný, zvláště průvozný do Švýcar a Francie, jmenovitě po Rýně.

Ve vzdělanosti předčí Badensko mnohé sousední země.

Hessen-Darmštadtsko — velkovévodství.

139 □mil = 7.653 □kil., 823.000 obyvatelů. Lídnatost poměrná 5.920. Dle národnosti Němci; dle náboženského vyznání $\frac{3}{4}$ protestantů, $\frac{1}{4}$ katolíků.

Povrch země skládá se ze dvou částí: severní mezi pruským Hesskem a bývalým Nasavskem; jižní mezi Bavorsy a Badenskem. V jižní části jsou výběžky Odenwaldu, v severní Vogelsberku, Taunu a Westerwaldu. Z vod jsou důležité Rýn a jeho přítoky Lahn a Mohan.

Podnebí je mírné a zdravé.

Nejdůležitější místa jsou:

Darmstadt, 31.000 obyvatelů, hlavní město; technika. Obyvatelstvo žije se tkáním látek vlněných a pláten, voskárstvím; živé trhy.

Offenbach (21.000 ob.), čelné průmyslné město v zemi, zvl. na zboží ozdobnické; pověstné jsou též zdejší knihářské práce.

Mohuč (Mainz), 43.000 ob., pevnost při vstupu Mohanu do Rýna; rozsáhlý průmysl, nejvíce vyrábí se koží, pian, nábytkem, vozů a t. d., svobodný přístav, staroslavný dóm, první arcibiskupství v Němečích.

Vorms (14.000 ob.), prastaré, v dějinách proslavené město. Zde a podél řeky Rýna vůbec dají se dobré víno (Liebfrauenmilch).

Giessen (11.000 ob.), universita.

Naenheim, velké doly solní (ročně asi 100.000 ct.); hojně navštěvované lázně.

P ř e h l e d.

Obyvatelstvo země žije se hlavně vzděláváním půdy. Hlavní plodiny jsou víno, obilí, ovoce, len a konopí. V hornictví jsou důležitější měď, železo, sůl a uhlí. Průmysl je značný; přádelnictví zaujímá první místo. Mnoho železnic a řeky splavné podporují živý obchod země. Nejprůmyslnějším městem je Offenbach a nejvíce obchodní Mohuč. Pro vyšší vzdělání je universita v Giessenu a technika v Darmstadtu.

Elsasko a Lotrinky.

208 □mil = 12.453 □kil., a 1.636.000 obyv., Francouzi i Němci.

Když po nešťastných bitvách r. 1870 museli Francouzové učinit mír s Němci ve Frankfurtě dne 10. května 1871. postoupeno jest od nich Elsasko a severovýchodní část Lotrinsk, kteréž co říšské země mají svou zvláštní správu.

Nejdůležitější města jsou:

I. v *Elsasku*: Štrasburk (84.000 ob.), při průplavu rýnsko-illském, v úrodné krajině, silná pevnost, kteráž nyní z nova a silněji ještě se opevňuje. Proslulý chrám (1015—1273 vystavěn) s věží 438' vysokou, byl při obléhání r. 1870 silně porouchán; znamenatá knihovna zdejší přišla též u velikou zkázu při dobývání pevnosti. V městě tomto učinil Guttenberg první pokus kněhtiskařský r. 1439. Universita nová. Velikolepý průmysl bavlnický, soukenický a hedbávnický, výroba kočárů, rukavic a t. d., silný obchod; veliké trhy koňské.

Kolmar, průmysl bavlnický; obchod v tabáku a víně.

Mühlhausen (59.000 obyv.), důležité továrny na bavlněné zboží, tiskárny, strojíctví.

II. v *Lotrinskách*: Mety (Metz, 54.000 ob.), při řece Mosele znamenatá pevnost; zde i v okolí kvete soukenický průmysl.

P ř e h l e d.

Země tyto jsou jak v hospodářství a chovu dobytka, tak i v průmyslu na vysokém stupni. Světové pověsti má zvláště výroba zboží bavlněného. V Lotrinkách zhotovují se též tenké látky vlněné, výrobky skelné a kovové.

§ 111. Švýcarsy.

752 □mil = 41.407 □kil., 2,510.000 obyv. Lidsnatost poměrná 3.337, z nichž 1,476.000 protestantů a 1,023.000 kat. — Podlé národnosti 1,800.000 Němců, as 530.000 Francouzů, 143.000 Italiánů, as 49.000 Romanů. — Hranice?

Povaha půdy. — Švýcarsko jest nejvyšší vysočinou v Evropě. As $\frac{3}{4}$ půdy jsou zaňaty hornatinou Alpskou, ostatní část jest náhorní rovina aneb náleží k pohoří juruskému. Větve **grajských** a valný díl **středních Alp** prostírají se po zemi (wallisské, adularské, bernské, glarnské, čtyrkantonské, švycské, thurské a grisonské Alpy). Od lemanského až do bodmanského jezera prostírá se polokruhem úrodná, jezerná náhorní rovina, s kterouž sousedí na západě hřbetné horstvo **jurské** (Viz str. 27. 28.).

Nejdůležitější řeky jsou: **Rýn** s přítoky Thurou a Aarou (s Rysou a Limmatou); **Rhon** teče jezerem lemanským; Tessin; **In**. Největší jezera, na kterých plovou parníky, jsou: ženevské n. lemanské, bodmanské, nevšatelské (p. neufchatelské), čtyrkantonské, curyšské a j. v.

V jižních dolinách a po náhorních rovinách jest podnebí mírné.

Politické rozdělení a osady: Švýcarsko jest svobodným státem spolkovým, jenž skládá se z 22 kantonů. Každý kanton má své zvláštní zřízení a samosprávu; v čele veškerých kantonů stojí spolková rada s předsedou. Zákony dává sněm spolkový. Úřady spolkové mají sídlo své v Bernu.

1. **Bern.** — Bern, 30.000 ob., spolkové město, krásný ohrám, spolková universita, vědecké sbírky a jednoty.

Doliny: hasolská, lauterbrunnská, grindelwaldská, simmenská, emmenská (sýr), münsterská.

2. **Curych.** — Curych (43.000 ob.), stará universita spolková, vzorná technika, vědecké sbírky a jednoty. Průmysl hedbávnický, bavlnický a strojnický. Zwingli (1520).

Winterthur, pěkné výstavné město („město švýcarských boháčů“), výborné ústavy vzdělávací, pověstné kněhlačitelsví.

3. **Lucern.** — Lucern (12.000 ob.), obchod, paroplavba. Sempach, bitva 9. července 1386. Údolí Entlibušské.

4. **Uri.** — Altdorf, Bürglen, rodiště Viléma Tella. Ve vřkolu přední historické památnosti Švýcar.

5. **Švyc.** — Švyc. Küssnacht. Vrch Rigi (5540').

6. **Unterwalden.** — Sarnen, Stanz. Údolí Engelburské a Melchské.

7. **Glarus.** — Glarus. Průplav lintscký. Náfels bitva 1388.

8. **Zug.** — Zug. Moorgarten, bitva 1315.

9. **Freiburg.** — Freiburg, chrám (varhany). Sídlo biskupa lausanského. Murten (bitva 1476). Gruyère, výroba syru.

10. **Solothurn.** — Solothurn, sídlo biskupa basilejského.

11. **Basilej.** — Basilej (88.000 ob.), chrám, universita, továrny na stužky hedbávné a papírny; značný obchod. Sněm církevní 1431—1448; mír r. 1795.

Schweizerhall, solivarna.

12. **Schaffhaussko.** — Schaffhausy, vodopád rýnský blíž zámku Laufen.

13. *Appenzell*. — Appenzell. Trogen, plátenictví.
 14. *St. Gallen*. — Sv. Havel (St. Gallen, 14.700), drubdy opatství benedik-
 tinské, sv. Havlom r. 630; důležitý archiv a knihovna; znamenitý průmysl a obchod.
 15. *Gričovsko* (Graubünden). — Chur, obchod průvozný. Via mala.
 Doliny: Rýnská, Prettigau, Engadin, Pušlavsko (Poschiavo, r. Poskiavo).
 16. *Argavsko*. — Aarava, průmysl; v sousedství hrad Habsburk.
 17. *Thurgavsko*. — Frauenfeld. Romanshorn, přístav.
 18. *Tessin*. — Bellinzona, obchod s hedbávím a dobytkem. Lugano.
 19. *Waadt*. — Losan (p. Lausanne, 20.500 obyv.), akademie, vědecké ústavy;
 zlatnictví; Grandson, vítězství Švýcarů 1476. V dolině Žú (p. Joux) velikolepý průmysl.
 20. *Wallis*. — Sion, Martigny, vinařství. Lázně Leukské. Na Sv. Bern-
 hardu hospice augustinů.
 21. *Neušatel* (p. Neufchatel). — Neufchatel (11.000 ob.), průmysl a obchod.
 Velikolepý průmysl v dolinách jurských (hodiny, zboží zlatnické, železné a ocelové, krajky)
 zejména v: La Chaux de fonds (17.000 ob.), Le Locle, Val de Travers, Valeugin a j.
 22. *Ženeva* (Genf, Geneve). — Ženeva (84.000 ob.), akademie, učiliště veřejná
 i soukromá, vědecké sbírky i jednoty; velikolepý průmysl (hodinky, hedbáví a j.). Bohatě
 město; zimní sídlo zámožných cizinců. Čilý obchod. Calvin 1541; J. J. Russó (p.
 Rousseau) nar. 1712 † 1794.

P ř e h l e d.

Vedle polního hospodářství, jehož výtěžek však nestačí domácí potřebě, provozuje se pilně štěpařství. Značnější jest vinařství. Chov dobytka hovézího jest vzorný (máslo, sýr). Hornictví jest nepatrné, protože není ve Švýcarsku kovů. V horách jurských těží se železo.

Průmysl nachází se na znamenité výši. Nejznamenitější odvětví jsou bavlnictví, plátenictví, hedbávnictví a hodinářství. Bavlnický průmysl kvete zvláště v kantonech: Curyšském, Glarnském, v Schaffhausích a j. Výtečná jsou tenká přediva a barvírny; středistěm průmyslu plátenického jsou kantony Sv. Havelský a Appenzelský. Zboží hedbávného zhotovuje se nejvíce v Curychu a Basileji. Hodinářství provozuje se v Ženevě a okolí jejím, pak v dolinách jurských.

Obchod jest velmi čilý; výtečné silnice, rozvětvená síť železniční, paroplavba po jezerech, peněžnické ústavy a komandity švýcarských domů ve všech obchodních městech po veškeré zemi podporují domácí i zahraniční obchod. Co do osvěty nachází se Švýcarsko na stejné výši se sousedním Německem. Národních i středních škol (realných, odborných, kantonských) jest zde velké množství. Zvláštní zmínky zasluhují university v Curychu, Basileji a Bernu, akademie v Ženevě i Lausannu a spolkové polytechnikum v Curychu.

§ 112. Itálie.

1. Království Italské 5376 □mil = 296.002 □kil. a 26,250.000 obyv.; lidn. pom.: 4881.
 2. Republika San Marino 1,12 □m. = 61·6 □kil., 7300 obyv.
 3. Knížectví Monaco 0,27 □m. = 14·8 □kil., 3200 obyv.

Itálie dělí se obyčejně ve tři části: Hořejší Itálie, ku které náleží Sardinie, nížina Pádu, a býv. vévodství Parmské a Modenské;

— Střední Itálie; — Dolejší Itálie, která obsahuje bývalé království obou Sicílií.

Bez mála $\frac{1}{2}$ poloostrova jest vysočina náležící k Alpám a Apenninům. Alpy prostírají se západně od sedla Bocchety u Janova podlé zálivu Janovského (Přímořské Alpy); pak severně co hranice mezi Itálií a Francií (Kottské a Grajské Alpy); konečně směrem východním na rozhraní Itálie, Francie, Švýcar a Rakouska (penninské, lepontské, rhétské Alpy). — Východně od Bocchety počínají Apenniny prostírající se veškerým půlostrovem až k mysům Cap di Leuca (v Apulii) a Cap Spartivento (v Kalabrii) a po Sicílii. Nejprvé tvoří pásmo směřující od moře ligurského k jaderskému; ve vysočině Abruzzů rozštěpují se na apulské a kalaberské Apenniny.

Obklíčena jsouc na severu a západu Alpami, na jihu Apenniny, prostírá se úrodná nížina Pádu. Menší roviny jsou: toskanská nad dolejší Arnem; římská (campagna di Roma) s pontinskými blaty podlé pobřeží moře tyrrhenského; — kampaňská mezi zátokou gaetskou a salernskou, z níž vystupuje Vesuv; — apulská na jihozápadě zálivu manfredonského. Ostrovy jsou z většího dílu hornaté.

Poloostrov obmývají moře středozevní a jaderské. Pobřeží západní a jižní jsou členitější nežli pobřeží východní; prvší mají dobré přístavy. — Největší řeka v hořejší Itálii jest Pád (Po; přítoky: Ticino, Adda, Oglio, Mincio a j.); v Itálii střední Arno a Tiber; v dolní Itálii Garigliano a Volturno; kromě těchto četné menší řeky pobřežní a několik jezer.

V podnebí panuje velká rozmanitost. Nejteplejší podnebí má vedlé Sicílie a roviny kampaňské ještě břeh Janovský, kde zřídka jen sněh padá, kdežto Apenniny bývají často od října do dubna pokryty sněhem. Také nížina pádská a alpské doliny otvírající se do ní mají mírné podnebí.

1. Hořejší Itálie:

a) Turin (it. Torino, 180.500 ob., Augusta Taurinorum), nad Pádem, velmi pravidelně stavěné m., krásné třídy, velká náměstí, dlouhá podlouhí, nádherné paláce; četné bohaté a velikolepé chrámy (Santa Croce, S. Giovanni a j.); četné vědecké ústavy, universita, akademie věd, k. museum s egyptskými starožitnostmi, vojenská a námořnická akademie; zbrojnice, peněžna, bursa, mince, nádherné divadlo; značný průmysl v aksamitu, stužkách, čalounech, majoliku, zboží železném a ocelovém a j.; průmyslová škola pro ohudé.

Alessandria (nad Tanarnem, 56.000 ob.), silná pevnost. Proslulé trhy. Na blízku Marongo, bitva dne 14. června 1800. — V horách u Aosty (Augusta Praetoria) rozchází se cesty vedoucí přes malý a veliký S. Bernhard; přechod Napoleonův přes tento r. 1800.

Novara (27.600 ob.); bitva r. 1813 a vítězství Radeckého 23. března 1849; krásný dóm, kvetoucí průmysl.

Asti (30.800 ob.), Cuneo (23.000 ob.), Mondoví (17.000 ob.), znamenitá města průmyslná. V jezere větším (Lago maggiore) leží půvabné ostrovy boromejské.

Janov (Genua, 128.000 obyv., it. Génova), amfiteatrálně na příkrém úbočí ligurského Apenninu vystavěn; má jen málo tříd, po kterých se může jeti, z větší části jsou úzké, mají po obou stranách domy o mnoha poschodích, a vedou nahoru i dolů. Četné nádherné budovy, chrám, kostel Zvěstování P. Marie, San Lorenzo; král. palác (druhdy palác duky, t. j. vévodský); universita, námořská akademie; škola plavecká; nejstarší peněžna (od r. 1407), bursa, námořní arsenal. Proslulý průmysl (černé látky hedbávné, aksamit, zboží korálové, alabastrové, zlaté a stříbrné, vyšívání, umělé květiny

a j.). Výborný přístav; pravidelná paroplavba k veškerým přístavům moře středozemního. V okolí nádherné letohrady.

Spezzia má největší přírodní (nyní válečný) přístav v Evropě.

b) Milán (Milano, Mediolanum, 196.200 obyv.), v krásné úrodné rovině mezi řekami Olonou a Lambrem nad splavnými průplavy, které spojují Ticino s Addou. Pohled tohoto, často sbořeného a opět vystavěného města jest moderní a nádherný. Četné kostely a krásné paláce; mezi oněmi proslulý chrám (započatý r. 1386 stavitelem Jindřichem Arlerem z Gmundu), sice slohy sobě odporující, avšak převahou slohu gotického, z bílého mramoru s 4500 sochami a prolomenými vízkami, také vnitř nádherný (hrobka sv. Karla boromejského), ústav věd a úmění v „Breše“, knihovna, obrazárna, sbírka mincí a penězů, hvězdárna, ambrosianská knihovna, velké divadlo (de la Scala); hudební konservatoř; vítězná brána míru (arco della pace) a jiné nádherné budovy. Cílý průmysl hedbávnický a ozdobnický; kočáry, malby na skle, výroba cukru, tabáku a t. d. Nejznamenitější obchodní město v Hořejší Itálii, zvláště pro hedbáví, rejší a sýr. Na silnici do Pavie vedoucí proslulý klášter kartuzianský La Certosa s jedním z nejkrásnějších kostelů v Evropě.

Monza (nad Lambrem, 22.000 ob.), v chrámu chová se „železná koruna“ krále italského, nádherný zámek s parkem a výtečnou zahradou botanicou; obchod s plodinami zemskými.

Como (Comum, 21.000 ob.), půvabná poloha nad jezerem komským, hojnost vína, oleje a jižního ovoce; mramorový chrám, jedno z nejkrásnějších děl stavitelství lombardského; domov obou Pliniův.

Varese, velmi krásná a zdravá krajina, schůze bohaté šlechty lombardské, velikolepé přádelny na hedbáví a obchod s hedbávím. Krajina Brianza (as 20 □m. = 1101 □kil. s 160.000 obyv.) s utěšeným městečkem Cantú, bohatá na krásy přírodní a umělé, vyrábí nejlepší hedbáví u velikém množství.

Chiavenna, na úpatí Spljugu, přes něj vede silnice umělá do rýnské doliny (do Churu) ve Švýcařích (sedlo Spljužské 6697').

Z Bormia vede překrásná silnice přes sedlo Wormské a Stilské do Tyrol, nejvyšší silnice v Evropě (sedlo Stilské 8628').

Sondrio (nad Addou), přední osada ve Veltlinu, náleževším do r. 1797 ke Grysonsku.

Bergamo (38.000 ob.), střed hedbávnictví, důležitý průmysl v hedbáví, vlně a železe; cílý obchod, velký trh; védecké a umělecké ústavy.

Brescia (40.000 ob.), zboží železné a ocelové, zvláště zbraně, pak hedbávnictví; krásný chrám, biskupství; veliký trh na hedbáví.

Pavia (nad Ticinem, 30.500 ob.), druhdy hlavní město říše langobardské; slavná universita (zal. 1361), bohaté sbírky védecké, cílý obchod s výrobky zemskými.

Lodi (nad Addou, 26.000 ob.), sýr „parmesanský“.

Crema a Cremona, značný průmysl a obchod; v Cremoně výroba houslí.

Benátky (Venezia, 118.000 obyv.). Vystavěno jsouc na 117 ostrovech v lagunách, jest město toto chráněno proti moři náspy a kamennou hrází dvě míle dlouhou. 147 průplavů (nejdůležitější z nich Canal grande), na nichž se plaví v černých krytých loďkách (gondole), zastupuje hlavní třídy; přece však lze docházeti úzkými ulicemi (3—6' zšíř) přes 308 mostů pěšky kamkoli libo. Koní a vozův nespátříš. Staroislavně toto město má 51 náměstí, mezi nimi nádherné náměstí sv. Marka (piazza) se starou a novou prokurací a velikolepým chrámem sv. Marka. Zvonice 322' vys. stojí osaměle. S tímto náměstím sousedí piazzetta (malé náměstí) s palácem býv. duk benátských, přebohatým na umělecké práce všeho druhu, s proslulou mincovnou a dvěma ohromnými sloupy žulovými s okřídleným lvem sv. Marka a sochou sv. Theodora nad ním. Benátky jsou jedno z nejkrásnějších měst země co do výstavnosti paláců, krásy a nádhery chrámů s obrazy a pracemi řezbářskými. Benátky mají značný průmysl (klenoty, skleněné perly [zvláště na nedalekém ostrově Muraně], zboží mosaikové, zrcadla, mýdlo, zboží prýmkářské a j.). Obchod jest značný, ačkoliv se nenachází na oně výši, které dosáhnul ve středověku. Ku zvelebení obchodu přispívá železničné spojení s pevninou pomocí velikolepého mostu, vedoucího přes laguny. Konsulové cizích národů sídlí v Benátkách. Pamětihodna jest velikolepá zbrojnice; pak ostrov sv. Lazara (mechanikářské, jejichž opat sluje arcibiskup).

Chioggia (=Kyjodža 56.000 obyv.), na ostrově, lov ryb a řemesla týkající se stavění loď.

Padova (54.000 obyv.), starožitné město, slavná universita, krásné kostely, zejm. chrám sv. Antonína s nádhernou hrobkou svatého, chrám sv. Justiny od stavitele

Palladia (1580); radnice s ohromnou snů. Rodiště Liviovo. Něco průmyslu, čilý obchod, silně navštěvovaný trh. V Euganeích teplice v Albaně a Battaglii. Víska Arqua, oblíbené sídlo a hrob básn. Petrarkey († 1371) a město Este, od kterého má jmeno rod knížecí a nyní větev našeho rodu panovnického (Rakousko-Estě).

Rovigo (10.000 obyv.), starožitný městy.

Verona (59.000 obyv.), pevnost první třídy, velmi nepravidelně stavěné město, úzké ulice, ale prostranná náměstí a nádherné budovy, bohaté na starožitnosti římské, mezi nimi arena (na 22.000 os.). Mnoho starých kostelů, nádherná hrobka rodu della Scala. Rodiště Cornelia Nepota, Plinia staršího a Vitruvia. Přádelny na hedbáví, usnářství, salami; silný obchod, dva trhy do roka.

Peschiera, pevnost u samého výtoku Mincia z j. gardského.

Legnago, pevnost.

Vicenza (34.000 obyv.), v úrodné rovině, rodiště Palladiovo. Výborné hospodářství polní, hedbávnictví.

Treviso (22.000 obyv.), důležité město průmyslné (zboží lněné, majolíkové, kovové, majolík a t. d.). Na úpatí Alp v půvabné krajině ves Possagnio, rodiště suchaře Canovy; sbírka sádrových odličků veškerých jeho prací.

Belluno (14.000 obyv.), krásný chrám, čilý obchod s plodinami polními a lesními.

Agordo, doly mědné.

Udine (Udine, 26.000 obyv.), značné předemí hedbáví a lnu, četné budovy vystavné.

Mantua (30.000 obyv.), silná pevnost, uprostřed Mincia a močálů; druhdy sídlo kníž. rodu Gonzagů, více krásných náměstí a práce umělecké. Usnářství, hedbávnictví; silný obchod; rodiště básníka Vergilia.

Na ostrově Sardinii: Cagliari (námořní město, 31.000 ob.), arcibiskup, universita, solivarny, rybařství, obchod námořní.

Sassari (25.000 ob.), arcibiskup, universita, pevnost. Ostrov jest dobře ovláznut, úrodný, ale špatně vzděláván; mnoho dříví, krásní koně, mnoho soli mořské, silný lov ryb. Obyvatelé ve středu ostrova suroví; akoro žádný průmysl, špatné a sporé silnice, skrovný obchod.

Parma (47.500 ob.), krásné, čistotné město, vědecké sbírky a ústavy vzdělávací, universita, hvězdárna; něco průmyslu, čilý obchod.

Piacenza (Placentia nad Pádem, 39.400 ob.), pevnost.

Campo morto nad Trebbii, kde Hannibal porazil r. 218 p. Kr. Římany.

Modena (Mutina, 55.600 ob.), krásné město, nádherný zámek, proslulé sbírky. Reggio (50.400 ob.), průmysl hedbávnický, přírodovědecké museum. Rodiště básníka Ariosta (nar. 1474).

Na pobřeží Massa a Carrara s uměleckými akademiemi, proslulé lomy mramorové (karrarský mramor).

Ferrara (nad Pádem, 27.700 ob.), pevnost, universita, druhdy hlavní město knížectví ferrarského.

Bologna (Bononia, 109.400 ob.), nejstarší universita, knihovna, hudebnická škola; arcibiskup, četné kostely, 2 šikmé věže; mnoho průmyslu (zboží hedbávné, likéry; cukroviny, uzenářské zboží).

Ravenna (57.000 ob.), druhdy sídlo několika římských císařů a gothských králů; pomník Theodorichův; arcibiskup.

Sinigaglia (28.000 ob.), přístavní město, četně navštěvovaný trh.

Urbino (13.000 ob.), rodiště Rafaela Sancia (nar. 1483 † 1520).

Ancona (slov. Jakyn, 31.200 ob.), silně opevněné město námořní, čilý obchod s Terstem, Reckem a Levantou.

Loretto, slavné místo poutnické, hl. chrám s posv. domem Maris z Nazarethu, který byl pry sem donesen od andělů. — Zmínku zasluhují konečně: Rimini (Ariminum, 34.400 ob.).

Faenza (36.400 ob.), továrny na nádobí, majolík.

Forli (39.000 ob.), zboží hedbávné.

Pesaro, rodiště Rossiniho.

2. Střední Itálie: Řím (Roma, nad Tiberem, 220.532 obyv.), nyní stoličné město Itálie, věčné, jediné město, město světové, jako v tom smyslu druhého není. Zde nacházela se (r. 753 př. Kr. založená) metropole velké pohanské říše římské, a zde jest popokolení pohanstva střední světá křesťanského, neboť náměstek Kristův na zemi, papež, má zde sídlo své. — Po obou březích Tiberu, na 12 kopcích vystupuje město

plné **velkolepých** budov a sochařských prací věku starého, bohaté na chrámy (828) a paláce s nádhernými poklady uměleckými. Chrám sv. Petra, největší a nejnádhernější na zemi, s hrobem apoštolů: sv. Petra a Pavla a s proslulým klenutím baňovitým, spočívajícím na 4 kolosálních pilířích; před chrámem náměstí sv. Petra, nejkrásnější na zemi, s kruhovitým sloupovým a ohromnými sochami. — Vlastní hlavní farní chrám **papežův** jest chrám sv. Jana v Lateraně („omnium ecclesiarum urbis et orbis mater et caput“) s nádhernou kaplí Corsini, s baptisteriem (křesť židů a Turků o velké pátce). Jiné slavné chrámy jsou: chrám sv. Pavla, St. Maria ad martyres (panttheon pohánského Říma, rotonda), St. Onofrio na kopci Gianicolo s hrobem Torquata Tassa; německý chrám St. Maria dell' anima, jehožto farář jmenuje Rakousko, a m. j. **Papežské paláce**: Vatican, největší palác v Evropě (22 dvorů, 220 schodů, 4422 [podle jiných zpráv více než 11.000] pokojů a sálů, s kaplemi Sixtinovou a Pavlovou, lože a sítě s malbami Rafaelovými; nejproslulejší knihovna s důležitými rukopisy; obrazárna; přední sbírka starožitností v Belvederu (Laocoon, Apollo belvederský, torso a j. v.); muzeum Chiaramonti, Gregorianum a j. — Lateran, do r. 1804 residence papežská. Quirinal (Monte Cavallo), druhdy obyčejná residence papežská. Kromě těchto **podíla se více než 60 velkých paláců** a neméně nádherných letohrádků (villy — villa Borghese) se zahradami. Hrad andělský (Castello San Angelo), z hrobky Hadrianovy (moles Hadriani) zdělaný, s bronzovou sochou arch. Michala, slouží za zbrojnicí, státní vězení, archiv a skladiště papežských klenotů. — Campidoglio na místě bývalého Capitola. Četné zbytky chrámů, divadel, lázní, vítězných bran, sloupů, obelisků, katakomby a t. d. Značné vědecké ústavy; univorsita; collegium de propaganda fide, ve kterém se připravují chovanci ze všech dílů světa na misionářství; academia di San Luca pro veškerá odvětví výtvarných umění; kollej sv. Jeronýma (slovanská); četné akademie, školy, kláštery. — Průmysl jest dosti značný (zboží hedbávné, kostelní látky, barvy, umělé květiny, struny, esence a j.). Některé části města a okolí (campagna di Roma) mají v létě nezdravý vzduch (malária).

V sabinském a albanském pohorí: Tivoli (Tibur) nad Teveronem (Aniem), kterýž tu činí překrásný slap.

Frascati (Tusculum) a **Albano** (Alba longa), letní sídla Římanův.

Čítá Vekja (p. Civita Vecchia, 10.000 obyv.), pevnost, svobodný přístav, nejlepší přístav mezi Livornem a Neapolí.

Viterbo (14.000 obyv.).

Velletri (13.000 obyv.), hojně starožitností římských.

Terracina (Anaur), na jižním konci pontinských bačin.

Montefiascone, proslulá vína.

Florencl (nad Arnem, ital. Firenze, 114.400 obyv.), v úrodné, půvabné krajině, jedno z nejkrásnějších měst Evropy (la bella). Nádherné kostely (katedrální chrám St. Maria del Fiore, kostel sv. Vavřince s hrobkami Danteho, Michel-Angela, Macchia-vellichho, Galileiho a j.); velké paláce. Univerzita, lyceum hudební, akademie výtvarných umění; vůbec výtečné vědecké a umělecké sbírky. Hedbávnický průmysl, pleteniny slaměné, umělé květiny, plastické práce z mramoru, alabastru, mosaiky a korálů.

Livorno (83.500 ob.), svobodný přístav; obchod s Levantou, Oděsou (zboží koloniální, anglické, francouzské a švýcarské výrobky); pravidelná paroplavba do Marsellu, Maltu, Neapole a Levanty; mnoho Židů, pak Armenové, Řekové a Turci. Průmysl zvelebuje se ustavičně.

Pisa (nad Arnem, 51.000 ob.), ve středním věku hlavní město kvetoucí republiky s 160.000 ob.; universita, krásný chrám, proslulá, šikmá věž; překrásný hřbitov (campo santo) se starými obrazy na obmítce; rodiště Galileiho. Na blízku sídlé teplice.

Siena (Sena Julia, 33.700 ob.), arcibiskupství, universita, nádherný chrám, značné továrny, pečstná hlína; druhdy hlavní město svobodné obce s 100.000 ob.

Lucca (65.800 ob.) v překrásné krajině, arcibiskupství; důležitý chov dobytka a hedbávnictví; silný obchod s olejem.

Pistoria (Pistoria, 12.000 ob.), železnictví, silnice přes Apennin do Modeny.

Arezzo (Arretium, 37.000 ob.), rodiště Petrarcovo (nar. 1304). Quidó z Arezza, vynálezce not.

Hornatý ostrov Elba, bohatý na železo a víno, silný lov ryb. Pobyt Napoleonův 1814—1815. Hlavní osada a pevnost Porto Ferrajo, velké solivarny.

Další Itálie. Býv. království obou Sicílií: a) Campanie, **Neapole** (Napoli, Parthenope, 419.000 ob., mezi nimi 70—80.000 „Lazzaronův“), světoznámá, krásná poloha nad zátokou t. jm. mezi horami Vesuvem a Posilippem. Čítá se 50.000 domů, není město ani pravidelně ani krásně stavěno. Staré město jest neúhledné,

má úzké klikaté ulice; náměstí (larghi) nejsou prostranná. Naproti tomu jest nové město nádherné, zvláště nábreží „Chiaja“, Villa Reale, třída Toledo a j. Neapol jest jedno z nejbohatších a nejživějších měst italských, s krásnými chrámy, paláci a četnými kláštery, nemocnicemi, chudobnicemi a pracovnami. Universita, akademie, škola pro hudbu a výtvarná umění; shírky starožitností (z Pompej a Herculana), národní museum. Největší divadlo v Evropě (San Carlo). Průmysl jest doposud nepatrný; obchod znamenitý; jedno z nejdůležitějších měst obchodních na středozezemním moři. Okolí jest krásné a bohaté na pivabnosti přírodní.

Ostrov: Ischia s teplíci. Procida a Capri s „modrou jeskyní“; — Puzzuoli (Puteoli), porcelánka; na blízku „síť jeskyně“ a „solfatara“.

Portici, král, zámek, poblíž zasypaných r. 79 p. Kr., avšak od r. 1723 opět vykopávaných měst Herculanium a Pompeji († Plinius).

Rosina, výborné víno (Lacrimae Christi); odtud se leze na Vesuv.

Castellamare (18.000 ob.), vystavěno na zříceninách starého města Stabiae.

Gaeta (11.000 ob.), silná pevnost, pobřežní město.

Caserta (28.000 obyv.).

Capua, hedbávnictví, vyrábění oleje, vinařství; válečné skladiště Hannibalovo.

Arpino (Arpinum), rodiště Cicerona a Maria.

Salerno (29.000 obyv.), hrobka p. Řehoře VII.

U Sarna proslulé chrámové zříceniny Paestinské.

Abruzzo. — Aquila (14.000 ob.), opevněné město.

Teramo, přádelny na hedbávi.

Sulmona (Sulmo), rodiště Ovidiovo.

q) *Apušie*. — Lecce (19.000 ob.), malebná poloha, obchod s olejem.

Taranto, Bari a Manfredonia, značný obchod námořní.

Brindisi (Brundisium), druhdy slavný, nyní opět se vzrůstající přístav.

Foggia (34.000 ob.), znamenité trhy.

d) Kalabria. — Reggio (30.600 ob.), bohaté město obchodní nad průlivem mesinským (Scylla a Charibids).

Consenza (14.000 ob.), továrny na zboží železné a hliněné.

Venosa (Venusia), rodiště Horácovo.

Catanzaro, zboží hedbávné, pěstování oliv.

e) Ostrov Sicílie. — Palermo (168.000 ob.) v úrodné krajině; pravidelně stavěné; nádherná katedrál; kapucínský kostel s proslulou kryptou; hrobka císaře Fridricha II. Řecké pomníky, veliký královský palác s proslulou hvězdárnou, universita, škola plavecká. Znamenitý průmysl (látky hedbávné, kůže, vosk, korály), šilý obchod, paroplavba.

Messina (108.400 ob.), universita, průmysl hedbávnický, důležitý obchod s jižním ovocem.

Catania (89.000 obyv.), na jihovýchodním úpatí Aetny, universita, mnoho římských starožitností, průmysl, hedbávnický, obchod.

Syrakusy (19.000 obyv.), zříceniny staroslavného města.

Girgenti (19.000 obyv.), zříceniny starého Agrigenta; doly sírné, obchod s vínem, olejím a obilím.

Trapani (27.000 obyv.), pevnost, solivarny, důležitý průmysl, práce korálové, ze slonové kosti, alabastru, mramoru a j.

Marsala (81.400 obyv.), mramor, víno, mořská sůl.

Caltanissetta (17.000 ob.) a Castro Giovanni, nad míru bohaté doly sírné.

Liparské ostrovy (na severu Sicílie) jsou sopečné; aegejské leží poblíž západního konce ostrova, ostrov Pantelaria, jen 6 mil od Afriky vzdálený, bohatý na víno, hrozinky, figy.

V knížectví *Monackém* (na břehu Janovském): Monaco, opevněné hl. město. San Marino. — Tato republika skládá se z města t. jm. a tří venkovských obcí. Obyvatelstvo žije se polním hospodářstvím. V čele správy stojí dva vládnoucí hejtmani (capitani reggenti), zvolení na 6 měsíců.

P ř e h l e d .

Půda italská těší se hojně přízni přírody. Sever Itálie vyniká vzhledem k hospodářství polnímu, k průmyslu a obchodu, jakož i blahobytem a osvětou nad jihem. V Hořejší Itálii pěstuje se réva,

vedlé ní kaštany a moruše, pak seje se rejže, pšenice a kukuřice; — za Apenniny ve Střední Italii potkáváme se s olivovými háji, jižním ovocem a sladkým vínem; — na nejzajímavějším jihu v Dolejší Italii užíší teprve plodiny tropické (bavlník, mandle, datlovník, marhaník a p.).

K hornictví neobrací se pozornosti žádoucí; nevyniká značnou rozmanitostí. Ze Sicílie a liparských ostrovů vyváží se síra. Ostatně jest země bohatá na mramor (Carrara, Massa, Piesa, Siéna) a na některé užitečné hlíny.

Průmysl sklेश s výše, na které se druhy nacházel. Nejdůležitější výrobky průmyslné jsou: zboží hedbávné, práce korálové, zboží skleněné a hlíněné, mýdlo, slaměné klobouky, papír, dělané květiny, slasti (cukroviny) a těstoviny, likéry, voňavky, zboží ozdobnické a uzenářské a j. v.

Obchod italský pozbyl světového významu, jaký měl ve věku středním. Středisté obchodu námořského jsou: Janov, Livorno, Civita-vecchia, Neapol, Messina, Palermo, Brindisi a Ancona; pro vnitrozemský obchod jsou důležitý: Turin, Milán, Florenci, Řím, trhy v Sinigaglii a ve Foggii.

Stav veřejné osvěty uspokojuje pouze v Severní Italii a v Toskansku poněkud. Poměrně má země dost učilišť, na kterých nabýti lze klassické vzdělanosti; technických a obchodních učilišť je málo. V oboru krásného umění zanímá Itálie (Řím, Florenci, Benátky) posud ještě vynikající místo.

§ 113. Království španělské.

V Evropě: 9200 □m. = 506.579 □kilom., 16,561.000 ob., v osadách: 5511 □m. = 303.452 □kilom., 6,383.000 obyv., skoro výhradně Španělové, (1/2 mill. Baskův; ostatky Maurův; něco málo německých osadníkův). Poměrná lichátoť 1800. — Kataloci. — Hranice?

Povrch země. Poloostrov pyrenejský jest souvislá vysočina, ve které čtyři od východu k západu se prostírající pásma horská vystupují. Nejsevernější a nejjižnější pásma mají ráz velehor, dvě prostřední pásma obkličují dvě náh. roviny. Nížiny na pobřežích mají skrovný objem; aragonská nad dolejší Ebrem, andalusská nad dolejší Guadalquivirem. — Země sousedí s oceanem atlantským a s mořem středozemským a má několik zátok (kadizská, kartagenská, valencijská). Řeky, mající v letě nedostatek vody (menší z nich vysychají docela) vlévají se do obou moří. Do atlantského oceánu vlévají se: Miño (p. Minho), Duero, Tacho (Tajo), Quadiana, Guadalquivir; do moře středozemního Segura, Chucar (p. Júcar), Guadalaviar a splavný Ebro. Větších jezer vnitrozemských není. Z řídkých průplavů jest toliko průplav císařský (započatý Karlem V.) znamenitý. — Podnebí jest velmi různé. Severní kraj jest dobře svlažen, bohatý na stromoví a luka a má mírné podnebí; vnitro Španěl jest vyprahlé, v zimě studené, v letě horké, skoro do-

cela bez stromoví; jižní, velmi horký kraj plodí jižní ovoce a ohnivá vína. Ana obnáší na rovinách střední teplota roční as 15° R., jest na pobřežích o několik stupňů vyšší; v Granadě a v Andalusii podobá se vedro letní skoro horku africkému. Výroční množství deště jest skrovné. Větry jsou: na severozápadě studený Galiego, na jihu dusný a horký Solano.

Politické rozdělení a místa. Veškeré mocnářství dělí se co do správy na 49 provincií; obyčejnější jest historické rozdělení na země koruny kastilské a aragonské, krajinu navarrskou a provincie Baskův; konečně zámořské osady.

I. Kastilie.

1. Království Novokastilské: *Madrid* (nad Manzanarem, 300.000 obyv.) hlavní a sídelní město na vypráhlé planině. Nádherný kr. palác, universita. Veliká továrna na doutníky, ostatně málo průmyslu. Krásné procházky (Prado), amfiteatr na boje s býky. Královské letohrady, mezi nimi El Escorial s nádherným klášteřem (zbudován Filipem II. po vítězství u St. Quentinu r. 1567); pohřebiště španělských králův; bohatá knihovna, obrazárna.

Toledo (Tajo, 18.000 obyv.), druhdy residence maurských králů, sídlo prvního arcibiskupa španělského.

Almadén, nejbohatší doly rtuťové v Evropě.

Alcala (Henares), universita.

2. Království Staro-Kastilské: Burgos (26.000 obyv.), nádherný chrám, rodiště proslulého Cida.

Segovia, továrny; velkolepý vodovod Trajanův.

Santander (31.000 ob.), opevněný přístav, vývoz mouky a pšenice.

3. Království Leonské: Valjadolid (p. Valladolid, 44.000 obyv.), druhdy residence; fabričné město.

Salamanca (15.000 obyv.), proslulá universita; četné ostatky římských a maurských budov.

Leon, nejkrásnější chrám španělský; průmysl železný.

4. Knížectví Asturie: Oviědo (29.000 obyv.), universita; kolébka monarchie španělské.

5. Království Galicie: Coruña (30.200 obyv.) a Feról, nejlepší válečné přístavy španělské.

San Chago de Kompostelja (San Jago de Compostella, 27.000 obyv.), nádherná katedrála, pouť ku hrobu sv. Jakuba ml.

6. Krajina Estremadura: Badachoz (p. Badajoz, 23.000 obyv.), chrám s velikými sochami; nádherný most; pohraničná pevnost; vítězství Angličanů 1811.

Merida (Emerita Augusta), mnoho římských starožitností.

V klášteře San Juste strávil císař Karel V. poslední dny žití svého.

7. Andalusie: Sevilja (Sevillá nad Guadalquivirem, 119.000 ob.), proslulá katedrála s vysokou věží Giralduou; Alkazár, palác maurských králů, arabský vodovod; velký amfiteatr na zápas s býky; bursa s hojnými listinami o španělských cestách objevných; největší továrna na tabák v Evropě; velmi čilý průmysl, znamenitý obchod.

Kadiz (72.000 obyv.) jedna z nejsilnějších pevností v Evropě, přístav válečný, námořní obchod, zbrojnice, loděnice.

Z přístavu Palos vypravil se Kolumbus r. 1492 na první svou cestu objevnou.

Cheres de la Frontera (p. Jerez, 39.000 obyv.), proslulé vinařství a pěstování oliv (Sherry).

Kordova (52.000 obyv.), velmi staré město, bylo za doby maurské od r. 756 sídlem khalify; velkolepý dóm s 19 věžemi a 100 kaplemi; nádherný most; kvetoucí průmysl hedbávnícký a usnáškový (Korduan).

Pevnost Gibraltar náleží Angličanům.

8. Království Granada: Granada (67.400 ob.), romantická poloha v krajině nad míru úrodné; pozůstatky bývalé nádhery; slavná katedrála.

Malaga (95.000 obyv.), výběrné víno.

Království Murcia: Murcia (88.000 obyv.), hedbávníctví.

Kartachena (p. Karthagena, Carthagonova, 22.000 obyv.), přístav válečný; za doby římské nejbohatší doly stříbrné.

II. Aragonie.

1. Království Aragonské: Saragosa (67.500 ob.), v stepní rovině nad Ebrem; pevnost; universita.

2. Knížectví Katalonské: Barcelona (190.000 ob.), první fabričné a obchodní město španělské (zboží železné a ocelové, zbraně, průmysl bavlnický).

Taragona a Tortosa (25.000), města obchodní.

Mezi Katalonií a Francií ve vysoké dolině pyrenejské leží republika Andorra s 16.000 obyvateli, kteří provozují chov dobytka, průmysl železničný a obchod s dřívím.

3. Království Valencia: Valencia (108.000 obyv.) v krajině velmi úrodné; četně navštěvovaná universita; šilý průmysl (hedbávi, mýdlo, papír, tabák), silný obchod. Alikante (31.200 obyv.), důležitý obchod, vinařství.

Murviostro nachází se na místě starého Sagunta.

III. Navarra: Pamplona (23.000 ob.), silná pevnost.

IV. Provincie Basků: Bilbao (18.000 ob.), dobrý přístav, obchod s vlnou.

San Sebastian (16.000 obyv.), průmysl železničný a usnářský, tabák; námořní obchod, zvl. s vlnou; pohraničná pevnost.

Viktoria, továrny na zbroj.

Ostrov Balearské: Maljorka (p. Mallorca) s hlavním městem Palmon (53.000 obyv.); Menorka s hl. městem Port Mahonem. Ostrov pythiusské: Iviča a Formentera.

Zámořské državy:

a) V Africe: Los Presidios, čtyři pevná místa na pobřeží, největší Ceuta naproti Gibraltaru; město a provincie Tetuan. — Ostrov kanarské a gvinejské.

b) v Americe: Velké Antile: Kuba a Portoriko, španělské ostrově panenské a St. Domingo.

c) V Asii: Ostrov Filipovy.

d) V Australii: Ostrov Marianiny.

P ř e h l e d .

Na zemědělství neobrací se ve Španělich ani zdaleka ona péče, jakéž tu třeba, neboť jest toliko něco málo přes polovici půdy vzděláno. Vypráhlost půdy a nedostatek vody jsou ovšem překážkami, které však lze dílem překonatí zavlažováním a průplavy. Nicméně plodí země přece tolik obilí, že stačí potřebě domácí; v dobrých rocích se ještě vyváží. Na severu seje se pšenice a žito, v nížinách rýže, na jihu sklízí se jižní ovoce, olivy a víno; pro šafrán jest Španělsko nejdůležitější v Evropě země. V chovu dobytka zanímá přední místo chov tenkorouných ovcí (více 19 mill. ovcí); španělské ovce (merinos) náležejí k nejvýtečnějším a vlna jejich jest výborná; vlny vyváží se mnoho zvlášt do Anglie. Výteční jsou také koni andaluzští; hedbávnictví a včelařství provozuje se v značných rozměrech. V starém věku byla prý země velmi bohatá na stříbro a zlato; po objevení Ameriky zanedbávalo se hornictví ve Španělich; za nejnovější doby obrací se k němu opět větší zřetel. Zvláště značný jest výtěžek olova, rtuti a železa, pak mědi, stříbra a uhlí kamenného. Na sůl jest země velmi bohatá. — V průmyslu nezanímá Španělsko vynikající místo, domácí výroba nestačí ještě potřebě; přece však lze i v tomto oboru znamenatí pokrok. Hlavní sídla vlastního továrnictví jsou: Katalonie a provincie Basků. Bavlnický a hedbávnický průmysl květaří rychle; hotovení zboží vlněného nestojí však posud v nížádném poměru k množství a jakosti domácí výborné suroviny. Dostí značné

jsou továrny na zboží kovové, zvláště v Biskajsku. Světoznámé jest jirchářství (Cordova). Zmínku zasluhují ještě tabák a papír.

Obchod španělský pozbyl dávno důležitosti, které mu dodalo objevení nového světa a obchodní spojení s oběma Indiemi. Nejvíce mu vadí vnitř země nedostatek dráh, ačkoli i tu nedostatky rychle se odstraňují. — Duševní vzdělání skleslo s výše 15. a 16. století. Vnější i vnitřní války zdržovaly pokroky jeho a teprve od roku 1840 počala snaha po zvelebování duševních a hmotných zájmů. 9 univ.; odborných škol jest pò skrovnu.

§ 114. Království Portugalské.

V Evropě (pevnina a ostrovy) 1622 □m. = 92.730 □kilom., 4,850.900 obyv., poměrná lidnatost 2718. — Osady 34.820 □mil. = 4,231.000 ob.*); Portugalci, Gallegové (Galicijské), Biscayané, Angličané, Francouzi a j. — Hranice?

Povrch země. Portugalsko činí západní svah vysočiny pyrenejské sklánějící se od východu k západu. Hlavní doliny tvoří čtyři nejvýznamnější, ze Španělska přicházející řeky: Minho, Doiro (p. Dóro), Tedžo (Tejo) a Quadiana. Mezi Minhem a Doirem jest Serra de Montezinho; mezi Doirem a Tejem Serra Estrelja (p. Estrella); mezi Tejem a Quadianou Serra de Monšike (Monchique) až po samý mys sv. Vincentia. Země leží v pasu olivy a jižního ovoce; kraj pobřežní hývá ochlazován morskými větry, u vnitrozemí panuje vedro africké. Snáh a krupobití zřídka se objevují, avšak dešť a bouřky často. Záhubná zemětřesení (Lissabon, dne 1. listopadu 1755).

Známénitá místa jsou:

Lissabon (270.000 ob.), překrásná poloha, mnoho kostelů a klášterů; královská rezidence a sídlo patriarchy; akademie. Množství nádherných letohradů. Obchod je skoro úpln v rukou Angličanů. Válecny přístav s tvrzí Belemem. Peněžna, bursa, loděnicé, veliký vodňvod alcantarský.

Setuval (14.000 obyv.), solivarny, obchod (vino a jižní ovoce).

Santarem (Tejo), druhdy sídlo mnohých králů portugalských, kr. náhrobky, hl. zbožíš.

Coimbra (18.100 obyv.), universita.

Pěsto h. Oporto (Douro, 89.100 ob.), silný obchod s vínem (portské víno), hravně dč Anglie.

Brága (19.500 ob.); arcibiskup; továrny.

Braganzá s rodným hradem královského rodu.

Evara (11.900 ob.), arcibiskup; obchod s vínem; římské starozitnosti.

Elvas (11.900 obyv.), nejsilnější pevnost; obchod se Španělskem.

Tavira (10.900 ob., prov. Algarve), značné rybařství, čilý obchod.

Skupina Azorů (9 ostrovů) povahy sopečné s mírným podnebím. Orba není značná; mnoho vína, výborné ovoce jižní, čilý obchod. Sopečný ostr. Madéira s hl. ostrov Funšal (p. Funchal, 17.400 obyv.), velmi zdravé podnebí, pěstování červce; druhdy vinařství. Ostrovy zeleného mysu jsou nezdravé a neúrodné; hl. plodinou jest sůl.

V Africe: Ostrovy zeleného mysu, část Senegambie, ostrov sv. Tomáše a Príncipe; Angola, Benquela, Mossamedes, Mosambique, Sofala etc.; v Asii: v Indii: Goh, Salcete, Bardez, Damao, Diu a ostrovy indické; v Číně: Makao.

P ř e h l o d.

Půda jest velmi úrodná, podnebí příznivé; velmi skrovnou měrou vzdělaná. Sotva $\frac{1}{5}$ veškerého povrchu připadá na ornou půdu a výtežek stačí sotva potřebě. Země jest bohatá na vzácné ovoce jižní (v Algarve) a na výborné víno (Oporto, Setuval). Chov dobytka jest značnější, zejména chov ovcí, skotu, oslů a mezků. Hornictví zanedbává se skoro docela. Mořské soli těží se velké množství. Průmysl počíná se sice zvelebovati; dosud však neuspokojuje ani množstvím ani jakostí výrobků. Nejvíce průmyslu jest v Lissaboně a Oportě. Zahraničný obchod obmezuje se na přímořská města Lisabon, Oporto, Setuval, Faro a Elvas (se Španělskem); dovoz nachází se skoro docela v rukou Angličanů. Prostředky komunikační nevystačují. Také v duševním ohledu není stav Portugalska nikterak utěšený. Nedostává se škol; slabá návštěva škol. Nyní počínají se sice zřizovati střední a odborné školy; universita v Coimbře, polytechnicum v Oportě, více plaveckých, hospodářských a obchodních škol oprávnují k nadějším v lepší budoucnost.

§ 115. Francie — republika.

V Evropě: 9584 □m. = 582.785 □kilom., 36.431.000 ob., převahou katolíci, poměrná lidn. 3823 (skoro 1 mill. protestantů, 125.000 židů); Alžírsko, Oran a Konstantině 12.150 □m. = 669.014 □kil., 3 mill. ob., větším dílem Mohamedáři. — Hranice?

Povrch země. Francie prostírá se mezi dvěma moři (atlantickým a středozemním) a dvěma velehorstvy (Pyreneji a Alpami). Odloučena jsouc od obojí soustavy horské vystupuje jižní francouzská hornatina, která souvisí náh. rovinami se severní německou vysočinou. Více než polovice země jest dílem krabatou rovinou, dílem nížinou.

Pohraničná horstva: **Pyreneje** mezi Francií a Španělskem, bohaté na sněžné spousty a ledovce, se sedly a umělými silnicemi. Na jihovýchodě jsou **Alpy** a pohoří **jurské**. K soustavě alpské náleží: mezi mořem středozemním a Dyránsí (p. Durenci) **přímofské Alpy**; — mezi dolinami Durance a Iséry **kotské Alpy**; mezi Rhonou a Isèrou **Alpy grajské** (M. Olan 12.960' = 4096 m.). Mezi dolinami Rhonu, Sóny (p. Saóny) a Dú (p. Doubsu) prostírá se pohraničné pohoří **jurské**.

Vnitrozemská hornatina: Na západě doliny rhonské **vysočina francouzská** (Cantal 5700' = 1802 met., Mont d'Or 5800' = 1833 m.) **Sevenny** prostírají se až po průplav languedocký; k severu prostírá se trojí pásmo horské: a) pohoří **Lijonéské** (p. Lyonnais) a **Šaroléské** (p. Charolais) mezi Rhonem a Loirou; b) pohoří **forezské** (p. forezské) mezi Loirou a Allierem; c) vysočina **Overňská** (p. Auvergne). Severně vysočiny francouzské jest pohoří **Cote d'Or**, s kterýmž sousedí na severu **náhl. rovina langresská** a na severovýchodě **výšeburgundská náhorní rovina**. První z nich přechází z páhorkoviny lothrinské, ku které se pojí les ardenský a západní porýnská vrcho-

vina s **Vogesami**. Na nejzazším západě vystupují hornatiny bretaňská a normanská. Mezi těmito a dříve jmenovanými hornatinami prostírá se rovina orleanská, která se sklání k nížinám Seiny a Loiry. — Pobřežní kraj mezi ústími Adouru a Girondy jest stepního rázu (Les landes = lé land); od Girondy až po ústí Loiry jsou písčité a močálovité roviny. U střeozemního moře jest provanšalská (p. provencalská) nížina, proslulá krásou krajiny a úrodností. Na západě ústí Rhonu jsou kraje močálovité, na východě neúrodná kamenitá rovina Kró (p. Crau).

Do svrchu jmenovaných moří vlévají se řeky francouzské, z nichž jest více než 100 splavných. Nejdůležitější jsou: Loire, Seine, Garonne a Rhone. (Viz str. 22.). Rýn přijímá z Francie Moselu a Meusu. Také Skalda má prameny své ve Francii. — Soustava průplavná jest velmi rozvětvena. Největší průplavy jsou: průplav jižní (languedocký) spojuje Garonnu s mořem střeozemním; — Kanál dy san tr (p. Canal du centre) mezi Loirou a Saonou; průplav burgundský (Seine — Saône — Rhone); průplav mezi Rhonem, Saónou a Rýnem; — mezi Rýnem a Seinou; — mezi Seinou, Oasou (p. Oisou) a Skaldou a j. v.

Podnebí jest celkem mírné. V přímoří jest podnebí vlašského rázu; na severu asi jako v severním Německu; v horách jest tuhé.

Politické rozdělení a místa. Francie jest nyní rozdělena na 85 departmanů (p. departementů) pojmenovaných ponejvíce podlé řek a pohoří. Přehlednější jest staré rozdělení podlé provincií.

1. *Il de frans* (p. Isle de France): *Paříž* nad Seinou, 1,825,000 ob.; silně (pásem tvrzí) opevněné m., hlavní město říše. Mezi městem a předměstími jsou bulvardy (p. boulevardy) s elegantními hostinci, kavárnami, krámy, zároveň procházky. Veliká náměstí s pomníky (carousselské, náměstí svornosti před zahradou Tuilerijs obeliskem luxorským), náměstí Vandómské (p. Vendómské) a j. Gothický chrám arcibiskupský Notre Dame, z 12. stol. Dóm invalidů s hrobkou Napoleonovou, chrám sv. Magdaleny; nejkrásnější hřbitov země Pér la Chés (p. Pere la Chaise). Palác Tuilerijs s Lúvrem (p. Louvrem), se skvostnými sbírkami uměleckými, Palé roajal (p. Palais Royal) s galeriemi, palác Bourbonův, radnice, bursa. Velikolepé vědecké ústavy a sbírky; institut francouzský (cis. akademie), universita, polytechnikum a t. d.; největší knihovna, četné společnosti učené, středistě duševního, průmyslného a obchodního života ve Francii. První továrni a obchodní město říše, veliké peněžny.

Betohrady: *Sén Klú* (p. St. Cloud); *Fontén-blé* (p. Fontainebleau), nádherná zahrada; zde se zřekl Napoleon I. trůnu 11. dubna 1814; *Versajl* (p. Versailles, 44,000 ob.), druhy obyčejná residence králů, velké obrazárny, proslulé vodotrysky (na t. čas sídlo vlády a sněmu říšského). — *Sén Deny* (p. St. Denis, 26,000 ob.), pohřebiště dřevních králů. — *Vensen* (p. Vincennes), sídelní hrad králů až do Ludvíka XIII. — *Sévr* (p. Sévres), proslulá cis. továrna na porcelán. — *Soason* (p. Soissons), král. sídlo Merovinků; výtěžství Chlodvíkovo 486. *Sén Kantén* (p. St. Quentin, 32,600 ob.), Inářský a bavlnický průmysl, bitva 1557. *Kompén* (p. Compiègne), letohrad, škola dělostřelecká. *Johana orleanská* zajata 25. kv. 1430.

2. *Picardie s Artoaskem* (Artois) a *Flandry*.

Amjen (p. Amiens, 61,000 ob.), pevnost, vědecká učiliště a sbírky; zboží aksamitové a vlněné; rodiště Petra amienského (křížácká výprava); mír 1802. *Arras* (26,000 ob.), cukr burákový, bavlna, sukno, krajky. *Robespierre*, nar. 1759. *Kalé* (p. Calais), převoz do Doveru, mořské lázně, obchod. *Buloň* (p. Boulogne, 46,000 ob.), převoz do Anglie. *Lille* (154,000 ob.), silná pevnost, důležitě město tovární a obchodní (vlna, zboží lněné). *Kambré* (p. Cambrai, 22,000 ob.), pevnost, arcibiskup, velké rukodělny (tenké krajky lněné, zboží bavlněné); liga cambrayská 1507; mír 1529. — *Valansjen* (p. Valenciennes, 24,000 ob.), průmysl (kment a krajky). *Dynkerk* (p. Dunkerque, 33,000 ob.), dobrý přístav; lov velryb.

3. *Normandie*. — *Ruan* (p. Rouen, 100,600 ob.), arcibiskup, veliký chrám, proslulé rukodělny na sukno, zboží vlněné a bavlněné; pomník panny orleanské (upálena

zde 1431). — Havr de gras (p. Havre de Grace, 75.000 ob.), důležitý obchod námořní, zvláště s Amerikou. Kan (p. Caen, 41.500 ob.), akademie, obchod námořní, krajkářství. Šerbur (p. Cherbourg, 37.200 ob.), velikolepé opevněný přístav válečný, zbrojnice, loděnice. Dèp (p. Dieppe, 19.900 ob.). Elbéf (p. Elboeuf, 21.700 ob.) a Luvé (p. Louviers), značný průmysl, zvláště soukenictví. Alanson (p. Alençon), čilý průmysl; na blízkou klášter la Trappe (řád trapistů, zal. 1602).

4. *Bretonsko*. — Nant (p. Nantes, 112.000 ob.), mnoho továren, loděnice, rozsáhlý obchod; přístav; edikt nantský 1598, zrušen 1685. Ren (p. Rennes, 49.000 ob.), druhdy hl. m. Bretonska; továrny a obchod; v okolí hotovují se plachty. St. Maló na ostrovu, obchod námořní, lovení uštic. Lorjan (p. L'Orient, 37.600 ob.), veliký přístav Francie. Brest, první válečný přístav, škola plavecká.

5. *Anžú* (p. Anjou), *Turén* (p. Touraine) a *Mén* (p. Maine). — Anžér (p. Angers, 54.700 ob.), mnoho průmyslu. Túr (p. Tours, 42.400 ob.), úrodná krajina, zahrada Francie; arcibiskup; značný průmysl hedbávnický; vítězství Karla Martella 732. Amboas (p. Amboise), sídelní hrád mnohých králů; počátek náboženských válek (Hugenotti). Leman (p. Le Mans, 45.000 ob.), značný průmysl.

6. *Orléané* (p. Orléanais). — Orléans (49.000 ob.), krásný chrám, znamenitý průmysl (vlna, bavlna, cukr); socha panny orléanské, která 8. kv. 1429 osvobodila město od Angličanů obléhajících je. Šartr (p. Chartres), nádherný chrám, nejstarší ve Francii a Bloa (p. Blois, 20.000 ob.), tovární města.

7. *Burboné* (p. Bourbonnais), *Niverné* (p. Nivernais) a *Berry*. — Aljé (p. Allier), průmysl železničný. Nevr (p. Nevers, 20.700 ob.), nejlepší kamenina, skleněné perly, slévárna na dle. V okolí železný průmysl. Burž (p. Bourges, 30.100 ob.), arcibiskup, veliký chrám, továrny (nože, sukno), trby. Šatorú (p. Châteauroux) a Mulén (p. Moulins), čilý průmysl železný.

8. *Šampaň* (p. Champagne). — Réms (p. Reims, 61.000 ob.), arcibiskup, nádherný chrám; vinařství, soukenictví. Eperné (p. Epernay), obchod s vínem, nejlepší šampaňské. Troa (p. Troyes, 35.600 ob.), průmysl bavlnický. Šalón syr marn (p. Châlons sur Marne), továrny; velká bitva s Hunny r. 451. — Sédan, tenká sukna, rodiště maršálka Tyrena (p. Turenne) 1611. Zde vzdal se Napoleon III. Prusům r. 1870. Langr (p. Langres) a okolí, důležité železářny, průmysl železný.

9. *Lothrinsko*. — Nansi (p. Nancy, 49.900 ob.), jedno z nejkrásnějších měst Francie, akademie, čilý průmysl. Luneville, rukavičkářství; mír 1801. Toul, silná pevnost. Verden (p. Verdun), smlouva r. 843. Varen (p. Varennes), Ludvik XVI. zatknut 21. června 1791. Ves Domremy, rodiště panny orléanské (nar. 1411 † 1431). Plombiér (p. Plombières), silně navštěvované lázně. Bar-le-Dyk (p. Duc), fabričné a obchodní město.

10. *Fransé Konté* (p. Franche Comté, svobodné hrabství burgundské). — Bea-sançon (47.000 ob.), pevnost, akademie, hodinářství a plátenictví. Dól (p. Dôle), pevnost.

11. *Burgoň* (p. Bourgogne, vévod. Burgundské). — Dyžón (p. Dijon, 40.000 ob.), akademie; obchod v obilí a víně. Óser (p. Auxerre), obchod ve víně, čilý průmysl. Šalón syr són (p. Chalon sur Saone, 20.000 ob.), důležité město obchodní. — V této krajině znamenité železářny.

12. *Dofiné* (p. Dauphiné). — Grenoble (41.000 ob.), pevnost, akademie, škola právníká a dělostřelecká; rukavičkářství a továrny na likéry. Bayard zde nar. — Vijen (p. Vienne, 20.000 ob.), značný průmysl, sukno, nsně, zboží železné a ocelové, obchod s vínem. Valans (p. Valence), továrny na hedbávi.

13. *Lioné* (p. Lyonnais). — Lyon (324.000 ob.), po Paříži největší město Francie; arcibiskup, akademie, knihovna; velikolepý průmysl hedbávnický, nejznamenitější trh na hedbávi v Evropě; důležitý obchod. Sent Etien (p. St. Etienne, 97.000 ob.), proslulé továrny na stužky hedbávné a na aksamit; továrny na zboží železné a ocelové (frauc. „Birmingham“).

14. *Overri* (p. Auvergne), *Limusen* (p. Limousin) a *Marš* (p. March). — Cler-mont (38.000 ob.), staré hl. město, krásný chrám, akademie; čilý průmysl a obchod; římské starožitnosti; církevní sněm 1095. Limož (p. Limoges, 53.000 ob.), pěstování kvetoucí průmysl.

15. *Poatú* (p. Poitou), *Vandé* (p. Vendée), *Onj* (p. Anis), *Sentoné* (p. Saintonge) a *Anguimoa* (p. Angoumois). — Poatjé (p. Poitiers, 31.000 ob.), usně, sukno; vítězství Chlodvíka nad Vizigothy 507; vítězství Angličanů (černý princ) nad Fran-

couzy 1356. Niort (21.000 ob.), doly olovné, rukavice. Laroche (p. La Rochelle), pevnost, námořní obchod; obléhání 1628. Rošfor (p. Rochefort, 30.100 ob.), válečný přístav, loděnice. Angulém (p. Angoulême, 25.000 ob.), mnoho továren, Koňak (p. Cognac), kořalka.

16. *Gyjen* (p. Guionne), *Gaskoň* (p. Gascogne), *Navarra a Bearn*. — Bordó (p. Bordeaux, 194.000 ob.), arcibiskup, akademie; velké továrny na cukr, kořalku, ocel; důležitý obchod ve víně. Bajon (p. Bayonne, 26.000 ob.), obchod námořní, loděnice; bodák 1679. Pó (p. Pau), velmi mfrný vzduch, král. hrad, kde narozen byl Jindřich IV. Baréš (p. Baresges) a Bañer de Bigor (p. Bagnères de Bigorre), proslulá lázně.

17. *Langdók* (p. Languedoc), *Foa* (p. Foix) a *Rusiljon* (p. Rousillon). — Tulús (p. Toulouse, 127.000 ob.), arcibiskup, akademie; znamenitý průmysl v železe, vlně, kůži; obchod v obilí a víně; druhý hlavní město kšve vizigothické; vítězství Wellingtonovo nad Francouzy 1814. Alby, Albigenští v 13. století. Narbonne, hedbávnictví, pěstování olivy a vlnatství; římské starožitnosti. Montpellier, 56.000 ob.), proslulá fakulta medicínská; lín a lučební výrobky. Cetta, důležitý obchod námořní. Ným (p. Nîmes, 60.000 ob.), vědecké a umělecké ústavy; římské budovy; průmysl v hedbávi, vlně a bavlně. Bokér (p. Beaucair), proslulý trh (zvl. na hedbávi) v červenci. Carcassone (22.000 ob.), průmysl ve víně, obchod vinný. Foa (p. Foix), železářny a mědárny. Perpiňan (p. Perpignan, 26.000 ob.), pevnost pohraničná, slévárny na děla, hedbávnictví; víno.

18. *Provans* (p. Provence), *Aviňon* (p. Avignon), *Vnesen* (p. Venaissin) a *Oranž* (p. Orange) n. Oranie. — Marselj (p. Marseille, 300.000 ob.), největší přímořské město Francie, velikolepý obchod do Levanty a Alžírsku; značný průmysl; mnoho vědeckých ústavů. E (p. Aix, 28.000 ob.), toplice, olej, akasmit a bavlna; vítězství Mariovo nad Teutony r. 102 př. Kr. Ari (p. Arles, 26.300 ob.), v středověku hl. m. kšve arelatské, římské starožitnosti. Toulon (77.000 ob.), pevnost a válečný přístav; obležení v r. 1703. Aviňon (37.000 ob.), v úrodné krásné krajině, arcibiskup; průmysl hedbávnický, pěstování mořeny a barvení mořenou. Sídlo papežů 1309–1378, náhrobek Petrarky. Oranž, římské starožitnosti.

19. *Vévodství savojské* a hrabství *Nizza* (země, odstoupené 1860 od Sardinie Francii). — Šambery (p. Chambéry), lázně, krajky a hedbávnictví. Nad Arvou, na úpatí Mont Blancu, velikolepá dolina šamunyská (p. chamounyská). Neúrodná půda, nejvyšší hornatina v Evropě. — Nizza (50.000 ob.), u samého moře středozemního, velmi mírné a zdravé podnebí, proto četně navštěvována od lidí trpících prsními neduhy; sv. přístav, lázně.

20. *Ostrov Korsika*. Tuhé podnebí, vysoké hory, krásné lesy; v dolinách úrodnější půda. Korsové jsou nevzdělání, udatní, pomstychtiví. Železo, dříví, na pobřežích jižní ovoce. Divoké ovce (mouflons). Náleží k Francii od r. 1768. Ajačo (p. Ajaccio), pevnost, přístav, rodiště Napoleonovo (15. srpna 1769 † 5. kv. 1821 na o. Sv. Heleny). Bastia (22.000 ob.), na východním pobřeží, znamenitý obchod.

21. *Zámořské državy:*

1. *V Africe*. — Alžírsko od r. 1830. — Osady nad Senegalem. Réunion a více malých ostrovů poblíž severozápadního pobřeží Madagaskaru.

2. *V Asii*: Pondichery a jiné osady ve Východní Indii. — Dolní Kočinčina (Saigon) as 500 □m. = 27.531 □kil., 32½ mil. ob.

3. *V Americe*: Část Gviiany s Cayennem; malé Antille: Martinique, Guadeloupe a j.; ostrovy St. Pierre a Miquelon poblíž New-Foundlandu.

4. *V Australii*: N. Kaledonie, Marcezy a svrchovaná moc nad ostrovy Tovaryšstva.

P ř e h l e d.

Povaha půdy jest celkem zemědělství přízniva. Polní hospodářství zvelebuje se stále a zaměstnává skoro 2/3 obyvatelstva. Nejpečlivěji provozuje se zemědělství nad Loiron a v severozápadních končinách země; přece však nestačí domácí potřebě, která se kryje zvláště dovozem z jižního Ruska (Oděsa — Marseille.) Hlavní plodina jest víno, které se kromě 10 severních departementů pěstuje všude,

zvláště v okolí Bordeauxu, nad Charantou, nad dolejší Loirou, v Champagni a j. Vzhledem k množství sklizeného vína zanímá Francie první místo, neboť těží nyní do roka více než 100 mill. věder.

Chov dobytka nestačí také potřebě domácí. V hornictví činí se pokroky, přece však neprovozuje se měrou dostatečnou; dovážít se značné množství železa i uhlí.

Továrnictví staví se důstojně po bok průmyslu anglickému; předním sídlem jeho jest Paříž s okolím. Nejdůležitější odvětví jsou: hedbávnický průmysl v údolí Rhonu se střediskem v Lyonu a St. Etienne; výroční cennota veškerých tovarů hedbávných vynikajících vkusností a krásou obnáší do roka 450 mill. franků. V bavlnickém průmyslu zanímá Francie po Anglii první místo; Francie vyrábí velké druhy tovarů bavlněných a sice v Normandii (středisko Rouen) hrubší a lacinější látky; ve francouzských Flandrech (St. Quentin, Lille a j.) nejtenší tyly a krajky (Valenciennes), v Lyonnaisku a sousedních krajích, jakož i v Lothrinsku střední druhy. Toto odvětví průmyslu květe. Plátenictví jest důležité ve Flandrech, Normandii, Picardii a Bretonsku; přece však nemohou výrobky zavoditi s tovary irskými, belgickými a německými. V týchž krajinách hotoví se také látky vlněné: výborná sukna (Sodan, Louviers, Elboeuf a j.), koberce, šály a j. — Vedle těchto odvětví vynikají elegantní „pařížské tovary“. Francie náleží mezi nejmocnější státy obchodní. Zeměpisná poloha, četné řeky splavné, rozvětvená síť silnic, železnic a průplavů, rozkvět průmyslu, množství peněžních a úvěrných ústavů, vzrůstající spořičování jsou základy rostoucího stále obchodu. Pro obchod námorní jsou nejdůležitější města: Marseille, Havre, Bordeaux, Cette, Rouen a Nantes; pro obchod vnitřní: Paříž, Lyon, St. Etienne a Beaucaire.

Osvěta: Veliký počet vědeckých a uměleckých ústavů, akademii, kolejí (gymnasia a lycea), obchodních a technických škol.

§ 116. Belgie — království

máti 535 □mil. = 29,459 □kil., 5,000,000 obyvatelů; lidnatost poměrná 9347. Dle národnosti je přes 60% germ. kmene, „Flamů“ (v rovině), ostatní hl. Francouzi „Valloni“ (v Ardennech). Dle náboženství skoro sami katolíci. Hranice?

Povrch země. Belgie leží dílem ve vřehovině Ardenské (až do 1200' = 3793 m.) s dolinou řeky Meusy, buď v nížině s počtém Skaldy. Nížina tato jest nad míru úrodná, a močály, které zde dříve blíž řek bývaly, jsou nyní v neúrodnější pole proměněny; písčité okres Kampinský v provincii Antofské stává se každoročně obmezenějším, neboť vlada obzvláště od r. 1847 na zúrodnění jeho mnoho peněz vynakládá. Nížina kloní se k moři tak silně, že musí Belgické ji chrániti uměle dělanými hrázemi proti zaplavení.

Řeky největší jsou Skalda, která nese vodu nejdůležitějšími městům Belgie, a Meusa. Mimo to je celá země protkána průplavy důležitými dílem pro obchod, dílem pro rolnictvo. — Potřebí je mírné a vlažné, podobné anglickému, k JV. však více ostré a pěstějně.

Belgie je rozdělena na 9 provincií, 5 flamských a 4 vallonské.

A. Flamské provincie.

1. Jižní Brabant. — Brusel (franc. Bruxelles), 283.000 ob., hlavní město Belgie, sídlo krále, ministerstev a nejvyšších úřadů. Městem protéká řeka Senna, rozvětvena na několik ramen a spojena průplavem Vilebroeckym, tak že Brusel následkem toho též se Skaldou a Antorfem spojen jest. Brusel dělí se na staré a nové město. Staré město upomíná úzkými ulicemi, vetšími domy a neúhledností svou na doby středověku, kdežto nové město na pahorku vystavěné sídlem vši novověké elegance se zvátí může. V starém městě panuje život flamský, v novém francouzský. Obchod soustřeďuje se v městě starém. Universita od roku 1833, akademie krásoumná, hvězdárna, botan. zahrada, několik musejí a gymnasií, 6 divadel, velká knihovna. Zvláštní ráz dávají městu znamenité fabriky na zboží ozdobnické, obzvláště na krajky a povozy, kteréž se udržují stále na předním místě. Obchod tím je podporován železnicemi, které se zde se všech stran stýkají, bursou, bankou a několika obchodními spolky. Na blízku královský letohrádek Lajken (p. Laeken) s krásnými sady.

U vesnic Waterloo a Belle Alliance zvítězili Angličané a Prusané nad Napoleonem I. r. 1815.

Lúvân (p. Louvain, Löwen, 84.000 ob.), katol. universita.

2. Antofsko. — Antorf (franc. Anvêr, p. Anvers), 124.000 ob., hlavní belgická pevnost na pravém břehu Skaldy, v rovině úrodné; znamenitý obchod, nejstarší bursa na světě (od r. 1531). Hlavně však slyne m. svými továrnami; krajkářství živí přes 20.000 lidí; rafinerie cukru, hlazení drahých kamenů, stavění lodí, výroba barev; kanály a svobodný přístav v městě, do kterého ročně 3000 lodí připluje. Maliny (Mecheln), 36.000 obyv., ve středu železných drah; sídlo arcibiskupa, znamenitá kathedrála a mnohé krásné budovy, továrny; koželužství; obchod.

3. Flandry východní. — Gent (franc. Gán, p. Gand), 120.000 ob., má bezmála 2 míle v objemu, z čehož arcí asi polovice na zahrady a bělidla odpadá; sídlo biskupa, universita, akademie pro hudbu, řezbářství. Město toto jest střediskem továrnictví belgického. V popředí stojí vyrábění látek bavlněných, pak plátenictví, krajkářství, soukenictví. Zvláštního pověsmtí zasluhuje květinářství, které velkou část obyvatelstva živí. Obchod a průmysl podporují četné průplavy, které z tohoto města na všechny strany jdou, tak že město stojí na 26 ostrovích, kteréž více než 300 mosty mezi sebou jsou spojeny.

4. Flandry západní. — Bryg (Brügge, 50.000 ob.), náleželo dříve mezi nejbohatší a nejživější obchodní města v Evropě. Nyní má továrny na krajky, sukna, vlněné a bavlněné látky, plátina i na kůže. Ostende (17.000 ob.), silně opevněné přímořské město s přístavem. Udržuje s Doverem a Londýnem pravidelné spojení parní plavbou, má pěkné a četné navštěvované mořské lázně, mnoho továren a živý obchod. Zde zhotovují se nejtenší druhy krajek a kmentu. Kortryk (franc. Kurtrê, p. Courtray) 23.000 ob., vyhlášené plátenictví zde i v celém okolí.

5. Limburk. — Hasselt (11.000 ob.), vinopalny. Tongern, obchod v sýru.

B. Vallonské provincie.

6. Hennegavsko (franc. Hénoł, p. Hainołd). — Mons (Bergy), 23.000 ob., rozsáhlé doly uhelné. Turné (p. Tournay, Doornik) 32.000 ob., pevnost, mnoho továren, zvláště na koberece.

Šarłoa (p. Charleroy), 14.000 ob., pevnost, železářny, sklárny, doly na uhlí.

7. Namur. — Namur (27.000 ob.), pevnost při vtoku Sambry do Meny; mnoho velikolepých, hlavně od Jezovitů založených staveb. Z průmyslu kvete nejvíce nožířství, kloboučnictví, jirchářství a výroba zboží mosazného; doly na železo a uhlí.

8. Lutych (franc. Liêž, p. Liège, 104.000 ob.), mnohé kostely a budovy krásné, universita, botanická zahrada atd. Lutych byl vždy mezi nejprůmyslnějšími městy v Evropě; jsou tu továrny na hodiny, na sklo zrcadlové a křišťalové, na tabák, křeh, papír, stroje, zboží kovové atd., hlavní ale jsou továrny na zbraň a velká dělodílna (v r. 1861 zhotoveno za 16 milionů fr. zbraně). Na blízku jsou lomy kamene bronského a křesacího; doly uhelné, kamencové; železářny; vysoké pece; slévárny atd. Obchod velmi znamenitý, k tomu bursa, banka, obchodní komora. — Herstal na Meuse, rodiště Pipinovo, praotce Karla Velkého.

Seraing (19.000 ob.), zde kvete znamenité strojnictví a železářství; doly uhelné.

Vervjé (p. Verviers), 32.000 ob., velké továrny na sukna a kašmír.

Limburk, syr. Spa, lázně železité, zde zhotovuje se pěkné dřevěné nádobí a hračky.

9. Luxemburk. Arlon, koželužství. Bouillon, hrad na skále, býv. sídlo Bohumíra z Bouillonu.

P ř e h l e d .

Půda jen v některých provinciích hodí se s dostatek k zemědělství, ač neunavená pilnost obyvatelů dovede co možná nejvíce z neplodné půdy této vyzískati, není přece dostatek obilí, neboť lidnatost v zemi této jest veliká: (9347 na 1 □ míli). Každoročně dováží se tudíž 1—2 miliony centů obilí do země. Močály, které se více a více ztrácejí, jsou nyní v pole nejurodnější proměněny. Len, konopě a jiné rostliny průmyslné vyvážejí se. Znamenité jest pěstování ovoce a květin v Brabantu a Gentu, jichž cena převyšuje 2 miliony zlatých. Dobytek hovězí je pěkný zvláště v jihovýchodních krajinách. Hennegavsko má pěkné koně. Flandry posílají ročně přes 2 1/2 milionů koží králícičích do Anglicka. Vepřový dobytek je velmi rozšířen. Včelařství kolem Antorfa.

Znamenité je hornictví a hutnictví. Hlavní předměty jeho jsou železo, zinek a uhlí kamenné. Vedlé angl. hutí dosáhly belgické hutě železné za našich dob největšího zdokonalení v Evropě, mohouce býti vzorem zemím sousedním a vydávající více železa, než se v zemi spotřebuje. Belgie vyrábí nyní přes 4 mill. ctů železa, tedy jen asi o 2 miliony ctů méně, nežli mocnářství rakouské, ačkoliv jest Belgie menší než Čechy. Nejznamenitější doly na železo, zinek a uhlí jsou u Lutychu, Namuru, Charleroy. Výtěžek uhlí obnáší do roka přes 190 mill. ctů.

Velmi vyvinuté rolnictví a mineralní bohatství země jsou velikou podporou průmyslu, který dostoupil vysokého stupně dokonalosti. Průmysl kvete hlavně 5 odvětvími, kteréž jsou: u vyrábění plátna, suken, látek bavlněných a obdělávání kovů. Plátenictví má sídlo v okolí měst Kortryku, Brygu, Gentu, Bruselu, Dorniku (Tournay, 400.000 lidí se tím živí), krajky bruselské jsou po celé Evropě známy.

Verviers, Limburk jsou hlavní sídla soukenictví. Vlna přiváží se z Ruska a z Německa. V bavlně pracuje se nejvíce v Gentu, Brygu, Kortryku a Dorniku. V Gentu a Brygu kvete znamenité koželužství. Kůže belgické jsou pro svou dobrotu vyhlášeny po Evropě. Zpracováním kovů slyne zvláště okolí měst Lutychu, Namuru a Charleroy. Z Lutychu rozesílá se mnoho zbraně. V Gentu a Bruselu je znamenité zlatnictví, v Hennegavsku, Namuru, Brabantu, Lutychu znamenité sklářství, které dovedlo svou láci sklo české obyčejné z trhu vypuditi.

Když průmysl znamenitý, jakýž může býti obchodí. Přívoz obmezuje se na bavlnu, vlnu a zboží koloniální, zato vyváží se plátno, sukno, tkaniny bavlněné, uhlí, sklo a zbraně. Obchodu podporou je zdokonalený průmysl zemský, výborné prostředky komunikační jak železnice, jichž má Belgie poměrně nejvíce v Evropě, tak průplavy a splavné řeky, mnoho bank (v Bruselu samém je 8 bank).

Ve vzdělání všeobecném jsou Belgičané poněkud pozadu u přirovnání k pokroku, jež učinili na poli vědomostí reálních; příčinou toho je rozdílná národnost. University jsou 4: v Gentu, Lutychu, Bruselu a Lövenu. Hlavně krásná umění pěstují Belgičané rádi.

§ 117. Nizozemí — království,

těž Hollandsko má 596 □mil=32.817 □kil., 3,828.000 obyvatelů, lidnatost poměrná 6443. Dle národnosti přes 3 mil. Holanďanů, 700.000 Flámů. Dle náboženství skoro samí protestanti (2/5 protestantů a 2/3 jinověrců, z nichž jest 1 1/4 mill. katolíků). Osady as 32,250 □mil=1,775.781 □kil. s 20,728.000 obyv. Hranice?

Povrch země. Vyjmouc krajinu Limburskou, je celé Nizozemí nížina, která veskrz jen zdělanými hrázemi před potopením chráněna býti musí. Podobný, uměle udělaný a zachovávaný kus země nenalezáme nikde jinde na světě. Jednotvárná půda byla původně buď močalem, buď písčinou bez lesů. Močály proměnily se zděláním průplavů a stok v úrodná pole (poldry). Při ústí řek je mnoho ostrovů, které se stále menší proudy mořskými. Silné bouře protrhly mnohokrát již hráze a zatopily celé krajiny s obydlími tisíců lidí; tak povstal tak zv. Biesbosch (močalovitý liman) r. 1421 protrhnutím hráze řeky Meusy, která 72 vsí s lidmi zatopila. Vysušené moře Haarlemské, moře Sajderské (p. Zuyderské, t. j. jižní) a t. d. povstaly též zátopami mořskými, jichž od 6. století bylo 190. Okolnost tato donutila obyvatele Nizozemí, pomýšletí na dokonalé stavby vodní tou měrou, že jsou nyní v oboru tomto pověstní. I řeky mají jemčiny proti přítoku moře.

Řeky nejdůležitější jsou: Rýn, Meusa a Skalda. Celá země je prorývá průplavy a zdá se býti jako sestavena z malých ostrovů. Jezírek množství. Podnebí je podobno anglickému: silné mlhy „nicht“ zvané a mnoho dešťů. Díl nížin od zimnic nezdravý.

Království rozděluje se na 11 provincií:

1. *Holland* sev. a již. — Haag, 92.000 ob., královské sídlo; zahradniectví. Ševeníngy, mořské lázně. Delft (22.500 ob.) se znamenitou radnicí a palácem, kde princ Vilém I. Oranžský 1684 zastřelen byl; škola pro námořníky. Lejdy (Leiden, 40.000 obyv.), universita; jest střediskem zhotovování látek vlněných a bavlněných.

Rotterdam, 118.000 ob., nejdůležitější město obchodní po Amsterdamu, sídlo společnosti pro paroplavbu, znamenité obchodní místo. Průplavy vedeny jsou až do města tak, že lodě mohou až k samým skladištům se přiblížit; mnoho tovarů; značnější jsou na cukr, tabák, zátky korkové, jehly a špendlíky, bělobu, mýdlo, stroje atd. Dordrecht (25.000 ob.), obchod ve dříví, kteréž se hlavně z Černého lesa dovážeti musí.

Amsterdam, 275.000 ob., leží v močalovité a rašelinaté nížině při mořském zálivu. Dámy nejvíce z cihel (pro nedostatek kamene v Hollandsku) stojí všecky v rašelině na kolech 50' vysokých; celým městem jde innožství průplavů, jež je na 90 ostrůvků děl, 290 mostů spojených, tak že lze celým městem se plavit; tož také příčina, proč tu není vody pramenné. A. je sídlo banky, obchodní komory, konsulatů všech mocí, má zbrojnici, krásný a bezpečný přístav na 1000 lodí s doky, loďnicemi atd., mnoho ústavů vzdělávacích. Hlazení diamantů, lití děl, zlatnictví rozsáhlé. Obchod jde hlavně do Moluk, Indie a Japanu. Jan Amos Komenský leží zde pochován † 1671.

Bruk (p. Broeck), vesnice u Amsterdamu, pověstná svou čistotou, již se četí v té míře, že tu ani dovoleno není s koni se projít, pak také co sídlo boháčů, namnoze bývalých kupců, kteří si zde na stará kolena hoví, obklopeni jsouce pohodlím všeho druhu.

Zaafdam (12.000 ob.), velké loďnice. Zde Petr Veliký se zdržoval r. 1698. V okolí přes 50 větrníků.

Haarlem (30.000 ob.), zahradniectví (tulipány).

2. *Zeeland*. Ostrovy v ústí řeky Skaldy. Middelburg (16.000 ob.), nejdůležitější místo, má opevněný přístav.

3. *Brabant sev.* — Herzogenbosh (25.000 ob.), pevnost, Bergen op Zoom, silná pevnost; značné cihlářství, hrnčířství, přístav s průplavem.

4. *Utrecht.* — Utrecht (p. Utrecht, 61.000 ob.), universita, mnoho průplavů, opevněný přístav, čilý průmysl.

5. *Geldern.* — Arnheim (32.500 ob.), Nymegen (p. Nijmegen, 23.000 ob.).

6. *Overajsl* (p. Overijssel). — Zwolle (21.000 ob.), přístav, havliectví. Deventer (18.000 ob.), čilý průmysl. Pevnost Kampen.

7. *Drenthe*, nejhudší a nejméně obydlená krajina. Assen.

8. *Friesland*, úrodná půda. Mnoho jezer a močálů, rypáním rašeliny povstálých. Hl. místo Ljeevardn (p. Leeuwarden, 26.000 ob.).

9. *Groninky* (Grönningen). — Groninky (38.000 ob.), universita, továrny na papír, plavba.

10. Vévodství *Limburk*. Pevnost Maastricht (28.000 ob.), znamenité koželužství, sklárny.

11. Velkovévodství *Lucemburk*. — Lucemburk (15.000 obyv.), pevnost, železárny.

Zámořské drážavy. V Asii 28.923 □mil = 1.592.586 □kil, s 20 $\frac{1}{2}$ mill. obyv.

Nejdůležitější osady jsou ve východní Indii na ostrově Javě (na polo v kopané Nizozemí¹⁾); z ostatních velkých zondaských ostrovů jest jen pobřeží v držení Hollandanů, pak sev. část Timoru a Molukků.

V Americce. V západní Indii 2.830 □mil = 155.827 □kil, s 84.500 obyv. (Curaçao a t. d.). V jižní Americce osada Surinam, podlé řeky tak nazvaná, v Gvianě.

V Africe. Část pobřeží Gvinejského as 500 □mil. = 27.531 □kil, s 120.000 ob.

P ř e h l e d.

Nizozemí, tato země průplavů a větrníků, má pro svou jednotvárnou půdu též jednotvárné rostlinstvo. Močalovité půdy stále ubývá tím, že lid namahavou prací ji vysušuje. Orné půdy přibývá stále a pilnost Nizozemčanů proměnila špatnou krajinu v utěšenou zahradu. Obilí se však přece nedostává domácímu četnému obyvatelstvu. Vedle pšenice a žita pěstuje se tabák, konopě, len a mořena; důležité jest i pěstování květin, zvláště u Haarlema (tulipány). Lučiny jsou pěkné, neboť průplavy a stoky jsou tak zřizeny, že možná celou zemi na jednu zatopiti, což také na zimu se stává. Zima přikryje pak lučiny ledem, tak že možno na želízkách pohodlně z jednoho místa do druhého dojeti. Lesů není.

Chov dobytka, obzvláště hovězího, na tučných pastvinách zdejších je vzorný. Výtěžek másla a sýra je znamenitý a v obchodu důležitý, neboť čistota Hollandanů povznesla obchod tento tak, že ročně přes 20 milionů za maslo a sýr se vyteží. Pěkné plemeno koňské; ovce se zanedbávají, jsou jen hrubovlné. Důležité je lovení ryb; sledí, tresk a velryb. Slanečky hollandské jsou nejlepší, protože Hollandan užívá při nakládání soli nejlepší (španělské a portugalské) a pak šetří nejmožnější čistotnosti. Ročně se schytá v severních mořích do 60 mill. sledí; město Vlaardingen slouží za středisko lovu; při zpáteční cestě slaví se národní slavnosti dle starodávných zvyků. Krom toho hnízdí miliony krásků v drnu a roští dvoj- i trojnásobných hrazí přimořských.

Nerostů není na prasto; velmi zhusta chybí i kámen stavební a dobrá voda k pití. Silnice jsou dlážděny cihlami a červenají se zdaleka. Uhlí musí se dovážeti z Anglie, dříví z Německa; jen rašelinářství je důležité. Továrnictví sice není příliš rozsáhlé, ac v ně-

kterých odvětvích dosti pokročilé, zato ale je průmysl rukodělný znamenitý. Z větvi průmyslu nejdůležitější jsou vinopalny, rafinerie cukru, prádelny, zlatnictví, papírnictví, tabáčnictví. Zvláštností je blazení dýmantů v Amsterdamu. V přímořských městech staví se mnoho lodí (600—700 dílen). Dýmek hliněných se zde veliké množství zhotovuje, neboť jest po nich poptávka stálá, protože Holanďané sami co naružíví kuřáci jich mnoho zpotřebují. Spojení s Indií východní je důležité pro obchod, který byl vždy skvělý. V 17. století bylo Nizozemsko první zemí obchodní v Evropě. — Holanďané jsou praví kupci. Povaha lidu tohoto utužila se v stálém boji s přírodou, která vždy záhubou jim hrozí; chladně, prozíravě a s rozvahou podnikají vše, setrvávají ve všem; oni milují pořádek a čistotu nade vše; každý se vidí býti pánem země, kterou mořským vlnám urval. Setrvávají při starém, přísné bdění nad mravy, láska k vlasti a blahobyt velký činí z každého Holanďana člověka neohroženého a neodvislého. Ve vzdělanosti jest lid tento velmi pokročilý. Národní školy jsou dobře zřízeny. Mnoho odborných škol vychovává vždy vědecky vzdělané muže, kterými země tato v každém století honositi se může.

§ 118. Království velkobritské.

V Evropě: 5764 □mil či 317.388 □kil, 30,538.000 ob.; poměrná lidnatost 5297; dle národnosti $\frac{2}{3}$ kmene germanského, Angličané, $\frac{1}{3}$ Irové, Galové a j.; větší částí protestanti; v Irsku katolíci. Množství dissenterů (=jinověrců) a židův po celé říši. — hranice? — Osady s Indií 375.309 □mil = 20,665.639 □kil, obyv. 161,830.000.

Povrch země. Velká Britanie podobá se vzhledem k vodovné útvarnosti nejvíce k jihovýchodnímu poloostrovu evropskému: má břehy značně vyvinuté, choboty hluboko do země vnikající, poloostrovy, šíje a četné ostrovy a souostrovní na severní a západní straně. Tvar tento působí mocně na veškeré kulturní poměry země, jakož i na státy ostatní, které s ní obchod vedou. Také poměry vyvýšení jsou příznivy kultuře. Od mysu Landsend (j. z.) vystupuje příkrě lysá hornatina karnuólská (p. cornwallská), bohatá na cín a měď. Málem rovnoběžně s průplavem svatojirským prostírá se vysočina uélská (p. walesská), „britské Švýcarsko“, bohatá na kamenné uhlí a železo; na Snódnú (p. Snowdon, 3500' = 1106 m.) lysá a bez stromoví. Bez mála ve středu Anglie prostírá se pohoří Pík (p. Peak), prorváno jsouc bohatými, dobře vzdělanými dolinami a majíc na úbočích svých bohaté doly uhelné a železné. Na severozápadě Anglie jest strmé horstvo kemrlenské (p. cumberlandské) s ložisky uhelnými a tuhovými. Na rozhraní mezi Anglií a Skotskem vystupují náh. roviny čiviótské (p. cheviotské); severně od nich prostírá se nížina skotská (Cowlands = Cólends.) Severně od této vystupuje vysočina skotská, skládající se z horstva grempienského (p. grampian) s horou Ben Núis (p. Ben Newis, 4100' = 1296 m.) a ze severního horstva kaledonského; mezi oběma jest hluboká vklestina u Invernessu, ve které spojuje průplav kaledonský západní pobřeží s východním. V západní části jest mnoho jezer (Loch), největší z nich Loch Lomond. — Také

dlouhé a úzké choboty, Firth (firs) zvané, mají často povahu jezer vnitrozemských. Horstva irská jsou rozložena po severním a jižním pobřeží ostrova a svázejí se příkře k moři. Rovina vnitř ostrova jest na mnohých místech ještě nevzdělaná, i nedostává se jí dříví a soli. Oba ostrovy (velkou Britanii a Irsko) obmývá ocean atlantský; jeho části: Moře severní, průliv La Manche s vraty dover-skými (Pas de Calais) a moře irské s průlivem svatojirským a severním tvoří s ostrovy znamenité zálivy a velmi četné choboty a přístavy podporující nad míru plavbu a tržbu.

Reky ostrovů britských mají sice poměrně krátký tok, avšak skrovným spádem, velikou hojností vodstva a širokým ústím nabývají veliké důležitosti pro plavbu. Vlévají se dílem do moře severního, dílem do oceanu. K prvním nálež: **Temže**, nejdůležitější řeka Velké Britanie, s neobyčejně čilou plavbou (parníky a plachetní lodí); **Embr** (p. Humber), utvořený ze severní Ausy (p. Ousy) a Trentu; **Tajn** (p. Tyne) a **Tuid** (p. Tweed); k těmto: **Severn**, ve Skotsku **Klajd** (p. Clyde), v Irsku **Šenen** (p. Shannon). Země předčí všechny ostatní kraje evropské množstvím, velikostí a splavností svých průplavů.

Ostrovní podnebí Velké Britanie jest dosti stejné s nevelkými obměnami v teplotě. Zima jest poměrně mírná, leto není příliš horké; obloha jest pravidelně pošmurná, husté mlhy s velikou vlahou a častým deštěm jsou obyčejné. Jen vyšší hornatiny zůstávají déle pokryty sněhem. Pro velikou vláhu jest ostrov po větší část roka přioděn bujnou zelení.

Politické rozdělení a zámožské državy:

Části Velké Britanie jsou: 1. kr. Anglie; 2. kr. Uels (p. Wales); 3. kr. skotské; 4. kr. irské; vedlejší země evropské.

Říše jest rozdělena na hrabství (shires=širs, n. counties=kauntys). Vedle toho užívá se starého rozdělení.

I. *Anglie* (7 království s 40 hrabstvími) a *Uels* (p. Wales, s 12 hrabstvími):

1. Kr. *Essexské*: *London* po obou březích Temže, v středu nejbohatších a neúrodnějších provincií, s 3,251.900 ob. (r. 1871), sídelní a hlavní město říše britské, největší a nejbohatší sídlo obchodní světového. Části města: Westminster a West-end, sídlo dvora, vysoké šlechty, parlamentu a nejvyšších úředních státních. — City, svět obchodní, ústavy peněžní a úvěrní; — Sausuerk (p. Southwark), továrny; — East-end, první přístav země s loděnicemi, skladišti atd. Málo velkých paláců soukromých, ale mnoho nádherných, veřejných a státních budov: chrám sv. Pavla; arcibiskup westminsterský s 12 suffragany, opatství westminsterské s pomníky králů a slavných mužův, k. paláce St. James (=Džems) a Buckingham (=Bökyngem, residence), Westminsterhall, nejvyšší soud; nové budovy parlamentu; *Tauř* (p. Tower), druhý vězení státní, nyní zbrojnice; mince, říšský archiv, komora klenotů a britské muzeum s výrobky uměleckými, přírodninami, rukopisy a knhami; dům východoindický; více 500 budov pro bohoslužbu. Nad Temží klene se 7 mostů a pod ní vede tunel (1860t. 1843). — Středíště duševního života, četné společnosti učené, universita, ústav polytechnický, více než 4000 vychovávacích ústavů, 18 veřejných knihoven. — Četné ústavy dobročinné, 107 chudinecův, 22 nemocnic, sirotčince, blázince, invalidovny; více než 100 společností dobročinných. — Průmysl v nejznamenitějších rozměrech: ve zboží zlatém a stříbrném, hodinách, optických a fyzikálních strojích, ohromné pivoary a v. j. — City, středíště obchodu světového. Denně přibývá a 50 lodí, do roka více než 10.000 parníků a lodí pobřežních; clo obnáší ročně 120—140 mil. zlatých; ceny zboží do- váženého a vyváženého a 700 mil. zl. Na všechny strany vybíhají železnice a telegrafy. Největší ústavy ku zvelebení obchodu. Peněžna anglická jest největší toho druhu ústav; bursy; Klíringhaus (p. Clearinghouse), každodenní schůze sluhů peněžníků za účelem společného účtu; veliké loděnice, sklady zboží atd. Místa pro zábavu: 14 divadel, park Džem (p. St. James) a Hajd (p. Hydepark) a j. — Světové výstavy průmyslové r.

1851 a 1862. Miltn (p. Milton) nar. 1608 † 1674 (báseň „Ztraceného ráje“), Gibbn (p. Gibbon), dějepisec 1737 † 1794. — Herrič (p. Harwich, 25.000 ob.), převoz do Holandska, Švédska a Hamburka.

2. Kr. Kentské: Kentrbry (p. Canterbury), sídlo prvního arcibiskupa anglickanského, nádhorná katedrála. Dover (25.000 ob.), převoz do Francie (do Calais za 3 hod.); podmořský telegraf do Calaisu. Četm (p. Chattam, 36.000 ob.), hlavní staniciště válečných lodí. Vulič (p. Woolwich), velikolepý arsenal, slevárna děl; Grinič (p. Greenwich, 30.000 ob.), proslulá hvězdárna (17° 39' 38" vých. Ferra, Britové počítají počítají této délky); invalidovna námořníků, učiliště pro děti námořníků.

3. Kr. Sesevské (p. Sussex): Brajtn (p. Brighton, 78.000 ob.), lázně mořské, převoz do Dieppu. Ričmond (p. Richmond), k. zámek.

4. Kr. Wessevské: Póemes (p. Portsmouth, 95.000 ob.), pevnost, válečný přístav, námořní zbrojnice. Naproti ní úrodný půvabný ostrov Uajt (p. Wight) a velká loděnice spithedská (p. spitheadská), kde se velká válečná a obchodní loďstva sbírají dříve než vyplují. Saushemtn (p. Southampton, 47.000 ob.), továrny, barvírny, obchod námořní, přední přístav pro Francii a poloostrov pyrenejský. Hlavní stanice londýnská pro poštovské lodí do Západní Indie a k Východu plovouc. Plymes (p. Plymouth, 63.000 ob.), válečný přístav s proslulou hradí (Breakwater) před přístavem; jhozápadně na útesu směle vystavěná světlárna Edystón (p. Eddystone). Exeter (40.000 ob.), továrnictví, obchod. Fólmes (p. Falmouth), opevněný přístav, plavba poštovských lodí do Španěl, Portugalska a Ameriky. Bristl (p. Bristol, 171.000 ob.), pevnost; továrny na zboží mosazné, důležitý obchod s obojí Indií; třetí obchodní město v ěsí. Bés (p. Bath, 75.000 ob.), četné paláce, lázně s irné, silně navštěvované. Sálzbur (p. Salisbury), sídlo biskupské, krásná gothická katedrála; továrny, chov dobytka, Windsor (nad Temží, 10.000 ob.), kr. zámek. Nedaleko francouzského pobřeží leží normanské ostrovy, z nichž jsou největší Gernsi (p. Guernsey; hl. osada St. Pierre, 15.000 ob.) a Džersi (p. Jersey, hl. osada Sent Iljé [p. St. Hillier], 20.000 ob.).

5. Kr. Ostanglie: Norrič (p. Norwich, 81.000 ob.), značný průmysl vlnářský; hotovení obuvi pro osady; obilní trh. Jarmes (p. Yarmouth, 35.000 ob.), přístav, loy sledí; pomník Nelsonův. Kembrič (p. Cambridge, 28.000 ob.) proslulá universita (od 18. století).

6. Kr. Mersie (p. Mercia): Oaksford (p. Oxford, nad Temží, 27.000 ob.), nejstarší universita, založená již za Alfreda, proslulá knihovna. Lester (p. Leicester, 97.000 ob.), velikolepé továrny na zboží punčochářské. Noattingem (p. Nottingham, nad Trehtem, 89.000 ob.), nejdůležitější průmysl punčochářský Anglie a jiné továrny. Derby (43.000 ob.), průmysl hedbávnický, přádelny, porcelán. Etruria, hlavní osada hradičského okresu 6 m. = 44 kil. velikého, „the Potteries“ (co Potrys), kde jest více 50.000 dělníků zaměstnáno hotovením nádob vedžvudových (p. wedgewoodových). Stockport (55.000 ob.), velmi znamenitý průmysl bavlnářský. Čestr (p. Chester, 29.000 ob.), silný obchod se sýrem; převoz do Irska. Šrjusbry (p. Shrewsbury), značné rukodělství vlnářské. Volvnhemptn (p. Wolverhampton, 73.000 ob.), doly železné a kamenouhelné; velmi znamenitý průmysl železničný. Bermingem (p. Birmingham, 370.000 ob.), první průmyslové město Anglie v středu rozsáhlé soustavy železnic a průplavů, poblíž velkých dolů železných a kamenouhelných. Továrny na zboží kovové všelikého druhu (stroje, zbraně, nože, hřebky, jehly, zboží měděné a zlaté, všelikého druhu zboží drobné atd.). Za poslední doby počítalo se výroční výroby: za 6 mil. zl. knoflíků, 115 mil. per ocelových, měsíčně 6000 hlavní, týdně 2000 mil. špendlíků, za hodinu 30—40.000 mincí měděných atd. Vustr (p. Worcester, 31.000 obyv.), továrny na rukavice a porcelán. Stratfort (nad Avonem), rodiště básníka Šékspíra (p. Shakespeare), nar. 23. dubna 1564 † 23. dubna 1616).

7. Kr. Noarsemberland (p. Northumberland): Hál (p. Hull, 131.000 ob.), loy ryb; velmi znamenitý obchod, loy velryb; veliké loděnice, četné továrny (čtvrté obchodní město Anglie). York (40.000 ob.), velmi staré město, velikolepý chrám, druhé arcibiskupství. Seuderlend (p. Sunderland, 101.000 obyv.), továrny, silný vývoz kamenného uhlí. Núcasl (p. Newcastle, 133.000 ob.), střed ohromného ložiska kamenouhelného (25.000 havířů, 4000 lodí pro obchod s uhlím; za 400 millionů centů uhlí ročněho; vyžátků). Kromě toho továrny na parníky, zboží železné a ocelové, lůžebniny a j. Lívérpól (p. Liverpool, 518.000 ob.), druhé obchodní město ěíse; množství nejstarších a nejkrásnějších loděnic anglických; plavba lodí do všech končin světa; tísťové vystěhovalců vstupují zde do toka na lodí. Obilní tržba s Irskem; první místo pro

bavlnický obchod v Evropě spojením s Menčestrem (p. Mančestrem); obchod se zeměmi Baltickými, s Gvinejí, Čínou, Vých. Indií atd.; více než 1600 domácích loďů; více než 14.000 navštěvují do roka přístav. Dovozy a vývozy každoročně v ceně více než 600 mil. zl. První větší železnice (mezi Liverpoolem a Mančestrem) dohotovena r. 1828. Menčestr (p. Manchester, více než 441.000 ob.); hlavní sídlo nejznámějšího bavlnického průmyslu anglického a první továrny veškeré země v tomto odvětví (v okolí jest více osad zaměstnáno týž odvětvím továrnictvím, mezi nimi 10 měst s 40—140.000 obyv.); vedle toho proslulé továrny vlnařské a lnářské, barvírny, stavění strojů a j. Z uhelných dolů worselejských vede do Manchestru průplav briúatský (p. bridgewater) horami, dolinami, řekami, skalami (splavným Irwellem a pod zemí) prokopán 1758—1761. Šefil (p. Sheffield, 247.000 ob.), největší továrny na zboží ocelové, zvláště práce nožářské, pily, práce plechové, nástroje, stroje hospodářské. — Lfc (p. Leeds, 259.000 ob.), hlavní sídlo soukenictví a veškerého průmyslu vlnařského; poblíž znamenité továrny v tomto odvětví. Bradford (143.000 ob.), Halifax a j. v. — Kálajl (p. Carlisle, 30.000 ob.), odtud jde zeď Piktův (vystavěná císařem Hadrianem r. 120 p. Kr.) k Newcastlu. Vývoz Cumberlandské tuhy. — Keswyk v nejkrásnější krajině Anglie; nejlepší tužky. — Ostrov Men (p. Man) s 45.000 ob. keltického původu.

S. Kn. Uels (p. Wales). — Velmi hornatá krajina, mnoho železa; velkých měst není. Pembroke, hlavní osada s výborným přístavem Milfordem (dohrom. 70.000 obyv.), silný obchod. Merthyr-Tydwil (96.000 obyv.), ve vůkolí nejznačnější hutě a válcovny celé Anglie. Plochy, na měď bohatý ostrov Engleis (p. Anglesea) je spojen s pevninou řetězovým mostem,

II. Škotsko (jižní, střední a severní s 33 hrabstvími). Jižní Škotsko: *Edinburgh* s přístavem Lis (p. Leith, více než 200.000 ob.), překrásná poloha na třech řadách pahorků oddělených od sebe hlubokými roklemi a spojených velkými mosty; větším dílem úzké ulice s velmi vysokými domy (až o 10—12 poschodích). Výnná vzdálenost, pěstování věd a umění; universita; silný obchod. Na starém městě král. hrad (Halirád, p. Holyrood, sv. Kříž). Románopisec Walter Scott, nar. 1771, † na statku svém poblíž Edinbúrgu 1832. — Glasgo (p. Glasgow, 468.000 ob.), universita; první průmyslné a obchodní město škotské (bavlna, zboží lněné, kamenina, sklo, kůže a j.); veliký průplav glasgowský; nevyčerpatelné doly uhelné. Pésli (p. Paisley, 47.000 ob.), důležité továrny (bavlna, hedbávi, železné zboží a j.), bělidla, uhelné doly. Grínek (p. Greenock, 42.000 ob.), důležitý přístav s loděnicemi, obchod námořní, čistírny na cukr.

Střední Škotsko: Nu Eberdýn (p. New-Aberdeen, 74.000 ob.), universita, továrny (stúko, níté, zboží lněné, železářny) stavění loďů, přístav, silný obchod. Pers (p. Perth, 25.000 ob.), znamenité místo průmyslné (zboží lněné, bavlna, kůže, bělidla), Dendý (p. Dundee, 91.000 ob.), veliké továrny, přístav s krásnými loděnicemi.

Severní Škotsko: Inverness (17.000 ob.) na severním konci kaledonského průplavu; značný průmysl a obchod; hlavní trh horalů škotských.

Sem náleží Hebridy, asi 300 ostrovů ve dvou rovnoběžných řadách, z nichž jsou 200 obydleny (70.000 obyvatelů); chov dobytka, lov ryb a ptačta. Studené, velmi vlhké podnebí. — Z 67 ostrovů škotských jest obydleno 29; ostatní slouží za pastviny; 86 ostrovů šetlandských (s 30.000 ob.) používá se větším dílem co pastviny.

III. Irsko; 4 stará království dělí se na 32 hrabství.

Dublín (321.000 ob.), sídlo místokrále, angl. arcibiskupa a primase říše, mnoho klášterů; protestantská universita, četné školy veřejné, obchod s obilím, plátnem, masem; peněžny.

Belfast (p. Belfast, 120.000 obyv.), velkolepé přádelny zde a v okolí, továrny na zboží lněné a bavlněné, cukrovary a j.; důležité sídlo obchodu; katolické biskupství, kr. koleje.

Gelné (p. Galway, 40.000 ob.), biskupství katolické, kr. koleje.

Uotríd (p. Waterford, 25.000 ob.) cukrovary a solivárny, zboží lněné, sklo; zboží železná, obchod s masem; přístav. Khák (p. Cork, 80.000 obyv.), druhé město irské, angl. a katolického biskupství; továrny na hrubé plátno, zboží vlněné, papír, sklo; důležité stavění loďů; obchod s maslem a nakládaným masem („masný krám říše britské“), Limerick (45.000 ob.), pevnost, živý obchod.

IV. Osady britské:

V Evropě: Gibraltar, Malta, Helgoland.

V Africe: Kapsko, Sierra Leone, Senegambie, pobřeží zlaté; ostrovy: Nančebelvetz, Sv. Helena, Mauricius, Sešelly, Sokotora.

V *Asii*: Aden (v Arabii), Přední Indie (náležela do r. 1858 anglické společnosti východoindické), Ceylon, části Zadní Indie, Singapore, ostrov Honghong (před Kantonem) v Číně.

V *Americ*: Povnina na severu Unie (větším dílem), ostrovy bermudské a bahamské, některé malé Antile, Jamaika, části Yukatanu, Mosquite a Gviany, ostrovy falklandské.

V *Australii*: osady na Novém Hollandu, Tasmanie, Norfolk, Nový Zéland.

P ř e h l e d .

Polní hospodářství domohlo se ve velké Britanii, zejména ve východních částech Anglie, nejznamenitějších úspěchův. Přes pečlivé vzdělávání půdy a užívání hospodářských strojů nestačí přece těžení plodin potřebě domácího četného obyvatelstva. — Chov dobytka nachází se na znamenitější výši (výborní koně, skot, tenkorouné ovce, vepřový dobytek). Rybařství provozuje se v znamenitých rozměrech, zejména na pobřeží skotském.

Plodiny hornictví jsou jedním ze základů národního blahobytu. Výborné uhlí kamenné v Northumberlandu, Durhamu a j. (více 3000 dolů, z nichž se těžilo v poslední době do roka as 1800 mil. centů; do roka vyváží se uhlí za více než 30 mil. zl.); doly železné (v jižním Walesu, Derby, Yorku, ve Skotsku a j.). Výroba surového železa obnáší se ustavičně (do roka skoro 80 mil. ctů.) V posledních letech obnášela peněžní hodnota vyvezeného železa a ocele (bez strojů a drobného zboží) více než 135 mill. zl. Znamenité jest těžení cínu, mědi (více než 7 mill. ctů.), zinku a výborné tuhy. Ostatně jest země velmi bohatá na sůl, porculánový a hrnčířský jíl a vody léčivé. V nižší zemi nedosáhl průmysl takové výše a takových rozměrů, jako ve Velké Britanii. Spoléhaje na zásadě volné činnosti a dělení práce, — podporován jsa technickou vzdělaností obyvatelstva — strojnictvím, jímž docíliti lze co možná největší dokonalosti tovarů, — konečně zmáhajícím se spolčováním předstihl průmysl anglický průmysl veškerých národů a věků. V samém středu Anglie jest hlavní sídlo továren na zboží kovové; severní Anglie vyniká zbožím vlněným, bavlněným a plátň; — v jižní části jsou zastoupeny živnosti, které souvisí bezprostředně s obchodem, uměním a vědami. Skotsko a Irsko zánímají toliko v některých odvětvích stejnou výši s Anglií. Nejdůležitější odvětví jest rukodělnství bavlnické, kterým opanovala Anglie trh světový. (Spracujeť se do roka více než 12 mill. ctů. bavlny, peněžní hodnota výrobků obnáší více než 570 mill. zlatých. Sídla bavlnictví: Manchester s okolím, Blackburn, Norwich, Glasgow, Paisley a Belfast).

Velmi důležité jest hotovení zboží vlněného (peněžní hodnota výrobků více než 150 mill. zlatých.) Poměrně nepatrnější jest plátenictví (v severním Irsku, ve východním Skotsku a severní Anglii) a hedbávnictví. Zbožím kovovým zánímá Anglie první místo na zemi. Peněžní hodnota výrobků aspoň 250 mill. zlatých; hl. sídla výroby: Birmingham, Wolwerhamptom (zboží zámečnické), Sheffield, Salisbury, Redditch (jehly), Londýn, Bristol, Stafford, Shrop, Woolwich (děla), Manchester a j. — Kůže a tovarů usnářských do roka as za 180 mil. zlatých. Neméně důležitá odvětví jsou: lodnictví, hotovení papíru, skla křísťalového, porcelánu a wedgewoodu, veliké pivovary a j.

Neméně kolosální jest obchod; Velká Británie jest první obchodní mocností země. Splavné řeky, rozvětvená síť průplavů, čilá paroplavba, veliké množství železnic a telegrafy podporují vnitřní obchod. Peněžní hodnota dovozu obnáší více než 3000 mill. zlatých, v vývozu 1800 mill. zlatých. Obchodní loďstvo čítalo na počátku r. 1865 40.778 lodí s více než 7 mil. tůn. Obchod podporují zejména peněžní, obchodní společnosti, peněžní a úvěrní ústavy a j.

Učiliště jsou nedostatečná, škol národních se nedostává. Na-proti tomu jest mnoho jednot a knihoven, které šíří osvětu. University. Větší část učilišť tvoří soukromní školy bez veřejného dohledu.

§ 119. Dánsko — království

2588 □mil=142.502 □kil. a 1,812.000 obyv., lidnatost poměrná: 1407. Dle národnosti Dánové, dle náboženství protestanté. Části tohoto království jsou: 1. Dánské ostrovy v moři baltickém; 2. Pálostrov Jutský (v hromadě 694 □m.=98.214 □kil. a 1,754.000 obyv.); 3. Ostrovy Farské. 4. Island. 5. Kolonie.

Povrch země je jako v severních Němcích; močály (nejvíce v Jutsku), tučné nížiny „blata“ (Marschen), a písčové násypy „valy“ (Dünen) zvané. Dánsko pomalu z moře vstává, časté bouře kusy země utrhnají a proto má pobřeží Dánska mnoho zátok a přístavů. Na jižním pobřeží ostrovů Seeland, Fünen a Moen jsou křídové skály. Farské ostrovy jsou skalnaté beze všeho stromoví s vlhkým a zimavým podnebím. Časté a silné severní záře. Polodivoké ovce, husy, kachny a některá mořská zvířata.

V Islandii bydlí lidé jen na pobřeží, nalezajíce zde něco pastvy pro dobytek; uvnitř je Islandie velmi divoká, neobydlená. Holé, 6000'=1896 m. vysoké hory, které již od 2500'=790 m. věčným sněhem jsou pokryty; ledovce, které až k moři se táhnou, příkré skály, pusté vysočiny, hluboké rokle, divoké bystřiny, asi 30 sopek, z nichž nejstrašlivější jest Hekla a Krabla, horké prameny, které co přírodní vodomety vysoko vođu ze země vystřikují (Geisr 80—100' =25—32 m. vysoko) rozmnožují divokost tohoto ostrova.

Vodstvo. Skager Rack a Kattegat obklopují Dánsko, Sund (mezi Švédskem a Zeelandem), velký Belt (mezi Seelandem a Fünou), malý Belt (mezi Fünou a Jutskem). Mnoho potoků, jezírek a močálů. Podnebí je v celku vlhké a mlhavé, nepřinášejíc ani velké zimy ani velkého parna.

Kodaň (Kopenhagen), hlavní město říše na ostrově Seelandě, má 156.000 ob., jest jedno z nejkrásnějších měst v Evropě, čtvero paláců královských, universita, mnoho učených ústavů, knihovna, obrazárna atd. Město je silná pevnost, jest tu spolu válečný přístav Dánska. Helsingör, veliká pevnost na nejužším místě Sundu. Roeskilde, dříve sídlo, teď hrobka králů dánských.

Ostrovy všechny kolem Seelandu jsou velmi úrodné. Na Fünech je hlavní místo Odense, čilý obchod. Na Bornholmu mnoho uhlí.

V Jutsku: Aalborg (11.000 obyv.), dobrý přístav, čilý průmysl (hečbávi cukr, rukavičky, obchod v slanečkách). Fridericia, pevnost při malém Beltu. Aarhus, Vibork, Ribe, obchodní místa.

Na *Far-Oerách*: Thorshavn.

Na *Islandě*: Reykjavik, hvězdárna. K Dánsku náleží též Grönland, pak ostrovy západní Indie: Sv. Croix, sv. Tomáš, sv. Jan. V Africe částky v Gvineji.

P ř e h l e d.

Dánsko jest země rolnická. Lid buď vzdělává půdu, buď loví ryby. Lesů je zde málo (něco bukových a dubových), zato však množství rašeliny. Z domácích zvířat chovají se nejvíce ovce (1½ m.), pak hovězí dobytek a koně (na Seelandě a Fünech zvláště pěkné plemeno). Důležité jest rybařství, v kterémž Dánové v severních mořích se zúčastňují, lovice mrže, plískavice, velryby, sledě a ústřice. Kůvů není; — za to hojnost křídý a rašeliny. Průmysl je nepatrný, jen v některých městech jsou továrny. Žádné odvětví průmyslné není tak vyvinuté, aby konkurovati mohlo s průmyslem jiných státův. Obchod hlavně námořský jest dosti znamenitý, podporuje jej poloha Dánska; vede se nejvíce s Anglií a se severoněmeckými krajinami, pak se Skandinavií, Ruskem a Amerikou. Ve vzdělanosti jest obyvatelstvo velmi pokročilé; i na ostrovech Farských a Islandu umějí obyvatelé čísti a psáti. Školství je ve velmi skvělém stavu. Kodaň je střediskem všech věd a umění.

§ 120. Švédsko a Norsko — království.

13.825 □mil = 761.246 □kil. a 5.900.000 obyvatelů. Lidskost poměrná: 427. Kmen germanský a náboženství lutheranské. Něco málo Čudů a Loparů na severu. Hranice?

Povrch těchto dvou spojených království, kteráž se též „půl-ostrovem Skandinavským“ nazývají, jest ponejvíce hornatý, zvláště na západu a v severu prostupují hory celou zemi, jimž říkají v severu Džely (p. Kjöly, Sulitelma 5800' = 1833 m.); v j. z. Dovrefjeld (Sneehättan 7600' = 2402 m.), v jihu Longfjeld. Celé toto pohoří padá náhle do moře atlantského, čímž na západním břehu přečetné choboty (fjoridy), které až i 20 mil do země vnikají.

Z chobotů nejznačnější jsou:

Christianijský, Hardangerský a Západní (West-Fjord). Všecka pohoří mají ráz zvláštní divokosti. Mezi příkrými stěnami skalními jsou těsné a hluboké rozsedliny; nikde nížin. Roviny v jižním Švédsku jsou naplněny jezery, slatinami a močály. Na východ nemají hory tyto tak příkrého svahu.

Vodstvo. Ač Skandinavie má řek (Elf zvaných) mnoho, nemají přec důležitosti, protože nejsou splavné, buď že jsou to pouhé bystřiny, mnohé slapy činící (západní) aneb tvoří mnoho jezer a močálů (východní). Za to obcházejí se důležitější z nich dobře založenými průplavy.

Větší řeky jsou: Glommen, Göta (spojují jezero Venerské se Skager Rackem). Dal (největší řeka Švédska). Umea, Pitea, Tornea.

Jezera: Venerské, Veterské, Malarské a m. j.

Podnebí. Norsko i Švédsko mají celkem u porovnání se severní polohou svou a výškou půdy nemnoho studené podnebí, což zvláště o Norsku platí (vlivem proudu golfového), kdež ale za to mlhy a deště jsou na denním pořádku. Na severu trvá nejdelší den a nejdelší noc přes dva měsíce; dlouhé noci zimní bývají osvětčovány krásnou září severní.

Nejdůležitější města jsou:

1. V Norsku:

Christiania (65.500 obyv.), hlavní město, universita, čilý obchod i průmysl, v okolí železárny.

Drammen (14.000 obyv.), odtud se vede značný obchod s dřívím do Anglie a Francie.

Kongsberg, stříbrné doly.

Laurvig, velké železárny.

Arendal, velké a bohaté doly na železo.

Christiansand (11.000 ob.), přístav válcový i tržní.

Bergy (80.000 obyv.), a Trondjem (19.300 obyv.), dřevní stolice země, znamenité lovení sledí a tresků.

Røraas, velké doly na měď.

Hammerfest, nejsevernější město starého světa, přístav.

2. Ve Švédsku:

Stockholm (131.000 obyv.), hlavní město Švédska, je vystaveno na několika ostrovech; sídlo královské; věda, umění, průmysl a obchod jsou zde dosti hojně zastoupeny. V knihovně tamnější je mnoho českých knih, které Švédové v 30leté válce z Čech odnesli.

Upsala (11.000 obyv.), universita; severně jsou znamenité doly a hutě železné „Danemora“.

Sala, doly na stříbro.

Falun, znamenité doly na měď.

Jevle (p. Gefle, 13.000 obyv.), obchod v dříví a železe; rybařství.

Norköping (23.000 obyv.), soukenictví; výrobky železné a tabákové.

Kalmar, rybařství a přístav.

Karlskrona (18.000 ob.), opevněný přístav, obchod.

Malmö (25.000 obyv.), nejjižnější obchodní město ve Švédsku.

Lund (10.500 obyv.), universita.

Helsingborg, opevněný přístav, lázně mořské, převoz do Dánska.

Göteborg (55.000 obyv.), v krajině velmi romantické, čilý obchod (druhý tržní město) a průmysl.

Na ostr. Gotlandě Wisby (5000 obyv.), druhdy znamenité tržní město.

P ř e h l e d .

Země tato vesměs vysoká, ano i výšehorská (což zvl. o Norsku platí), nehodí se dobře ku vzdělávání půdy a proto, ač 70% obyvatelstva se lopotí, aby co možná užítka na půdě této vynutili, nevydává ani tolik, co se v zemi spotřebuje. Nejvýnosnější jest rolnictví na pobřeží jihovýchodním.

O zahradnictví nemůže býti skoro ani řeči. Chov dobytka je značný; jelikož se mu i v horách dobře vede, kde žádného obilí neroste; dobytek chová se tím způsobem jako na Alpách. Hovězí dobytek a koně jsou malé ale silné; ovce tučné s hrubou vlnou. Vedle chování dobytka jest hlavním pramenem výživy rybařství, které se provozuje na jezerech, řekách a hlavně ve fjordech, jakož i v severních mořích (zvl. z Norska). Nejvíce se ulovuje tresků, ku kterémuž lovu se vypravuje 16.000 rybařů na 3000 lodích a kocábkách. Výdatnější je ještě lovení sledí (ročně as 600.000 beček).

Zvěrolov je vydatný na medvědy, vlky, lišky, rysy, vydry, jichž kožešiny dobrý mají odbyt, a na tuleně; dále prachové peří kajek, jež dílem co drůbež se chovají, a t. d. Mezi Lopaři a v severním Norsku vůbec je chov sobů nejdůležitější živnosti.

Hornictví je znamenité, dobývá se stříbra (Kongsberg, Sala), množství mědi (Falun, Rõraas), železa (Dannemora, kolem Christianie, Arendal.) — Průmysl je nepatrný; řemesla nejsou ještě mimo města samostatnou živností; továrny nečetné, jenom plavectví a řemesla k němu se vztahující, pak výroba železného a kovového zboží kvetou. Obchod na moři Baltickém dosti značný. Vyvází se hlavně dříví, železo a ocel, peří, kožešiny, ryby a rybí tuk; ostatní se přiváží. Obchodní města jsou: Christiania, Drammen, Bergy, Göteborg, Malmö, Stokholm.

Ve vzdělanosti je obyvatelstvo této země, mimo Lopaře, na dosti vysokém stupni. Školy národní jsou pěkně zřízené a vyrovnají se i zemím nejpokročilejším; každý umí číst, psát a počítat.

§ 121. Rusko — císařství.

V Evropě: 108.653 □mil=5.982.750 □kil. a 71.200.000 obyvatelů. Lídnatost poměrná: 655. Rozloha veškeré říše: 389.300 □mil=21.436.027 □kil. a 82 mil. obyv.

Národnost obyvatelstva této ohromné říše jest velmi rozmanitá. Čeleď slovanská převládá ohromným číslem skoro 60 milionův. Zvláště pak tvoří národ ruský v počtu 56 milionů tak mocný národní střed, jaký v žádném státě na světě nenalezáme. Národ ruský rozděluje se na tři hlavní větve, na Velkorusy, nejčetnější a nejmocnější kmen východní a severní, na Bělorusy, kmen západní, a Malorusy, kmen jižní.

Jinak nazývají se tyto větve ruské věelijakými jmeny; tak jmenují Malorusové Bělorusy Litviny; Velkorusy Kacapy (t. j. kozly pro plnou bradu). Velkorusové přezývají zase Malorusům chochli (chocholouši, jelikož Malorusi nosili dříve copy). Rusinům a Polákům služí Velkorusi vůbec Moskali.

Každý kmen ruský má své zvláštnosti co do zevnějšku, oděvu, obyčejů, stavby atd. Tak na př. bílá plstěná čepice u mužského a bílý šátek u ženské znamená Bělorusy; tmavá beranice, tmavý šátek — Malorusy; klobouk věelijaké formy — Velkorusy. Bílené chalupy, kryté slamou, se zahrádkami jsou maloruské; chalupy nebílené, kryté dřevem neb slamou jsou běloruské; chalupy dřevěné, v jedné rovné ulici bez zahrad — velkoruské.

Poláků je skoro 5 milionů, kteří též svůj národní kroj dosud podrželi. Němci bydlí nejčetněji v baltických provinciích, pak v Polsku a co kolonisté zvl. v Povolží, při dolejších Dněpru a v Černomoří. — Bulhaři, Čechové (zvl. ve Volyni a pod západním Kavkazem, v hr. asi 8000 hlav), Rumuni, větve Čudů, Lopaři, Litvané (a Lotyšši), Tataři, Mongolové (Kalmyci), Gruzinci, Armeni a rozl. kavkazští národkové.

Tak jako národnost obyvatelstva ruského nejpestřejší poskytuje obraz, tak je i náboženství velice rozmanité a však ve shodě s národností. Tak jsou k. p. Velkorusové vesměs pravoslavní, taktéž Bulhaři a Rumuni.

Poláci jsou skoro vesměs katolíci římské, Němci protestanti atd.

1. Úloha. Mnoho-li prostory zanímá Rusko v Evropě? kolikrát je větší než Rakousko? kolikrát větší než Čechy?

2. Úloha. V jakém poměru je lidnatost poměrná Čech? v jakém rakousko-uherského státu?

3. Úloha. Které krajiny ruské jsou nejvíce a které nejméně zalidněny?

Povrch země. Rusko náleží skoro celé k tak zvané nížině slovanské, kteráž ovšem jeví se více v podobě rovin, pahorkovin a vrchovin, kteréžto poslední ale nikdež nevystupují přes 1300' nad moře. Skutečné nížiny jsou toliko v středním Polsku (nížina Povislská), při střední Volze (kotliny Povolžské), a na západním a severním břehu kaspjského moře (nížina č. vpadlina kaspjská, v dolejší dlu až 80' = 25 m. pod povrchní mořskou), ostatek země („Nízká Rus“) má podobu náhorních rovin a pahorkovin, nad kterými sem a tam vrchoviny nebo i vyšší náhorní roviny a syrty (vyvýšeniny) vystupují. Náh. roviny Podolské a Ukrajinské (až 1300' = 410 m.), stepi Donecké (až 1200' = 379 m.), horský břeh Volhy (až 1200' = 379 m.), Valdaj a Volchoňský les (až 1100' = 348 m.), jezerní pahorkovina Čudská (až 1000' = 316 m.), tak zv. Uvaly (až 900' = 284 m.) v severovýchodním koutě říše a j. v., pak Tundry, rozsáhlé to roviny, kteréž na věčně zamrzlé půdě skrovnou vegetací travin, mechů, lišejníků a tu a tam zakrslých keřů vykazují a četnými jezery a slatinami posety jsou. Na jihu, jakož i při černém a kaspjském moři a pod Kavkazem jsou stepi, a sice buď vysoké s mocnou vrstvou úrodné prsti (černá zem) a vysokou travou, buď nízké, t. j. suchými a slanými travinami porostlé vlnité nížiny, plné úvalův, roklin a dolin. Mnoho solných jezer. Hranici mezi Evropou a Asií tvoří Ural, v severu pokrytý zakrslými křovinami; střední má hojnost rud; jižní bohaté lesy. Mezi mořem Chvalinským a Černým je pohoří Kavkaz, kolosálnějších ještě rozměrův než Alpy. Celkem jeví se Kavkaz co ohromná planina, nesčíslnými příčnými údolními a roklemi buď k severu buď k jihu vybrážděná. Sněhová čára drží se celkem výše 11.000' = 3.477 m. Ledovce jsou četné avšak jen na hlavním hřbetě. Sedla (převaly) velmi četné, ale teprve ve výši 4—10.000' = 1264—3160 metrů.

Severně Uralu pohoří Pajské a Chojské (až 1700' = 537 m.) severovýchodně lesný hřbet Timanský (až 2000' = 632 m. vysoký).

Vodstvo. Vodopis císařství Ruského má v národním hospodářství převelkou důležitost. Moře ruská, velká jezera ve vnitřku země (v jižních stepních končinách jsou nesčíslná jezera obsahující nevyvážitelné bohatství soli), mohutné veletoky s nesčíslnými přítoky vodnými otevírají volnou a živou dráhu výtvořům domácí práce na všechny strany. Rozsáhlé lesy ve všech končinách říše (vyjma krajní sever a stepi) a rozličný čas roztávání sněhu ve velikánském počítí fek je zároveň původem ustavičné nehynoucí vodnosti jejich. Rybné bohatství, jehož těžení ani pouta ledová při průmyslné statečnosti Rusův nepřekážejí, je pověstné a posud nevyčerpatelné.

Moře:

1. Baltické s mnohými zálivy a dobrými přístavy.

2. Černé s vysokými břehy a nedostatkem dobrých a bezpečných přístavů (i Oděsský je umělý).

3. Azovské souvisící průlivem krčským s mořem Černým; je v pravdě toliko jezerem slaným.

4. Severní či ledovité moře je sice ve březích svých bohatě rozčleněno, ale jen na dva až tři měsíce letní plavbě přístupno. Solnatost jeho je následkem zamrznání menší než ostatních otevřených oceanů. Za to nezamrzá:

5. Bílé moře nikdy zúplna. Bohatství převelké má toto moře na tuleních, rybách a rozličném ptactvu. Ostrovy veliké (Novaja Zemlja) jsou liduprázdné.

6. Moře chvalinské. Silné větry (severní), časté bouře, zamrznání severní mělké kotliny, jakož i nehojnost dobrých přístavů činí plavbě nesnáze značné. Bohatství na ryby, ptactvo a jiné mořské živočichy je pověstné.

Jezera.

Jezera jižní, jež spočítati nelze, děkují původ svůj bývalému moři a jsou proto solná. Jezera v severu sladkovodná (zvl. Čudská) jsou naopak větším dílem říčná.

Největší jsou: Ladoga (největší v Evropě), Oněga, Saima, Enara, Pejpus č. Čudské jezero, Ilmen.

Řeky mají své vrchoviště skoro v středu Rusi v jezerech neb bahnitých krajinách a nesou vody své do 4 moří. Zvláštností je, že největší část těchto řek má vysoký pravý a nízký levý břeh. Nejdůležitější jsou: Pečora, Mezeň, Dvina sev., Oněga, Tornea, Něva; Dvina záp., Němen, Visla s přítokem Bugem, Dněstr, Prut; Dněpr s přítoky: Berezina, Pripěť, Desna; Don s přítokem Doncem; Volha s přítoky: Oka, Kama; Ural, Kuma, Terek, Kura.

Podnebí. Veliká rozlehlost zeměpisná říše této určuje již rozdílné podnebí. Rozeznáváme hlavně tři pásma:

1. Od moře severního až k 63° sev. š. — studené pásmo, domov sobolů, medvěďů ledních, lišek, rysů, tulení a ryb. O vzdělání půdy nemůže ani řeči býti; jen mechy a lišejníky pokrývají zemi, lesy jen podél řek, jinak jsou zde „tundry“. Po dlouhé zimě následuje zde krátké, dusné léto. Dlouhé noci zimní jsou zářivě osvětlovány. Obyvatelů velice pořídku.

2. Od 63° až do 50° sev. š. — mírné pásmo, krajina tato jest nejkrásnější a nejurodnější v Rusku, mnoho obilí, stromů ovocných ještě po skrovnu, chov dobytka, hlavně koňského znamenitý.

3. Na jihu hřbetu uralokarpatského — teplé pásmo, zima krátká ale tuhá, léto horké a suché; roste zde víno, ovoce, pomeranče, citrony, melouny atd. Velbloud. Veliká nouze o dříví, širošíře pastviny s vysokou travou. Úrodě zdejší škodivají velká hejna kobilek, které z Asie přicházejí.

Politické rozdělení. Rusko dělí se politicky na gubernie a tyto zase na újezdy; dle historického rozdělení skládá se z těchto částí:

1. Baltické provincie.

Petrohrad (Sanktpetěrburg), je nyní hlavní a první sídelní město říše, má 667.000 obyvatelů. Petr veliký je založil r. 1703. Je sídlo cíře a nejvyšších úřadů, leží při ústí řeky Něvy do zálivu Finského, která zde několik hrdeł tvoří, přes které vede 177 mostů (36 kamenných, 19 železných, 108 dřevěných a 14 lodních). Co do výstavnosti nevyrovná se Petrohradu žádné město evropské; je to pravé město paláců v nevkusnějším slohu vystavených a mramorovými sloupy ozdobených; část domů ještě ze dřeva. Studničné vody zde není, všude se ukázala voda špinavá a proto berou obyvatelé

vodu k pití i ke všeliké potřebě z Něvy. Budovy: kostel sv. Izáka je nejkrásnější ze všech chrámů ruských od r. 1820 s velikou nádherou ze žuly a mramoru nákladem 30 mill. rublů vystavěný. Má podobu řeckého kříže s pěti kopulemi; vnitřek celý jest pokryt mramorem. Chrám p. Marie Kazaňské a j. m.

Palác císařský (tak zv. „zimní“) jest největší palác na světě; vystaven v podobě ohromného čtverce (více než 700' dl.), kromě toho palác Tavrinský, Emeritáze a t. d. „Admiralita“ obsahuje kanceláře, sbírku modelů lodí a vůbec vše co náleží k námořnictví. Museum asijské obsahuje sbírku vzácností všech národů asijských; 16 knihoven; universita r. 1819 založená. Průmysl velmi rozsáhlý; první obchodní město v říši. — Na blízku leží císařské letohrádky: Carskoje selo (carská ves), Gatčina, Petěrhof, Oranienbaum a j. Nákladně zřízená hvězdárna v Pulkově.

Kronštat (45.000 ob.), válečný přístav na ostrově Kotlinném. Znameníť obchod v konopí, obilí a loji.

Reval (27.000 ob.), pevnost; čilý obchod.

Derpt (21.000 ob.), universita německá; hvězdárna.

Riga (102.000 ob.), přímořské obchodní město.

Helsingfors (26.000 ob.), hlavní město Finlandie s výborným, opevněným přístavem, universita. Ostrovní pevnost Sveaborg („severní Gibraltar“).

Ostrovy: Kotelnij, Dag, Ezel, Aland.

2. *Velká Rus.* Moskva (400.000 ob.). Stará stolice a druhé sídelní m. říše; zde bývají: cáři korunováni, Rusové ji nazývají svatou čili bílou matičkou. Žádné město na světě nevyrovná se Moskvě malebností. Pohled na tisíce věží, na bání s nevídanou pestrostí barev i podob, na Kreml a na směsici zahrad i stromů mezi domy rozsázených poskytuje zjev orientalský, kdežto paláce moderní, chrámy, staré žluté chatrče, čínské čajovny, francouzské kavárny a ruská tržiště s různými národnostmi spojují v sobě ráz evropský s asijským. Na návrsí uprostřed bývalé metropole vyčnívá Kreml, opevněná část města s 35 nejnádhernějšími chrámy (všech kostelů je 330); zvonice Ivana Velikého s velikánským, 4000 centů těžkým zvonom; universita, 4 gymnasia, školy vojenské, lékařské a obchodnické. Nejznameníťjší továrny v říši na látky bavlněné, vlněné, hedbávné, čalouny atd., znamenité trhy. Moskva jest přední středisko ruského průmyslu.

Novgorod nižší (41.000 ob.), při vtoku Oky do Volhy, má největší trhy v celé Evropě, scházejí se zde obchodníci z Evropy a z celé Asie, celkem asi $\frac{1}{2}$ mill. Z Asie se sem přivážejí drahé kožčiny, čaj atd. Trhy trvají od 15. července do 15. srpna i déle („Makarjevská jarmarka“).

Voroněž (42.000 ob.), obchodní město.

Tula (57.000 ob.), mnoho továren na zboží kovové; cís. továrna na zbraň je jedna z největších v Evropě.

Kaluga (36.000 ob.), jedno z čelnějších měst ruských v průmyslovém ohledu.

Smolensk (23.000 ob.), jedno z nejstarších měst říše.

Tver' (30.000 ob.), Jaroslav' (37.000 ob.), Vladimir' (15.000 ob.), Ivanovo (12.000 ob.) a Šuja (10.000 ob.), Kostroma (24.000 ob.), Vologda (18.000 ob.), průmyslná místa (bavlněné, lněné, hedbávné a kovové zboží, kožčuzství atd.).

Rybinsk (15.000 ob.), skladiště plodin zemských pro Petrohrad.

Velký Novgorod (17.000 ob.), kolébka říše ruské (862, pomník) a druhdy přední město tržní v zemi.

Archangelsk (14.000 obyv.), přístav, přední obchodní město v Bělomoří, rybařství.

Ostrovy: Novaja Zemlja, Kalgujev, Vajgač.

3. *Cárství Kazaňské.* Kazaň (79.000 obyv.), universita; továrny na juchtu, sukna a hedbávné látky.

Perm (23.000 ob.), doly na měď a železo.

Jekatěrinburk (25.000 ob.), je středem hornictví uralského, zde brousí se drahé kameny a skládají díla mosaiková; veliké laboratorium mimo jiné hutě, kdež všecko uralské zlato se rozpouští.

4. *Cárství Astrachaňské.* Astrachaň má obyvatele (48.000) rozličných národností jak evropských tak asijských, velmi silné rybařství a živý obchod s Persií, Turkestanem a Indií.

Orenburk (34.000 ob.). V gubernii doly na zlato a železo, četné hutě. Veliká hojnost soli v jezerech okolních.

Zlatoustovskij (20.000 ob.), rozsáhlé a bohaté doly na zlato.

Samara (35.000 ob.), středisko obchodu v obilí po řece Volze.

Saratov (94.000 ob.) s přístavem, kolkoem rozsáhlé zahrady; obchod i průmysl znamenitý.

5. *Kavkazsko.* Tiflis (70.000 ob.), teplé lázně, obchod v sukňě a plátně.

Erivan' (14.000 ob.), na západě Eómiadzín, starožitný, bohatý klášter, sídlo armenského patriarchy.

Baku (12.000 ob.), přístav, šafrán, víno, sůl.

6. *Jižní Rus.* Oděsa (122.000 ob.), druhé obchodní město v říši; vyváží se obilí (pšenice), kůže, lůj, vlna atd., universita.

Kišiněv (104.000 ob.), mnoho (100) továren, nejvíce na kůže. Vlnářství.

Bendery (25.000 ob.), pevnost.

Nikolajev (68.000 ob.), přední válečný přístav černomořský, voj. loděnice, arsenál, živý obchod.

Cherson (46.000 ob.), s tvrzí, vojenským přístavem a malou lodnicí; továrny na svíčky a kolomaz.

Foodosia (10.000 ob.), důležitý přístav.

Sevastopol (11.000 ob.), druhdy znamenitý válečný přístav (památné obležení r. 1854). Obnovuje se.

Taganrog (25.000 ob.), obchod v obilí.

Nový Čerkassk (28.000 ob.), hl. město země Donského vojska, živý obchod.

7. *Malá Rus.* Kijev (74.000 ob.), nejstarší a třetí stoličné m. říše, na více pahorcích vystavené. Pověstné chrámy, kláštery a ústavy. Nejstarší universita ruská (sv. Vladimíra); čilý obchod a průmysl.

Poltava (32.000 ob.), bitva r. 1709.

Charkov (60.000 ob.), universita. Obchod v koních, rohatém dobytku; silné trhy.

8. *Západní Rus.* Vilno (80.000 obyv.), býv. sídlo vel. knížat litevských.

Grodno (25.000 ob.), obchod v obilí; továrny na sukno, flanel, punčochy.

Minsk (36.000 ob.), pevnost, Napoleonův útek přes Berezínu.

Brest Litevský (23.000 ob.), pevnost, uzel železniční.

Mogilev (39.000 ob.), vyrábějí se zde hlavně kůže; obchod.

Žitomíř (38.000 ob.), Berdyčev (54.000 ob.), silné židovské obyv., veliký obchod.

Kamienec (podolský, 22.000 ob.), gub. město; obchod.

9. *Polsko.* Varšava (252.000 ob.), hlavní město býv. království, středisko průmyslu a obchodu polského. Praga, pevnost, předměstí Varšavy.

Čenstochovo (14.000 ob.), znamenité poutnické místo.

Ljublin (21.000 ob.), čilý obchod.

Zamošć, pevnost.

Lodž, středisko soukenictví polského.

P ř e h l e d.

Jak rozmanitá jest půda země této, tak rozmanité jest zaměštnání lidu a užívání půdy. Již při určování podnebí podali jsme obrázek rozličného zaměštnání obyvательства těch neb oněch krajin. Celkem se živí lid ruský v z dělá váním půdy a chovem dobytka. Asi 20% vší půdy se vzdělává, asi 40% je pokryto lesem, ostatek leží ladem buď z nedostatku dělných sil, buď z nedostatku komunikačních prostředků, nejvíce však pro přírodu samu, neboť kdežto v severu nic dařiti se nemůže pro přílišnou zimu, nedaří se v jihu t. j. v nízkých stepích nic pro přílišné horko, které vše zničí a v poušť obrátí. Nedostatek lesů přináší s sebou též nedostatek vláhy. — Střední Rusko a vysoké stepi jsou obilnou celé říše. Mimo spotřebu vlastní a na pálení „vodky“ vyvázejí se miliony korců přes Oděsu, Archangelsk a Rigu do ciziny. Len a konopí daří se velmi pěkně, též tabák v jihu. Celkem jsou západní krajiny v zemědělství pokročilejší, než východní. V jižním Rusku jsou $\frac{2}{3}$ půdy úrodné (černá zem) a sice čím blíže k moři, tím hustěji jest země zalidněna a tím

více se půda vzdělává. Přebytek obilí je tak veliký, že by Rus přebytkem ohromné své úrody celou Evropu živiti mohla.

Chov dobytka všeho druhu je nejúsilnější pro bohatost pastvin a hojnost pozemků v zemích jižních a jihozápadních. — Ruští koně, jakkoliv nebývají příliš velcí ani úhlední, vyznamenávají se zvláštní silou, rychlostí a vytrvalostí při dosti skrovné potravě. Pověsti nejlepší požívají koně Astrachaňští, koně donských a černomořských Kozáků, kdež se ještě v „tabunách“ po 200—1000 kusích (mezi tím as polovice kobyly, hřebců pak 1 na 25 kusů) pod dohledem zvláštních „tabunščikův“ chovají, jsouce za celý skoro rok pod širým nebem.

Hovězího dobytka nejvíce nalezáme zase v Astrachaňsku, Donsku, v Podolí a Volyni, pak mezi kočovníky (Kalmyky, Kirgizy, dílem i Tatary). Též hovězí dobytek jde až pozdě do zimy po pastvách. Na západu v Podolí a Besarabii vede se značný obchod v mladém hovězím dobytku do Bukoviny a Haliče. Velká síla jatečného dobytka přiváží se každoročně do Rakous pod jmenem „polští volí“. Kirgizi, Kalmyci a kočovní Tataři (v Zákavkazí), vedou kromě koňů a hovězího dobytka i velbloudy, kdežto Lopařům (na Kolském poloostrově) a Samojedům (v ser. tundrách) poskytuje kromě rybařství sob jediné výživy.

Slechtění ovcí pokračuje. Nejvíce drží se jich, a sice tenkouných ve vysokých stepích, pak u kočovníků (ovce kirgizské). Oslí a mezci v Kavkazsku.

Zahradnictví a sadařství je ještě málo rozšířené, příčiny toho jsou podnebí a skrovný smysl Velkorusův pro tyto krásné a velice výnosné živnosti. Vinařství daří se v Besarabii, Podolí, v zemi Donského vojska, zvláště pak na jižním břehu Krimu („Italie ruská“) a v Zákavkazí.

Lesní hospodářství neprovozuje se tak, aby se i s méně pokročilým v západní Evropě rovnati mohlo. Výtěžek plodin lesních (dříví, dehet, draslo, tříslo, lýčí a duběnky) je však ohromný.

Co se včelařství dotýče, jestiž toto ovšem obecným a oblíbeným po vši Rusi zaměstnáním, kteréž se zvláštní zálibou a bedlivostí zvláště u Malorusů se provozuje. V lesních guberniích jest užitek z lesních včel všude nad míru hojný. Ve stepech provozuje se včelařství všude, při čemž se ouly v létě do stepi staví, v zimě pak zakopávají; jsouť hospodáři, kteří i 200 oulů chovají.

Hedbávnictví v Besarabii, na Krimu, a zvláště silně v Zákavkazí.

Hornictví. Bohatství nerostové jest na Rusi nad míru nestejně rozděleno. Pravým okresem hornickým je pohoří Uralské, kteréž bohatství ohromné všech kovů a nerostů ukazuje, mezi kterýmiž některé velmi vzácné jsou, jako platina. Největší rudné bohatství Uralu záleží především ve zlatě; stříbro u Jekatěrinburku. Ještě větší a důležitější je nevyrovnané bohatství železa, zvláště výborného magnetovce a ocelové rudy po všem Uralu, k němuž se druží též hojnost uhlí kamenného, mědi a platiny. Hornatiny království Polského mají též velké bohatství železa, cínu, mědi, kamenného uhlí, síry, sádry a soli. V Kavkazu, ač má též velké bohatství kovů, nemohlo se dosud dolováním počíti; jen hnědé uhlí, sůl a olej kamenný čili „nafta“ do-

bývají se ve větším množství. Sůl buď z jezer solných, anebo i bahnatou prací se dobývá; dolování její nedostoupilo však pro přílišnou vzdálenost od obydlených krajin ještě těch rozměrů, aby jim aspoň hojná spotřeba soli pro vši říši upravena býti mohla.

Průmysl nalezá se hlavně v střední Rusi a středíště jeho je Moskva, pak zvl. v Uralu. Průmysl na severu má (kromě měst) více ráz průmyslu domácího, v kterémž domohlo se rolnictvo ruské znamenitých úspěchů; na jihu je toliko cukrovarství znamenité (zvl. na Volyni, v Podolí a gubernii kijevské). Ruský průmysl domácí vyrábí nejvíce rozličné potravní věci, nejrozmanitější dřevěné nádoby a náčiní, železné drobné zboží, tkaniny a pleteniny lněné, konopné, vlněné a bavlněné a obuv. Kožešnictví provozuje se velmi silně, tak že 10.000 lidí se vyděláváním kožichů (tulupů) zanáší, v ceně více než 1 mill. rublů (à 1 zl. 50 kr.). Koželužství se po celé Rusi silně provozuje. Ruská juchta je zvětznámá. Továrnictví je jenom v některých krajinách vyvinutější. Nejvíce je vinopalen. Veškerý výtěžek vinopalen obnáší 24 milionů věder lihu. Tak jako kořalka, vaří se pivo též všude v domácnosti po vši Rusi, nedá se však s naším pivem porovnat; též vaření medoviny je všeobecné. Továren na tabák je přes 300, hlavně v jihu a jihovýchodu, nevyrábí však tolik tabáku, jako rakouské továrny. Přednější odvětví průmyslu jsou kromě toho: výroba lněného, bavlněného a konopného zboží a hedbávných látek; zboží kovové (srov. místopis) a papír.

Nejprůmyslnější místa jsou: Moskva, Petrohrad, Perm, Saratov, Kišiněv, Grodno, Tula, Kaluga, Kazaň a j. výše již jmenované.

Obchod. Rusko, které je vzhledem k západní Evropě státem agrikulturním, jeví se vůči Asii co stát průmyslný a obchodní. Obchod podporují všechna moře a pak ono množství splavných řek, kteréž mezi sebou průplavy spojeny jsou. V stavbě železnic činí též Rusko překvapující pokroky. Znamenité jsou trhy v Nižním Novgorodě, Charkově, Kursku a Orenburku, kde Evropa i Asie své výrobky vykládá. Zde se schází každoročně na 1.000.000 lidí takorůzka ze všech končin světa. Vyváží se (do ost. Evropy): obilí a mouka, len a konopí do Anglie, Francie a Italie, ano i do Rakous; vlna, lůj, rybí tuk, ryby a jikry (kaviár) do Anglie, dřevěné zboží, dobytek hovězí do Rakous, telata a jatečný dobytek, maso solené (do Anglie). Ve vývozu štětín a žíní má Rusko pro jakost a hojnost kromě Rakouska takorůzka monopol v celé Evropě. Ruská plátna hlavně pytlová (do Ameriky); juchta pověstná. Do Asijských států vyváží naopak Rusko všechny tovary průmyslné domácí i cizí, jakož i obilí (po Volze a po moři kaspiském). Přiváží se (z ostatní Evropy): bavlna, surové hedbáví, stroje, modely, tenká vlna (z Čech, Moravy a Slezska), jižní ovoce (z Turecka, Italie), sůl a tovary průmyslné všeho druhu (zvl. z Anglie, Pruska, Nizozemí a Rakous); z Asie běže Rus hlavně čaj (Kyta), kožešiny (Sibír), hedbáví (z Perska a Turkestanu), bavlnu (taktéž), lékařské byliny a j. v. Námorní města, pak Novgorod Nižní, Charkov a Ustjug vedou největší obchod.

V zdělanost. Petr Veliký stal se učitelem národa svého v každém ohledu, on staral se všemožně o vzdělání lidu svého, který ujařmen jsa podě jhem litých Tatarů, daleko zůstal ve vzdělanosti za západní

Evropou. Od těch dob vzdělanost se zmahá. Šlechta a lid městský je vzdělaný, lid venkovský, který až do nynější doby v nevolnictví dlel, není na stupni takovém, jako lid v některých státech západní Evropy; nebude to dlouho trvati a i zde dostoupí vzdělání žádoucího stupně, neboť vláda se v nynějších dobách velice o školství stará. V Rusku jsou tyto university: Petrohradská, Helsingforská, Moskevská, Kazanská, Charkovská, Kijevská, Oděská, Derptská (německá), Varšavská. Střední školy stále se zřizují, tak že jejich počet určití nelze.

§ 122. Království řecké s ostrovy jonskými.

910'28 □m. = 55.618 □kil., 1,348,500 ob.; poměrná hlnatost: 1481; v části severní je oby. hlavní původu albanského, na jihu a na ostrovech původu řeckého, oboje smíšeno se Slovany. Státní náboženství řecko-pravoslavné; as 25,000 římských katolíků a jiných vyznavačů. — Hranice?

Území. A. Království řecké skládá se ze dvou poloostrovů: Livadie (Hellas) a Moreje (Peloponnes). Oba poloostrovy spojené mezi sebou úzkou šíjí korinthskou (isthmem), jsou větším dílem hornaté, avšak hornatina před isthmem nesouvisí s onou za isthmem. Nížiny jsou nepatrné. V Helladě je nejvyšší hřbetné pohoří **Oeta**; mezi ním a mořem průsmyk thermopylský. Na jihu vystupují osamělé skupiny **Parnassu**, **Helikonu**, **Hymettu** a j. — Jižní hornatina jest odloučená, okrajnými horstvy obroubená vysočina **Arkadská**, z níž vystupují osamělé spousty hor (Olenos = Jelení hory a j.). Vybíhá do čtyř poloostrovů; na východním z tří jižních poloostrovů prostírá se pohoří **Malevos**, na středním **Taygetos**.

Řecko obkličeno jsouc jonským a egejským mořem má nad míru členité pobřeží, a souostroví rozložené poblíž něho tvoří takoruka most mezi Evropou a Asií. Nejdůležitější choboty jsou: (na z.) artský (ambracký), lepantský (korinthský); — (na j.) koronský (messenský), kolokythský (lakonský); — (na v.) nauplijský (argolský), hyderský, eginský (athenský), zejtunský (malský) a volský (pagasejský).

Řeky jsou skoro naskrze nepatrné pobřežní řeky. V Livadii: **Aspropotamo** (Achelous), největší řeka řecká; **Mavranero** (Kefissos) vlévá se do jezera topolského (Kopais), **Helleda** (Spercheios) do chobotu zejtunského. V Moreji: **Rufa** (Alfeus) do zálivu arkadského, **Vasilipotamo** (Eurotas) do chobotu kolokythského.

Podnebí jest celkem mírné a zdravé; přece však panuje velká rozmanitost v teplotě. Kdežto nepadá na pobřežích skoro nikdy sníh, bývají hornaté krajiny po měsíce pokryty sněhem. Počasí deštné v zimě, v létě bývá veliké parno; řeky vysychají, půda bývá vyprahlá; jaro a podzim velmi krásné.

Bývalá republika jonských ostrovů, utvořená r. 1815, skládající se ze 7 větších a více menších ostrovů, byla r. 1863 připojena ku království řeckému. První z nich jsou: Korfu, Paxo, Santa Mavra, Theaki, Kefalonia, Zante, Cerigo.

Půda je skoro naskrze hornatá, nejvyšší hory na Kefalonii a

Korfu; málo lesů, kraj však dosti úrodný. Pobřeží jest příkré, vysoké a bohaté na dobré přístavy. Tok vodstev jest krátký. Podnebí jest velmi mírné, vedro letní teskné (až + 35° R.), zima deštivá; četné vichřice a zemětřesení.

Politické rozdělení a osady. — Řecko dělí se na 10 nomarchií (v čele každé nomarchos), tyto na 49 eparchií (v čele každé eparchos), z nichž každá obsahují 278. démů (obcí, v čele každého demarchos).

I. *Livadie:* Athény (s přístavem Pirejem, 60.000 ob.), v krásné, horami obklíčené rovině mezi říčkami Ilisem a Kefissem, od r. 1835 hlavní a sídelní město. Byvše ve starém věku nejskvělejší městem, bydlíštěm velkých básníků, vojevůdců a státníků, vůbec „městem mudrů“, s nádhernými a velikolepými budovami uměleckými, s pomníky a sady, sklesly Athény řadou pohrom s bývalé výše své. Ani pod byzantským, ani pod tureckým panstvím nemohlo se město domoci jaké důležitosti: Starých chrámů a jiných nádherných budov používalo se zhusta k účelům světským. V čas boje Řeků za svobodu (1821—1828) utrpěly Athény nad míru; ku konci války byly pouhými zříceninami, čítaly ještě as 300 domů. Nová doba započala, když přeložil kr. Otto r. 1834 sídlo své z Nauplie do Athén. Třída Hermova probíhá městem od z. k v., na záp. konci stojí kr. zámek; rovnoběžná s ní jest třída Athenina; jiné třídy jsou pojmenovány po slavných mužích věku starého (třídy: Demostenova, Euripidova, Sofoklova). Krásné budovy a chrámy vznikají ustavičně; universita Otova, akademie věd, hvězdárna na starém pahorku Nymf, radnice, divadlo atd. Nejkrásnější ozdobou jsou budovy starověké; chrám Theseův (nyní museum pro starožitnosti), Akropolis se zříceninami propyleí, chrám Niky, Erechtheum a Parthenon, Odeum a j. — Ves Brana (Marathon, vítězství Řeků pod Miltiadem 490 př. Kr., a 1824 po Kr.); ostrov Salamis s hl. osadou Koluri, námořní bitva 480 př. Kr. Solon nar. 600 př. Kr. † na Kandii 530. Euripides nar. 480 † v Macedonii 407 př. Kr.; — Thiva (Theby, rodiště Pelopidy, Epaminondy a Pindara); v okolí nejlepší pěnek. — U Kokly jsou zříceniny starých Platej (vítězství Řeků nad Persy 479 př. Kr.). — Leuka (Leuktra, vítězství Epaminondovo r. 371 př. Kr.). — U vsi Aulis zříceniny Aulidy, kde se shromáždilo loďstvo řecké na výpravu proti Troji r. 1194 př. Kr. — Lamia n. Zejtuni (4000 ob.), znamenitý obchod; Kastri na místě starých Delf; — ves Bodonicea poblíž průmysku thermopylského (Leonidas † 480 př. Kr.). — Misolunghi (4000 ob.), hrdinská obrana r. 1822—26; lord Bajra (p. Byron) † 1824; dobytí od Turků 22. dubna 1826. — Naupakto n. Lepanto, obchodní město, námořní vítězství Don Juana d'Austria nad Turky 1571. †

II. *Morea.* — Nauplia (18.000 ob.), do 1834 sídlo krále a vlády; značný obchod. Hydra, hlavní osada neúrodného ostrova t. jm.; bydlíště nejlepších námořníků; obchod námořní. Korinth (4000 ob.), vinařství, množství starožitností; ve starém věku (300.000 ob.) nejdůležitější námořní město Řecka; hry korinthské; zboženo od Římanů 146 př. Kr. — Patry (20.000 ob.), pevnost, přístav; středisko obchodu morejského. — Poblíž vsi Mírazy zříceniny Olympie; olympické hry (olympiady). — Tripolicea (8000 ob.), na studené planině. Severně od ní zříceniny Mantineje, vítězství (a smrt) Epaminondy nad Spartany a Athénami 362 př. Kr. — Kalamata v úrodné dolině, důležitý obchod. — Navarino, přístav válečný; zničení loďstva turecko-egyptského r. 1827. — Mistra (ve starém věku Sparta s 60.000 ob.). — Monemvasia (n. Napoli di Malvasia), dobrý přístav, výborné víno (Malvaz). Na záp. úbočí Taygetu krajina Majna, kde bydlí as 60.000 udatných Majnotů, kteří se již za tureckého panství těšili jaké nezávislosti.

III. *Ostrový.* — Negroponte (Euboia) s hl. městem Euboji, spojen s pevninou mostem; E. má 10.000 ob., pevnost, značný obchod. — Z Kyklad: Syra s hl. m. t. jm. (jinak též Hermápolis, 35.000 ob.); nejdůležitější loďnice a nejznamenitější obchod v Řecku. Ostrový: Tino, Andro, Delo, Naxos, Paro (důležité lomy mramoru; proslulá deska mramorová s nápisy týkajícími se starořeckých dějin, nyní v Oxfordě), a j. s hl. městy t. jm.

IV. *Ostrový jonské:*

1. Korfú (Kerkyra), hl. město Korfú (25.000 ob.), má bobaté solivarny, víno, olej a mnoho líků; prostranný, velmi bezpečný přístav. Universita. — Ke Korfu úleží ještě 7 menších ostrovů.
2. Paxo (Iaxos), hl. osada Porto Gaj. Hlavní plodiny jsou olivy.
3. Santa Mavra (Leukadia), hl. osada Amaxichi utrpěla za nejnovější doby nad míru zemětřesením.

4. Theaki (Ithaka), domov Odysseův; naskrze hornatý a holý o. Městys Vathi má velmi dobrý, bezpečný přístav.
5. Kefalonia, největší z ostrovů, jest hornatý a má více výborných přístavů. Obyvatelé jsou podnikaví, způsobilí plavci. Hl. m. Argóstoli (9400 obyv.), pak Lixuri.
6. Zante (Zakynthos), pro úrodnost svou (zvláště v jižní části, víno a olej) nazývá „květinou Východu“. Hl. osada: Zante (20.000 ob.).
7. Cerigo (Kythera), větším dílem holá skála. Malá hl. osada Kapsali má dobrý přístav. — Jihovýchodně od předešlého ostrůvek Cerigotto.

P ř e h l e d.

Za příčinou hornatosti a skalnatosti, jakož i z nedostatku vody není půda úrodná a sama půda, jež by mohla býti vzdělána (as $\frac{1}{3}$ veškerého povrchu), není naskrze vzdělána. Na ostrovech jsou poměry příznivější. Země tudíž neplodí obilí s potřebu. Poměrně značnější jest pěstování tabáku, mořeny a bavlny; důležité jest vinařství a zvláště pěstování malých hrozeinek; nejdůležitější to odvětví polního hospodářství. Jižního ovoce (fíků, mandlí, citronů, pomerančů a j.) vyváží se veliké množství; pěstování oliv a moruší se rozmáhá. — Chov dobytka jest posud nepatrný; zmínku zasluhuje zvláště včelařství pro výborný med. Rybařství jest znamenité. — O hornictví nemůže skoro ani býti řeči. — Průmysl počíná se zvelebovati, ovšem jen v některých odboch a krajích. Nejsilnější jest průmysl hedbávnický; ve veškerých ostatních odvětvích jest země ještě odkázána na dovoz zboží anglického a rakouského. Nejvíce se zvelebilo loděnictví a živnosti s ním spojené. Pro obchod má Řecko nad míru příznivou polohu (členitost pobřeží). Tržba prospívá a spojení s cizozemskem, jakož i prostředky dopravní uvnitř země množí se ustavičně.

Z hospodářských plodin ostrovů jonských jsou nejdůležitější hrozinky, olivy a víno. První jsou nejznamenitějším zdrojem příjmů zvláště na Kefalonii a Zante); vína jsou výborná; olivy se sklízí dvakráte do roka. Ovocné stromy a jižní ovoce daří se dobře, taktéž bavlna (Kefalonia, Zante) a cukrovník (Korfu). Zeň obilní nestačí než pouze třetině potřeby. Chov dobytka jest poměrně nepatrný; žádné hornictví; průmysl a živnosti nejsou znamenité; lov ryb a plavba námořní jsou naproti tomu důležité.

§ 123. Říše osmanská n. Turecko.

V Evropě 9288 □m. = 511.427 □kil., 21 $\frac{1}{2}$ mill. ob., poměrná lidnatost 2279; — 50% Slovanů (Bulharů, Srbů a Charvátů, něco Rusů a Poláků), as 5 mill. Rumunův, 2 mill. Šcipetarů (Arbanasů), 1 mill. Řeků, 1 $\frac{1}{2}$ mill. Osmanů, pak různí kmenové (zvl. v posl. čase kromě domácích Cincárů a Cikánů též Tataři a Čerkesi). Státním náboženstvím jest islam, jež má v Evropě as 5 mill. vyznavačů (i mezi Srby a Bulhary); pravoslavných a armenských křesťanů jest více 10 mill., as 650.000 římských kat., pak protestanti, konečně židé. — Kromě Evropy: 80.982 □m. = 4.459.112 □kil., 26 mill. ob. Hranice?

Povrch země. Turecko jest větším dílem hornatina. Pohoří mají dvojí hlavní směr: v západní části od severozápadu k jihovýchodu;

ve východní od západu k východu. Západní hornatina, vodní rozhraní mezi mořem jaderským a egejským, jest na severozápadu pokračováním výšin **Krasových** s několika planinami. Ústřední spoustu tvoří vysoká a divoká **Šará planina** (Šardagh). Směrem jihovýchodním prostírá se **Dospat** (pohoří Rhodope) až po moře.

Východní pohraničná hráz **Albanie** slove v severní části **Boradagh**, v jižní **Pindus**. — Směrem od západu k východu spravuje se **Balkan** (Haemus) prostírající se od Šaré planiny k moři černému málem rovnoběžně s Dunajem. Na severu sváží se dosti příkře, na jihu sklání se povlnně, i jest prorván širokými, půvabnými, velmi úrodnými dolinami a četnými soutěskami i sedly. Na hranici Sedmihradska vystupují **Karpaty**, vysílající toliko krátké strmé haluze do Turecka. Odtud až po **Balkan** prostírá se nížina dolejšího Dunaje (valašská nížina).

Jaderské moře s průlivem otrantským; egejské moře se zátokou solunskou a kontesskou, s vraty Dardanelskými a mořem mramorným (bílým); **Bospor** a **Černé moře** obmývají **Turecko**. Hlavní řekou jest **Dunaj**, tvořící od **Bělehradu** srbského až po **Ršavu** hranici říše proti **Uhersku**; vlévá se třemi hrdly (**Kilia**, **Sulina** a **Chedrule** n. ústí sv. jirské) do moře černého. Přítoky jeho jsou: pohraničná řeka **Sáva** (s **Unou**, **Bosnou**, **Drinou**), **Morava** v **Srbsku**, **Olta** ze **Sedmihradska**, **Seret** a **Pрут** v **Multansku**.

Z **Balkanu** vyvěrají: **Vardar** (do zátoky solunské), **Černá voda** (**Karasu**, do zátoky kontesské) a **Marica** (do egejského moře). K oblasti moře jaderského náleží **Drin**. — Nejznamenitější jezera jsou: **skanderuské** (v **Albanii**), **janinské** (v **Epiru**) a **kastorské** (v **Macedonii**).

Podnebí jest celkem příjemně mírné a zdravé (kromě krajů močálovitých).

Státní zřízení a rozdělení. Náčelník státu (padišá n. sultan) jest u vykonávání duchovní a světské moci vázán toliko koranem. Hlavou správy záležitostí světských jest velký vezír, hlavou správy duchovní **Šejk-ul-Islam**. Státní kancelář slove **divan**; v čele různých odvětví státní správy stojí ministři.

Obyčejně se rozeznávají bezprostřední a prostřední provincie.

A. Vlastní provincie.

1. **Rumelie** (Rumili). — **Cařihrad** (Stribul, Istambul, Constantinopolis 1,075,000 ob.), překrásná poloha, jakou nemá snad žádné město na zemi, obmývané na j. mořem mramorným, na východě **Bosporem**, na s. zlatým rohem. Na místě bývalého **Byzantia** leží **Serajl**, zvláštní část města, ohrázená hradbami (residence sultanova) s četnými paláci, zahradami atd. U samého **Serajlu** palác velkovezírův, „vysoká porta“. Jedna z nejkrásnějších budov jest **byř. chrám sv. Žofie**, vystavěný císařem **Justinianem**, nyní mešita (u **Řeků** podnes **Aja Sofia**), vzor všech chrámů s báními. Při zlatém rohu leží čtvrť obydlená skoro výhradně od **Řeků**, **Fauar** (Fanarioté), **Galata** ohrázená hradbami a s 12 branami, jest čtvrť **křesťanskou**, v jejichž opevněných domech mají kupci z **Pery** svoje sklady. Poblíž **Bosporu** **Tofana** s úzkými, křivými uličkami, dřevěnými domy a boudami, nedaleko přístavu. V celém **Cařihradě** počítá se as 90,000 skoro naskrze neuhledných domů; v každém domě tureckém bydlí pouze jedna rodina. As 400 mešit, více než 5000 menších chrámů, 9 katolických, 25 řeckých kostelů, 37 synagog, as 500 učilišť, 1200 škol počátečních, 35 veřejných knihoven, as 1200 veřejných lázní, karavanseraje, bazary, velké kasárny, vodovody atd. V čele katolíků (as 10,000) stojí **patriarcha** sídlící v **Peře**. (Pravověrní **Turci** mají svá pohřebiště v **Skutarech**, ležících na pobřeží **asijském**). V **Peře** a **Galatě** sídlí „**Franků**“ a vyslanců mocností **křesťanských**. **Cařihrad** má málo průmyslu; obchod nachází se skoro docela v rukou **Evropanů**, **Řeků** a **Armenů** a zvelebuje se ustavičně, k čemuž přispívá paroplavební spojení s **Terstem**, **Francií**, **Anglií** a **Rusí**.

Odřin (**Edirné**, 150,000 ob. nad **Maricí**) v úrodné, na zahrady bohaté krajině;

čilý průmysl (sařán a olej růžový, koberce), nejkrásnější bazar na Východě. Druhdy sídlo sultanů (1366—1453); mír s Ruskem r. 1829. — Plovdiv (Filibé, 90.000 ob.), značný průmysl, silné pěstování vína a rejže, znamenitý obchod. — Gallipol' (50.000 ob.), továrny na sařán, přístav válečný. Zde přistáli Turci r. 1856. Zříceniny Sestu. (Lodní most Xerxův 480 p. K., tvrze dardanelské).

2. *Macedonie*. — Solun (Saloniki, Thesalonike 70.000 ob.), druhé obchodní město říše, sídlo evropských konsulů, důležité hotovením výtečných koberců, látek hedvábných a bavlněných, sařán, barvírny. — Šar (řec. Seres, 80.000 ob.), v létě málo zalidněno pro nezdравé podnebí; v okolí pěstuje se bavlna a rejže. Velký trh na bavlnu a hedbáví. U Dramy zříceniny m. Philippi, bitva 42 př. Kr. — Ploceostrov chalcidský se Svatou horou (Hagios Oros, Athos) s 20 řeckými kláštery, množstvím kaplí a pousteven.

3. *Thessalie*. — Larissa (Jeníšer, 25.000 ob.), první tovární město Turecka, proslulé barvírnami, zbožím hedvábným a bavlněným, sařánem a tabákem; Farsala (Pharsalus) bitva 48 př. Kr.

4. *Albanie*. — Skadar (30.000 ob. nad j. skadarským), loďnice, lov ryb, jirchářství, hotovení zbraní a látek vlněných. Janina (25.000 ob.), zlatohlav, látky hedvábné. (Na jižním břehu jezera zříceniny Dodony, pověstné věštírny). — Prevesa, Arta a Drač (Durezzo), města obchodní.

5. *Bosna*. — Serajevo (Bosna Seraj, 70.000 ob.), obydlené skoro výhradně od Slovanů; hotovení pušek a šavlí; středisko obchodu bosenského, zvláště s Rakouskem. Travnik, Banjaluka a Mostar, silné vinařství.

6. *Bulharsko*. — Srdec (řec. Sofia, 50.000 ob.), značný průmysl a obchod. Pevnosti nad Dunajem se známým průmyslem a čilým obchodem; Vidim, Nikopol' (vítězství Turků nad Uhry 1896). Dorostol (Silistria). Ružuk (30.000 ob.). — Varna (20.000 ob.), nejlepší turecký přístav na černém moři, znamenitý obchod. Vítězství Turkův nad Uhry a Řeky 1444. — Šumen (60.000 ob.), pevnost, nejdůležitější v ohledu vojenském místě, na silnici do Cařihradu vedoucí; obleháno od Rusův r. 1774, 1810, 1829. Severovýchodní část mezi Dunajem a černým mořem jest kraj Dobrič (Dobruža).

7. *Ostrovy* (v Archipelagu): — a) Kandie (Kreta, 210.000 ob.) s vřehorami, velmi mírné podnebí, v dolinách a na rovinách velmi úrodná; mnoho dříví, oleje, medu a rohovníku; silná zemětřesení. — Města: Kandia (15.000 ob.), Kanea (12.000 ob.), nejlepší přístav; — b) Stalimene (Limno) plodí obilí, víno, fiky; rudá pečetina. — c) Thaso ve starém věku proslulé lomy mramorové a doly zlaté. — d) Samothraki a j. Ostrovy tyto mají vesměs řecké obyvatelstvo.

B. Područí země.

1. *Knížectví srbské* (791 □m.=43.554 □kil., 1.222.000 ob., poplatné, samostatná vnitřní správa; dědičné knížectví). — Bělehrad (30.000 ob.), středisko srbského obchodu, silný obchod s Rakouskem a Cařihradem; čilý průmysl (hedbáví, usnářství, zbraně, koberce a bavlna). Několikrát obleháno a dobyto (1717, 1789, 1806); mír 1739. — Smederevo (Dunaj), obchodní město; druhdy sídlo králů srbských. — Kragujevac, shromáždění sněmu srbského (skupštiny). Arsenál. — Požarevac mír mezi Rakouskem a portou r. 1718.

2. *Knížectví Romanie* (2197 □m.=120.972 □kil., 4.605.000 ob., Valaško a Multansko, spojená knížectví, tvoří konstituční monarchii dědičnou; poplatné, vnitřní správa samostatná). — a) Valaško: — Bukurešt (125.000 ob.), hlavní skladiště plodin valašských; velmi značný obchod s Vídní, Peřtí a Lipskem; nepatrný průmysl. Mnoho kostelů a kaplí. — Djurdjevo, přístav bukurešský naproti Ružuku. — Brajlov (24.000 ob.), hlavní trh pro zahraničný obchod valašský. b) Multansko. — Jasy (70.000 ob.), značný chov dobytka v okolí, silně navštěvované trhy; více než 70 pravosl. chrámů, gymnasium, akademie. — Galac (40.000 ob.), nejdůležitější tržiště Multanska a hlavní přístav. — Fokšany, sídlo ústřední komise spojených knížectví. — Východně od Prutu Bessarabie odstoupená od Ruska r. 1857 (205 □m.=11.287 □kil. as 180.000 ob.): Reny nad vtokem Prutu do Dunaje a silná pevnost. Ismail.

3. *Knížectví černohorské* (80 □m.=4955 □kil., 190.000 ob. (v skuteku samostatné). V severní Albanie, sousedící s Dalmacií. Naskrze hornaté; polní hospodářství nepatrné; hlavním zdrojem výživy jest chov dobytka. Žádná řemesla; obchod s Kotorem. Hlavní osada Cetyně; celkem více než 110 vesnic.

P ř e h l e d.

Hospodářství polní nachází se na velmi nízkém stupni, jelikož se rolník, výjma pracovitého Bulhara, toliko stará o ukojení svých vlastních potřeb. Přes to přece vyváží se do roka za několik set milionů piástrů (po 9 kr. r. č.) pšenice, kukufice, prosa a pohanky. Také se sklízí značné množství rýže, lnu a konopě, tabáku a bavlny (zvláště v Macedonii). Podnebí jest velmi příznivé pro pěstování maku a růží. Lesnictví se zanedbává docela. — Hlavní bohatství země záleží v chovu dobytka. Krásní koně (v Multánsku, Valašsku, Bulharsku), skot a ovce, chov dobytka vepřového, včelařství a hedbávnictví přinášejí značný zisk. Také lov je výdatný; rybařství zanedbává se. Totéž platí o hornictví, jehožto výtěžek jest praskrovný. Důležitá jest toliko kamenná sůl z Karpat, krásný mramor na několika ostrovech, rudá pečetina na o. Stalimeně. — Průmyslu podlé našich ponětí téměř není; toliko jednotlivé druhy výrobků a několik málo větších měst tvoří výjimku. Nejznamenitější výrobky jsou kůže, zejména kordovan a saffian barvy červené a žluté a kožené zboží cařihradské. Některé barvírny (na červeno) jsou proslulé, dílem také zbraně, koberce a olej růžový (zvl. mezi Bulhary). Všecky ostatní tovary dovážejí se do země. — Zeměpisná poloha Turecka mezi Asií a průmyslným západem, a členitá pobřeží s množstvím dobrých přístavů podporují obchod námořní, který je skoro docela v rukou cizozemců (Řeků a Franků t. j. západních Evropanů). Celkem vyvážejí se suroviny a dovážejí se tovary. Vývoz cení se na více než 120, dovoz na více než 110 mill. zl. Vnitrozemský obchod jest pro nedostatek silnic nepatrný. — O duševní vzdělanosti ve smyslu západního křesťanstva nemůže býti ve vlastním Turecku (t. j. s vyjmutím područních států) ani řeči. Turci podrželi celkem asijské mravy a obyčeje své a nejsou jakožto význaváči islamu přátelé nijakého duševního namáhání. Řeč dvora, církve a učenců jest arabská. Koran tvoří základ náboženského i světského zákonodárství; kdo není mohamedánem, sluje raje (t. j. dobytek). V umění a vědách nedějí se žádné pokroky; toliko stavitelství, zahradnictví a hudbě věnuje se poněkud péče. Jsouť ovšem rozmanité školy mohamedánské, avšak výsledky jejich jsou podlé ponětí evropské osvěty velmi nepatrné.

Úlohy. Sestavte státy evropské 1. dle velikosti, 2. dle lidnatosti pom. v sestupnou řadu. 3. Udejte hlavní města evropská a seřadte je dle počtu obyvatelstva.

A s i e.

Přehled. Asie, tato původní kolébka vzdělanosti naší, je největší celina na světě, májíc 883 000 □mil = 48,620.629 □kil. a 782 milionů obyvatelů.

Opakuj: Horopis strana 31—32. Vodopis strana 23—24. Ostrovy strana 18. Státy strana 46—47. Která moře oblévají Asii?

Podnebí. Asiatské podnebí dělíme na čtyry kraje: střed, jih, západ a sever. Tropicke krajiny jsou v jihu: Západní díl Arabie,

Persie a Sibíře náleží k pásmu pouští bezdeštných. O středu nemáme téměř žádných zpráv, kdežto sever k studenému pásmu náleží.

Plemena asiatská. Asiáté jsou 3 plemen: žlutého, bílého a malajského.

Nejvíce jest žlutých Asiátů, nejméně Malajců.

Žlutí dělí se na národy mnohé, z nichž největší jest národ Kytajský.

Z bílého plemene největší národ jsou: Indové.

Malajci bydlí hlavně na ostrovech indických.

Náboženství. Nejrozšířenější náboženství jest Budhovo, panující od Turanu až do Mandžurie a zadní Indie. V Indii panuje Bramaství. Islam sahá od západu až k Turanu, kde se stýká s budhismem, mimo to roztroušen jest po ostrovích. Křesťanství celkem málo se šíří. Severní národové přiznávají se k šamanství.

Většina Asie jest země pastýřů a to již od Sibíře až do Himalaje a Číny; pak skrze Turan, Persii, Mesopotamii, Arabii až do Afriky. Ovce, koně, velbloudové, méně hovězí dobytek jsou tu hlavním bohatstvím. Severní Sibíř je takorůzka jen země lovců a rybařů. Orba jest nejdokonalejší v Číně, Japanu a obou Indiích. —

Průmysl jest nyní mnohem nepatrnější nežli ještě před nedávnem, ač kašmířské šály, čínský porculán, indické museliny ještě vždy světem jdou. Sever a střed průmyslu nemají, za to je Čína, co se týče pilnosti a dokonalosti práce, snad první zemí na světě.

Obchod je velmi nestejný. Sibiřský (hl. vývoz kožešin) jest nepatrný; též ve vnitřní Asii klesl obchod karavanní. Čína vyváží hlavně ještě čaj za hotové stříbro a zlato, hedbáví, látky bavlněné, koření. Indie bavlnu, rýži, opij, koření a j. Obchod je hlavně v rukou anglických a ruských.

§ 124. Asijské Turecko

skládá se z těchto dílů: 1. Malá Asie. 2. Armenie. 3. Mesopotamie. 4. Syrie s Palestinou. 5. Hidžas. V celku má 31,632 □mil = 1,706.953 □kil. a 16½ millionů obyvatelů.

1. *Malá Asie*, jinak Anatolie též Levanta, má pobřeží hlavně na jihu skalnaté, nepravidelné a příkré.

Horstvo obsahuje 2 pásma hor, totiž Antitaurus, který se táhne podél severního a Taurus podél jižního břehu. Mezi oběma těmito pásmy jsou osamotnělá pohoří, z náh. rovin vystupující, tak že země tato jest velká stepní vysočina, na níž nacházíme mnoho jezer solných. Největší řeky jsou: Kyzyl (Halys), Sakarija (Sangarius), Ješil a j.

Podnebí je na pobřeží západním rozkošné, v středu země však velmi rozdílné.

Hornictví nepatrné. Na úrodných rovinách daří se rozmanité ovoce, výborné víno, nejlepší tabák turecký, obilí; květena v některých krajinách je překrásná, vavřínu, myrt, zimostrázů je zde hojnost. Na stepních rovinách prohánějí se kočovní kmenové Turkmenů s výbor-

nými stády ovcí, koz (angorské) a koní, s nimiž sestupují v zimě v nižší úvaly. Ostatní obyvatelstvo činí osmanští Turci, Gruzínci (na s. z.), Řekové (asi 1 1/2 mill. zvl. v pobřeží), Armeni, na sev. záp. něco málo Bulharů a Rusů.

Nejdůležitější města jsou :

Skutari (80.000 ob.), naproti Cařihradu je pohřebiště Turků cařihradských. Brusa (35.000 ob.), znamenité doly na pěnu mořskou, továrny na skvostné šalouny, hedbávné látky atd.

Kjтахia (30.000 ob.), v okolí teplé lázně. Lid se zde zaměstnává ponejvíce řozáním dýmek z pěny mořské.

Angora (50.000 ob.), výroba šálů. V zdejším okolí jsou pověstné kozy angorské, jemné, dlouhé srsti.

Smyrna (138.000 ob.), nejdůležitější obchodní město s výtečným přístavem; na jih stávaly Ephesus a Milet.

Tokat (35.000 ob.), důležité průmyslné město v středu zahrad a vinic, doly na měď.

Trapezunt (40.000 ob.), skladiště obchodu s Persií.

2. *Armenie* nemá určitých ustálených hranic, Armenie je pojem pouze národopisný a nikoliv zeměpisný. Armenská vysočina je jezery (Vanské jez.) pokryta a velkým prameništem řek: Frat a Šat (Euphrat a Tigris), Kura. Stepní roviny, hluboká údolí, mohutná skupení sopečných hor. Železo, měď, olovo, obilí, víno, hedbáví i bavlna. Průmysl slabý, za to chov dobytka značný.

Nejdůležitější města jsou :

Erzurum (100.000 ob.), hl. m. s čilým průmyslem, továrnami na hedbáví, kůže, zbraně, koberce. Znamenitý obchod karavanní.

Kars, pevnost (1855 od Rusů dobytá).

Van, čilý obchod.

3. *Mesopotamie* slynila za starodávna náramnou úrodností jsouc zavlažována řekami a průplavy; nyní však jest dílem pouhá poušť bezlidná. V jižní části (Irak Arabi, stará Babylonie) posud dosti pečlivě hospodářství, ale i mnoho kočovníků (Arabů).

Dicerebekir (40.000 ob.), značný obchod a průmysl.

Bagdad (40.000 ob.), druhdy nejznamenitější město na východě, sídlo arabských chalífů, přes 1 mill. obyv. Průmysl značný v plátně a hedbáví, jižně zříceniny Babylona. Obchod karavanní. Basra v nezdravé krajině; obchod v kávě, perlicích, koních atd. Mosúl (20.000 ob.), továrny na tenké látky bavlněné (musseliny), plátno, koberce atd. Naproti zříceniny dřevního Ninive.

4. *Syrie s Palestinou* souvisí s maloasijskou vysočinou. Na západu pohorí Libanon, na východě Antilibanon, jižněji hory Galilejské a Judské. Obyvatelé hl. Syrové a Turci. Mezi oběma pusté údolí řeky Jordanu a moře mrtvé.

Nejdůležitější města jsou :

Haleb nebo Aleppo (100.000 ob.), jedno z nejpěknějších a nejbohatších tureckých měst v Asii. Značný průmysl i obchod.

Antakia (Antiochia), dříve hlavní město Syrie.

Damašek (120.000 ob.), největší město v přední Asii, leží mezi samými zahradami a vinicemi, nazývá se pro krásnou polohu svou „božskou zahradou“, „okem východu“, má mnoho továren na hedbáví (damašková látka), kovové a ocelové zboží (zbraně), kožené a ozdobné zboží atd.; stanice všech karavan jdoucích k jihu.

Beirut (100.000 ob.), nejdůležitější město pro obchod v bavlně.

Jeruzalem (30.000 ob.), v biblické historii město proslavené. Obyvatelé jsou Mahomedáni 10.000, Židé 8000, křesťané 12.000, něco Armenů atd. Je zde osm klášterů mužských a 5 ženských. Tyto stojí pod zvláštním představeným, jenž je zdooben titulem

„strážce hory Sionu a opatrovník sv. hrobu.“ Strážce tento je vždy Italian od papeže vždy na 3 leta ustanovený. Jemu jsou i kláštery Syrie poddány. Jeruzalem, toto město svaté, jest dosud cílem nábožných poutníků křesťanských. Pověstný chrám hrobu Božího od císaře Konstantina vystavěný. Pahorky a údolí kolem J. plny jsou hrobů do skály vytesaných, i ukazují se tu hrob Davidův a Absolonův. Kde stojí nyní mešita „Kubel es Such“ (chrám na skále) na hoře Moria, na tom místě stával slavný chrám jeruzalemský. — Jeruzalem nevede velký obchod, zhotovují se zde růžence a modely sv. hrobu, kteréž posvěceny ve velikém množství poutníkům se prodávají. Betlem (2000 ob.), 2 hod. od Jeruzalema; zde se Kristus narodil. Obyvatelé, křesťané, dělají růžence a kříže z olivy, datlových jader atd. Po 52 schodech sejde se do jeskyně, kde je oltář s nápisem: „Zde porodila Panna Maria Krista Ježíše.“ Nazaret (3000 ob.). Dům sv. Josefa, kde Kristus vychován byl, zde se ukazuje. Krásný kostel zvěstování panny Marie.

Jáfa (9000 ob.), přístav poutníkův z Evropy.

5. *Hedžas* (viz Arabie).

6. *Ostrovky*. Nejdůležitější ostrovky jsou:

Kypr, bohatý na víno, bavlnu, olej olivový, jižní ovoce, které vesměs (i vlna) se vyváží. — Hl. město: Nikoria (16.000 obyv.). — Rodýz, s hl. m. t. jm.; loděnice turecké floty. — Samo, Chio, bohaté na jižní plodiny všeho druhu.

§ 125. Arabie.

Půlostrv Arabie má asi 48.260 □mil = 2.657.340 □kil. se 6 milliony obyvatelů. Známa jsou nám jen pobřeží: Hedžas pod svrchovaností tureckou; úrodný Jemen (šťastná Arabie) v jihozápadu a Hadramaut v jihu, obě lidnaté; Oman, Nedžd, vnitřní poušť; tato otcina velbloudů a koňů má jen málo oas.

Země tato jest v podstatě veliká, nahými skalami neb pískem pokrytá náhorní rovina. Takové sucho a parno zde panuje, že celá Arabie nemá stálé řeky neb většího jezírka; ani limanů zde není. Vše se musí zavlažovati, co se má dařiti. Pokrajní hornatiny mají však lesů a vláhly dosti.

Datlová palma je nejvíce rozšířený strom, jehož ovoce užívá se u připravování pokrmů. Nejdůležitější v pokrajních horách 1—3000' = 316—1008 m. vysokých sázení nejlepší kávy, odkudž její pítí dostalo se přes Turecko do Evropy, podobně plody lékařských a jiných užitečných rostlin (balsam, kadidlo, myrrha, aloe, manna, gumma atd.), jakož i fíky. Koně arabské (hlavně v Nedždu) slynou co první na světě. Velbloud dává Arabovi mléko a maso, srst a svaly (těch se užívá místo nití). O průmyslu není řeči; lid robí sobě sám vše, čeho potřebuje. Obchod je důležitý, ač zcela v rukou Evropanů. Arabie vyváží koně, klovatinu, datle, kávu, příváží zbraně, obilí, šatstvo. Obyvatelé jsou Arabové, kteří buď jsou kočovníci pastýřští (beduinové), buď Fellové (rolníci). Jest to hlavně velbloud, pak ovce durraha a datle, kterými se Arab živí. Celá Arabie je teď moslimská; řeči arabské se užívá veskrze i u jiných národů, neboť arabsky musí každý moslim k vůli koranu se učiti, sic by se modliti nemohl (koran nesmí se překládati). Vzdělání je vesměs nízké.

Hedžas pod nadvládou tureckou. Krajina tato je nejvíce neúrodná.

Mekka, hlavní město Hidžasu (50.000 ob.), rodiště Mahomedovo a náboženské středisko přivrženců islamu, leží v úzkém úvalu mezi vysokými, holými vrchy, má domy pěkné, kamenné, ulice nedlážděné.

Veliká mešita „Bait ulla“ neb „Kába“ zvaná, tato svatyně Mahomedáni, stojí u prostřed podlouhlého náměstí, obklíčena jsouc zdí 250 kroků dlouhou a 200 kroků širokou. Mezi těmito zdmi je asi 600 sloupů (mnoho z bílého mramoru), z nichž vždy čtyry nesou kopuli; takých kopulí je 152. Ve svatyni nalézá se pověstný „černý kámen“, jež prý snesli andělé s nebe. Kába nemá oken, podlaha a stěny vyloženy jsou peštrým mramorem. V koutě naproti černému kamenu jest „zem zem“, posvátná studně, již připisují Mahomedáni velikou moc. Do Káby směřjí jenom Mahomedáni. Sem musí každý moslím aspoň jednou ve svém životě přijíti.

Džidda (40.000 ob.), důležitý obchod, přístav Mokky.

Medina (20.000 ob.), druhé posvátné mahomedánské město. Veliká mešita „el haram“ (t. j. neporušitelná) stojí na místě domu, v němž zemřel Mahomed, jehož hrob v sobě chová.

Pálostrov Sinai náleží též ke krajině této, má památné vrchy Sinai a Horeb. Mezi těmito je v údolí řeky klášter sv. Kateřiny. Jinak kočovní Arabové.

Jemen neb „šťastná Arabie“, má hlavní město Sana (40.000 ob.), nejpěknější a největší m. Arabie.

Mokka (20.000 ob.), na pobřeží, obchod v kávě, kadidlu a klovatině.

Adén (50.000 ob.), silná anglická pevnost, důležitý přístav.

Hadramát. Makalla.

Oman. Hlavní město. — Maskat, sídlo mocného imama (t. j. biskupa), jemuž i protější břeh Persie náleží. V perském zálivu silné lovení perel (zvl. u ostrovů Bahreinských).

Nedžd, vnitřní poušť arabská, skoro neznámá. Derajé, sídlo reformatorské sekty musulmanské Vahabovců (starověrců).

§ 126. Iran a Turan.

Persie 26,450 □m. = 1,456.316 □kil., 5 mill. obyv., *Afghanistan* 12.160 □m. = 669.564 □kil., 4 mill. obyv., *Beludžistan* 7800 □m. = 429.491 □kil., 2 mill. obyv., *západní Turkestan* 30.124 □m. = 172.016 □kil., 8 mill. obyv.

Iran jest vysočina 3—4000' = 948—1264 m. vysoká, kolkolem horami mohutnými obklopená, mezi nimiž vyniká zvláště pohoří Elbrus. Poušti solné zánímají velkou část Persie. Značné kusy země jsou pokryty drobounkým pískem, který při nastalých větrech bývá cestujícím velice nebezpečným. Stromů pořídka. Řek je pramálo; četná jezera solná. Zeleza, soli, síry, mědi a kamenného oleje má Iran hojnost. Iran má velmi málo deště a vzduch jest tak čistý a suchý, že ani mrtvoly v něm nesetlívají, ale usýchají. Půda, kde dosti je vláhy, — úrodná. Orba je tu živností nejpřednější; bohaté kraje kaspiské plodí mnoho moruší a pěstují hedbávnictví. Bavlny se sklízí dostatek pro potřebu domácí i vývoz. Jiné plodiny jsou: šafrán, indych, tabák. Na vysokém stupni stojí štěpařství. Jablka, hrušky, broskve dostaly se z Iranu do Evropy. Melouny zdejší jsou nejkrásnější melouny na světě. — Na poušti žije dosti zvěře dravé, jako: lvi, tigři, šakali, hyeny, divocí kanci, divoké ovce a divoký osel, který předhoni i nejrychlejšího koně. Zdejší koně jsou neobyčejně otužilí; v poušti je hlavním zvířetem domácím velbloud, v horách mul. Turan č. západní Turkestan (pokud nenáleží k ruské říši) je

na východě vysočina (hory Musdagh a Belordagh), jinak poušť a step, toliko při řekách rolnictví, vsi a města.

V Iranu jsou hlavním obyvatelstvem Persové, lid usedlý, pracovitý, průmyslný a dosti vzdělaný (s domácí pěknou literaturou). V Afghánistanu kromě toho Afgani (míšenci z Indů a Persů), v Beludžistanu Beludžové (míšenci z Mongolů a Persů). I Afgani jsou usedlí, Beludžové však kočovní. V Persii nad to mnoho kočovných Turkmenů, kteří jsou pánové v zemi.

Turkestan má hlavně obyvatelstvo turecké (Turkmeni a Turci uzbečtí, kočovní); rolnický lid jsou hlavně Kirgizi, městský hlavně Tadžikové (potomci zajatých Persů).

Náboženství mohamedánské (Persové jsou šijovci, ostatní jsou sunovci). Zbytky Parsův (pohanských Persův).

Nejdůležitější města jsou:

V Persii: Teheran (85.000 ob.) nynější, Ispahan (60.000 ob.), bývalé hlavní město. Znamenity průmysl, velikolepé stavby.

Tabriz (110.000 obyv.), nejpřednější obchodní město, skladiště zboží pro Trapezunt.

Hamadan (30.000 ob.), koželářství; obchod čilý.

Širás (25.000 ob.), vinice rozsáhlé, výborný tabák; na blízku zříceniny města Persepole.

Jezd (40.000 ob.), v oase velké poušti solní. Živý obchod. Parsové.

Mešhed (70.000 ob.), vyhlášené poutnické místo. Veliké obchodiště. Průmysl.

Pro obchod s Evropou (Rusí) mají zvl. ještě důležitost: Rešt (40.000 obyv.), Balfruš (100.000 ob.) a Asterabad (40.000 ob.), vesměs blíže moře kaspijského.

V Afghánistanu (několik chanátů):

Kabúl (60.000 ob.), silné trhy na koně.

Kandahar (50.000 ob.). Herat (100.000 ob.), jedno z nejkrásnějších měst asijských; zde se zhotovují čalouny po celé Asii hledané.

Pištavar (100.000 ob.), průmyslné m. na cestě do Indie.

V Baludžistanu:

Kelat (12.000 ob.), hlavní město.

V Turanu (několik tureckých chanství, zejména: Buchara, Maymena, Chiva a Kokan (Chokand):

Buchara (150.000 ob.), továrny na látky vlněné, bavlněné, hedbávné; zbraně. Obchodníci ruští mají zde velké sklady. Samarkand (30.000 obyv.), bývalé sídlo Timurovo († 1405), nejlepší hedb. papír.

Chiva (20.000 ob.) u prostřed velké, dobře vzdělané oasy, obchod s otroky.

§ 127. Indie přední.

74.000 □m. = 4,074,662 □kil. a 201 mill. obyvatelů.

Přední Indie dělí se 1. na Hindostan, 2. Dekan.

Hindostan ohraničen jest v severu pohořím na světě největším Himalají. Toto má zde největší vrcholy: Mount Everest čili Gaurisankar 27.200' = 8597 met., Kančindžinga 26.000' = 8218 met., Sihour 26.000' = 8218 m., Dhavalagiri 26.000' = 8218 m. Pod Himalají leží velká nízká rovina řek Gangy a Indu. Jižně od nich jsou hory Vindhyské, jež činí severní hranici znamenité vysočiny Dekanu, která je větším dílem náhorní rovinou. Na východním a západním pobřeží táhnou se hory Ghaty západní a východní.

Řeky jsou veletoky: Ind, který přítoky svými svlažuje pověstnou krajinu Pandžab, pak Gang a Brámaputra. Jezer není. Podnebí ukazuje nejrozmanitější přechody od tropického suchého západu až do nejvlhčího tepla na severozápadu a k věčnému sněhu v severu. Větry jsou v jihu stále monsumy, které vějí-li od jihozápadu, jsou zvěstem vlhkého počasí. Čas dešťů přináší mnoho nemocí a je cizincům nejnebezpečnější.

V plodinách má Indie nesmírné bohatství. Z nerostů nachází se hlavně sůl, uhlí, síra, ledek; zlato se ryžuje v Ghatech a v Gangu, stříbro a olovo v Dekanu vůbec. Nevyčerpitelné bohatství má Indie v drahých kamenech. Diamant v Dekanu, ametisty, karneoly, smaragdy, granáty a bílý mramor v Gudžeratu. Lesy přerozmanité kryjí horstvo střední. Četné jsou houštiny, nejvíce bambus, „džungle“ zvané (zvl. v Bengalsku). Obyvatelé jsou zde vedle Indův Mongolové, Peršané, Arabové, Číňané, Evropané atd., tatáž rozmanitost panuje v řeči. Bránství ($\frac{3}{4}$ celého obyvatelstva) a buddhismus (na ostrovích) jsou hlavním náboženstvím obyvatelstva. Křesťanů sotva více jak 2 milliony. Výživu dává v Indii hlavně orba, pak průmysl; obchod a hornictví jsou zanedbány. Koně přivážejí se z ciziny. Nejvíce pěstuje se rýže a bavlna. Rýže je hlavní potravou celého obyvatelstva; nastane-li suchý rok a rýže se nevydaří, tuť vznikají mory. Indická orba ostatně hnoje nezná, ani postupu osevy; oře se jen na 3 palce a místo mlácení vyslapuje se obilí od volů. Seno se nedělá a tráva, která se nespase, usýchá. Kromě rýže pěstuje se ještě pšenice (ta se mlátí holemi), ječmen, proso, tykev atd. Důležitá jest též třtina cukrová (1 mill. ctů.) a čaj (1 $\frac{1}{2}$ mill. ctů., zvláště v krajině Assamské), obě se vyváží; opij, indych a bavlna má pro nás největší důležitost.

Průmysl je znamenitý, ač vesměs rukodělný; nejvíce bavlny zdělá se ve Viragapatnamu, v okolí Madrasském a v mnohých městech Bengalska, šály kašmírské jsou světoznámy. Důležité jest vyrábění zbraní, zboží zlatnického atd., též olejnictví zřídlem jest domácího bohatství. Obchod jest ode dávna znamenitý, podporován jsa průplavy, paroplavbou po Gangu a Indu. Vyváží se rýže (300 mill. liber), cukr, káva (4 mill. liber), čaj, pepř, muškátové ořechy, skořice, zázvor, bavlna (okolo 200 mill. žoků), indych (5—7 mill. lib.), semena lnu, řepky, máku; kaučuk, gummi arab.; přiváží se železo, stroje, pivo, víno, bavlněné látky.

Stupeň vzdělanosti jest nestejný. Nejpěknější vlohy jeví Indové, kteří dosti pilně vědy pěstují, hlavně matematiku a astronomii. Nižší školy, v nichž se číst, psát a počítat učí, jsou v každé vesnici; učitel píše do písku, žáci pak na listí palmové železným hrotem. Dívky do škol nechodí; děti Pariů jsou odsouzeny k nevědomosti. Školy od Angličanů založené jsou znamenité.

Osady mají vedle Angličanů též Francouzové a Portugalové. Státy samostatné jsou jen na severu Himalaje. Anglická država rozdělena jest v presidentství.

Anglické osady:

1. *Bengalsko.* Kalkuta bez předměstí přes 1 million obyv., nejdůležitější obchodní město v Asii. Značný průmysl v bavlně a hedbávi, zlatém a stříbrném zboží a j.; hvězdárna.

Dakka (200.000 ob.), Patna (350.000 ob.) a Muršidabád (170.000 ob.), průmysl v bavlně, opiju, indychu, cukru, hedbávi.

Hurdvar (ind. Háriidvara), vyhl. poutnické místo v Himalaji.

2. *Aláabad.* Hl. m. Aláábád (200.000 ob.), pevnost, město poutnické. Benares (600.000 ob.), sídlo ind. vědy a umění; slavné poutnické místo Indů, denně přichází 20.000 poutníků; po vykonané pobožnosti koupají se v Gangu. Důležitý průmysl.

Lakonó (300.000 ob.), továrny na bavlnu, hedbáví, kůži a zbraně.

Agra (160.000 ob.), čilý obchod, silné trhy, slavné památky stavitelské.

Delhi (300.000 ob.), bývalé sídlo Velkého Mogula (mělo 2 mill. obyv.). Od r. 1857 kleslo velmi.

Lahore č. Láhari (100.000 ob.), továrny na látky hedbávné.

Kašmír (60.000 ob.), znamenité šály kašmírské.

Bezprostředně pod generalním guvernérem jsou východní části země, pak britské krajiny v Zadní Indii, zejména: Assam, Arakan, Pegú, Tenasserim, ostrov Pinang, Malakka město (55.000 ob.) a Singapur (85.000 ob.), jedno z nejdůležitějších obchodních měst.

3. *Madras.* Východní břeh má jméno Koromandel, západní Malabar. Madras (500.000 ob.), hlavní středisko obchodu na pobřeží Koromandel; průmysl v indychu, araku, cukru, bavlnictví (Madraslé šátky).

Seringapatam (300.000 ob.), Kočín.

Kalikut (15.000 ob.), obchodní město.

Mausalipatram (80.000 ob.), vyhlášené bavlnictví.

4. *Bombaj.* Bombaj (816.000 ob.), válečný přístav, druhé obchodní město v Indii.

Soráta (450.000 ob.), silný obchod. Vývoz bavlny, hedbáví a tabáku.

Amritsin (100.000 ob.) a

Maldán (80.000 ob.) při dol. Indu.

5. *Ostrov Ceylon* (1162 □m. = 63 982 □kil., 3 mill. obyv.). Mnoho palmových lesů; země je velmi úrodná, málo však vzdělána. Nejlepší skořice, káva, cukr, bavlna, pepř, drahé kameny, perle.

Kolombo (51.000 ob.), hl. město. Galle, důležitý přístav.

V Dekanu jsou nejdůležitější státy pod svrchovaností Angličanů:

Hyderabad, Goikonda, Nagápur, Puná, Satara, Pannu.

Francozské osady. Na pobřeží Koromandelském: Karikal, Pondichery, Mahé.

Portugalské: Goa, Daman, Diu.

Neodvislé státy jsou v severu říše: Lé č. Ladak, Nipal, Bhútan.

§ 128. Zadní Indie

(kromě britských osad) 35.000 □mil = 1.926.205 □kil, s 21 mill. obyv.

jest pouhá směsice států jednotlivých pod rozličnými vládami. Horopis známe velmi nedostatečně. Řeky: Irravaddy, Saluen a Menam. Poměry přírodní jsou tytéž jako v Indii přední. Průmysl obmezuje se na hedbáví a bavlnu. Obchod je v rukou Číňanů, Angličanů a Francouzů.

Indii zadní rozdělujeme 1. na říši Birmskou neodvislou, hl. m. Mandalai (90.000 ob.) a Ava (50.000 ob.); 2. Siam, hl. m. Bankok (500.000 ob.); 3. Samostatné státy Perak, Salangore, Džahore a j. na p. o. Malackém; 4. Stát Anam, hl. město Hué (100.000 ob.), přístav vojenský.

Kečo (100.000 ob.).

Franc. država v zad. Indii č. Dolejší Kambodža (500 □m. = 27.513 □kil., 2 mill. obyv.), od r. 1862. —

Hl. město Saigun. Ostrovy Kodudské.

§ 129. Ostrovy indické (Notasie).

36.000 □m. = 1,982.268 □kil., 23 mill. obyv., po většině Malajci.

Andamany a Nikobary. Obyvatelé žijí zde od rybařství.

Větší ostrovy Zandské. Sumatra (7500 □m. = 412,972 □kil., 3 $\frac{1}{2}$ mill. ob.). Země je bohatá na zlato a drahokamy. Pokrok v průmyslu je ještě nepatrný. Hollanďanům patří asi 2000 □m. = 110,126 □kil. a 2 $\frac{1}{2}$ mill. obyvatelů. Ostatek samostatné státy; na s. vých. lidožraví *Batákové*.

Java (2325 □m. = 128,021 □kil., 10 mill. obyv.), co do důležitosti obchodní přední ostrov, neboť nad míru úrodná půda dává nejlepší kávu a cukr. Na pobřeží jsou četné slanice. *Batavia* (60.000 obyv.), je hlavní město, $\frac{3}{4}$ ostrova jsou hollandské.

Borneo, největší ostrov (13.500 □m. = 743.349 □kil.), dosud však jenom na pobřeží znám. Obyvatelé jsou ještě divoši. Zlato, drahé kameny, pepř a nejlepší kafr. Na záp. a jihu hollandské kolonie (m. *Bandžermassing* a *Pontianak*).

Celébes, rýžování zlata, káva. — *Vlaardingeng* je nejdůležitější město.

Menší ostrovy Zandské (*Bali*, *Čindana*, *Sumbara*, *Timor*, *Flores* a t. d.) náleží větším dílem Hollanďanům, dílem Portugalcům. Nejdůležitější plodiny: koření všeho způsobu, bavlna, rýže, vzácné dříví (vgl. *santalové*) a t. d. *Hl. m. Kuparg* (holland.) a *Dilli* (portug.), obě na o. *Timoru*.

Molukky, jsou vlastně palmy sagové, hřebíčku a muskátových ořechů.

Ostrovy *Filipovy* náleží Španělům. Mnoho tabáku, též bavlna, cukr, indych, výborné konopí. Největší ostrov je *Ljuzon* s hl. m. *Manilou* (140.000 ob.).

Ostrovy *Sálu* mají svého zvláštního sultana. Nejdůležitější ostrov je *Palavan*.

§ 130. Čínská č. Kytajská říše.

176.000 □mil = 9,691.088 □kil. a 447,500.000 obyvatelů.

Čína jest jedna z největších říší na světě. Pohoří: *Kyen Lyn*, výběžek hor *Himalajských*; *Thiansan*; *Belurdag*; *Altaj* v severu a *Himalaja* v jihu tvoří hranice říše. Řeky: *Jantsekiang*, t. j. modrá řeka, povstává na *Kyen Lyně*, probíhá ve velkých oklikách, *Tybet* a vlastní *Čínu*. *Hoangho*, t. j. žlutá řeka, povstává též na *Kyen Lyně*, teče skrze *Mongolsko*, pak na jih do *Číny*. *Sikiang*. *Jezero Tengri* v *Tybetu*.

Průměrně můžeme podnebí *Číny* nazvati mírným a teplým, *Mandžurska*, *Mongolska* a *Tybetu* studeným a drsným.

Plodin přírodních jest velká rozmanitost, ač hornictví je nepatrné; stříbra dobývá se méně, než zlata. Mnoho železa a zinku. Znameníť hlína *porculánová*.

Číňané jsou na zužitkování bylin mnohem bedlivější než *Evropané*. Důležitý jest zvláště pro obchod čaj čínský, jehož se 90 mill. liber ročně vyváží (50 mill. lib. do *Anglie* a 18 mill. lib. do *Ameriky*). Rýže podává všem třídám lidu výživu hojnou, je tedy hlavním předmětem polního hospodářství. Vzdělání, hnojení a zalévání půdy děje se s velikou pilností, žeň jest za to dvojný, v červnu a září a vrací semeno 30 až 100krát. I na vodách pokládají se trámy a na ně něco kypřé země, do které pak se seje rýže, a tak i kopce i skály se v úrodnou půdu přetvořují. Vzdor tomu nestačí tam někdy úroda a tisícové hynou hladu. Znameníť je též čínská hořčice. Bavlnu pěstují dvojího druhu, bílou a žlutou; ze žluté zhotovuje se *nankin*. Na chov do-

bytka dbá se velmi málo, neboť není dostatek pastvin; nejvíce je vepřového dobytka, který se krmí pro maso. Ryb je i v řekách velká hojnost. Mimo Číňany vlastní je v říši ještě více národů (Mongolové, Mandžui, Tybetané, Džungai atd.), všickni však jsou plemene mongolského; nečetnější jsou však Číňané; tito sobě na národnosti své velice zakládají, majice ji za první na světě; proto také vzdělanost dle našich ponětí ku předu nepokračuje, neboť poskvrněním by to bylo, kdyby Číňan od některého národu něco se vypůjčil. Vedle pýchy je necitelnost hlavní chybou národa.

Průmysl. Číňané jsou obratní v zhotovování věcí, jichž k domácímu pohodlí a panské nádhře potřebí jest; výtečnosti porculánu docilují neunavným přípravováním zemin porculánových. Skutečného obdivu zasluhují jejich řezby ve slonové kosti. Hedbávnictví vzalo zde svůj původ. V hornictví jest nejdůležitější dobývání mědi. Obchod je velmi značný, do Evropy jde hlavně porcelán, čaj, hedbáví, byliny lékařské (zvl. seven), zboží lakované atd. Dováží se hlavně opij, sukna a kožešiny. Hlavní obchodiště je Kanton. Řeč jejich jest jednoslabičná, ohýbání slov nemá, pro každý pojem je zvláštní písmě. Zeď čínská ze 4. století 300 mil = 2226 kil. dlouhá je po dnešní den zachována a od cestujících obdivována.

Celá říše skládá se: 1. z vlastní Óiny (73.400 □m. = 4,041.624 □kil. a 420 mill. ob.), 2. z podmaněných, 3. područních zemi.

Peking, hlavní město, 2½ mill. ob., silný obchod. Nanking (1 mill. ob.), sídlo věd a umění; znamenité továrny na látky bavlněné (nankin). Shanghai (125.000 ob.), velké obchodní město, přístav. Kanton (1.250.000 ob.), první obchodní město, mnoho továren, krásný přístav. Před vchodem do zálivu Kantonského angl. ostrov Hongkong s hl. m. Viktorií a portug. o. Maçao s m. soujm. — K Číně náležejí též ostrovy Hainan, Formosa.

Podmaněné země:

Mandžurie, hl. m. Mukden, velké a obezděné. Hink-king, sídlo a pohřebiště císařů čínských z Mandžurska pošlých.

Mongolie a Džungarsko, hl. m. Urga. — Jinak kočovní obyv.

Majmačin, skladiště obchodu s Rusí (naproti ruská Kjačhta).

Poplatné země:

Tybet, mezi nejvyššími horami světa a v průměrné výši 12.000' nad m.; stát kněžský. Hlavní město Lhassa (80.000 ob.), skládá se ze samých kostelů, škol a klášterů. Sídlo Dalaj-Lamy; druhý, Bogdo-Lama, sídlí s náměstkem Kytajským v m. Tešu-Cumhu (jinak Digarči).

Půlostrom Korea. Sem nesmí mimo Číňany žádný cizinec. Hl. m. Han-jan.

Ostrovy Lje-kje. Hl. m. Kin-šing.

§ 131. Východní Turkestan.

28.000 □mil = 1,541.764 □kil. a 2 mill. obyvatelů.

Východní Turkestan čili Vysoké Tatarsko náleželo až do roku 1865 k říši Kytajské. Z těch časů samostatný stát pod vládou Jakuba Kuschbega. — Stepní náhorní rovina, toliko při řekách a v podhoří zemědělství a průmysl. Obyvatelstvo kočovní Turkmeni, Tadžikové (Sartové), Kirgizi a j.

Hl. m. Kašgar (800.000 ob.). Jarkud (200.000 ob.), obě střediska obchodu karavanního.

§ 132. Říše Japonská.

7027 □mil = 386.928 □kil., 35 millionů obyvatelů.

Říše tato skládá se z mnohá ostrovů, mezi nimiž největší jsou Nipon, Kiusiu, Sikok a Jesso. Ostrovy tyto jsou hornaté, avšak málo je známo o směru a povaze horstev. Největší vrchol jest Fusi-jama, hora sopečná na Niponu, jejíž téměř věčným sněhem pokryto jest. Celé ostroví zdá se býti útvaru sopečného. Zemětřesení bývají tak časté, že lid si jich ani již nevšimá. Země je úrodná a velmi pilně se vzdělává. Řeky jsou četné ale neveliké, větším dílem jen horské bystřiny.

Přímoří ač prorváno jest četnými choboty a zátokami, není snadno přístupné nejen pro skaliny a ostrovy, ale i pro panující větry a příboje.

Povětrnost podrobena jest velikým a náhlým proměnám, prudké bouřky a vichřice jsou obyčejné, v létě panuje veliké teplo, často až na 36° a výše. V zimě bývá někdy dosti studeno i v krajinách jižních. Plodiny: zlato, stříbro, rtuť, olovo, měď, uhlí a sůl v hojnosti. Nejhojnější kov jest měď. Sírý nalezá se v některých místech tolik, že ji lze kopati a odvážeti jako písek. Japonci jsou lid upřímný, ctnostný, pohostinný a veselý, majíce zalíbení v slavnostech a kratochvilích; způsobů a mravů nad míru ušlechtilých. Pravidlům společenského života ve školách se vyučuje. Samovražda jest dovolena a vykonává se rozříznutím sobě břicha přes kříž. Hlavní zaměstnání Japoncův jest rolnictví, které stojí na vysokém stupni tak, že vyjma cesty není píd' půdy nevzdělané. Rýže a čaj se nejvíce pěstují. Ve vyřezávání dřeva a kovů znají se výborně. V lakování dřeva nevyrovná se jim žádný národ. Nejhlavnější sídla průmyslu jsou: Miako, Jedo a Osaka. Obchod jest velmi čilý.

Nejdůležitější místa:

Jedo, 2 mill. obyv., sídlo mocnáře světského (taikuna).

Miako (600.000 ob.), vyrábí hedbávné látky všeho druhu; zboží lakované a malované; sídlo duchovního mocnáře (dairiho).

Osaka (250.000 ob.), přístav, sídlo nejbohatších obchodníků.

Nagasaki (70.000 ob.), obchodní město, hl. pro Evropu a sev. Ameriku.

§ 133. Asijská Rus.

280.000 □m. = 15.417.640 □kil. a 10 mill. obyvatelů.

Části jsou: 1. Sibíř s Amurskem; 2. Kirgizská step; 3. Kavkazské země a 4. generální gubernatorství Turkestanské.

Sibíř se dělí na západní a na východní: Řeka Jenisej tvoří hranici. Západ a severozápad jest nížina. V severu jsou tundry (viz Rusko), v jihu jsou mohutné hory, kde řeky Ob, Jenisej, Lena, Indigirka, Kolyma počátek svůj berou. Hory tyto jsou: Pohoří Altajské, zlatem svým pověstné, Sojanské, Daurské, Jablouné, Aldanské, Stanové. Na stepi je mnoho solných jezer. Amursko

jest převahou vysočina. Údolí řeky Amuru (přes 300 mil = 2226 kil. dlouhé, 5—6 mil = 37—44 kil. široké) jest nad míru úrodné, dosud však málo vzdělané. Půlostrov Kamčatka jest lesnatá, blatná vysočina. Mnoho sopek (Avačinská, Tolbačinská, Ključevská a j.)

Orné půdy je hojnost. Lid živí se však vedlé toho lovením ryb, houbou a dolováním. Zlata, stříbra, mědi, železa, soli, olova, drahokamů nacházíme hojnost v stepi Kirgizské, v horách Altajských a v Uralu. Průmysl obmezuje se pouze na domácí potřeby a to ještě ne u všech národů. Nejschopnější jsou kromě Rusův Tataři, zvláště pak Jakuti, při kterých jest kovářské řemeslo velmi rozšířeno. Jakuti hotoví i na trhy pěkné zboží buď železné, buď dřevěné, neboť oni jsou též výborní tesaři. Burjati znají se též v obdělávání železa. Samojedi jsou rybolovní, jsou dobrými tesaři a truhláři, hotoví na prodej dřevěné mísy, koryta, ložky, saně. Čukči a Kamčadalci, kteří houbou se zaměstnávají, jsou málo průmyslní, zato ale dobří obchodníci. Oni zhotovují kožichy a kožený oděv na trhy.

Pro nízký stupeň, na kterém průmysl vůbec v Sibíři stojí, je obchod obmezen tak, že Sibíř suroviny své skoro vesměs vyvážá a zato výrobky průmyslové (ovšem hlavně z evropského Ruska) kupuje. Nejdůležitější města obchodní jsou: Irkutsk, Kjachta a Jakutsk.

Kirgizská step jest neúrodná, mnoho solných jezer. Kirgizové jsou kočovníci. Mnoho dobytka. — Turkeštansko ruské je na západě step, na východ hornatina s bohatými údolními. V podhorí a při řece Syru četné vesnice a města, zemědělství a průmysl. Obyvatelstvo totéž, co v ostatním Turkeštansku (srov. str. 185).

Kavkazsko (viz Rusko).

Tobolsk (20.000 ob.), hl. město západní Sibíře a hlavní skladiště kožešin.
Barnaul (10.000 ob.) a Kolyvaň, v okolí velké doly na stříbro, měď a železo.

Omsk (18.000 ob.), bohaté město; obchod s Kirgizy.

Tomsk, sídlo generál. gub. záp. Sibíře (19.600 ob.); důležité skladiště obchodu ruskokytajského. Podobně

Irkutsk (28.000 ob.), největší a hl. město východní Sibíře.

Kjachta, nejdůležitější obchodní místo v Sibíři (čínské výrobky, čaj a revent).

Nerčinsk, doly na stříbro, olovo.

Jakutsk, obchod v kožešinách.

Blagověščensk, hl. m. Amurska.

Nikolajevsk, přístav při Amuru, obchod, podobně Marčinsk, Sofijevsk (až sem dosahuje telegrafní spojení s Petrohradem) a nové zal. přístav Vladivostok při zálivu Petra Velikého.

Petropavlovskij port, přední místo v Kamčatce.

Ostrov: Sachalin, Aleuty a Kurilly.

V ruském Turkeštansku: Věrnoje; Turkestan (20.000 ob.); Taškend (50.000 ob.), nejdůležitější tržiště a průmyslné město.

A f r i k a

má asi 550.000 □mil = 30,284,650 □kil. a asi 200 millionů obyvatelů.

Opakujme: 1. Horopis str. 32. 2. Vodopis str. 24. Ostrovy str. 18. Státy str. 47,48 Která moře oblévají Afriku?

§ 134. Berbersko čili Mauretanie.

Císařství Magribské, 12,210 □mil = 672,319 □kil., $2\frac{3}{4}$ millionů obyvatelů. Pohoří Atlas dělí se na Atlas vyšší (jehož vrcholy až 13.000' = 4109 m. vysoké a větší část roku sněhem pokryty jsou) a na Atlas nižší. Na sever od toho táhne se pobřežné pohoří El Rif. Největší řeka je Moluja.

Hlavní město Marakeš č. Marokko (100.000 ob.), na rozsáhlé vysočině. Ulice jsou úzké, nepravidelné, nedlážděné, blátivé; domy o jednom patře se střechou plochou. Fez (100.000 ob.), továrny na kůži, vlnu, fesy; znamenitý obchod.

Mogador č. Suéra (20.000 ob.), přední obchodní m. s Evropou. Podobně Tetuan, Tandža, Ceúta.

Alžírsko 12.000 □m. = 660.756 □kil. a 3 mill. obyvatelů. Alžír jest kolonie francouzská od roku 1830. Nejdůležitější stránky výroby jsou olejnictví (olej olivový), štěpařství (oranže), lesnictví (cedry a duby). Honba poskytuje pštrosí pera, rybařství, koraly. Průmysl dosud nepatrný, znamenitější za to obchod.

Hlavní město Alžír (100.000 obyv.), ve způsobě amfiteatru na svahu pohoří Atlasu vystavené. Působením vlády francouzské bere na se tvářnost evropskou.

Bona (13.000 obyv.), důležitý přístav. — Ksentina (Konstantine, 36.000 ob.), největší město vnitř země.

Tunisko asi 2150 □mil = 118,385 □kil. a 2 miliony obyvatelů. Tunis je pod svrchovaností tureckou. Mys Bon je poslední výběžek Atlasu. Země tato je vzdor úplnému zanedbání velmi úrodná.

Tunis, hlavní město (150.000 obyv.), na blízku bývalo staré slavné město Karthago.

Kabes, důležité námořní město. Vnitř země Kairvan (40.000 ob.), středisko karavan.

Tripolsko a Barka s oasou Fecanskou, 16.200 □mil = 892.019 □kilom. a asi 750.000 obyvatelů, je pod svrchovaností tureckou. Vyjma skalnatou krajinu Barku a vnitřní stepi je skoro celá země velmi úrodná, hlavně ale oasa Fecanská. Chov dobytka a obchod zaměstnávají obyvatelstvo.

Tripolis, hlavní město (30.000 ob.), opevněný přístav, čilý obchod.

Z Murzuku (10.000 ob.) vyjíždí mnoho karavan do vnitřní Afriky; taktéž z Gadamesu.

Beugasi, námořní město s přístavem; mnoho zřícenin, staveb římských a řeckých, severovýchodně stávalo staré Cyrene.

§ 135. Egypt s Nubií, Senaarem a Kordofanem

asi 31.000 □m. = 1.706.953 □kil., skoro 8 mill. obyv.

Země tyto spravuje „místokrál“, kterýž uznává sultana Cařihradského za svého vrchního pána.

Egypt, toto sídlo zimní našich stěhovavých ptáků je skoro bez stromoví, jenom palmy a sykomory jsou tu i tam roztroušeny. Lesů ani luk není, leda některé kře v arabském pohoří a rákosí v močálech. Řeka Nil, která každoročně údolí své následkem tropických dešťů v jihu zaplavuje (od července do září) a náplavou svou tak hojně pohnojí, je pravým dobrodincem země této, činic z ní kraj nad míru úrodný, který již v starém věku komorou obilní nazývali.

Široké toto údolí Nilu s deltovou nížinou jeho je na východ nahým, skalným pohořím arabským, na západ planinou Sahary s některými jenom oasami obklíčena. Pohoří arabské chová v sobě nejkrásnější stavivo a látky k sochám (alabastr, porfyr, žulu růžovou a j.) a proto i v oboru tomto Egypt slyne.

Podnebí je tropické. V severním a středním Egyptu málo kdy pršívá (1—2krát do roka v některých krajinách).

Obyvatelé jsou téměř naskrze Arabové, až na 150.000 Koptů, kteří činí zvláštní sektu křesťanskou. Obyvatelé žijí se skoro výhradně orbou, jen něco málo jich zdělává látky bavlněné a hedbávné v továrnách vládních, a cizinci zanašejí se nejvíce obchodem. Kdo není vojn neb rolník a přece poněkud pořádně se šatí, nazývá se tu kupcem. Půda dává hlavně bavlnu, obilí (pšenici, ječmen a rýži), boby, datle, indych, cukr. Úroda je velká i lidé velmi pilní. Chov dobytka jindy tak skvělý je teď zcela zanedbán.

Kahira č. Kair, hlavní město, je sídlem místokrále (313.000 ob.), na pravém břehu Nilu v písčité krajině. Domy cihlové, neúhledné, ulice úzké, klikaté, nedlážděné, náměstí však prostranná a hojná, krásné mešity (asi 300), nejkrásnější je Tulunská mešita z 9. století; ozdobné hřbitovy, skvostné lázně. Továrny na děla a ručnice; dílna, kde se alabastru okolního k ozdobám upotřebuje. Na otroky jsou tu velké trhy. Po ulicích špatných jezdí se nejvíce na oslích. Na blízku jsou pyramidy a pověstná sfynx. Zde dříve leželo slavné město Memfis. — Alexandria (238.000 ob.), jedno z největších měst obchodních na světě, hluchý přístav válečný. Město samo je špinavé a neúhledně stavěno, domy bídné bez oken a průčelí; novější stavby jsou pěkné.

Suez (11.000 ob.), jest přístavní město u Rudého moře; průplav stejného jména spojuje nyní moře Středozemní s mořem Rudým, při jehožto středomořském konci leží nový přístav: Port Said (8600 ob.), výše pak nové město Ismailie (10.000 ob.).

Fajúm v neúrodnější krajině Egypta. Roste tu zvláštní druh fiků, velmi úrodných, plané olivy, datle, pak hojnost růží. Růžový olej. V okolí množství starožitností.

Sivá, oasa v Lybické poušti, u starých Ammonium zvaná.

Ve vesnicích při Nilu Luxoru a Karnaku jsou mohutné zříceniny Theb.

Siád (20.000 ob.), shromážděště karavan v hoř. Egyptě.

§ 136. Nubie s Senaarem a Kordofanem.

Země tyto jsou pod správou místokrále egyptského. Nubie je poušť mimo úzké údolí Nilu. Kromě Nilu není nikde stálé vody k pití

na povrchu. Podnebí tropické a nejteplejší na světě (říká se, že je zde země oheň a vítr plamen), rosy skoro není, deště — alespoň pravidelného — žádného; proto je i květena čistě pustinná, mimosa a kassie (sennesové listí a káva přicházejí odtud do obchodu). Vlast hyen, krokodilů a brochů.

Chartúm (30.000 ob.), hlavní město; silný obchod s otroky.

Suakim a Masaua, pobřežní města na Rudém moři.

Sensar (10.000 ob.), u modrého Nilu.

Obeid (12.000 obyv.), v Kordofanu; z obou měst vede se obchod do vnitřní

Afriky.

§ 137. Habeš čili Abyssinie

má 7450 □mil=413.219 □kil. a 3 milliony obyvatelů.

Země je vysočina prahorní. Množství lesů. Půda ač zanedbaná je velmi úrodná a dává obyvatelům bavlnu, tabák, obilí, kávu (v krajině Kafa, od níž káva jméno své má).

Města Gondar, Adova, Ankober.

§ 138. Poušť Sahara.

114.000 □mil=6.277.171 □kil. a 4 milliony obyvatelů.

Sahara ukazuje se ve velkém co náhorní rovina, v níž se střídá krajina dlouhých písčin s neobsáhlými hlinitými rovinami, ložisky soli, skalnatými planinami a hlubokými táhlými údolními. Všude panuje veliké sucho; málo prší, velké horko létá a v zimě dosti chladno (led se v noci skoro všude tvoří). Není žádné povrchní stále řeky; podzemních však dosti.

Bylinstvo je chudé. Hlavní strom je palma datlová, v jihu akacie. Zvířena je chudá. Mnoho velbloudů, žirafy. Výživa obyvatelstva je hlavně chov dobytka, pak zabradnictví v oasách. Hlavní pramen bohatství jest obchod. Celé společnosti, karavany zvané, sedí na velbloudech a cestují od jedné oasy ke druhé, zde potravu a nápoj na další cestu nabírajíce, aby za sůl a dobytek v Sudanu obilí, zlato, otroky, slonovou kůži atd. koupili a toto zase Evropanům v severu za zbraň, prach, šatstvo atd. prodali.

Neblaze takovéto karavaně, jestli ji překvapí vichřice Samum, která tolik drobného písku nese, že se nebe zatmí; tu schovávají se lidé i zvířata, aby nemuseli tento horký písek dýchat, věje-li však Samum dlouho, zadusí se třeba celá karavana. Nejdůležitější oasy jsou: Fecan (viz nahoře), Tuat (s více než 100 osadami), Air č. Asban (asi 60 osad) s hl. m. Agadem a j. m.

§ 139. Sudan.

68.000 □mil = 3,744.284 □kil. a 70 mill. obyvatelů.

Sudan, Nigricie nebo Střední Afrika dělí se na 3 části: a) západní Sudan, b) prostřední Sudan, c) východní Sudan. Obyvatelé jsou mouřeninové neb přistěhovalí Arabové a míšenci (Fellatové).

Mimo mnohé dědičné despotické říše, jichž všemohoucí panovníci sultany se nazývají, jsou jiné menší státy, které jméno dle svého panovníka mají. Stálé boje, provázené strašným ukrutenstvím, jsou v zemích těchto.

Větší říše jsou: Bambara, Másina, Hausa, Borgu, Bornu, Adamava, Vadai, Dar-Fur.

Města důležitější (zároveň hlavní tržiště pro obchod se severní Afrikou) jsou: Timbuktu (30.000 obyv.), Sokoto (25.000 obyv.), Kano (30.000 obyv.), Kuka (10.000 obyv.), Vara a j.

§ 140. Jižní Afrika.

Země *Somaliv*. Obyvatelé jsou Mahomedáni, kteří nejvíce obchod vedou. Zde přezimují karavany v stanech. Největší město **Harrar** (vnitř země, 10.000 obyv.), obchodní přístavy: Zeila, Makdoša, a j.

Země *Suaheliv*, jinak *Vazumba* řečená. Obyvatelé jsou černí, kromě toho arabští a indiští kupci. Země je úrodná. Cancibar (60.000 obyv.) na soujm. ostr., Mombas a Pemba jsou nejdůležitější místa. Cancibar náleží zvláštnímu sultanu, ostatek země větším dílem imamu Maskatskému. — Vnitř pod Habešem země bojných Gallů č. Orů.

Mozambique a *Sofala* náleží Portugalcům.

Země *Kafrů* severovýchodně Kapska. Kafrové, jako vůbec jihovýchodní obyvatelé Afriky jsou dosti pěkné postavy, vlasů černých, kudrnatých, pysky velké a tlusté; vousů nemají. Živí se chovem dobytka a lovem, orbu obstarávají ženy. Náboženství takřka nemají. Obleku skoro ani nenosí.

Mezi nimi britská kolonie *Viktorie* č. Port Natal, bohatá na tropické plodiny, tabák, vlnu a rýžované zlato (900 □m. a 1/4 mill. obyv.). Hl. m. Pieter Maritzburg; hl. přístav Port d'Urbaín č. Natal.

Kapsko jest rovněž osada britská. 9070 □m. = 499.421 □kil. 566.000 obyvatelů. Skládá se ze tří s pobřežím skoro rovnoběžných plas. Půda je sice suchá (dílem stepní), ale úrodná. Podnebí zdravé a teplé. Řeky v létě vysychají. Obyvatelé jsou skoro samí Evropané (Hollandané a Angličané). Tuzemci se nazývají Hottentoti, kteří jsou buď ve službě Evropanů, nebo žijí se chovem dobytka, zvláště hovězího. Orba je pro sucho slabá. Vinařství jenom na pobřeží a dává pověstné víno. Důležitý jest za to chov dobytka, jak hovězího tak

skopového. Vyvází se hlavně ze země vlna, kůže a víno. — V severních končinách odkryty jsou před nedávnem bohaté rýže diamantů. Kapsko se rozpadá na 2 díly: západní a východní.

Hlavní město Kapštát (28.000 ob.), je pěkně vystaveno, má hvězdárnu, se které se dívají hvězdáři na jižní polovici světokoule; přístav důležitý. Konstantia, vinařství.

Mezi Kapskem a Viktorií rozkládají se dvě, od hollandských, z Kapska druhdy se vystěhovavších sedlákův založené republiky, zejména:

Republika Oranžská 2260 □mil=124.447 □kil. a 50.000 obyv. Hl. m. Blumfontán (p. Bloemfontain).

Republika Záválská (t. j. za ř. Válou) 3600 □m.=198.226 □kil. a 120.000 obyv. Hl. m. Počevstrom.

Gvinea dolejší jmenuje se západní pobřeží střední Afriky, asi 400 mil=2968 kil. dlouhé.

Vnitřní země jsou málo známé, a protož velikost jejich určití nelze. Země *Benguela* a *Angola* náleží Portugalcům, *Kongo* a *Loango* a j., jsou samostatné říše. Hlavní přístavy: Sv. Pavel, Sv. Filip, Majumba.

Gvinea hořejší, vlast pravých Černochoů, dělí se na několik států tuzemských, z nichž nejdůležitější jsou *Ašantsko*, *Dahomejsko* a *Biafra*.

Pobřeží jenom je nám známé, které, má jmeno dle toho zboží, které na něm Evropané kupují: pepřové, zlaté, slonovinné, otrocké. Nejvíce osad mají zde Hollandané, Francouzi, a Angličané. Černoši jsou naskrze pohané, modloslužebníci (Fetišové) a obětují modlám i lidi. Vedou neb vedli obchod s otroky, jež zajímají a Evropanům za pálenku, zbraň atd. prodávají. Despocie vládne zde nejohroženější na světě.

Z osvobozených černých otroků zřízeny jsou na pobřeží Gvinejském dvě republiky, a sice:

Republika Liberie (450 □mil=24.778 □kil. a 3/4 mill. obyvatelů), hlavní město Monrovie.

Republika Sierra Leone. Hlavní město Frýtaun (p. Freetown) 20.000 obyvatelů.

§ 141. Senegambie.

V severní části jest pobřeží ploché, pšecné, suché; zato ale v jihu velmi úrodné a lesem bujným porostlé; pro mnoho močálů jest podnebí velmi nezdravé. Množství železa, zlato ve velkých zrnech; slonová kost, ebenové dřevo, gumma. Hojnost opic, slonů, tygrů, lvů, a pardalů, krokodilů. Země je větším dílem svobodná, toliko na pobřeží a při řekách mají Angličané a Francouzi osady. Hlavní města St. Louis (10.000 obyv.), gumma, a Beddharst (p. Bathurst, angl.).

Ostrov, viz str. 19.

Ostrov Madagaskar (království), jest největší (10.000 □mil = 5,506,290 □kil. a 5 mill. obyvatelů). Orba, chov dobytka, lov, rybařství jsou hlavním zaměstnáním obyvatelů, kteří jsou většim dílem černí. Panství nad ostr. drží mocný (malajský) kmen Hovů. Vyváží se velmi mnoho plodin. Hlavní město Tananarivo (30.000 ob.).

P ř e h l e d.

Afrika, která teď po proražení šíje Suezské ostrovem se stala, má ze všech celin nejmeně zátok a nejméně ostrovů.

Vnitřek této země jest velmi málo známý, jenom krajiny pobřežní byly více méně prozkoumány, ačkoli ještě mnoho schází, nežli aspoň trochu jasný obrazec o nich si budeme moci utvořiti. Skoumatelům naskytují se vždy takřka nepřekonatelné obtíže, které jim brání, hloub do země vniknouti, a podařilo-li se kterému, dále se dostat, málokdy se navrátil.

Podnebí africké ukazuje velké protivy. Na denní parna následuje citelné noční chladno; dlouho trvající zátiší větrů a strašné vichřice, veliké sucho, protržení mračen a povodně střídají se nepravidelně. Afrika je po Australii nejsušší celinou; kromě Nilu je velkých řek málo, největší jezero Čadské je mělké bahno, ale vnitř země je mnoho velkých jezer horských (jako Tanganika, Njassa, Luta Ncige, Kereve, Ngami a j.), dosud málo známých.

V severní nížině (Egypt, Nubie) v létě pranic nepršívá. V jihu řeky po 4—10 let ani kapky vody nemívají. Bylinstvo řídí se dle podnebí; datlovníky, palmy v krajinách úrodných severních. Habeš má na vrcholích alpskou floru. Jen přímoří a přivodí jsou lesy pokryta, nížiny jsou travnaté stepi. V jihu hroznému suchu přiměřené cibulovité a tučné byliny, aloe, mesembryanthemy atd. Zvířena: slon, hroch, nosorožec, bývol, hyena, lev, žirafa, pštros, opice, 40 druhů antilop atd.

V nerostech není Afrika mnoho bohatá; má zlatu v prahorách Sudanu a Kapska, železo všude, něco mědi a olova (v Alžíru) i drahé kameny; o uhlí se dosud málo co ví. Starým poskytoval Egypt drahocenné stavivo. Nyní je důležitá jen sůl a ledek ze Sahary, dříví z Alžíru atd. — Obyvatelstvo je z několika plemen. Tuzemci jsou hlavně černochové mezi Senegalem, Nigrem, Abyssinií a v celé vnitřní Africe; kmen jihoafrický (Hottentoti a Kaffi), kmen severoafriický (Berbeři). Arabové jsou panujícím národem v severu až po Senegal a Niger.

Evropané mají jen některé osady v držení. Egypťané, Arabové, dílem i Berbeři jsou rolníci, ostatní jsou všickni pastýři. O průmyslu nelze mnoho mluvit. Obchod je dosti veliký. V Sudanu vede se karavanami. Evropané kupují v Africe zlatu (ze Sudanu), palmový olej (z Gvineje), slonovinu, otroky, dříví (do Anglie), pštrosí péra, bavlnu (z Egypta), vlnu, olej olivový (z Berberska), a podávají za to zbraně, pálenku, látky bavlněné, sklo a všeliké plody průmyslové. Vzdělanost je pom. největší u Arabů, ač je teď u velkém úpadku. Ve

středu a jihu sídlí pouzí barbarové. Křesťanství se dosud nikde valně neujalo, na vzdor četným misím; islam je nejrozšířenější. V horách jsou demokratické obce, v planinách povstaly válkami velké říše s nejstrašnějším despotismem, kde král je pánem všech statků i všech osob, kde jen on rozdává ženy atd.

A m e r i k a

asi 668.000 □mil=36,506.769 □kil. a 70 mill. obyvatelů.

Opakujme. Horopis str. 33. Vodopis str. 25. Ostrovy str. 19. Státy str. 48, 49, 50. Která moře oblévají Ameriku?

§ 142.

Podnebí Ameriky. Severní Amerika je ponejvíce v pásu mírném, jižní v pásu horkém. Nejhorčeji podnebí je v krajinách rovníkových, nejstudenější na světě v Grönlandu.

Obyvatele dělíme na tuzemce, přistěhovalé Evropany, míšence a černochoy. Tuzemců (Indiánů) je přes 12 mill., Evropanů přes 30 mill., černochoů 10 mill. a ještě více míšenců mezi rozličnými plemy. Mesticové jsou lidé, jichž 1 rodič je bílý a 1 rudý. Mulati, míšenci bílých a černých. Zambové, míšenci rudých a černých. Obyvatelstvo množí se nejvíce přistěhováním z Evropy.

Náboženství. Černochové jsou asi polovice pohanů, polovice povrchních křesťanů. Křesťané američtí jsou nejvíce protestanté (v Sev. Americe), pak katolíci (v stř. a jižní Americe).

Zvláštní úkaz jsou Mormoni (svatí soudného dne), sekta náboženská z r. 1823 (v Sjed. st.), asi 80.000 lidí se k ní přiznává. Mormonská církev učí, že jest mnoho bohů a že vynikající svatí stávají se bohy v nebesích.

A. S e v e r n í A m e r i k a.

§ 143. Grönland.

Grönland (as 20.000 □mil=1,101.260 □kil.) jest arktickou vysočinou, která jest pro spousty sněhu a ledu vnitř a na severu nepřístupná. Pobřeží východní vystupuje strmými spoustami ledu a skalisk z moře pokrytého po celý rok ledem. Pobřeží západní jest mnohonásobně protrháno a má mnoho chobotů; jižní část jeho bývá po několik měsíců prosta ledu. Největší z ostrovů ležících poblíž pobřeží jest Disko. Nejjižnější cíp Grönlandu jest mys Féruel (p. Farewell), na severu prostírají se ostrovy do nedostihlé dálky. V drsném podnebí rostou pouze na jihu zakrnělé břízy, olše a vrby, křoviny a lžičnik. Divocí sobové, lední medvědi, lišky, mořští ptáci; zvláště mnoho velryb, tuleňů a ryb. Kromě nepatrného množství hovézího dobytka (v osadě Julianshaabu) jest zde toliko pes, jehož se používá

při saních co dobytka tažného, domácím zvířetem. — Na pobřežích bydlí Eskimáci (as 20—25.000) živící se lovem tuleňů a ryb.

Dánsko má na západním pobřeží několik osad neboli raději misíí bratrských a obchodními stanicemi. Takové osady jsou: Godhavn (na o. Disku), Christianshaab, Goodhaab, Julianshaab, Frederikshaab a j.

§ 144. Britská severní Amerika.

Britská Amerika severní prostírá se severně od Sjednocených států až po moře polové; na západě hraničí s velikým oceanem a někdejší ruskou Amerikou, na východu s oceanem atlantským. Velikost obnaší as 166.000 □m. = 58.694.058 □kil. s 4.500.000 ob.

Veškeré území skládá se ze dvou větších skupin: A. Kanada a ostrovy. B. Země okolo zálivu Hōcnova (p. Hudsonova).

A. Vlastní osady zanámají as osminu veškerého území.

Kanada zaná má severní břehy pěti velkých jezer a pod Montrealu obojí břeh řeky sv. Vavřince. Vyvází se: obilí, dříví, maso a kůže, železo, uhlí, sůl, sádra a hotové lodi. Horní Kanada má skoro naskrze obyvatelstvo anglické, dolní Kanada jest na polo francouzská a katolická.

Quebec (51.000 obyv.), pevnost, žilý průmysl (lodnice, pily) a silný obchod. Montreal (91.000 obyv.), přední obchodní město britské Ameriky (kožešiny), velká zbrojnice, universita, mnoho vědeckých ústavů. V Horní Kanadě jest nejznamenitější obchodní město (zvl. s obilím a moukou) Toronto (45.000 ob.).

Nový Brunsvik (as 1300 □m. a 275.000 ob.), nejznačnější obchod v S. Džanu (p. Johnu, 23.000 ob.).

Nové Skotsko s ostrovem Kap Breton as 980 □m. = 53.962 □kil. a 350.000 obyv.) Lov sledí a tresk jest hlavním pramenem výživy.

Hl. m. Halifax (30.000 ob.), nejdůležitější válečný přístav v britské Americe veliké loděnice.

Ostrov prince Edvarda, velmi úrodný, značný chov dobytka.

Ostrov Nový Faundlend (p. Foundland, 19.000 □m. = 1.046.196 □kil., 138.000 ob.), o. Antikosti, pak malé skupení ostrovů sv. Magdaleny s hlavní osadou St. John (na New-Foundlandě, 21.000 obyv.). Hlavní pramen výživy jest hojný lov ryb a dříví.

Francouzi mají zde malé ostrovy St. Pierre, Miquelon a Langlade.

Anglii přísluší ještě ostrovy bermudské n. letní.

B. Země okolo zálivu Hudsonova. — Toto území dělí se na tři díly: a) poloostrov Labrador od zátoky sv. Vavřince až po jižní cíp zálivu Hudsonova; — b) vlastní oblast zálivu Hudsonova mezi zálivem Hudsonovým a skalistými horami; c) oblast severozápadní (n. britská Kolumbie) na západě skalistých hor až po velký ocean.

a) Labrador (as 8400 □m. = 462.529 □kil., sotva více než 5000 ob.). Missie bratrské: Nain, Okak, Hoffenthal, Hebron. Kožešiny a ryby.

b) Oblast zálivu Hudsonova: veliké množství jezer. Stepi, lesy, močály. Kožující indiáni, společnosti evrop. lovců (Trappers), kteří loví lišky, medvědy, bobry a t. d. Několik tvrzí (srubů), co středisko obchodu s kožešinami.

c) Kolumbia, 10.000 □m. = 550.629 □kil., samostatná osada od té doby, co byla objevena ložiska zlata nad Fraserem a Thompsonem. Hl. osada: tvrz Langley. — Ostrov králové Charlotte jest ještě bez osady; jižní o. Quadra n. Vancouverův s hl. os. Viktorií (6000 ob.). Stikin, severně od Kolumbie; rýžovny zlata; mnoho mědi, dříví, kožešiny.

§ 145. Sjedenené státy severoamerické.

(Unie; *United States* [čti Junajted stétc]).

168.385 □m. = 9.326.837 □kil., 38 $\frac{1}{2}$ mill. obyv. Poměrná lidnatost 230. Černochův 4 mill., Indiánů více než $\frac{1}{4}$ mill., ostatní bílé pleti. Podlé vyznání as 1 $\frac{1}{2}$ mill. katolíků; více než 20 různých sekt křesťanských; židé, pohané. — Hranice?

Povrch země. — Dvěma horstvy rozdělena jest Unie na tři hlavní části: a) kraj východní mezi oceanem atlantským a pohořím Alleghany; b) kraj střední mezi horstvem alleghanským a skalistým; veliký úval řek Mississippi a Missouri, dílem pahorkatina, dílem nad míru úrodná, krabatá rovina s řídkými lesy; — c) kraj západní mezi skalistým pohořím a velkým oceanem. Směrem od severu k jihu rozeznává se kraj žitný (severní kraj), kraj bavlny (střední kraj), kraj cukrovníku (jižní kraj).

Unie jest nad míru bohatá na tekoucí a splavná vodstva, která se vlévají do oceanu atlantského, do zátoky mejické a velkého oceanu. Pobřeží atlantského moře jest v severní části skalnaté a velmi členité, na jihu jest ploché a má mnoho močálů. Na severu jest řeka sv. **Vavřince** částečně pohraničnou řekou, na jihozápadě **Rio grande**. Nejdůležitější řeky vlévající se do Atlantiku jsou: **Hudson**, **Delever** (p. Delaware) a **Sös kihenne** (p. Susquehanna); do mejického zálivu valí se nejmohutnější veletok severní Ameriky, **Mississippi**, se svými daleko široko rozvětvenými přítoky (Missouri, Arkansas, Red River, Illineus (p. Illinois), Ohio, Tennessee a j.), veškerá vodstva středního kraje; k oblasti Velkého oceanu náleží **Columbia** n. **Oregon**, **Sacramento**. Z pěti velkých jezer kanadských leží jediný **Mičigen** (p. Michigan) z úplna na území Unie, ostatní tvoří severní hranici. Nejvíce jezer nachází se mezi Skalistým pohořím a přímořskými Alpami kalifornskými (veliký „vodojem“), mezi nimi veliké jezero **Slané**.

Četné a veliké přirozené dráhy vodní nabývají zvláštní důležitosti rozsáhlou sítí průplavů. Průplavy mají délku více než 1000 mil = 7420 kilometrů a stály více než 90 mill. dollarů.

Podnebí jest celkem chladnější než v Evropě pod stejnými stupni šířky. Ve Floridě a jižním Tejasu podobá se tropickému; nad Oregonem panuje podnebí oceanské; v porčí mississippském jest mírnější než na severovýchodě, na západním pobřeží mírnější nežli na východním, kde se měnívá teplota rychle, kde bývají vydatnější pršky. Nížiny na východním a jižním pobřeží jsou nezdravé, zvláště poblíž ústí mississippského.

Ústava a osady: Dne 17. září 1787 založilo 13 států na sjezdu ve Filadelfii Unii sjednocených států. Nyní jest spolkový okres Columbie, 37 států a 10 oblastí n. teritorií. Moc zákonodárná spočívá v rukou kongresu (senátu a domu zástupců); výkonnou má předseda, zvolený na 4 léta. Hlavním městem spolkovým jest Uešing n (p. Washington). Každý stát má svou zvláštní ústavu. Před nedlouhou dobou lišily se jižní státy od severních hlavně tím, že byli v oněch ještě otroci, kdežto bylo otroctví v těchto již dokonale odstraněno. Následkem vítězství, kterého dobyli odpůrcové otroctví při volbách v listopadu r. 1860, odštěpilo se více států od Unie v lednu r. 1861 a utvořily 19. února 1861 v Montgomery (v Alabamě) „Konfederované státy americké“. Dne 12. dubna počala válka se „Sjednocenými státy“. — Předsedou „Sjednocených států“ byl Abraham Lincoln, předsedou „konfederovaných“ Jefferson Davis. Odštěpenci byli pokřeveni v březnu r. 1865; 14. dubna t. r. byl Abraham Lincoln úkladně zavražděn, načež po něm nastoupil posavadní místopředseda Johnson. Nyní jest general Ulysses Grant předsedou „Sjed. států“.

Spolkový okres Kolumbia (2 □m. = 110 □kil., 75.000 ob.).

Washington (61.000 ob., nad Potomakeni), hl. m. unie, sídlo předsedy. Sídlo ústředních úřadů a kongresu; kapitol, budova, v níž zasedá kongres, dům předsedy („bílý dům“); pomník Washingtonův, obelisk výš. 600' = 190 m.; zbrojnice, přístav, loděnice, staniště pro loďstvo.

I. Severní státy.

A. A t l a n t s k é s t á t y .

1. *Mén* (p. Maine): Portland (26.000 ob.), opevněný přístav; velmi značený obchod námořní. Hl. m. Augusta.

2. *Ňu Hemšír* (p. New-Hampshire): Concord, hl. m.; Poremes (p. Portsmouth) opevněný přístav; Menčestr (p. Manchester, 20.000 ob.), zboží vlněné a bavlněné.

3. *Vermont*: Montpelier, obchod vnitrozemský.

4. *Mesečúsec* (p. Massachusetts), nejpokročilejší stát i v duševním i v hmotném ohledu. Bostn (p. Boston, 178.000 ob.), krásná poloha na pobřeží mořském; četné chrámy a veřejné budovy; proslulé ústavy vyučovací a dobročinné; znamenitý průmysl bavlnický, po New-Yorku nejbohatší a nejpodnikavější místo obchodní; opevněný přístav, loďarství a lovení ryb. Benjamin Franklin nar. 17. ledna 1706, † 17. dubna 1790. Kémбриѣ (p. Cambridge, 26.000 obyv.), nejstarší, nejznamenitější a nejbohatší universita unie. Lól (p. Lowell, 37.000 obyv.), velikolepý průmysl bavlnický; nejznamenitější rukodílny.

5. *Rhod Ajlend* (p. Rhode-Island). Pravidens (p. Providence, 51.000 ob.), mnoho továren, velmi znamenitý obchod námořní.

6. *Kanetyket* (p. Connecticut): Ňu Hevn (p. New-Haven, 39.000 ob.), nejsilnější navštěvovaná universita; velké továrny, obchod námořní. — Východní tyto státy doposud uvedené nazývají se Novou Anglií.

7. *Ňu Džersi* (p. New-Jersey) na levém břehu Delaware; Ňuark (p. Newark, 87.000 ob.) továrny, obchod námořní. Hl. m. Trentn (p. Trenton).

8. *Delevér* (p. Delaware): Uilmington (p. Wilmington, 44.000 ob.), obchod, lov ryb. Dóvr (p. Dover), hlavní město

9. *Ňu Jork* (p. New-York): New York (1.003.000 ob.) největší pobřežní a obchodní město Ameriky; velikolepé továrnictví, světové město obchodní (do 800 lodí nachází se zde povždy v přístavu); doprava zboží mezi Evropou a unií; paroplavba, velikolepé vodovody, četné chrámy a jiné velké budovy. Silný nával přistěhovalců (měsíčně do 20.000). Založen od Hollandanů 1612; první kongres unie 1785; první předseda unie Washington dosazen 30. dubna 1789; velký požár 15. prosince 1835. Předměstími New-Yorku jsou takofka: Brúklin (p. Brooklyn, 274.000 ob.), na ostrově Long Ajlend (p. Long Island), silně opevněný, veliká zbrojnice námořní; pak Williamsburg (50.000 obyv.), taktěž na ostrově Long Island. — Elběny (p. Albany, 62.000

ob.), továrny, velký obchod. — Bafelo (p. Buffalo, 94.500 ob.), u samého jezera Erie, hlavní skladiště obchodní pro obchod na severozápad.

10. *Pennsylvanie*: Filadelfie (940.000 ob.), pravidelně stavěné; podle velikosti druhé město unie. Velikolepý vodovod; první továrni a jedno z nejdůležitějších obchodních měst unie. Pittsburg (60.000 ob.), velké železářny a hojné doly uhelné; znamenité továrny, obchod.

11. *Ohio* (p. Ohio), nejúrodnější pšeničná půda unie. Sinsiněti (p. Cincinnati, 230.000 ob.), nad Ohiem; r. 1791 ještě pustina, nyní „královna západu“. Četné chrámy a učiliště; velmi mnoho továren, velkolepý obchod, znamenité spojení plavební a železniční. V zimě se zde zabývá nesmírně mnoho dobytka vepřového. — Klívlend (p. Cleveland, 44.000 ob.), přístav, z kterého se vyvážejí výrobky severozápadu.

12. *Indiana* (mezi Michiganem a Ohiem). Indianapolis (30.000 obyvatelů), hlavní město.

13. *Illineus* (p. Illinois): Čikégo (p. Chicago, 267.000 obyv.), železničné spojení s New-Yorkem a s velkým oceanem, velký požár r. 1872. — Galena, středisko těžení olova; hutě na měď a na olovo (1852 vyvezeno 40 mill. liber olova); hlavní město Springfield.

14. *Wisconsin* (p. Wisconsin), mezi Mississippim, Hořejším jezerem a Michiganem. Milváky (p. Milwaukee), založeno před několika roky, má již 55.000 ob., značné loďařství, plavbu a obchod.

15. *Michigan* (p. Michigan), dva velké poloostrovy mezi kanadskými jezery. — Detroit (47.000 ob.) důležité obchodní město. Hl. m. Lansing.

16. *Ajové* (p. Iowa), mezi Mississippim a Missourim. Hlavní město [Ajové city (p. Iowa city).

17. *Minnesota* (severně od předešlého). Hl. m. St. Paul] nad slapy (sv. Antonína) řeky Mississippi.

2. Jižní státy.

A. Atlantské státy.

18. *Mérylend* (p. Maryland, $\frac{1}{3}$ obyvatelstva jsou černochové). Baltimore (214.000 ob.), podle velikosti třetí město unie; více než 100 chrámů, hlavní sídlo církve katolické v unii s arcibiskupem. Hlavní přístav pro státy v úvalu Ohia; největší trh na tabák a mouku. Annapolis, námořnická akademie.

19. a 20. *Virginie* dělí se na (19.) *Východní* a (20.) *Západní Virginii*. — Ryčmend (p. Richmond, 38.000 ob.), hlavní město; hlavní trh na tabák a mouku; hojné těžení kamenného uhlí. — U Alexandrie zříceniny domu, ve kterém se narodil Washington 11. února 1732, pak Mount Vernon, statek Washingtonův, kde roku 1789 zemřel.

*21. *Severní Karolína*: Uilmington (p. Wilmington, 12.000 ob.), nejlepší přístav státu. Hlavní město Ráli (p. Raleigh).

*22. *Jižní Karolína*: Óálstn (p. Charleston, 48.000 ob.), velký obchod s rejší a bavlnou; znamenitá plavba pobřežní. Hl. m. Columbia.

*23. *Džardžie* (p. Georgia): Sevené (p. Savannah, 22.000 ob.), důležitý obchod s bavlnou.

B. Při zálivu mejického.

*24. *Florida*: Telehasi (p. Tallahassee, 3000 ob.), trh na bavlnu.

*25. *Alabama*: Mobil (p. Mobile, 30.000 ob.), silný obchod, zejména s bavlnou. Žlutá zimnice panuje v krajinách těchto.

*26. *Mississippi*. Hlavní město Džeksn (p. Jackson); nejdůležitější město obchodní Netčes (p. Natchez) nad Mississippim:

*27. *Louisiana* (ústí řeky Mississippi; tak nazvaná po Ludvíku XIV., původně osada francouzská). Nu Orlíns (p. New-Orleans, 169.000 ob.), v močálovité rovině na

levém břehu ř. Mississippi; žlutá zimnice září vždy v srpnu a září. Četná učiště; veliké továrny; třetí obchodní město unie (zvláště vývoz bavlny, rejže, tabáku, cukru) hl. obchod po ř. Mississippi do vnitrozemí; silný nával přistěhovalců.

*28. *Tejas* (p. Tejas), větší než Rakousko; ale toliko 604.000 ob.; odtrhlo se od Mexika r. 1836. *Ast in* (p. Anstin), sídlo vlády. *Galveston* (10.000 ob.), důležité město obchodní.

C. Státy vnitrozemské.

*29. *Kentucky* (p. Kentucky). *Lujvil* (p. Louisville, 75.000 ob.). První tovární a obchodní město tohoto státu.

*30. *Tenesi* (p. Tennessee). *Nešvil* (p. Nashville, 24.000 obyv.), hl. město, značný obchod.

*31. *Missouri*. *Sen Luj* (p. St. Louis, 166.000 ob.) u samého ústí řeky; největší město západu; četné továrny, velmi důležitý obchod.

*32. *Arkansas*. *Little Rock* (p. Little Rock, 4000 obyv.) hl. m.; znamenitý obchod.

33. *Kansas*. *Leavenworth* (p. Leavenworth) zal. r. 1854, má již více než 10.000 obyv.

D. Státy tichomořské

34. *Kalifornie* má nejdůležitější doly a rýže zlaté, jejichž výtěžek vždy roste. Rtuťi dohude se do roka as 4200 ct. Obyvatelstva i blahobytu přibývá způsobem překvapujícím. Obyvatelstva i blahobytu přibývá způsobem překvapujícím. *San Francisco* (150.000 ob.), při samém ústí *Sacramenta*; pestrá směsice národů; důležitý obchod. Hl. m. *Sacramento* (12.000 ob.)

35. *Oregon*. Hl. m. *Salem*; nejdůležitější přístav *Portland*.

36. *Nebraska*.

37. *Nevada* mají bohatství stříbra, dříví a kožešin.

3. Oblasti.

1. *Montana*, obyvatelé jsou z většiny Indiáni.
2. *Juté* (p. Utah). Osada *Mormonů*. Hl. m. jejich *Nový Jerusalem*. Veškerého obyvatelstva je 60.200.
3. *Nové Mexiko* (p. Mexiko) s hl. m. *Santa Fé* (8000 ob.).
4. *Arizona*.
5. *Washington* (p. Washington), hl. m. *Olympia*. K Unii přísluší také ostrov *Galopagské* (želvy, guano, dříví).
6. *Idaho*, zlaté doly.
7. *Colorado*.
8. *Dakota*, obchod s kožešinami.
9. *Vajoming* (p. Wyoming).
10. *Aljaška*, druhdy ruská država, severozápadní část pevniny. Z četných osněžených hor jsou nejvyšší sopky: hora *Pohody* (13.800' = 4360 m.) a h. sv. *Eliáše* (16.700' = 5278 m.). *Nový Archangelsk* (1200 ob.), na ostrově *Sitše*. Z *Aleutických ostrovů* jest nejvíce zalidněna *Unalaška*. Hlavní plodiny: kožešiny a kůže.

P ř e h l e d.

Rozmanitost v poměrech půdy a teploty v rozsáhlém území unie jest příčinou veliké rozmanitosti rostlinstva. Poľní hospodářství

zanímá mezi živnostmi první místo. Nejdůležitější plodina jest, kukuřice, kterážto spolu s tabákem se pěstuje ve všech státech; kukuřice sklízí se as 600 mill. bešlů (p. bushelů po 60 librách), tabáku as 250 mill. liber. Ve středních státech sklízí se ohromné množství pšenice a žita, v jihovýchodních rejže; obojí se vyváží. Nejdůležitější plodina jest bavlna, která se pěstuje jižně 34° s. š. Před poslední válkou sklízelo se do roka as 1200 mill. liber bavlny v ceně as 90 milionů dollarů. Cukrovník se pěstuje pouze v jihozápadních nížinách (do 32° sev. šířky), zvláště v Louisianě; v severních státech vyrábí se mnoho cukru z javorů a kukuřice. Unie vyniká bohatstvím dříví. Lesnictví se valně zanedbává, zvláště v státech ranně osídlených. Rybařství jest důležité a provozuje se v řekách, jezerech i mořích. Chov dobytka nedosáhl dosud žádoucí výše.

Virginie vyniká krásnými koni, Connecticut, Vermont a New-York skotem, Ohio, Kentucky, Tennessee vepřovým dobyt看em. Hornictví poskytuje hojný výtěžek. Kalifornie vyniká bohatými ložisky zlata, západní oblasti bohatstvím stříbra; znamenitý jest výtěžek rtuť, olova a mědi. Unie jest nad míru bohatá na železo (Michigan, Wisconsin, Missouri), na uhlí kamenné (na západě Alleghanů), na sůl a skalní olej (zvl. v Pennsylvanii).

Průmysl pokročil za posledních 30 let nadobyčejně; přední místo zánmají New-York a Pennsylvanie. Hlavním sídlem průmyslu jsou státy severovýchodní. Nejvýše stojí strojnictví.

Nejdůležitější odvětví průmyslu jsou: Bavlnictví; hlavní sídla: L61 (p. Lowell), Baltimore, Patterson, Philadelphia, Cincinnati a j. 1 million dělníků, více než 1000 továren, peněžní hodnota výrobků as 115 mill. dollarů. Zboží vlněné zhotovuje se v 1500 továrnách (cena výrobků více než 43 mill. dollarů), hlavní sídla: Lowell, Philadelphia, Boston, New-York, Pittsburg. Koželužství a jirchářství provozuje se v znamenitých rozměrech, cena výrobků as 33 milionů dollarů; v New-Yorku světový trh ná usně. Velikolepé jsou továrny na zboží kovové všelikého druhu.

Unie jest po Britanii největší mocnost obchodní. Příznivá poloha zeměpisná, členitost pobřeží, mohutné splavné veletoky, řeky a průplavy, železnice (15.000 angl. mil), veliké loďstvo obchodní (více než 2400 parníků) a podnikavost obyvatelstva přispěly ku zvelebení jeho. Nejdůležitější sídla obchodu jsou (u samého oceanu atlantského): New-York, Boston, Philadelphia, Baltimore, Charleston; (při zálivu mejickém): New-Orleans, Galveston; (u tichého oceanu): San Francisco, Astoria; (pro obchod vnitrozemský): St. Louis, Pittsburg, Cincinnati, Santa Fé. Roku 1868 obnášela peněžní hodnota vývozu 454 mill. dollarů, dovozu 371 mill. dollarů. Vyvážejí se hlavně bavlna, obilí a mouka, olej skalní, tabák; dovážejí se: cukr, káva a výrobky průmyslné.

Obyvatelé jsou dílem pleti bílé, dílem barevní (černochové, mulati a j.), dílem Indiáni. Obyvatelé pleti bílé tvoří více než $\frac{3}{4}$ veškerého obyvatelstva a mluví ponejvíce anglicky. Barevní tvoří as sedminu obyvatelstva. Počet Indiánů ztenčuje se ustavičně; čítá se jich v unii pouze ještě něco přes 700.000. Kočovný život, ustavičné války mezi sebou, nemoci a nestřídme pítí kořalky přivádějí je v záhubu konečnou.

Co do vyznání náboženského panuje ještě větší rozmanitost; větší část obyvatelů bílé pleti jest protestantského vyznání.

Osvětlu prvopočáteční šíří státní a národní školy (as 100.000); střední a vyšší školstvo spočívá na dobrovolné činnosti a zůstává se různým jednotám. Veliké pokroky ve školství byly učiněny zvláště v posledním desetiletí. Kde potřeba školy se vyskytne, tam plyne ihned hojnost příspěvků k jejímu zařízení. Následkem toho nalezájí se školy i v pustinách i velikých lesích, kde cizinec spíše by se nadál stád bůvolů, než chrámu lidského vzdělání.

Ústavů dobročinných všeho druhu jest ve Sjednocených státech velké množství, dílem státních, dílem štědrostí a obětavostí jednotlivců povstalých.

B. Střední Amerika.

§ 146. Mejiko — republika.

36.400 □m = 2.004.293 □kil., 8.218.000 ob., poměrná lidnatost 226 (bez mála 3¹/₂ mill. Indiánů, 1¹/₂ mill. ob. bílé pleti, as 2³/₄ mill. smíšenců a 16.000 Černočů.) — Náboženství katolické má převahu; skoro všeobecně užívá se jazyka španělského. — Hranice?

Povrch země. Mejiko, „Nové Španělsko“, jest široká náh. rovina (6000—9000' = 1896—2845 m.), vystupující na severu vklesliny tehuatepecké a sklánějící se plasami k horkým rovinám na pobřeží obojího oceánu. Jižní částí, náhorní rovinou anahuackou prostírají se sopečná pásma bor; na rovině guanajuatské objevuje se ráz hornatiny; Kordillery dělí se tam na dvě haluze. Nejvyšší hory: Popocatepetl a Citlaltépetl.

Východní pobřeží jest velmi ploché; nedostává se mu dobrých přístavů; také příkré pobřeží západní má jen málo lepších přístavů. Řeky nejsou ni četné ni velké; severní roviny jsou vypráhlé stepi. Nejdůležitější řeky jsou: Rio del norte a Západní Colorado s Gilou.

Podle podnebí rozeznává se: kraj horký na východním pobřeží s největší teplotou veškeré pevniny americké; kraj mírný na východních a západních úbočích a na nízkých rovinách, kde je skoro ustavičně jaro, s nejbujnějším rostlinstvem; kraj chladný na samé planině s poměrně drsným podnebním.

Mejiko uprostřed roviny anahuacké, s 140.000 ob.; jedno z nejkrásnějších měst Ameriky, s velkolepým chrámem, nádhernými budovami a dvěma velkými vodovody. Universita, továrny, důležitý obchod. La Puebla (85.000 ob.), nejstarší město na rovině anahuacké; Tampico a Vera Cruz (37.000 ob.), nejčelnější města obchodní ve velmi nezdravém kraji u samého zálivu; Merida (40.000 ob.) na Yucatanu, poblíž pobřeží severozápadního, obchod nůmořní (přístav Sizal); nedaleko zříceniny Uchmalu (p. Ujmalu) se sutinami chrámů, paláců, hrobek atd. — Oachaka (p. Oajaca, 25.000 ob.) nad ř. Rio verde, pěstování košenily, továrny a obchod; — Tehuantepec (14.000 ob.), na pobřeží velkého oceánu, — Acapulco (4000 ob.) s nejlepším přístavem mejickým při velkém oceánu; — Guadalajara (90.000 ob.), universita, doly, továrny; — Guanajuato (63.000 ob.), doly stříbrné, průmysl; San Luiz Potosi (40.000 ob.), doly stříbrné, obchod. — Na jižním pobřeží poloostrova Hondurasského leží britská osada Honduras, znamenitá toliko vývozem dřeva mahagonského a campechského, košenily a indyehu. Hlavní m. jest Balís (p. Balize).

P ř e h l e d.

V Mejiku daří se jak severním rostlinám tak i tropickým; nejúrodnější půdu má rovina anabuacká; orba ale velice se zanedbává. Vedle evropských druhů obilí a ovoce pěstují se: rejže, cukrovník, bavlník, tabák, kávovník, oliva a réva, jakož i více druhů rostlin domácích. Dřeva: campechské, žluté dřevo, fernambukové a cedrové dřevo. Ještě více se zanedbává chov dobytka; toliko mejický kůň se cení. Bedlivěji se pěstuje košenila. — Vele důležitá jsou doly. Vysočina jest bohatá na vzácné kovy; těží se tam na celé zemi nejvíce stříbra; kromě toho těží se zlato, rtuť, měď, železo; smaragdy, turkysy a také dýmanty. Průměrný výtěžek roční obnáší prý as 4000 hřiven zlata a as 2 miliony hřiven stříbra. Nejvíce dolů jest v Guanajuatě (zlato a stříbro), v Zacatecasu a Catorci.

Průmysl jest ještě více zanedbán než poľní hospodářství, některá odvětví nacházejí se doposud v kolébkách; poněkud značné jest pěstování košenily a pálení lihových nápojů. Ještě důležitější jest zlatnictví. V tkadlovství zaujímá přední místo hotovení zboží bavlněného.

Obchod jest nepatrný. Hlavní překážky jsou: nedostatek dobrých přístavů, nezdravé pobřeží, nedostatek silnic a splavných řek, časté převraty politické. — Vyváží se: stříbro, dřevo mahagonské a kampečské, vanilka, košenila, kakao a tabák.

§ 147. Středoamerické republiky.

8900 □m. = 490.060 □kil., 2.590.000 ob.; pom. lidnatost 304.

Mezi šíjí tehuantepeckou a panamskou leží široké náhorní roviny, jimiž se prostírají jednotlivá pásma horská; na okrajích planin těchto čnejší vysoké sopky. Pobřeží obou oceanů jest členité a tvoří více dobrých přístavů. Střední Amerika jest hojně opatřena vodou, četné řeky padají po krátkém toku do obou moří. Největší jezero jest j. Nicaragua, obstoupené vysokými sopkami. — Po dněbí jest na planině mírné, na pobřeží sice horké, nikoli ale nezdravé; skoro všude panuje ustavičné mírné jaro. Za počasí deštivého panují vichřice, bouře a zemětřesení; v suchém počasí (od listopadu do května) bývá na pobřeží hojně rosy, planina jest vyprahlou pouští. — Půda jest velmi přízniva hospodářství poľnímu. Plodiny jsou tytéž, jako v Mejiku. Na planinách provozuje se orba, na úbočích a pobřežích jsou sady. Nejdůležitější plodiny jsou: káva, kakao, tabák, dřeva (zvl. mahagonské a kampečské), modřil, košenila (zvl. v Guatemále), bavlna, cukr, balsam atd. — Chov dobytka jest dosti značný. — Z kovů těží se zlato, stříbro, olovo, měď (v Hondurasku) a železo (San Salvador); avšak výtěžek jest mnohem skrovnější než v Mejiku. — Průmysl jest nepatrný; dovážejí se výrobky hlavně z Velké Britannie. Nad míru příznivá zeměpisná poloha těchto krajů budí pozornost velkých států, zvláště Severní Ameriky a Anglie.

Obyvatelstvo jest velmi smíšené. Více než $\frac{1}{2}$ mill. bílé pleti, skorem 80.000 Indiánů, sotva 10.000 Černochoů; zbytek smíšené plně. Otroctví jest dokonale zrušeno. Římsko-katolická církev má nadvládu.

1. *Guatemala* (1920 □m. = 601.297 □kil., 1.180.000 ob.): Guatemala (60 000 ob.), na úrodné pl. níže; nejznamenitější pěstování červce; značný průmysl a čilý obchod karavanami k obojímu oceanu.

2. *San Salvador* (345 □m. = 18 995 □kil., 600.000 ob.): Dřívější hl. m. San Salvador bylo r. 1854 skoro docela zničeno zemětřesením; poblíž něho vystavěno nové hl. m. Kojutepek (p. Coyutepeque). Pěstování modřilu a tabáku. Nejdůležitější přístav jest La Unión u samého chobotu fonseckého.

3. *Honduras* (2215 □m. = 121 963 □kil., 350.000 ob.): Comayagua (20.000 ob.), nenepatrné hornictví; přístavy v zálivu hondurském Kabaljo a Truchiljo (p. Caballo a Trujillo); Olančo (p. Olancho) má nejbohatší doly zlaté.

4. *Nicaragua* (2736 □m. = 150.651 □kil., 400.000 ob.): Leon (25.000 ob.), poblíž velkého oceanu, na dobře vzdělané planině, čilý obchod; Realecho (p. Rialejo), nejlepší přístav velkého oceanu.

Východně od států Nicaraguy a Honduraska leží nezávislé „Království pobřeží mosquitského“ (n. Mosquitia) s 10 000 (dle jiných údajů 200.000) pohanských Indiánů. Bez mála veškerá země jest velkým lesem, jímž tekou řeky, pokryta. Půda jest nad míru úrodná, podnebí mírné a zdravé. Nejznamenitější osada Bljuffil (p. Blewfield).

5. *Costa Rica* (1011 □m. = 55.668 □kil., 135.000 ob.): San José (16.000 ob.) Cartago (20.000 ob.); Punta Arenas u samého chobotu nicovského,

§ 148. Západní Indie.

Západní Indií neboli Antile (as 4400 □m. = 242.277 □kil. a 4 mil. obyvatelů) nazývá se velké souostroví, které se prostírá mezi poloostrovy Floridou a Yucatanem až po samé ústí Orinoca a odděluje mejické a karajbské moře od oceanu atlantského. Souostroví skládá se ze tří skupin: z velkých Antil, z ostrovů bahamských a z malých Antil.

Antile jsou vesměs hornaté kromě Tabaga a Trinidadu; ostrovy bahamské jsou nízké a ploché. Severovýchodní jsou obklíčeny mohutnými jespy, mezi nimiž se nacházejí úzké, pro plavbu nebezpečné průlivy. Pobřeží jsou ponejvíce strmá a mají bezpečné přístavy. Velké ostrovy jsou úrodné, menším nedostává se často vody. Podnebí jest přeutěšené; velké parno bývá schlazováno mořskými větry. Zhoubný účinek mívají často vichřice podzimní provázené strašnými lijáky a bouřemi na sklonku deštivého počasí (od května do listopadu).

Poměry kulturní. — Západní Indie jest nad míru bohatá na nejmznanitější domácí a zdomácnělé plodiny; poměrně má nejvíce sadů ze všech zemí. Obchodní plodiny jsou: káva, cukr, tabák, piment a bavlna. V sádech španělských a nizozemských pracují černí otroci, jichž se čítá více než $\frac{1}{2}$ milionů. — Chov dobytka provozuje se v nejznačnějších rozměrech na ostrově Kubě; vnitř tohoto velikého ostrova pasou se na savaních veliká stáda skotů a koní polodivokých. — Hornictví jest nepatrné, výtěžek kovů skrovný. Toliko soli se těží jak z moře tak i z několika jezer solných. Průmysl jest taktéž nepatrný; veškeré zboží tovární dováží se z Evropy.

— Vedle sadů jest obchod hlavním zdrojem výživy. Nabývá stále větších rozměrů.

Obyvatelstvo jest smíšené. As 850.000 Evropanů a Kreolů, as 2 mill. černochoů, 1.300.000 barevných (mulatů) a bez mála 9000 Indiánů (na některých malých ostrovech). Bílí a barevní ve španělských a francouzských osadách, jakož i v Haiti, jsou katolíci, v ostatních osadách větším dílem protestanti. Černochové jsou dílem ještě pohané, na o. Haiti a ve španělských osadách katolíci.

Kromě ostrova Haiti přísluší ostrovy některým evropským státům obchodním.

Haiti (druhdy Hispaniola n. St. Domingo) 1318 □m.=72.573 □kil., as 708.000 ob., mezi nimi as 30.000 bílé pleť, více než půl mill. černochoů, ostatek mulati. Vnitrozemí jest hornaté. Největší rovina prostírá se na jihozápadě. Vedle malých řek má ostrov také několik jezer slaných. Podnebí jest celkom nezdřavé. Nyní jsou dva státy na ostrově tom: *Haiti* (na západě), republika. Hl. osada: Port au Prince (p. Port au Prince, 21 000 ob.) v bařinatě, nezdřavé krajině se znamenitým obchodem; *Kap Haitien* (15.000 ob.) zdřavá a krásná, obchod námořní. —

San Domingo (na východě), republika. Hl. os. San Domingo (16.000 ob.), nejstarší od Evropanů v Americe založené město, se zbrojnicí, přístavem, rozsáhlým obchodem námořním. Vnitř země San Jago (14.000 ob.) a Vega (9000 ob.).

Španělské osady.

a) Kuba (s příslušenstvím 2158 □m.=118.825 □kil., 1.370.000 ob., mezi nimi 764.000 bílé pleť). Největší, nejúrodnější a nejbohatší z Antil. Uvnitř jsou hornatá a říční, má ostrov tento na plochých pobřežích četné zátoky a přístavy. Podnebí jest sice horké, přece však mírnější nežli na ostatních Antilech; vnitř jest zdřavé, avšak na plochem pobřeží žiřtívá žlutá zimnice.

Nejdůležitější plodiny jsou: cukr, káva a tabák. Roční výtěžek se cení na 300 mill. dol. Výtěžek mědi jest znamenitý; mědi se vyvážá as za 4 mill. dol. V novější době učiněny v polním hospodářství a v továrnictví znamenité pokroky. Všecka větší města jsou mezi sebou spojena železnicemi a pravidelnou paroplavbou. Osady: Havana (200.000 ob.) silně opoვნěné hl. m., s výtečným přístavem, nádhernými paláci, velkou zbrojnicí, lodnicemi, střediskem obchodu španělsko-amerického; továrny na doutníky a čokoládu, universita, škola plavecká. — San Chago (p. Jago, s příj. de Cuba 30.000 ob.) druhdy hl. m., přístav bývá zřídka navštěvován. Pro obchod vnitrozemský jest důležité m. Puerto Principe (50.000 ob.); velké továrny na doutníky. Matanzas (27.000 ob.), důležité město obchodní.

b) Puerto Rico.

Hlavní plodiny jsou cukr a tabák, méně káva a bavlna. Chov dobytka (skotu a koní) jest značný, rovněž také hornictví. — Hlavní osada: St. Juan de Portorico (30.000 ob.) silně opeვნěná, s rozsáhlým obchodem námořním.

Britské osady.

a) *Jamaika*. Ostrov jest hornatý. Podnebí jest velmi horké, pouze v hornatých krajích mírnější. Nejdůležitější plodiny jsou: káva, cukr, rum a piment. Velké lesy jsou bohaté na dřeva barevná a stavební. — Chov dobytka jest značný. Vyvážá se cukr, rum, káva, mahagoni a piment. — Hl. m. a sídlo guvernera: San Jago de la Vega (6000 ob.), nedaleko pobřeží; nejdůležitější obchodní město britské Kingston (36.000 ob.), s opeვნěným přístavem.

b) Ostrovy bahamské z větší části nízké ploché ostrovy skalné.

c) *Malé Antilly*. Nejdůležitější jsou: Santa Lucia, Barbadoes (r. Barbados), Tabago, Trinidad a j. — Nejlépe vzdělán a nejvíce zalidněn jest Barbadoes; hl. plodinou jest cukrovník. Bridžtaun (p. Bridgetown, 15.000 ob.), nejdůležitějším obchodním městem ale jest Poent a pitr (p. Pointe à Pitre, 15.000 ob.) — Na Martinique jest Port de France (7000 ob.), opeვნěným hlavním městem, naproti tomu jest Saint Pierre (20.000 ob.) největší město francouzských Antil s velmi

Francouzské osady.

Z malých Antil náleží k Francii: Guadeloupe (s 3 ostrovy vedlejšími), dvě třetiny ostrova sv. Martin a, konečně nejbohatší francouzská osada v Západní Indii Martinique. — Na Guadeloupe jest hlavní město Basse-Terre (10.000 ob.), nejdůležitějším obchodním městem ale jest Poent a pitr (p. Pointe à Pitre, 15.000 ob.) — Na Martinique jest Port de France (7000 ob.), opeვნěným hlavním městem, naproti tomu jest Saint Pierre (20.000 ob.) největší město francouzských Antil s velmi

značným obchodem. Francie vyváží z těchto osad: cukr, kávu, kakao, rum, tabák dřeva a dováží tam výrobky průmyslové.

Nizozemské osady.

Saint Eustache s hl. m. t. jm. (6000 ob.) s žilým obchodem, svobodným přístavem; — o. Saba a třetina ostrova sv. Martina, Curaçao s opevněným hl. městem Willemstadt (8000 ob.). Plodiny: cukr, tabák, bavlna, káva, kakao, sůl.

Dánské osady.

„Panenské“ ostrovy: Son Kroa (p. St. Croix) s hlavním obchodním městem a přístavem Christianstadt (6000 obyv.), St. Jean a ostrovy sv. Tomáše s opevněným hlavním městem Charlotte Amalie (12.000 obyv.). Tyto ostrovy jsou velmi úrodné; hlavní výrobky jsou cukr a rum.

Švédskou osadou jest pouze ostrov St. Barthélemy s hlavním městem a svobodným přístavem Gustavia (10.000 ob.). Ostrov jest hustě zalidněn, výborně vzdělán, zdravý; nedostává se ale vody pitelné. Plodiny: bavlna, cukr, indyč, kakao, tabák a mořská sůl.

C. Jižní Amerika.

§ 149. Tropický sever jižní Ameriky.

1. *Guyana* č. *Gviana* (přes 9000 mil = 495.567 kil.). Na pobřeží atlantského oceánu náplav s velmi nezdavým podnebím. Země vyvyšuje se poněkud v planinu, kterouž se prostírají lesnatá pásma Sierry Parime. Půda jest velmi úrodná (káva, bavlna, cukr, kakao, tabák, indyč, pepř a j. v.). Osady Britů, Nizozemců a Francouzů neprostírají se od pobřeží daleko do země; uvnitř bydlí četné kmeny svobodných Indiánů.

a) *Britská Guyana* (4700 mil = 256.096 kil., 155.000 obyv.). Vyváží se: cukr, rum, káva, dříví. — Hlavní město s nejznámějším obchodem *Džardžtau* (p. Georgetown, 25.000 ob.).

b) *Nizozemská Guyana* (č. Surinam, 2810 mil = 154.176 kil., 58.000 ob.). — Vyváží se: káva, cukr, kakao, bavlna, indyč, tabák, dříví. Opevněné hlavní město *Paramaribo* (24.000 ob.).

c) *Francouzská Guyana* (n. Cayenne, 1650 mil = 90.853 kil., 25.000 ob.), zanedbaná osada. Plodiny: bavlna, pepř a hřebíčky. Opevněné hlavní město *Cayenne* (3000 ob.), na ostrově pokrytém lesem a bařinami. Velmi nezdavé podnebí.

2. *Republika Venezuela* (17.300 mil = 946.588 kil., as 2.200.000 obyv.). Na západu prostírají se východní Kordillera novogranadská; na jihovýchodu vystupuje hornatina Sierry Parime, dosahující až k pravému břehu Orinoka. Mezi oběma vysočinami prostírají se hojně svažující roviny Orinoka, zanámající dvě třetiny veškerého území. Západní a severní část roviny jsou *Ljany* (p. Llany); lesnatá rovina (selvy) zanámají jihovýchodní část; tyto pralesy souvisí s oněmi nad řekou Amazonek. — Země jest velmi bohatá na plodiny (zejména: bavlna, tabák, cukr, káva, kakao, obilí, jižní ovoce a j. v.). V pralesích výtečné dříví k stavění a dříví barevné. V Ljanech velká stáda polodivokých koní a skotu. Hornictví provozuje se toliko skrovnou měrou; průmysl není značný.

Nejznamenitější osady jsou: Carracas (50 000 ob.) hl. m.; universita, opevněný přístav, La Guaya (15.000 obyv.); Puerto Cabello (8000 obyv.), důležitý obchod; Ciudad Bolívar, nejdůležitější město nad Orinokem; Aroa s bohatými doly mědnými; Varinas (12.000 ob.), výborný tabák. — Maracaibo (25 000 ob.) nad průplavem spojujícím jezero Maracaibské s mořem, s lodnici a značným obchodem námořním.

3. *Sjednocené státy Kolumbijské n. Nová Granada* (16.800 □mil = 925.057 □kil., 2.900.000 obyv.). Kordillery novogranadské značí se rozštěpením na tři pásma uzavírající podélné doliny řeky sv. Magdaleny a Kauky. — Plodiny země jsou celkem tytéž jako v sousedních státech. Veliké jest bohatství kovů. V západních Andech a v dolině Kauky těží se značné množství zlata, pak platina a stříbro; ve východních jsou bohaté doly smaragdů a mědi. Vyváží se: tabák, kůra čínová, klobouky panamské, obilí, dřeva, zlato a j. v.

Bogota (n. Santa Fè de Bogota, 50 000 obyv.), má drsné, vlhké podnebí, častá zemětřesení; Muza a Somondoco s nejbohatšími doly smaragdovými; Antioquia (18 000 ob.), v okolí bohaté doly zlaté; — Pamplona a Moniquira, bohaté doly mědné; — nad Kaukou u Kali a Icuande doly platinové; u Barbacoas znamenité rýžovny na zlato, u Zipaquire velké doly solné. Nejdůležitější místo obchodu jest Cartagena (28.000 ob.) na písčitém ostrově, opevněné; velmi nezdравé podnebí.

Panama (8000 ob.). Roku 1855 otevřená železnice přes šíji panamskou spojuje město Aspinvall s městem Panamou. Ostrovy perlové v zátoci panamské (lovení perel).

§ 150. Tropický jih jižní Ameriky.

1. *Republika Ecuadór* (10.300 □mil = 5,522.809 □kil., 1,300.000 obyvatel, mezi nimi mnoho Indianů).

Menší západní část země jest pokryta velehorami, větší východní náleží k lesnaté nížině Maraňonu. Kordillery ecuadorské n. kitské (p. quitské) prostírají se zemí dvěma pásmy obkličujícími doliny a planiny. Proslulým podnebím, ustavičným skoro jarem, bujným rostlinstvem a lidnatostí, zároveň však zemětřesením a sopečnými výbuchy vyniká **planina kitská** (p. quitská). Spousta Kordiller dostupuje největší výšky v Ecuadoru; v západním pásmu čnejší: Pichínca (p. Pichincha 15.000' = 4741 m.), Čimboraso (p. Chimborazo, 20.150' = 6369 met.); — v pásmě východním: Cotopaji (17.700' = 5595 m.), Antisana (18.000' = 5689 m.) a Cayambe (18.400' = 5876 m.). **Maraňon** tvoří valnou částí rozhraní mezi Ecuadorem a Peruanskem a přijímá ve východní nížině ecuadorské četné řeky, mezi nimi nejznamenitější Napa a Pitomajo. — Plodiny přírodní jsou tytéž jako v Nové Granadě. Na planině quitské provozují se rozsáhlou měrou orba a chov dobytka; zároveň pěstuje se červec; výtečnou plodinu lesní jest kůra čínová. V říši nerostů těží se zlato, stříbro, rtuť, síra, smaragdy a j. Průmysl, zejména ve zboží tkadlovském, se zvelebuje, taktéž i obchod. Vývoz: mezci a skot, sušené maso hovězí, máslo a sýr, vosk, obilí, sůl, čina, kakao, tabák, bavlna a j.

Země jest rozdělena na tři kraje; znamenité osady jsou: Kito (p. Quito, 76 000 ob.) na úpatí Pichínchy, 9000' = 2844 m. zvýší, s ustavičným jarem (teplota mezi + 11 $\frac{1}{2}$ a + 13° R.); nádherné město; palác republiky, dřívější kolej jezovitu

a klášter františkánský. Četně navštěvovaná universita. Guayaquil (22.000 ob.); Riobamba poblíž Chimboraza, doly siřné; u Loja (10.000 ob.) veliké lesy čínčonové s nejlepší čínou; — Cuenca (25.000 ob.), bavlna, klobouky panamské a zadržované ovoce.

2. *Republika Peru* (24.000 □m. = 1.321.512 □kil., 2.500.000 ob., mezi nimi skoro 1 milion Indianů). **Kordillery peruanské** s vrcholy více než 20.000' = 6322 m. vysokými obkličují několik planin, mezi nimiž jest největší **planina j. Titikaky**. Skládají se ze dvou oddělení: menší jižní část obkličuje vrchoviště řeky Ucayali; severní skládá se z tří rovnoběžných pásem, z nichž obě západní obkličují dolinu Maraňonu, východní však obmezuje rovnoběžnou dolinu Huallagy. Toliko skrovná část země náleží k nížině Maraňonu. — Peru jest nad míru bohaté na vzácné kovy. Druhy se tam nejvíce těžilo z zlata, a výtěžek stříbra byl toliko v Mejiku větší; nejvýdatnější byly stříbrné doly potoské a zlaté doly v La Pazu (nyní v Bolívii). Kromě toho těží se platina, rtuť, měď a cín, ledek v neobyčejném množství; konečně uhlí a sůl. Nyní těží se do roka toliko as 1000 hřiven zlata a 220.000 hřiven stříbra. Vedle obilí pěstují se bavlník, kávovník, cukrovník, modřil, léčivé byliny, dříví barevné. Ze zvířat chovají se lámy a vikuně pro jemnou vlnu na planinách ve velkých stádech. Obromné spousty guana na pobřežních ostrovech. Obchod nachází se skoro docela v rukou Angličanů.

Důležitější města jsou:

Lima (110.000 ob.), hl. m., má nad míru bohaté chrámy, nejstarší universita americká. Důležitý průmysl (vlna, bavlna, zboží zlaté a stříbrné, usně, sklo); rozsáhlý obchod. Callao (r. Kaljao), přístav Limy. Báňská města jsou: Huanca Velica, zlaté, stříbrné a nejbohatší rtuťové doly země; — Pasco, Lauricocha a Tarma, doly stříbrné (v posledním z nich těží se měsíčně za 1/2 mill. doll. stříbra). — Arequipa (40.000 ob.), značný průmysl a obchod.

3. *Republika Bolívie* (as 25.000 □mil = 1.376.575 □kil., 2.000.000 obyv.). — V horském uzlu potoském rozcházejí se **Andy** dvěma pásmy, z nichž východní s vysokými vrcholy Illimani (22.000' = 6954 m.), Nevada de Sorata (23.000' = 7270 m.) a j. obmezuje **planinu bolíviskou**. Vysočina sklání se na východě k rovinám Maraňonu a Ria de la Plata; na pobřeží oceanu prostírá se vyprahlá poušť Atakama. Četné řeky vtékají dílem do Maraňonu, dílem do La Platy; nej-důležitější přítok onoho jest Madeira, tohoto Pilcomajo. — Plodiny zemské jsou tytéž jako v Peruansku. Nejdůležitější jest hornictví, zvláště stříbrné doly v Potosi a Chuquisaca, ložiska zlata v Curabayi; také se těží značné množství mědi, cínu, železa, ledku, síry atd. Průmysl není značný; obchod roste. Bolívie má jediný přístav Cobiji a vyváží zboží své z peruanských přístavů. Obchod nachází se větším dílem v rukou Angličanů, Američanů a Francouzů.

Důležitější města jsou:

Óukisaka (p. Chuquisaca, 24.000 ob.), na planině, hl. m.; nejznamenitější průmysl v La Paz (76.300 obyv.) na planině j. Titikaky; — nejdůležitější báňské město Potosi (22.800 ob., více než 12.000' = 3793 m. nad hladinou mořskou); — Kocabamba (p. Cochabamba, 40.000 ob.).

§ 151. Císařství brasilské.

151.973 □m. = 8.368.089 □kil., 10.250.000 ob. (více než 5 mill. bílých a míšenů [mezi nimi 1.3 mill. bílé pleť], $2\frac{1}{2}$ mill. černých [až do r. 1871 otroci], $\frac{1}{2}$ mill. divokých Indianů). Převahou katolíci. Pom. lida. 1400. — Hranice?

Asi třetina veškerého povrchu Brasilie jest vysočinou, více než $\frac{2}{3}$ jsou rovinaté. Vysočina, mezi pobřežní rovinou a nížinami nad Maraňonem a La Platou; skládá se z náh. rovin, z nichž vystupují pásma rovnoběžná s pobřežím, mezi nimiž jsou nejdůležitější pobřežní pásmo (Serra do Mar), střední pásmo (Serra do Villa Rica) a pásmo tvořící rozhrání vodstev (Serra dos Vertentes). Tato pásma jsou od sebe oddělena širokými dolinami podélnými a opět spojena mnohonásobně příčnými hřbety. Mezi brasilskou vysočinou a horstvem Sierra Parime prostírá se ohromný úval Maraňonu. Jehožto vedlejšími úvaly jsou nížiny Orinoka a La Platy. Úzká rovina pobřežní jest mnohonásobně prorvána a má několik dobrých přístavů. Mezi řekami zanímá první místo **Maraňon** (viz str. 25); přijímá více než 100 splavných řek, mezi nimiž jsou nejznamenitější (v pravo): Ucayali, Purus, Madeira, Tapažos (p. Tapajoz), Šingu (p. Xingu), Tocantim; — (v levo): Japure (n. Caqueta), Rio Negro (s Cassiquiarem). — Do atlantského oceanu vtékají kromě toho: **Paranáiba** (p. Paranahyba) a **San Francisco**. — **Parana** s přítoky **Paraguayem** a **Uruguayem**, má taktéž zřídla svá v brasilské vysočině. — Mezi četnými jezery jsou největší **Patos** a **Mirim**.

Podnebí jest zdravé a lahodné. Rozeznává se dvojí počasí: vlhké s velikým vedrem, strašlivými bouřemi a silným deštěm od listopadu do března; suché chladnější od dubna do října.

Brasilie jest rozdělena na 20 provincií; 16 jich leží na pobřeží, 4 u vnitrozemí. Nejdůležitější osady jsou:

A. V provinciích pobřežních:

Rio de Žanéro (p. Janeiro, 420.000 ob.), hl. a sídelní m. císařství, s překrásným přístavem; opevněno několika tvrzení. První obchodní a průmyslové město Brasilie. — Universita, hvězdárna, botanická zahrada, četné školy odborné, peněžna, brnařny na diamanty, klenotnictví, cukrovary, továrny na bavlnu a plachty, veliké varny na tuk velrybí. Středisko obchodu jihoamerického, jenž se nachází větším dílem v rukou kuptů anglických, německých a francouzských. Paroplavba. — **Boa Vista**, letohrad císařský. **Báia** (p. Bahia n. San Salvador, 150.000 ob.) nad překrásnou zátokou Věch Svatých; druhé obchodní město říše; velká lodnice; ckr., bavlna, tabák. — **Pernambuco** (80.000 ob.), třetí přístavní a obchodní město Brasilie; obchodní spojení s Východní Indií, Evropou a Afrikou; mnoho angl. a holand. obchodníků. Vývoz brasilského dřeva. — **Pará** (nad ústím Pary) a **Paranahyba**, přístavy se značným vývozem. V **Porto Seguro** přistál Cabral, jenž objevil pobřeží Brasilie r. 1500. **San Paolo** (30.000 ob.) v úrodné zdravé krajině; znamenitý průmysl.

B. U vnitrozemí.

Oiro Preto (p. Ouro P., druhdy Villarica 15.000 ob.), ložisko diamantů a zlata. **Villa Boa** (n. Goyaz), bohaté rýžovny zlata. **Cuyaba** (10.000 ob.), proslulé doly v celém okrese.

P ř e h l e d.

Brasilie, jedna z největších říší, vyniká hojností a rozmanitostí plodin přírodních, jako málokterá země. Přece však jsou toliko 3% povrchu skutečně vzdělávanou půdou. Sem náleží především kraje pobřežní, u vnitř země toliko kraje vynikající hornictvím. Nejvíce

se pěstují: kávovník, cukrovník, bavlník, tabák, kakaovník a rejže. Výborně se daří palmy, banany, koření a léčivé rostliny.

Bujné pastviny podporují chov dobytka. Přední místo v hornictví zauímají drahé kameny a kovy (Brasílie je nejbohatší země na diamanty). Nepatrný průmysl. Obchod usnadňují vnitř země četné splavné řeky (paroplavba po Marañonu, Río Negru a Tocantinsu); nedostatek silnic. Doposud pět dílem započatých, dílem dohotovených železnic. Nejvíce zboží vyváží se do Unie, Anglie a Hamburka (zvláště káva). Nejvíce zboží se dováží z Anglie a osad jejich (zboží bavlněné). O duševní vzdělání lidu pečuje se příliš málo; národních škol jest poměrně málo i jsou slabě navštěvovány. Přece však jeví se i v tomto ohledu v nejnovější době ustavičný pokrok.

§ 152. Mimotropický jih jižní Ameriky.

Republika Čile (p. Chile; 6200 □mil = 341.391 □kil., 2,084.000 obyvatelů; toliko 150.000 obyv. bílé pleti, ¼ mill. černochů, ostatní smíšenci a Indiáni).

Chile jest kraj pobřežní, prostírající se podél velkého oceanu. Východní hranici tvoří hřeben jednopásmenných jižních Andů, bohatý na osněžené vrcholy (Aconcagua více 21.800' = 6890 m.), sopky a kovy. S Andů hrnou se četné řeky pobřežní do oceanu. Severně od řeky Coquimbo jest poušť Atakama; jižní část jest malebně krásná, dobře vzdělaná, jedna z nejutěšenějších zemí. „Jihoamerická Itálie“ plodí jižní ovoce, olivy, víno, ovoce, tabák, konopě a len výborné jakosti a v hojné míře. — Chová se velmi mnoho dobytka, zvláště skotu a koní. Z kovů se nejvíce těží mědi, pak také zlata (as 4500 hřiven) a stříbra (as 200.000 hř.), železa, olova, kamenného uhlí atd. Průmysl jest posavad nepatrný; čelnější výrobky jeho jsou: hrubé sukno vlněné, zboží měděné a hliněné. Námořní obchod jest poměrně značný; střediskem jeho jest Valparaiso. Vyváží se zvláště mouka, obilí, měď, stříbro, vlna, kůže, dříví, loj. Železnice.

Chile jest nejspokradanější stát mezi republikami jihoamerickými; obyvatelstvo jest pohostinné, prostých mravů, hospodářf pilné. Jen na nejzápadním jihu (v Araukarii) bydlí nezávislí Indiáni, provozující orbu a chov dobytka.

Nejznamenitější osady jsou: Santjago (115.400 ob.), v úrodné, vlnoplošné rovině, přívětivé, pravidelně stavěné město, s universitou a dobrými školami. Severně od něho leží nejznamenitější doly mědné v Quillote a doly zlaté v Petorece; — Valparaiso (70.400), rychle zkvétající obchodní město, jeden z nejznamenitějších přístavů velkého oceanu, opevněný; důležité stanické pro loď plouvoucí kolem mysu Hornova; Valdivia (8.100 ob.) výborný opevněný přístav.

Ostrov Chile jest úrodný, avšak slabě zalidněn. Ostrovy Juana Fernandea jsou úrodné a mají překrásné podnebí.

2. *Argentina* (u. Sjedinené státy ř. „Rio de la Plata“; 25.500 □m. = 1,404.106 □kil., 1,801.000 obyv. *)

*) Kromě toho náleží k území Argentiny stepní okres Gran Chaco (as 100.000 volných Indiánů) a jižní poušť až k ř. Río Negro.

Na západní hranici prostírá se pásmo **Andů čilských**. Na úpatí hornatiny rozkládají se nesmírné travnaté stepi (bez stromů), tak zv. pampy. Na západě přecházejí pampy v náhorní rovinu solných močálů se slanými jezery. Nad řekami jest půda velmi úrodná, bývá však často zaplavována. — Hlavní řeka jest **Parana** (zvaná u samého ústí Rio de la Plata), rozvodňující se v červnu a prosinci. V pravopříjímá pohraničnou řeku Paraguay (u Concepciona) a v levo pohraničnou řeku Uruguay (poblíž ústí). Kromě něho vlévají se do Atlantiku Colorado a pohraničná řeka Negro. Četné řeky vlévají se u vnitrozemí do slaných jezer. — Orba se ještě velmi zanedbává; znamenitější jest chov dobytka, zvláště na pampách, kde se pasou ohromná stáda skotu a koní polodivokých, tvořící hlavní bohatství země. Hornictví jest nepatrné, totéž platí o průmyslu. Naproti tomu zvelebují se obchod; střediskem obchodu námořního jest město Buenos Ayres. Vyvážejí se: Kůže, rohy, vlna, loj, nasolené maso, trest masná a j. v.

Konfederace skládá se ze 14 států. Znamenitější osady jsou:

Parana (15.000 obyč.), hlavní město konfederace; nejznamenitější město obchodní jest Gvalerghajču (p. Gualaguaychu, 10.000 ob.), množství kupců evropských. Cordova (25.000 ob.), obchod v látkách vlněných a v sukni; Salta (11.300 ob.) dobytčí trh. Catamarca, sady bavlníkové, Mendoza (11.000 obyč.), výborné víno. Severně odtud leží bohaté stříbrné doly Uspalatské. Buenos Ayres (171.200 ob.), na pravém břehu La Platy, který jest zde 8 mil široký. Znamenitý obchod; obchodní skladiště pro veškeré vnitro jižní Ameriky (výjma Brasílii); vývoz nesmírného množství kůže, rohů, masa a loje. Obchodní spojení s Anglií, Uníí a západními státy evropskými.

3. *Republika Uruguay* (také Banda Oriental, 3200 □mil = □kilom., 250.000 ob.).

Z Brasílie prostírají se horstva do země, mezi nimiž leží rovina Ria Negra; na západě a na jihu jest úrodná nížina s výbornými pastvinami. Četné řeky zavlažují zemi, nejdůležitější jsou však pohraničné řeky, na západě Uruguay (s Riem Negrem), na jihu La Plata.

Nejznamenitější osady jsou: Montevideo (85.000 ob.) na vysokém břehu La Platy; prostranný přístav se skrovnou hloubí. Obchod nachází se skoro výhradně v rukou francouzských. U samého ústí La Platy leží opovněný přístav Maldonado (5000 ob.); také město Colonia del Sacramento má dobrý přístav.

4. *Republika Paraguay*; 6000 □m. = 330.378 □kil., 1.337.000 ob., as 10% bílé pleti, ostatně mnoho Indiánů, kteří jsou dílem ještě pobané. Na východě jest hranicí řeka Parana, na západě řeka Paraguay; obě se spojují na jižní hranici. Východní částí prostírají se větve brasílské hornatiny; západní jest nížinou částečně močalovitou; býváť zaplavována Paraguayem. Obyvatelstvo provozuje orbu; také pěstuje se bavlník, cukrovník a tabák; rozsáhlé jsou sady čaje paraguajského (maté). Stáda skotu a koní. Skrovný průmysl.

Hl. m. Assuncion (25.000 ob.) nad Paraguayem, skladiště veškerého obchodu. V okolí Villaricy (9000 ob.) nejvíce čaje paraguajského.

5. *Patagonie*; — *jihomoerická souostroví a jižní země polární*.

1. Na jihu Čilska a Argentiny prostírá se až k jižnímu konci pevniny Patagonie obsahující 16—18.000 □m. = 881.007—991.133 □kil. Dělí se na dvě části. Na západu prostírají se patagonské Kordillery, pokryté na úpatí hustými lesy. Půda jest vlhká, podnebí

mírné; skoro ustavičně panují deště a mlhy a často objevují se strašlivé vichřice. Poblíž pobřeží nacházejí se četná souostroví. — Na východě sklánějí se Andy k nížině bohaté na jezera, močály a stepi bez stromů. Na severu jsou rozsáhlé pastviny s velkými stády koní a skotu. Obyvatelé jsou divočí, pohanští Indiáni, Patagonové, dělící se na více kmenů. Živí se lovem, někteří také chovem dobytka; jsou obratní jezdci a lovci. Nad průlivem Magelhaensovým a na jižních ostrovech bydlí Pešeráci.

2. Jižně od průlivu Magelhaensova leží souostroví ohnivě. Největší ostrov jest země Ohnivá; jižně od této ostrovy Státův; jižním koncem nejjihnějšího ostrova Hooranova jest mys Hoorův. Obyvatelstvo žije se lovem ryb. Britské souostroví Falklandské. Dva velké ostrovy nazývají se Západní a Východní Falkland. — Souostroví Aurory, Jižní Georgie, Země Sandwicheva, Jižní Orkady, Jižní o. Shetlandské nemají vyššího rostlinstva.

Austrálie a Oceánie.

160.000 □m = 8.810.070 □kil., 4 $\frac{1}{2}$ mill. obyvatelů.

§ 153. Pevnina Australská a kolonie britské.

A. Pevnina č. vlastní Austrálie. Vodorovná členitost pevniny jest na severu a jihu poměrně skrovná; avšak na jihovýchodě jest Austrálie nad míru bohatá na četné zátoky a přístavy, kteréž staly se střediskem plavby na jižní polokouli a hlavním podnětem kolonisace. Více než $\frac{3}{4}$ pevniny jsou ještě docela neznámy, ba ani území od Evropanů osazené není ještě důkladně prozkoumáno; nelze tedy o kolmém rozčlenění mnoho určitého zdělití. Celkem má, jak se podobá, převahu rovina; z pobřežních krajů vystupují osamělá pásma horská, která však nevynikají ani rozmanitostí ani velikolepostí. — Pevnina má málo vodstev ustavičně tekoucích; jílovitá půda její vsává do sebe vláhu velmi rychle. Všecky nám povědomé řeky Austrálie mají skoro stejný ráz (viz str. 26). Co do podnebí rozeznáváme tři větší kraje: severní, docela tropickou Austrálii (od 11—25° j. š.); — střední subtropickou v jižní polovici pevniny; — jižní mírnou (ku které náleží též Tasmanie a Nový Zéland). V tropické Austrálii tvrdí povětrnost monsuny; v subtropické střídá se suché a deštivé počasí; často panuje velké trvalé sucho, při něm horký žhavý vítr; ani stébla trávy nelze spatřiti, ovce a skot pocházejí houfně; v jižní Austrálii jest podnebí mírné a pokládá se za zdravé, ačkoli se teplota nad míru rychle mění.

Rostlinstvo jest velmi bohaté. Pralesů vlastních zde není; stromy objevují se ve skupeních. Ve východní a jižní Austrálii daří se evropské druhy ovoce, zeliny a obilí. Vinařství provozuje se

v některých krajinách s úspěchem. Počali se také pěstovati tabák, bavlník a cukrovník; nedostává se však sil dělných.

Australie jest co do zvířeny „zemí odporů“. Ptactvo vyznamenává se nádhrou barev; velmi četné jest ptactvo vodní. Velkých čtvernožců a vlastních dravců v Australii není.

Domorodci náležejí k černochům australským (negritas), smés to z malajského a etiopského plemene. Nacházejíce se na nízkém stupni vzdělání, hynou ustavičně. Řeč jejich různá se podle kmenů. — Nával přistěhovalců z Evropy a Ameriky, jmenovitě Angličanů, Irů, Němců, Francouzů a Číňanů jest velmi silný.

Velká Británie ošobuje sobě nadvládu nad veškerou pevninou australskou; soudní zřízení a správa nápodobeny jsou podle vzoru anglického.

B. Osady Britské.

1. *Nový Jižní Uelš* (p. Wales, 456.000 ob.). Předním zdrojem výživy jest orba a chov dobytka, zvláště chov ovcí.

Sydney (p. Sydney, 80.000 obyv.), nejznamenitější obchodní město australské, středisko paroplavby a lovu velryb na jihu, se značným průmyslem, universitou, hvězdárnou, botanicou zahradou. Železnice vede odtud do Paramatty, Liverpoolu, Campbelltownu a Goulbournu. Telegraf do Melbourne a odtud do Edlidy (p. Adelaidy) a Tasmanie. — Paramatta (12.000 ob.). — Bedserst (p. Bathurst, 6000 ob.) středisko nejznamenitějších ložisek zlata. — Newcastle a Métlend (p. Maitland), spojená železnicí, ložiska uhlí; Ophir, ložiska zlata.

2. *Kuinslend* (p. Queensland) nad zálivem moretonským, 31.400 □m. = 1,628,978 □kil. a 100.000 ob. Hl. m. Brisbane (p. Brisbane, 6000 ob.)

3. *Viktorie*, dříve „šťastná Australie“. Obyv. více než 1/2 mill. Ložiska zlata. Znamenitý jest také vývoz vlny.

Melbérn (p. Melbourne, 150.000 ob.), v úrodné krajině, důležité město obchodní; vývoz vlny, zlata a vína; poštovní a telegrafní spojení se Sydnem a Adelaidou; podmořský telegraf na Tasmanii; železnice ku zlatým dolům sandhurstským, paroplavba. Uiljemstoun (p. Williamstown, 5000 ob.), přístav. — Griflóng (p. Greelong, 30.000 ob.), sklady vlny.

4. *Jižní Australie* (více než 17.000 □m. = 936.070 □kil., 178.000 obyvatelů). Doly měděné a olověné.

Osady: Edlid (p. Adelaide, 50.000 obyvatelů), poblíž ústí řeky Torrensa; Port Henry.

5. *Západní Australie* (46.000 □m. = 2,532,898 □kil., 22.000 ob.). Poněvícé písčité roviny, nedostatek dobrých přístavů a velkých řek. Dobré pastviny. Hlavní osada: Perth (3600 obyv.) nad řekou labutí; přístav Frimantl (p. Fremantle).

6. *Tasmanie*, britský ostrov oddělený od pevniny průlivem. Sladné hotnatiny střídají se s úrodnými, dobře svlaženými planinami. Obyv. 100.000, domorodců zde není více. Značnější osady: Hobartaun (p. Hobartown, 20.000 ob.); Launceston (8000 ob.).

7. *Nový Zéland* = dva ostrovy náležející Angličanům a oddělené průlivem Kukovým (p. Cookovým); v jihu jich leží ostrov Stjuerdův (p. Stewartův). Veškeré obyvatelstvo obnáší as 220.000, mezi nimiž přes 70.000 Evropanů. Severní ostrov jest dílem nízkou rovinou, dílem hornatý; více než 50 sopek, z nichž jedna toliko jest činná. Hl. m. Aklánd (p. Auckland, 220.000 ob.). Jižní ostrov má úrodné doliny a travnaté roviny, na západě ale alpské hornatiny. Novozélandský len. Osady: Nelson (9000 ob.), Canterbury (7000 ob.) na východním pobřeží.

§ 154. Australské ostrovy.

1. *Francouzská gubernie Nová Kaledonie* s ostrovem téhož jména a přístavem Balade (Porte de France); souostroví Lajelty (p. Loyalty). Ostrovu N. K. užívá se k deportaci.

2. *Nové Hebridy* — hornaté a lesnaté ostrovy; uvnitř jsou sopky a horká zřídla.

3. *Souostroví suatokřížské* — sopečné; největší ostrovy: Nitendi a Santa Cruz.

4. *Ostrovy Salomonovy* — sopečné;

5. *Nová Británie* — ostrovy hornaté a lesnaté; sopky. Obyv. jsou Papuové (černí).

6. *Admiralitské ostrovy*. Ostrovy tyto jsou skoro neznámy; Papuové.

7. *Archipel Louisiade*. Sem nepřibyla ještě žádná loď evropská, aby prozkoumala ostrovy tyto, protože jsou zcela neznámy. Papuové.

8. *Nová Guinej*. Jen jednotlivá místa jsou zde známa, tato jsou lesem pokryta a obydlena nejkrásnějším ptactvem světa. Papuové. Západ vlastní si Hollandané.

9. *Ostrovy Palaoské* a 10. *Marianiny* (náleží Španělům) jsou málo obydleny.

11. *Karlovy ostrovy* (400 ostrovů) jsou obydleny plemenem Malajským, kterému vládně více křišť; obyvatelé vedou obchod a jsou odvážliví námořníci.

12. *Archipel Marshallův a Gilbertův*. Ostrovy tyto jsou jen málo známy, málokdy zabloudí tam loď evropská.

13. *Archipel Samoa*. Největší ostrov je Savai, nejvíce obydlený Upolu. Obyvatelé jsou vesměs křesťané.

14. *Archipel Tonga* neb *Družby*. Ostrovy jsou rozděleny na tři skupeniny. Obyvatelstvo je dosti pokročilé ve vzdělanosti, nejvíce se zanášá orbou a rybařstvím.

15. *Archipel Fidži*. Obyvatelstvo přijímá víru křesťanskou a stává se takto vždy vzdělanějším, žije se orbou; totéž 16. na ostrovech *Kukových* (p. Čbokových).

17. *Archipel Taiti či Tovaryšstva*. Všechny ostrovy jsou hornaté. Podnebí příjemné a zdravé. Obyvatelstvo je pokročilé v křesťanské vzdělanosti. Křesťanský domácí stát pod svrchovaností Francie. Hl. m. Papiti.

18. *Archipel „Nizkých Ostrovů“*. Obyvatelstvo nuzně žije se lovením ryb.

19. *Archipel Mendozy* je pod svrchovaností Francouzů. Ostrovy jsou hornaté, uvnitř jsou některá velmi úrodná údolí. Obyvatelé jsou lidožroťci, jenom část jich přijala náboženství křesťanské.

20. *Archipel Sendvičův* (p. Sandwichův) má 70.000 obyvatelů Malajských, křesťanských a vzdělaných. Jest to druhá spořádaná država v Australii. Více škol dle evropského způsobu zřízených, které velmi čteně od starých i mladých se navštěvují. I noviny vydávají se v řeči tuzemské. Hlavní město Honolulu (13.500 ob.) — Lahaina (10.000 ob.), druhé obchodní město.

21. *Ostrovy Salaz a Gomez* jsou nejvzdálenější k východu. Na prvním jsou obyvatelé, na druhém, kde nic není než vysoká holá skaliska, spatřují se jen veliká hejna ptáků.

O p r a v y.

Strana	14.	17.	23.	24.	25.	26.	40.	153	místo	ocean	čti ocean
"	23.	kádek	10.	z dola	"	zejména	"	zejména			
"	24.	"	16.	z dola	"	v létě	"	v létě			
"	25.	"	13.	z dola	"	Reka	"	Řeka			
"	28.	"	9.	z hora	"	4450'	"	4450' = 1307 m.			
"	41.	"	16.	z dola	"	605.858	□kil.	622.541	□kil.		
"	49.	"	7.	z hora	"	40 mill.	obyv.	38 ¹ / ₂ mill.	obyv.		
"	50.	"	11.	z hora	"	8,863.656	□kil.	8,368.089	□kil.		
"	56.	"	11.	z dola a j.	"	minerální	"	minerální			
"	71.	"	8.	z dola a j.	"	reálné	"	reálné			
"	77.	"	5.	z hora	"	jméno	"	jméno			
"	77.	"	12.	z hora	"	zabraly	"	zabrali			
"	80.	"	3.	"	k jménu	Leipnik	přidej	5000 ob.			
"	80.	"	5.	"	"	Weiskirchen	"	6400 ob.			
"	80.	"	12.	"	"	Freiberg	"	5000 ob.			
"	80.	"	13.	"	"	M. Ostrau	"	6900 ob.			
"	80.	"	16.	"	"	Frenštat	"	6600 ob.			
"	80.	"	24.	z dola	"	Strážnice	"	5000 ob.			
"	80.	"	21.	"	"	Göding	"	5200 ob.			
"	80.	"	8.	"	"	Třebíč	"	(7900 ob.)			
"	80.	"	5.	"	"	Gr. Meseritsch	"	5300 ob.			
"	80.	"	27	z hora	na místě	9300	"	čti 9900			
"	80.	"	17.	z dola	"	7000	"	7200			
"	97.	"	12.	a 17.	z dola	Lublaně	"	Ljublaně			
"	146.	"	23.	z hora	"	dešť	"	děšť			